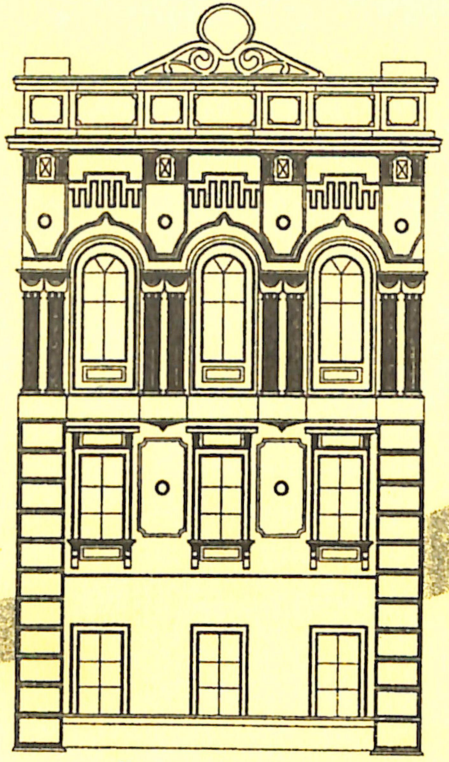
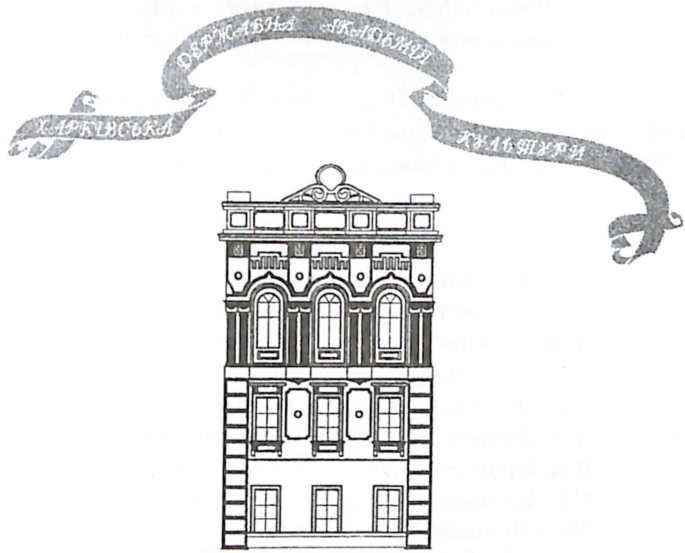

ВІСНИК

Харківської державної академії культури

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ

ВІСНИК

Харківської державної академії культури

Випуск 3

Збірник наукових праць

Бібліотека ХДАК
інв. № 438098

Харків- ХДАК-2000

ББК 71.0я5+73я5+74я5+78я5+63.3(4УКР)
УДК [002+01+02+37+930.85](06)
В 36

Рекомендовано до друку вченою радою
Харківської державної академії культури

Затверджено Постановою ВАК України:
08.09.1999 р. як фахове видання з історичних наук (*Перелік № 2*);
09.02.2000 р. як фахове видання з педагогічних наук (*Перелік № 4*)

Редакціна колегія:

Н.М. Кушнаренко, доктор педагогічних наук
(відповідальний редактор);
В.О.Ільганаєва, доктор історичних наук
(заступник відповідального редактора);
Т.О. Дмитренко, доктор педагогічних наук;
Л.А. Дубровіна, доктор історичних наук;
В.В. Кравченко, доктор історичних наук;
С.Г. Кулешов, доктор історичних наук;
Л.С. Нечіпоренко, доктор педагогічних наук;
М.С. Слободяник, доктор історичних наук;
Л.Я. Філіпова, доктор педагогічних наук;
А.С. Чачко, доктор педагогічних наук

В 36 **Вісник Харківської державної академії культури**: Зб. наук. праць. Вип. 3. / Харк. держ. акад. культури; Відп. ред. Н.М. Кушнаренко, проф., д-р пед. наук. – Х.: ХДАК, 2000. – 247 с.

ISBN 966-7352-34-X

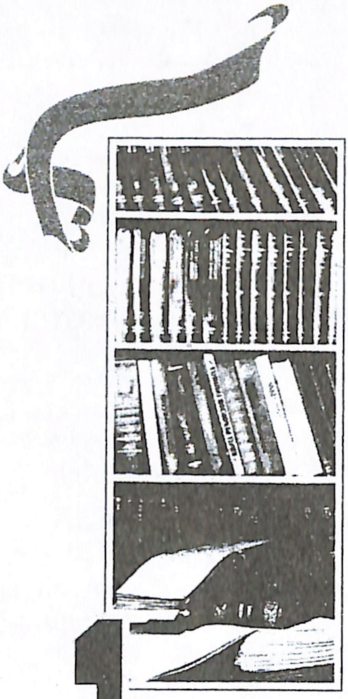
У науковому збірнику розглядаються методологічні, історичні, теоретичні, методичні та організаційні проблеми культорологічної та бібліотечно-інформаційної освіти і діяльності, сучасні тенденції розвитку культурології та наук документно-комунікаційного циклу.

Для науковців, викладачів, аспірантів, докторантів, працівників сфер культурологічної та документно-комунікаційної діяльності.

ББК 71.0я5+73я5+74я5+78я5+63.3(4УКР)
УДК [002+01+02+37+930.85](06)

ISBN 966-7352-34-X

© Харківська державна академія культури, 2000

1 Теорія та історія культури

УДК [008:94](477)"1920-1929"

В.М. ШЕЙКО

ПРОСВІТА І БІЛЬШОВИЗМ: ІДЕОЛОГІЗАЦІЯ КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ В 20-Х РР.

Висвітлюється процес ідеологічного перевороту в духовному житті України 20-х рр. через просвітянську сферу. При цьому акцентується увага на становленні більшовицького партійно-радянського апарату державного просвітництва

З позицій сьогодення вивчення особливостей зародження і розвитку конкретних форм просвітництва в Україні потребує суттєвого переосмислення, зокрема його радянський період. Накопичення описових праць, які торкались цієї сфери духовного життя суспільства, лише збільшувало масу білянаукового баласту у вигляді політичних кліше, які час від часу модернізовувались. Догматизована точка зору про те, що культурно-освітня робота є лише складовою частиною ідеологічної діяльності комуністичної партії, часто позбавляла змісту саму спробу серйозного наукового дослідження. Тому значна частина наявних історико-культурологічних видань, в яких абсолютизувалась хибність методології, виявляють нині свою неспроможність, являючи собою лише історіографічний факт. Загальновідома схема-описання: "історичні умови" – "доленосні" рішення більшовицької партії; діяльність радянських та партійних органів щодо їх реалізації; грандіозні успіхи як підсумок – представляла історію радянського суспільства у безконфліктному вакуумі, у саморусі від гарного до кращого. Наявні протиріччя тлумачились як непорозуміння, які лише відтіняли "велич перемог народу" під керівництвом комуністичної партії. Притаманні радянській історіографії ідеологізація і коментаторство, тенденційність у виборі і використанні джерел сприяли штучному розщепленню історії на професіональні дослідницькі вотчини – безпосередньо описово-історичну, соціологічну, філософську, мистецтвознавчу, педагогічну та ін. Але в кожній із них змістовно моделювався заздалегідь декларований конфлікт "білих" – контрреволюціонерів і "червоних" – більшовиків.

Зважаючи на необхідність переходу на принципово інший рівень історичного мислення, автор у даній статті поставив за мету не створення нової "легенди" про культурно-освітню роботу в УРСР, державного і партійного апарату, а подолання застарілих стереотипів. Спроба розгляду історії, культури, культурно-освітньої роботи більшовицького апарату по ідеологічно-

му завоюванню духовної сфери суспільства з культурологічної точки зору потребувала використання як уже добре відомих, але не проаналізованих належним чином фактів, так і нових даних.

Історія просвітництва, як і історія взагалі, не може бути зрозумілою повною мірою без усвідомлення того, що це процес, пов'язаний із зародженням і розвитком суспільної свідомості. Деформування ідеї у процесі її втілення фіксується конкретними нормами, поняттями, соціально-психологічними типами, суспільними структурами. Тому матеріал статті супроводжується строкатим розмаїттям посилань на документи різноманітного характеру не тільки України, а й Росії та СРСР. Саме це дає змогу читачеві зіставити декларації і результати їх реалізації, оцінки подій сучасників і учасників зі своїми уявленнями про ті часи. Ніякі знання загальних закономірностей і принципів історичного процесу не зможуть замінити конкретності фактів. Лише з'ясування особливостей епохи дозволяє визначити її місце у розвитку людства. При цьому важлива не сама оцінка, а виявлення сукупності висновків, які створюють своєрідний "дух часу", що проявляється крізь товщу висловів, вчинків, подій. Не слід боятися особистого сучасного погляду на минуле, бо тільки спілкування на рівних з минулим дає змогу виявити себе. Головна ж мета статті – визначити характер, масштаби, форми перевороту в культурі 20-х рр. XX ст. При цьому автор передбачає зосередити увагу на процесах становлення радянської моделі державного культурного просвітництва, моделі, яка передбачала більшовицький переворот у всіх сферах культури в Україні.

Слід зауважити, що матеріали статті мають переважно пошуковий характер і не претендують на абсолютну правильність висновків. Не вдаючись до аналізу чисельної історіографії даної теми [1], автор дає змогу читачеві ознайомитись зі списком окремих видань [2].

Революційна епоха, як відомо, це час, коли суспільна свідомість не тільки віддзеркалювала реальні дії нових соціальних сил, але й сама становилась фактором, що активно впливав на історичний процес. Культурна революція у даному разі трактується як духовний переворот, сутність якого - в розтрощенні старих і конструюванні нових суспільних ідеалів.

Становлення радянського державного просвітництва відбувалося в умовах воєнізації суспільства, катастрофічного падіння духовності, одержавлення всіх сфер життя, глобальних міграційних процесів, які супроводжувалися змінами як способу життя, так і структури культурних потреб населення. При цьому не могла не змінити свої форми і зміст культурно-освітня діяльність, яка народжувалась як альтернатива державній ідеологічній системі у другій половині XIX ст. і посіла виключне положення в культурі як політико-агітаційна служба у післяжовтневі роки, перетворившись у провідника партійних інтересів нової влади.

Передусім розглянемо питання про сутність так званої культурної революції і становлення партійно-державного апарату в сфері культури.

«1917 р. Русь злиняла у два дні. Саме більше – у три», – писав про ці дні один із відомих російських мислителів кінця XIX – початку XX ст. В. Розанов. «"Новий час" неможливо було закрити так швидко, як закрилась Русь. Дивовижно, що вона разом розсипалась вся, до дрібниць, до частковостей. І, власне, подібного потрясіння ніколи не було, не виключаючи "Великого переселення народів". Там була епоха, два чи три століття. Тут три дні, здається навіть два. Не залишилось Царства, не залишилось Церкви, не залишилось війська і не залишилось робітничого класу» [3, с. 89]. Однак потрібно було ще чотири роки громадянської війни, перш ніж більшовики зуміли обеззброїти свою політичну опозицію, мало пройти ще декілька десятиріч, щоб ради змогли довести свою здатність до державного правління. Саме на цьому шляху комуністам судилося випробувати найбільший в історії цього руху тріумф, а країні пережити одну з найжахливіших історичних трагедій.

Умита кров'ю братовбивчої бойні і загнуздана намордником "воєнного комунізму" країна чинила опір. Селянські повстання кінця 1920 – початку 1921 рр. у Західному Сибіру, в Україні, на Дону, Кубані, Поволжі, Центральних губерніях Росії, Кронштадський заколот у березні 1921 р., страйк незадоволених напівголодним існуванням робітників Петрограда, Москви, Іваново-Вознесенська, Тули та інших міст – все це складові політичної кризи радянської влади початку 20-х років.

X з'їзд комуністичної партії, який оголосив про перехід до нової економічної політики (НЕП), одночасно поставив на порядок денний питання про методи опанування масами, що викликало певні розбіжності у самій партії. Ці розбіжності загострились після смерті В. Леніна і вилились у боротьбу угруповань. НЕП був останнім невикористаним шансом Росії вступити у ряд цивілізованих країн. Про деякі специфічні особливості того часу– часу боротьби здорового глузду з політичним авантюризмом–згадував російський письменник В. Ходасевич, який невдовзі після вказаних подій опинився в еміграції: «…Безглуздий порядок, при якому рішуче всі люди як керівні, так і підпорядковані, були зайняті не своїм ділом, а якщо іноді і своїм, то в таких же безглуздих умовах, що справа перетворювалась на товчіння води. Звідси – друга особливість епохи, найглибша брехня і облуда, якими вони були просякнуті, вічний камуфляж, без якого неможливо було ані кроку ступити» [4, с. 106].

Радянська влада з перших же років заявила про свої світобудівельні претензії. "Виконроби" будівництва нового суспільства, яке споруджувалось на підвалинах люмпенізації населення і приборкання свободи, почали насамперед зводити ідеологічні ліси у вигляді органів партійного керівництва культурою. Влітку 1920 р. при ЦК РКП(б) створено Агітпроп (відділ агітації та про-

паганди), який потім з'явився і в ЦК КП(б)У. Агітпропи стали своєрідними вершинами айсбергів із аналогічних відділів при парткомах усіх рівнів і були покликані монополізувати культурно-освітню і агітаційно-пропагандистську діяльність. До чотирьох підвідділів Агітпроп (агітації, пропаганди, друку та національних меншин) протягом 20-х р. додались численні комісії, які фактично курували основні сфери культурного життя. Так, історії партії (істпарт), бібліотечна і клубна комісія, антирелігійна, Всеросійська комісія з самоосвіти, центральна шефська комісія, радіо- і кінокомісія, художня. До їх складу входили партійні функціонери як апарату ЦК, так і з державних органів та санкціонованих ними громадських організацій. В результаті цензорської діяльності цих інстанцій політика набула потворних форм у театральному, художньому, літературному та ін. видах і жанрах мистецтва. Саме названі партійні формування оголосили антикультурний похід мас у роки НЕПу проти всіляких наукових шкіл, асоціацій та об'єднань, які не уміщувались у прокрустове ложе ідеологічних схем; проти національно-культурних рухів, проти інакодумства, у тому числі і у лавах більшовицької партії. Більшовикам потрібні були теоретики і практики, позбавлені інтеліґентських комплексів. У 1921 р. були створені інститут червоної професури, курси з історії, теорії та практики марксизму при соціалістичній академії, розрослася мережа комуністичних ВНЗ, зокрема відкрито комуністичні університети спочатку в Москві, Петрограді, Харкові, а потім і в інших великих містах. В тому ж 1921 р. засновано Комуністичний університет трудящих Сходу, пізніше – Комуністичний університет національних меншин Заходу. На межі 1920-1921 рр. організувалася ще одна ланка ідеологічної обробки – радпартшколи (радянські) першого і другого ступенів денної і вечірньої форм навчання з терміном навчання від одного до двох років. Ці заклади були покликані готувати ідеологів масштабу волості і виробничої ланки, а також міського району та повіту. У другій половині 20-х років виникають спеціалізовані короткотермінові курси по підготовці партійних працівників окружного рівня.

За умовами прийому до радпартшкіл абітурієнти повинні були вміти читати й писати, викладати прочитане, рахувати цілі числа до тисячі, знати теорію в обсязі "азбуки комунізму" та історію в обсязі навчальних посібників, які існували на той час. Вважалось за головне «загальне орієнтування в питаннях революції». До комуністичних університетів відряджались робітники та селяни, які «мають досвід практичної роботи і здібні до теоретичних знань…добре грамотні, зі знанням не менше чотирьох правил арифметики, з теоретичною підготовкою в обсязі програми губернської радпартшколи» [5, с. 281].

Певне уявлення про методику доведення до свідомості бажаючих покласти край своїй політичній сліпоті та неграмотності дає передмова до

"Азбуки комунізму". Автори цього популярного тлумачення програми більшовиків М. Бухарін і Є. Преображенський, зокрема, наполягали: «Кожний товариш, який взяв у руки книжку, повинен дочитати її до кінця, щоб винести уявлення про цілі і завдання комунізму» [6, с. 4]. Підручник мав на меті виявити у двох своїх основних розділах чітку різницю між світом загниваючого і умираючого капіталізму, з одного боку, та розквітаючим комунізмом, з іншого. Ось тільки вказані засоби «духовного поневолення робочого класу, який знаходився у розпорядженні держави капіталістів», виявились на диво схожими на неназвані знаряддя держави революціонерів: державна школа, державна церква, державний друк.

Які ж "одкровення" ідеологічних пророків засвоювались учнями? «Єдиним виходом для людства є комунізм. Оскільки комунізм може здійснити тільки пролетаріат, то пролетаріат у наш час є насправді рятівником всього людства від жахів капіталізму, від варварської експлуатації, колоніальної політики, постійних воєн, голоду, здичавіння й озвіріння, яке приніс з собою фінансовий капітал та імперіалізм», – писав М. Бухарін [6, с. 103].

«Робочий клас є найпередовішим класом капіталістичного суспільства. Тому і його партія є найпередовішою, найреволюційнішою партією, яка тільки може існувати. Також природно, що метою такої партії є комуністична революція. А для цієї мети партія пролетаріату мусить бути непримиримою. В результаті наша партія перетворилась у своєрідний величезний виконавчий комітет пролетарської диктатури» [6, с. 59, 60, 63, 67, 95, 96, 99]. У такому безапеляційному дусі стверджувалась "природність" монополії більшовиків в армії, державних та економічних структурах, судочинстві, духовному житті. Показовою є програма в галузі "шкільного будівництва", яка охороняла учнів від усіляких інтеліґентських комплексів. «У буржуазному суспільстві школа на вищих щаблях була надбанням експлуататорських класів. Ця школа в обличчі численних гімназій, реальних училищ, інститутів, кадетських корпусів … повинна бути знищена». «Із пролетарської школи повинна бути без співчуття вигнана та частка педагогічного персоналу старої школи, яка не може або не хоче бути знаряддям комуністичної просвіти мас» [6, с. 163, 179-180, 186-187]. Нові володарі потребували виконавців, для яких широкий культурний діапазон був необов'язковим. Все, що слід знати для комуністичної перебудови суспільства, пояснить партшкола – «військова академія громадянської війни», як її назвав М. Бухарін [6, с. 4]. В подібних навчальних закладах фактично культивувались не знання, а вміння їх коментувати. Лише близько 30 % навчального часу приділялось загальноосвітнім дисциплінам, у той час як на вивчення історії класової боротьби, історії партії, політекономії та ін. передбачалося 31 % навчальних годин у школах 1 ступеня і 56,5 % – у школах 2 ступеня. Залишок часу

присвячувався вивченню Конституції, партбудівництву, організації та методиці політико-освітньої роботи та ін. [5, с. 282]. Знання, які надавала школа 1 ступеня, були недостатніми навіть для читання популярних газет. Більшість випускників, наприклад, не розуміли змісту політичних термінів, не могли показати на карті Україну, Європу, Азію тощо.

До основних постачальників напівосвічених організаторів-пропагандистів у 20-ті р. належали початкові школи політграмоти, кількість яких з 1923 р. по 1927 р. зросла з 366 до 17680 [5, с. 283]. Шестимісячна програма навчання була орієнтована на штудіювання «Підручника політграмоти» О. Ярославського – примітивного двійника «Азбуки комунізму». В 1926–1927 навчальному році загальна кількість молодих комуністів "ленінського призову" в цих школах досягла 518 тис. [5, с. 182]. Ще одним засобом пропаганди марксизму-ленінізму були так звані гуртки політичної самоосвіти підвищеного і пониженого типу. Їх учасники читали газети, писали реферати, обговорювали актуальні політичні питання та ін. Пріоритетним у всіх ланках системи підготовки штатних трибунів революції було вивчення історії партії, зокрема «боротьби цієї партії з опортунізмом як у його чистій, неприхованій формі – з меншовицьким опортунізмом, так і з опортунізмом всілякого роду примиренських груп» [7].

Самі "бійці культурного фронту" були живим прикладом нових суспільних ідеалів. Типовий культармієць 20-х р. – двадцяти-тридцятирічний молодий чоловік, який отримав перші уроки марксизму в армії і закінчив свою класову освіту на одній із перших сходинок політосвітсистеми. Щира віра у власну винятковість і надзвичайну суспільну значимість своєї діяльності формували певний стиль життя: підкреслено аскетичний побут, напіввійськова форма одягу, засмічена цитатами із живих та мертвих класиків мова, відсутність міцних дружніх прихильностей, які замінені фанатичним служінням державі. «"Головною" професійною (вона ж і класова) особливістю психофізіології активного комуніста був чіткий рефлекс революційної мети. Все інтелектуальне, емоційне і, навіть, загальнофункціональне життя комуніста, навіть дрібниці його побуту насичені безперервною зосередженістю на революційній ідеї та роботі» [8, с. 108]. До цієї ідеологічної зосередженості слід додати двохмірність світогляду, незвичайний динамізм та пристосованість. «Більшовик швидко думає, швидко говорить, швидко ходить, швидко діє, навіть швидко їсть» [8, с. 109]. Крім того, він ще й надзвичайно партійноцентричний. Програма партії – закон, постанова партії – істина, служіння партії – зміст життя. Загалом партійці в той час були носіями вірусу соціальної неврастенії, яка вразила суспільство. Аномальність позиції політпросвітника посилювалась величезною міграцією населення. Сільські мешканці, опинившись у місті і не володіючи мовою цивілізації,

що будувалась, попадали в незнайомий перевернутий світ. Вчорашній же робітник, якого направили "піднімати село", так і залишався чужинцем. Його слухали, але часто не розуміли, а іноді й просто боялися. Ці посланці партії, позбавлені міцних родинних коренів, які вели напівкочовий спосіб життя, стверджували антирелігію і протистояли багатовіковій фольклорній культурі.

Діяльність від імені революції позбавляла культосвітників, як і інших радянських намісників, від всіляких моральних обов'язків, прийнятих у всьому цивілізованому світі. Головне – тримати лінію партії, тобто якнайоперативніше втілювати директиви, які надходять "зверху", часто не зважаючи на реальні умови. Документи тих часів зображають досить непривабливі портрети представників радянської влади. Пияцтво, статева розбещеність, хуліганство, грабіжництво, спекуляція, шахрайство, зловживання владою – далеко не повний перелік звичайних, тобто терпимих до перших партійних чисток комуністичних "хвороб", пов'язаних з інтелектуальним стресом при переході до НЕПу. Саме тоді і виявилась нездатність більшості керівників до напруженої і систематичної розумової праці. Тоді ж виникла необхідність самоствердження іншими, доступнішими способами. Вседозволеність і безкарність, зазвичай, гарантувались в обмін на слухняність. Ця "творча діяльність" ще більше посилювала культурну дезорганізацію як суспільства загалом, так і окремих його представників.

У зв'язку з тим, що більша частина висуванців із робітничо-селянського середовища не мала ні достатнього досвіду керівної роботи, ні відповідної професійної підготовки, зростала зацікавленість влади у максимальному залученні старої гвардії спеціалістів. 82 % вищих посад у промисловості посідали висококваліфіковані кадри з дореволюційним стажем. На них відпрацьовувалася методика "експлуатації експлуататорів", яка припускала вузькоспеціальне використання інтелекту при пригніченні свободи думки. Стратегічне завдання культурної політики більшовиків – перероблювання мас через застосування пролетарського політичного трафарету на максимально широкі верстви непролетарського населення. Політико-освітня робота мусила «…увійти у тіло і кров поточного, буденного народного життя, угніздитися в усі її повсякденні прояви і в процесі безупинної боротьби замінити кришталево-чистим світоглядом пролетаріату, що звільнюється, прогнилі підвалини духовного рабства феодально-буржуазного періоду» [8, с. 146].

Одним із головних передавальних ідеологічних механізмів від партії до народу був Народний комісаріат освіти (Наркомос), який сформувався із створеної в жовтні 1917 р. комісії освіти. У листопаді того ж року ця комісія декретувалась як Державна комісія з освіти. Більше 75 % членів Держкомісії були членами партії. До середини 1918 р. в Україні і Росії сформу-

вался Наркомоси як виконавчі органи з відповідними відділами народної освіти при місцевих губернських, повітових і волосних Радах.

У 1919 р. ця система остаточно позбавилась опіки Держкомісії освіти і стала самодостатнім механізмом управління з усіма офіційними сферами духовного життя суспільства. «Почався період мілітаризації. Мілітаризувалося все, до народної освіти включно. Сам Наркомат був побудований за військовим типом – плануючим і складаючим диспозицію штабом – державною вченою радою і "оперативними" частинами, Главками», – відтворював картину тих часів М. Покровський, один із заступників Наркома, автор першої історичної версії жовтневого революції і перших років соціалістичного будівництва [9, с. 15]. В подальшому, залежно від потреб "культурного фронту", Наркомос неодноразово зазнавав реорганізації. У 1920 р. у його складі сформувався Академічний центр (загального і теоретичного керівництва), Організаційний центр, а також 4 управління: Головсоцвих, Головпрофос, Головполітос, Держвидав та Рада у справах освіти нацменшин. Наркомос став головним центром країни у сфері освіти, культури і мистецтва.

Така державна структура найбільше відповідала військово-бойовій логіці державного мислення, коли центр вказує на ціль і натиском на місцях її ліквідують. Це адекватне втілення напрацьованих на кінець громадянської війни методів партійної роботи, які тяжіли до системи бойових наказів, що давались керівними партійними установами і беззаперечно виконувались членами партії. У роки громадянської війни і в перші роки після неї сформувався тип радянського керівника, у свідомості якого сполучались готовність до самопожертвування з упевненістю в ефективності надзвичайних заходів у будь-яких ситуаціях.

Симптоматично створення в 1920 р. Всеросійської, а потім і Всеукраїнської комісії з ліквідації неграмотності, яка підпорядковувалась Наркомосу (грамчека) і мала на місцях свої структури. Типовим явищем були мобілізації, перш за все на військовий фронт, і перерозподіл партійних сил саме під цим кутом зору, що породжувало низку протиріч. Одне з головних полягало в тому, що «...централізація створювала тенденцію до перетворення її у бюрократизацію і відриву від мас; система бойових наказів набувала часто спотворених форм непотрібного натиску; необхідні привілеї ставали підґрунтям для всіляких зловживань; необхідні згортання партійних органів – до послаблення духовного життя партії та ін.» [10, с. 325].

В дусі того часу реорганізовувалась і система керівництва всією політичною і культурно-освітньою роботою. В 1920 р. як орган диктатури пролетаріату в цій сфері був створений Головний політико-освітній комітет республіки (Головполітосвіта; в Росії - в листопаді, в Україні - в грудні 1920 р.). Головполітосвіта прийшла на зміну політико-освітньому відділу Наркомосу.

«Перш за все в роботі цього органу мусить бути відверто визнано головування політики Комуністичної партії», – заявив В. Ленін на Всеросійській нараді політосвіт губернських і повітових відділів народної освіти у листопаді 1920 р. Змінювався і стиль взаємодії центру і виконавців на місцях. У роки громадянської війни зв'язок здійснювався головним чином через всеросійський з'їзд і конференції. За 1918-1920 рр. відбулося 53 подібних заходи, з яких 15 були присвячені позашкільній освіті [11, с. 59, 86, 111, 150]. Об'єднуючи функції відповідних відділів як Наркомосу, так і політуправління Червоної армії, профспілок, комсомолу, ВУЦВК, обов'язком Головполітосвіти було визначення своїми рішеннями через агітаційний, пропагандистський, навчально-програмний, організаційний і адміністративний відділи діяльності місцевих організацій. Слід зазначити, що перебудова політико-пропагандистського апарату супроводжувалася забороною фракцій у партії, осудженням синдикалістських і анархістських ухилів, перетворенням профспілок в опору диктатури пролетаріату.

Партійно-державні організації, «покликані та мобілізовані революцією» стати тими фільтрами, крізь які проціджувалась культура, ідентифікуючись з пролетарським ідеалом. Показова в цьому відношенні історія суперництва Наркомосу і Пролеткульту. Різниця між ними, перш за все, в засобах досягнення однієї і тієї ж мети – пролетарської культури. Організаційно Пролеткульт – близнюк державної структури. Але проповідувані його лідерами ідеї та конкретна практика мали велику популярність серед робітників, більше відповідаючи об'єктивній спроможності їх культурності, ніж державні започаткування. Адже як це не парадоксально, саме офіційна модель повніше і чіткіше виявила зміст пролетарської диктатури, що замахнулась не просто на конструювання інтелектуальних запитів носіїв влади, але і на вдосконалення культури загалом. Пролеткультівці з їх студіями, кружками, творчими лабораторіями, з їх зусиллями «організувати самодіяльність культурної творчості трудящих» не витримали конкуренції з машиною тотальної реконструкції суспільних відносин. Примарні права на автономію були розвіяні на початку 20-х р.

Н. Крупська писала у 1918 р.: «Тепер дуже багато говорять про пролетарську культуру, але під пролетарською культурою розуміють створення робочих театральних і співочих гуртків, клубних розваг, друкування оповідань, які написані робітниками та ін. Все це дуже добра справа, але це не пролетарська культура – в кращому випадку це незначна, мікроскопічна частина загальної пролетарської культури. Адже не в ній тепер центр ваги – центр ваги у створенні нових форм суспільного життя, які допомогли б розвитися пролетарській культурі і поширити свій вплив на все населення» [12, с. 12]. Втім, згідно з даними на 1925–1926 рр. найбільший інтерес у селян,

наприклад, викликали драматичні гуртки – 27,8 % від загальної кількості, сільськогосподарські – 21 %, суспільно-політичні – 19 %, культосвітні – 9,5 % тощо. Відповідно у 1924 р. серед робітників особливо популярними були, перш за все, драматичні та художні гуртки – 48 % загальної кількості. Гуртки політграмоти цікавили лише 16 % опитаних [5, с. 500].

Уже до середини 20-х р. стало очевидно, що партія, яка прийшла до влади від імені народу, виправдовувала пророкування О. Герцена про те, що комунізм – це російське самодержавство навпаки. «Низький культурний рівень робить те, що ради, будучи за своєю програмою органами управління через трудящих, насправді є органами управління для трудящих через передовий шар пролетаріату, але не через трудящих», – говорив В. Ленін [13, с. 170]. Освітництво, яке стало державним, багато в чому успадкувало форми громадської роботи інтеліґенції, але вихолощувало її сутність. Найрозповсюдженішими в 20-ті р. типами культурно-освітніх закладів були реанімовані більшовиками, але значною мірою вичерпавші себе ще на початку XX ст., - клуб, хата-читальня, народний університет, школи для дорослих, народний дім та ін. Цей список треба доповнити такими винаходами більшовиків як агітпункти, пункти ліквідації неписьменності, червоні кутки, пересувні бібліотеки і кіноустановки та ін. Саме їм судилося виконати роль важелів, за допомогою яких протягом 20-30-х р. у культурі відбувся переворот, що супроводжувався на словах проголошенням, а на ділі відмовою від найважливіших гуманітарних завоювань дожовтневої країни.

Як приклад переосмислення функцій цих інститутів може бути зміна місця у духовному житті суспільства бібліотек, які перетворилися із просвітніх центрів у сховища і популяризаторів ідеологічно запропонованих видань. Вже з початку 20-х р. нормою стають "чистки" книжкових полиць і каталогів від «контрреволюційної та шкідливої літератури». Розробляли списки, в які попадали не тільки твори ідейних супротивників більшовизму та релігійні твори, але й твори інакодумців уже радянської доби. Вилученню підлягало 50–80% книг сільських бібліотек [14, с. 69].

Виникла опальна література. Директивні документи 20-х р., які стосувалися бібліотечної системи, наскрізь рябіли вимогами «…оживити роботу з … вилучення книг, надаючи їй систематичного характеру». Саме в ті роки було закладено механізм знищення думки, який у 30-ті р. трансформувався у ліквідацію її носіїв. У результаті проведеного у 1927 р. обстеження з'ясувалося, що заборонені книги залишаються здебільшого в бібліотеках або ховаються на горищі. З цієї причини були розкрадені і загинули залишки колишніх приватних і громадських бібліотек. Як правило, у ролі цензорів виступали не спеціалісти, а працівники Державного політичного управління (ДПУ), представники агітаційно-пропагандистської системи. Людська пам'ять зами-

калась у спецсховищах-концтаборах. Бібліотечні працівники мусили стати ідеологічними наглядачами. Це було тим злочинніше тому, що за витратою часу читання книг і журналів було на першому місці в структурі культурних інтересів молоді, яка залучалась до грамоти [5, с. 507].

Наприкінці 20-х – початку 30-х р. кампанія боротьби з "бібліотечними шкідниками" набула характеру тотального наступу. В рекомендації комісії, яка обстежувала у 1929 р. Одеську вузлову залізничну бібліотеку, було вказано, зокрема, на необхідність «упорядкувати придбання нових книг, погоджуючись із необхідністю систематичного підбору їх відповідно до попиту читачів і відображення соціалістичного будівництва в реконструктивний період. Перетворити бібліотеку в орган класового виховання професійних мас шляхом: а) введення радянської книги; б) пильного і постійного спостереження колективом співробітників за ідеологічною відповідністю матеріалу, що читається, та класовою його витриманістю; в) проведення масової роботи бібліотеки; г) широкого співробітництва з читачами; д) організації читальні при бібліотеці; е) лекцій та доповідей; є) консультацій; ж) рекомендацій корисних книг, новин техніки, радянської белетристики». До списків контрреволюційної та шовіністичної літератури, які складала вказана комісія, підпали «Парфенон» Г. Ахматової, «Вірші» І. Буніна, «Дитячі та сімейні казки» Я. і В. Грим, «Велика тінь» А. Конан-Дойля, «Закарбований ангел», «Зачарований мандрівник» М. Лєскова, «Оповідання для дітей» О. Островського, «Билини та оповідання», «В чому моя віра», «Іван Гус», «Смерть Дантона», «В чому щастя?» Л. Толстого, твори А. Білого, Г. Данілевського, О. Купріна, М. Лажечникова, Г. Сенкевича та ін. [15, с. 336-337]. Підґрунтям такої неоголошеної війни з культурою була внутрішня правова політика влади. «Суд повинен не усунути терор; обіцяти це було б самообманом або обманом, а обґрунтувати та узаконити його принципово ясно, без фальші і без прикрас. Формулювати треба якомога ширше, бо тільки революційна правосвідомість і революційна совість поставлять умови застосування на ділі, більш-менш широкого», – писав В. Ленін у 1922 р.[16, с. 180].

Протягом 20-х р. розроблялись методи поховання культурних залишків минулого через вилучення їх із життя і перетворення в історичні пам'ятки. Інтерес до культури став ознайомчо-екскурсійним. У резервації колективної пам'яті суспільства перетворюються архіви, які зазнали в 1919 р. варварської навали Головного управління паперової промисловості (Головпаперу), останній у такий спосіб задовольнив потреби в макулатурі для виробництва паперу. Одночасно формується розгалужена мережа музеїв - інкубаторів міфів. Цій же меті - створенню нової обрядовості, забуванню своєї історії - слугувало переіменування міст, селищ, вулиць, поява стандартизованих зображень вождів, нові свята та ін. Показова направленість формування інтересів

читачів. До 1924 р. 37,5 % всієї друкованої літератури приходилось на книги з сільського господарства, 30 % - на соціально-політичну літературу, 17 % – художню, 15,2 % – науково-популярну [17, с. 116]. І все ж до 1929-1930 рр. найбільший попит у селі, як і в місті, мала художня література. До того ж у розряд непопулярних попали агітаційні видання антирелігійної тематики, а також аналогічні примітивні брошури з природознавчих наук та сільського господарства.

Крім радянських і партійних організацій приборкували самодіяльність профспілки та комсомол, в апараті яких були створені відповідно культурно-освітній (ВЦРПС), політико-освітній і шкільний відділи. Більше того, ці організації формували значну частину різноманітних громадських рад, колегій, відділів та ін. У 20-ті р. за замовленням партії виникла чисельна серія добровільних товариств, які мали на меті допомагати державі здійснювати так звану культурну революцію. Зокрема, товариство «Геть неписьменність», «Спілка войовничих безбожників», «Товариство друзів радянського кіно», «Товариство друзів радіо», «Товариство "Друг дітей"» та ін. До 1927 р. 1682 подібних об'єднань в СРСР налічувало 14 млн. осіб [18, с. 36-37].

У селі на початку 20-х р. уже існувала досить розгалужена мережа культурно-освітніх гуртків, які виникли на добровільних засадах. У серпні 1922 р. прийнято декрет ВЦВК і РНК РРФСР «Про порядок затвердження і реєстрації товариств і спілок, що не мають на меті отримання прибутку, і порядок нагляду за ними». Аналогічний декрет було прийнято і на Україні.

Паралельно ліквідувались і острівці свободомислення, які не вписувались в державну концепцію. Протягом 20-х р. за звинуваченням в антирадянській діяльності заборонялось функціонування Вільної академії духовної культури, Соціалістичного товариства, Психологічного товариства та ін. Тоді ж з ідеологічних мотивів були заборонені або самоліквідувались через відсутність коштів Пироговське товариство, Російське географічне товариство, Московське товариство дослідників природи, Товариство аматорів російської словесності, математичне, фізико-медичне, мінералогічне тощо. Така ж доля спіткала й інші громадські починання. У 20-ті р. фактично припинилась діяльність українських «Просвіт», одного з унікальних явищ становлення національної культури. Учасники цих ініціатив частково поповнили потік емігрантів, частково стали "клієнтами" НКВС у 30-ті р. Серед тих, хто змушений був покинути СРСР, були: М. Бердяєв, С. Булгаков, М. Лоський, С. Франк, Л. Карсавін – видатні філософи; соціолог П. Сорокін, історики О. Кізеветтер, С. Мельгунов, А. Флоровський; біолог М. Новіков, правознавець О. Боголєпов; ґрунтознавець Г. Одінцов; відомі публіцисти А. Ізгоєв і М. Осоргін; колишній голова товариства сільського господарства Л. Угрімов та ін. «Все це явні контрреволюціонери, помічники Антанти,

організація її послуг і шпигунів та розтлітелів учнівської молоді. Треба поставити діло так, щоб цих «військових шпигунів» піймати та ловити постійно і систематично та висилати за кордон…», – писав В. Ленін 19 травня 1922 р. Ф.Е. Дзержинському [19, с. 266]. Вивільнена інтелектуальна ніша була заповнена лояльними професійно-громадськими організаціями «соціалістично думаючих діячів країни», вік яких теж виявився недовгим. Протягом 20-х р. під тиском владних структур припинили своє існування Товариство колишніх політкаторжан, Спілка діячів художньої літератури, Спілка депутатів трудової інтеліґенції, Спілка діячів мистецтва та ін. Характерним епізодом інтелектуальної війни, яка розпочалась в 1917 р., є історія Всеросійської учительської спілки (ВУС), яка перебувала під впливом есерів і об'єднувала на момент жовтневого революції близько 30 % вчителів Росії, в тому числі й України. Як зауважувалося, реорганізація системи освіти викликала активну протидію з боку більшої частини викладачів початкових і середніх навчальних закладів. У листопаді 1917 р. створюються осередки Спілки вчителів-інтернаціоналістів, яка отримала до середини 1918 р. статус Всеросійської, а ще через рік стала Всеросійською спілкою працівників освіти і соціалістичної культури. До весни 1918 р. керівництво народною освітою фактично перейшло до відомства рад. З усуненням есерів від політичного життя постало питання про долю незалежної від влади рад профспілки вчителів. 23 грудня 1918 р. ВЦВК прийняв рішення про розпуск Учительської спілки, таким чином відвоювавши державний полігон випробувань методів і системи ідеологічного розтління населення. В Україні у зв'язку з частою зміною режимів під час громадянської війни цей процес завершився на рік пізніше – у 1919 р., коли радянська влада почала зміцнювати завойовані позиції.

Нова влада у своїй політиці значне місце приділяла боротьбі з неграмотністю. Напередодні революції 73 % населення не вміли ні читати, ні писати. З них 85 % – мешканці села; 48 % народностей Росії взагалі не мали писемності [20, с. 72].

26 грудня 1919 р. РНК прийняв постанову «Про ліквідацію неграмотності серед населення РРФСР», яка фактично продовжила низку партійних постанов, що обмежували свободу особи. Згідно з цими документами всі громадяни віком від 8 до 50 років, які не володіли грамотою, зобов'язувались навчитися писати і читати рідною або російською мовою [21, с. 50-51]. З іншого боку на це мобілізовувалось грамотне населення країни, яке таким чином відбувало трудову повинність. Але в дійсності досить зрозуміле технічне завдання обернулось глобальною катастрофою всієї культури, бо, зруйнувавши стару систему народної освіти, держава не змогла ні чітко сформулювати свого розуміння змісту освіти, ні запропонувати досить ефективну

його модель. Широкий спектр пошуків і експериментів по створенню нової школи на початку 30-х р. був зведений до варіанту сірого казенного училища, подібно виробництву, яке штампувало за планом нові покоління, що не обтяжували себе «знанням усіх тих багатств, які виробило людство».

Цікаві зміни ідеалу селянських дітей. Якщо в 1913 р. взірцями для них були О. Пушкін, М. Ломоносов, Л. Толстой, О. Суворов, Петро І, Катерина ІІ тощо, то їх однолітки у 1928 р. називали як взірець В. Леніна, Н. Крупську, К. Ворошилова, О. Пушкіна, К. Маркса, А. Луначарського, Степана Разіна, М. Фрунзе, Розу Люксембург та ін. Моральними орієнтирами діти вважали "комуніста", "червоного офіцера", "народного комісара", "революціонера" [14, с. 152].

Запланована кампанія викорінення безписемної культури обернулась атакою на життєвий побут, моральні, етичні цінності більшості населення країни, враховуючи, що більше половини його – люди молодше 25 років. Норми військового часу стають виправданням усіляких розбещень, перекручень у справі розповсюдження пролетарського сприйняття світу. ІІІ Всеросійська конференція завідуючих губернськими позашкільними підвідділами в лютому 1920 р., наприклад, санкціонувала застосування каральних заходів проти тих, хто не бажав учитися. Часто тих, хто не з'явилися на призовний пункт за мобілізаційним розпорядженням, вважали дезертирами, позбавляли продовольчих карток, політичних прав та ін. Слід зазначити, що примусові заходи здавались природними самим ініціаторам кампанії з ліквідації неграмотності [5, с. 166].

Однак з переходом до НЕПу з'ясувалось, що держава неспроможна утримувати величезну культармію. Особливої актуальності набули пошуки коштів через економію, збільшення податків. На той час уже було ліквідовано основне джерело фінансування позашкільної освіти – земства. В перші післяжовтневі роки культурно-освітні заклади збереглись головним чином завдяки накопиченням до 1917 р. Декрет «Про заходи щодо покращання забезпечення шкіл та інших освітніх закладів» від 15 травня 1921 р. розрубав гордієв вузол, знявши з державного забезпечення школи, бібліотеки, народні будинки, пункти ліквідації неграмотності, хати-читальні та ін. та передавши їх на місцеві бюджети. Фактично це призвело до введення нової державної повинності для населення. Документом передбачались відрахування із місцевих податків, вводилось натуральне самооподаткування селян. Підприємства зобов'язувались забезпечувати закріплені за ними школи і клуби всім необхідним безкоштовно. Наркомосам та їх місцевим органам дозволялась кооперативна виробнича діяльність. Просвітнім закладам виділялись земляні ділянки. На початку 20-х р. вводиться плата за навчання у міських школах і вищих навчальних закладах. Режим жорстокої економії практично не торк-

Бібліотека ХДАК
Інв. № 438098

нувся адміністративного апарату, але призвів до значного скорочення мережі шкіл, бібліотек, клубів та ін. За два роки було закрито понад 75 % всіх клубів і народних домів, 90 % хат-читалень. З кожних 100 пунктів ліквідації неграмотності залишилось 6-7. З 475 тис. до 10 тис. скоротилось число працівників політосвітзакладів [5, с. 168]. Під час голоду 1921 р. «армія працівників освіти, у самому дійсному розумінні цього слова, роздягнена і боса буквально помирала від голоду і змушена була підтримувати своє існування… збиранням милостині (зареєстровано майже в усіх губерніях), проституцією та ін.» [14, с. 57].

Проведене у 1922–1924 рр. обстеження селянських господарств Центрально-промислового району виявило, що при середніх витратах на душу населення 87,4 крб. на рік утримання шкіл складає 7,5 коп., на зошити, папір, книги, журнали – 9,3 коп., на куріння – близько 20 коп., на спиртні напої – понад 71 коп. Численність шкільних приміщень в 1923–1924 рр. складала лише 83 % порівняно з 1914–1915 рр. [5, с. 110-111]. У 1927 р. кількість бібліотек зменшилася з 13532 (у 1921 р.) до 8123, хат-читалень – з 19569 до 10480, клубів – з 1543 до 1428 [14, с. 66].

Коли в результаті державних дотацій вдалось дещо призупинити розпад культурно-освітньої системи, то вже через рік вона стала перевантаженою. З 1923 р. частину клубів, гуртків, бібліотек закріпили за собою профспілки, які стали важливим джерелом фінансування просвітніх закладів. Тоді ж було започатковане "культурне шефство" міста над селом. Слід зазначити, що у 1927 р. загальна кількість стаціонарних бібліотек у селах була у 2 рази меншою, ніж до революції у жовтні 1917 р. У зв'язку з цим велика увага приділялась розвитку кіномережі та збільшенню кількості хат-читалень. Останні за задумом ініціаторів повинні були стати освітніми закладами універсального типу.

В роки НЕПу розвиваються нові форми підвищення загального рівня культури: гуртки самоосвіти, однорічні загальноосвітні курси, червоні кутки, пересувні форми роботи. Роль цих організацій достатньо повно охарактеризував заступник голови Головполітосвіти на І Всеросійському з'їзді представників хат-читалень, висловивши турботу стосовно того, що селяни часто обговорюють політичні питання самостійно, «поза стін наших закладів, без участі політосвітпрацівників. Завдяки цьому організовуються "дикі", як їх називали іноді, червоні кутки, ведуться бесіди в "курилках", просто в селянських хатах» [14, с. 68],– тобто поза можливостей партійних ідеологів.

Разом із тим освіта стала потужним інструментом внутрішньої політики, бо вже у 20-ті р. соціальна належність є важливим знаряддям навчальних програм і формування складу учнів. Характерно, що на І Всеросійському з'їзді з ліквідації неграмотності взимку 1922 р. було визнано за необхідне

навчити в першу чергу червоноармійців, допризовників, членів профспілок, комсомольців, що диктувалось перш за все слабкою матеріальною базою освіти.

На II Всеросійському з'їзді з ліквідації неграмотності, а його рішення, як і всі всеросійські, мали поширення і на Україну, в травні 1923 р. було прийнято план ліквідації неграмотності серед населення віком від 18 до 35 років на честь 10-ї річниці Жовтня. Але на той рік ліквідацією неграмотності було охоплено менше половини запланованої кількості учнів. Загалом, як і в більшості соціальних державних програм, ці плани виявились невиконаними. Щоправда, наприкінці 20-х р. 56,6 % неграмотного населення країни віком від 9 до 49 років (близько 10 млн. осіб) навчились читати й писати, що дозволило СРСР посісти 19 місце в Європі за рівнем писемності [22, с. 196]. Це означало, що грамотою оволоділи 79 % міського населення і 43 % сільського. Згідно з програмами Наркомосу РРФСР на початку 20-х р. пунктам з ліквідації неписьменності було висунуто завдання навчити: 1) читати чіткий письмовий та друкований шрифт; 2) робити короткі записи, необхідні в побуті та в службових справах; 3) читати та записувати цілі та дробові числа, проценти, діаграми; 4) знати основні питання будівництва радянської держави... [22, с. 120]. Якщо людина опанувала цей обсяг знань, вона сама могла претендувати на роль учителя. Саме в перше десятиліття після 1917 р. культурні цінності стали не стільки загальнодоступними, скільки самі усередняються, втрачаючи упевненість. Гранично політизовані знання, помножені на неминучість безпосередньої участі дорослих учнів у революційних подіях, були однією з основних причин естетичної дезорганізації тих прошарків населення, які вперше зіткнулися зі світом професійного мистецтва. Серед критеріїв цінності творів літератури і мистецтва передує ступінь відображення в них соціальних мотивів. Неосвіченість, яка виправдовувалась класовою свідомістю, надовго, а іноді і назавжди закривала для її носіїв світ прекрасного.

Безпорадність перед лицем досконалості викликала прагнення нав'язати свою неповноцінність як культурну норму. Цьому сприяли популярні в 20-ті р. численні виступи представників "трудових класів" з проблем мистецтва. В цілому ж художні попити не відрізнялись особливою вимогливістю. Навчання - лише привід для популяризації партійних завдань. Більшість букварів, виданих у ті роки, часто являли собою посібники з радянського будівництва. Замість виховання гуманізму нарощувалась маса м'язів класової самосвідомості. «Оскільки держава є військовою диктатурою, в ній не можна проводити гуманітарні започаткування, які є основою нашої віри. Практикувати зараз добро і людяність – зрадництво, спочатку треба вирвати з корінням ворогів», – повчав у 1920 р. відомий партійний керівник культурної галузі А. Луначарський [23, с. 69]. Засвоєння культури асоціювалось перш за все з

вивченням партійних документів. Величезні пласти світової цивілізації були поховані під партійно-політичними догмами. Можна припустити, що не тільки матеріальні проблеми стали на шляху державного просвітництва. Не менші складнощі створювала саме несумісність цілей партії та очікувань величезних мас населення, політизації знань і життєвих потреб у них. Не випадково на початку 20-х р. селяни вимагали в обмін на свою матеріальну допомогу школі прибрати із навчальних програм суспільні дисципліни.

В умовах надзвичайно низької писемності населення особливу роль набули доступні й зрозумілі видовища. Переосмислення засобів взаємодії мистецтва з життям, пошуки форм його існування та актуального змісту привели на початку 20-х р. до значного скорочення дистанції між професійною та аматорською творчістю, вилились у пропагандистське "виробниче мистецтво".

До найрозповсюдженіших форм санкціонованої самодіяльності належали «інсценівки», «живі газети» і форми, які виросли з них, – «Сині блузи», «Червоні сорочки», «Агітсуди», літературні монтажі, а в другій половині 20-х р. – театри робочої молоді (ТРАМи). Характерних ознак цим видовищам надавало прагнення їх творців до синтезу естради і цирку, театру і балагану, при максимальному наближенні теми до конкретних політичних, виробничих, побутових та ін. проблем. Досить популярною була міжнародна тематика, історичні алегорії, футуристичні композиції. Соціальна ангажованість мистецтва перших років радянської влади позбавляла ідеологічні служби необхідності дрібної опіки численних колективів і груп. У той же час, намагаючись монополізувати цю сферу громадського життя, партія відчайдушно боролася з численними незалежними об'єднаннями, передусім із Пролеткультом, розгалужену культурно-освітню систему якого вона прагнула використати. Розкрилась і неповноцінність офіційної концепції культури, яка маскувалась популярними художніми формами та апробованими засобами. Здійснювався своєрідний перерозподіл історичного і соціального замовлення. «Тема революції – замовлення часу. Тема уславлення революції – замовлення партії»,– так сформулювала основну проблему художньої культури того часу відома поетеса М. Цвєтаєва [24, с. 57]. Ю. Аннєнков, талановитий портретист, який до еміграції увіковічив образи багатьох пролетарських вождів, згадував: «Я, знаєте, в мистецтві не сильний, – сказав Ленін, мабуть, забувши про свою статтю і про фразу Карла Маркса, – мистецтво для мене це… щось на зразок інтелектуальної сліпої кишки, і коли його пропагандистська роль, необхідна нам, буде зіграна, ми його – дзик, дзик і – виріжем за непотрібністю… Взагалі до інтеліґенції, як ви, мабуть, знаєте, я великої симпатії не відчуваю, і наш лозунг "ліквідувати неграмотність" існує лише для того, щоб кожний селянин, кожний робітник міг самостійно, без чужої допомоги читати наші декрети, накази, звернення. Мета – повністю

практична. Тільки і всього» [25, с. 31].

Характерним прикладом поглинання простору культури політикою може слугувати історія «Живих газет». Методисти «Живих газет» прагнули до максимально дійового подання інформації через марш-паради, комбінації слова і плаката, ораторії, оцінки, акробатичні елементи, військові вправи, пластичні "піраміди" та ін. Природно, що це потребувало відносно постійної співпраці практично всіх гуртків і об'єднань клубу, а також залучення цілих груп "живкорів" (за аналогією із сількорами, робкорами), які виконували функції збирачів інформації. Найбільшого розквіту «Жива газета» як форма політичної пропаганди сягнула в середині 20-х р. ««Жива газета» – це ревю плюс естрада з пролетарською тематикою, це гнучка позахрамова пересувна форма, яка могла бути настільки ж ідейною як Шекспір, кваліфікованою як Софокл, впливала більше Шекспіра і Софокла разом», – пророкував один із теоретиків цього напряму ще у 1925 р. [26, с. 128].

Якщо другорядність і схематизм постановок «Живих газет» не засмучували глядачів на початку 20-х р., коли головним було виявлення громадянської позиції самим змістом, то наприкінці десятиріччя все це гальмує художній ріст учасників самодіяльності та їх шанувальників. Переоцінка цінностей дещо змінила орієнтири подальшого розвитку масової творчості. Прагнення учасників художньої самодіяльності до пошуків і ствердження своєї естетики наштовхується на протидію зацікавлених перш за все в збереженні агітаційних форм кураторів політико-освітньої мережі. "Культурництво" як форма залучення до культурного багатства минулого і підготовки людини до сприйняття професійного мистецтва – зазнавало критики за наслідування професійному мистецтву.

Одним з напрямів непрофесійного мистецтва, яке пов'язало свою долю з пропагандою, була «Синя блуза», що виникла як ініціатива студентів інституту журналістики в 1923 р. Вони вирішили давати "здорові видовища" в їдальнях та чайних. «Виходячи з того, що оточення визначає нашу свідомість і що в робітників навіть з революційною свідомістю ступінь проясненості її різний, «Синя блуза» вирішила провести комуністичну виробничу пропаганду, щоб допомогти робітникам усвідомити своє становище, цілі та завдання класу, пройняти його почуттям пролетарської солідарності, товариства, залучити його в суспільну боротьбу за інтереси робочого класу» [27, с. 24]. За змістом «Синя блуза» стала лабораторією мистецтва малих сценічних форм, об'єднуючи як професіоналів, так і аматорів, які прагнули проявити себе в «очищенні масової свідомості». З цією метою використовувались і популярні у глядачів частівки, сатиричні куплети, фейлетони, інсценівки пісень та ін.

Однак безумовним лідером аматорського мистецтва в той час були ТРАМи, за задумом їх керівників покликані закласти основу нової театраль-

ної системи. Трамівський рух, започаткований у Ленінграді, де за короткий час було створено близько 300 колективів подібного типу, перетворився в популярний художній напрям, оформлений в багатоступеневу систему «Трамядра»,– «Трамстудії»,– «Трамтеатру». Успіх у глядачів цих театрів пояснювався не лише актуальним змістом вистав, але й унікальною сценічною естетикою, яка була чимось середнім між театром психологічного переживання і театром гри. «Наш трамівський актор - не актор-спеціаліст, а революціонер, який на спеціальність свою дивиться як на знаряддя революційної пропаганди», – писав тоді А. Луначарський [27, с. 67]. "Діалектичні" вистави трамівців перетворювались у професійно розроблені з погляду драматургії битви ідей.

Серед руїн "старого світу" залишалась майже недоторканою одна з основних опор суспільства – церква. Декларуючи свободу совісті, більшовики, здавалось би, вирішували багатовікову проблему державної релігії – з одного боку, визволяючи церкву від компрометуючих її зв'язків з владою і таким чином розв'язуючи складний клубок взаємних претензій представників різних культів, а, з іншого боку, з самої держави знімався покров сакральності. Однак ідеальна модель демократичного суспільства так і залишилась в ідеї постанови «Про передачу справи виховання і освіти із духовного відомства до Комісаріату з народної освіти» (від 11 грудня 1917 р.), а потім – у Декреті про свободу совісті, церковних і релігійних товариствах (від 20 січня 1918 р.). Фактично діяли ті розділи Декрету, які відмовляли у праві церковним і релігійним товариствам бути юридичною особою і, відповідно, оголошувалось народним усе майно релігійних товариств. Цей документ розв'язував руки місцевій та центральній владі для безкарного пограбування і руйнування церков, неприхованого терору до службовців культу, чому передував тривалий шлях дегуманізації ставлення комуністів до релігії. «Релігія повинна бути оголошена приватною справою – цими словами передають звичайно ставлення соціалістів до релігії. Але значення цих слів треба точно визначити, щоб вони не могли викликати ніяких непорозумінь. Ми вимагаємо, щоб релігія була приватною справою щодо держави, але ми ніяк не можемо вважати релігію приватною справою щодо нашої власної партії. Державі не повинно бути діла до релігії, релігійні громади не повинні бути зв'язані з державною владою. Кожен повинен бути цілком вільний сповідувати яку завгодно релігію або не визнавати ніякої релігії, тобто бути атеїстом, яким і буває звичайно кожний соціаліст» [28, с. 133].

А ось як трактували вчення К. Маркса і В. Леніна їх учні: «Ми повинні вдумливо по можливості кожного разу наочно розкривати перед кожним селянином і робітником брехню релігії, її класову роль і протиріччя його інтересів всякій релігії. Ми повинні кожного разу викривати, розкривати зв'язки різних релігійних груп з експлуататорськими класами суспільства. Ми

повинні прагнути, щоб кожний робітник, колгоспник і селянин розумів і знав, що будь-яка релігія заважає будувати нове, краще життя – комунізм – і є знаряддям експлуататорів, куркулів, непманів і колишніх людей у їх боротьбі з радянським ладом, в їх шкідництві та протидії будівництву соціалізму», – писав О. Ярославський [29, с. 219].

Антиклерикальні настрої населення трансформувались у війну зі службовцями культу. Атеїзм як нова віра, став ідеологічним обґрунтуванням антирелігійного екстремізму. Оголошена свобода совісті на практиці означала відокремлення совісті від держави і духовну деградацію населення. Розбіжності в поглядах переводяться в площину класової боротьби. До 1922 р. в країні було знищено близько 20 тис. священиків, у тому числі близько 4 тис. жінок.

Однією з перших на цьому шляху була хвиля грабежів церковного майна під приводом допомоги голодуючим у 1921 р., яка закінчилась гучними судовими процесами над протоієреєм М. Заозерним у квітні-травні 1922 р. у Москві та в червні-липні того ж року в Петрограді над митрополитом Веніаміном [30, с. 96-97].

Кривавий сценарій фактично накреслено саме В. Леніним у секретному листі В. Молотову з приводу подій у м. Шуї, де мали місце бурхливі заворушення населення, незадоволеного більшовицькими порядками: «… для нас саме даний момент уявляється не тільки виключно сприятливим, але і взагалі лише один момент, коли ми можемо 99-ма із 100 шансів на повний успіх розбити ворога наголову і забезпечити необхідні для нас позиції на багато десятиріч. Саме тепер і тільки тепер, коли в голодних місцевостях їдять людей і на дорогах валяються сотні, якщо не тисячі трупів, ми можемо (а тому повинні) провести вилучення церковних цінностей з самою шаленою і безжалісною енергією, не зупиняючись перед придушенням будь-якого опору» [31, с. 193].

Місце агітаційно-пропагандистської системи досить чітко виявлено в проекті директиви про вилучення церковних цінностей, який було підготовлено Л. Троцьким 20 березня того ж року. Згідно з цим документом у центрі та на місцях потрібно було організувати секретні комісії з вилучення церковних цінностей, які маскувались під офіційні комісії, і лише фіксували свавілля.

Протягом 20-х р. репресій зазнали майже всі релігійні об'єднання і течії, від прибічників ортодоксальної церкви до сектантів. Намагаючись надати антицерковній війні характеру планомірності і повної блокади, XII з'їзд РКП(б) прийняв резолюцію «Про постановку антирелігійної агітації та пропаганди», згідно з якою практично перекреслювалась оприлюднена раніше ідея свободи віросповідання. Систематична антирелігійна агітація і пропаганда розглядались як один із дієвих засобів розширення партійного впливу на

широкі маси трудящих. Відтепер закриття храмів і церковних шкіл, пограбування монастирів, заборона церковного друку і видання книг релігійного змісту супроводжувались відверто заохочувальним вандалізмом і глузуванням з почуттів віруючих. На викриття "контрреволюційної" суті релігії були мобілізовані: друк, театр, кіно. Всілякі викриття культових таємниць, розкриття святих мощей, створення із релігійних святинь музейних колекцій, знищення багатющих монастирських бібліотек, організація різноманітних "красных звездин" у протилежність хрестинам, "комсомольских рождеств" і "пасх" – все це відбувалося спочатку під безпосереднім спостереженням і з санкції "ліквідаційного" відділу Наркомату юстиції, створеного в травні 1918 р. з метою втілення у життя декрету про свободу совісті, а потім, з 1924 р., НКВС. Права і функції цих відомств у справі приниження церковного авторитету були різні. Якщо в компетенції "ліквідділів" при місцевих радах були головним чином нагляд за дотримуванням юридичних норм "революційної законності", то правонаступник посів місце пастиря релігійних громад, використовуючи владу вирішував їх подальшу долю. В 1922 р. затверджено Антирелігійну комісію при політбюро ЦК РКП(б) на чолі з О. Ярославським. Серед її членів: А. Луначарський, В. Менжинський, Г. Чичерін, Н. Крупська, М. Литвинов, М. Криленко та ін.

На допомогу державним структурам було сформовано громадську ініціативу, спочатку як гуртки навколо газети «Безбожнию», що видавалась з 1922 р. У 1924 р. ці гуртки об'єднались у "товариство друзів" газети «Безбожнию», яке наступного року затверджено як «Союз войовничих безбожників». На початку 1930 р. у цій організації налічувалось близько 3,5 млн. членів, їх кількість постійно збільшувалася [32, с. 51].

Свій закінчений вид система закабалювання церкви соціалістичною державою набула в квітні 1929 р., коли було прийнято постанову ВЦВК «Про релігійні об'єднання», згідно з якою церква фактично перетворилась у вітрину, яка повинна свідчити всьому світові про гуманність і віротерпимість радянської влади. Цим дискримінаційним документом були вичерпані гарантії свободи совісті в СРСР. Поле діяльності церкви обмежувалось нечисленними залишеними їй приміщеннями. Заплутана система реєстрації релігійних общин, право втручання місцевих влад у їх внутрішні справи та ін. були покликані лише законодавчо оформити антирелігійне свавілля держави.

Отже, як формальні досягнення мистецтва післяреволюційного десятиріччя стали декорацією для малоефективної партійно-державної пропаганди, так і релігійна свідомість населення була використана як підстава для створення нового культу – культу радянської держави та її вождів. Цій же меті відповідала нова символіка, обрядність, мова, нова система знань, нові етичні норми, цивільний кодекс та ін. Як наслідок – втрата цілісності культури сус-

пільства, дезорганізація природних механізмів її існування та відтворення. Драма культурно-історичного процесу зводилась до фарсу єдиноборства "пролетарської" та "буржуазної" культур. Залучення до безмежного світу гуманістичних цінностей на практиці звелось до їх ревізії з метою виявлення ступеня придатності для будівництва комунізму. «… Марксизм, що орудував гвинтівкою, політичною пропагандою, господарською боротьбою, розгорнув свою роботу рішуче по всьому фронту культури, забрався на всі поверхи культурної будови, проник до самої святої святих колишньої культури, переробляючи її за своєю подобою», – коментував зміни, що відбувались, М. Бухарін [33, с. 382]. Те, що в дореволюційну епоху вважалось ганебним, у 20-ті р. XX ст. стає громадянською доблестю, що перетворювала державу в корпорацію моральних злочинців. Культура, що стала заручником політики, все більше сприймалась як атрибут політико-освітньої роботи, яка виступила адвокатом диктатури бездуховності та ідеологічного примітивізму.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Шейко В.М. Державне керівництво в галузі культури в радянській історичній літературі (1926-1937 рр.) // Питання історії СРСР: Республ. міжвід. наук. зб. – Х.: Вид-во ХДУ «Вища школа», 1975. - Вип. 20. - С. 132-141; Шейко В.М. Організація культурно-освітньої справи на Україні // Укр. істор. журн. - 1975. - № 10. – С. 142-149 та ін.*
2. *Касьянов Г.В., Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-і роки). – К.: Наук. думка, 1991. – 96 с.; Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. – К.: МП «Глобус», 1992. – 175 с.; Корнієнко Н.М. Лесь Курбас: репетиція майбутнього. – К.: Факт, 1998. – 468 с.; Попович М.В. Нарис історії культури України: Навч. посіб. – К.: «АртЕк», 1998. – 727 с.; Шаповал Ю.І. Людина і система. Штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні. – К., 1994.*
3. *Розанов В. Апокалипсис нашего времени // Лит. обозрение. - 1990. - № 1. - С. 88-112.*
4. *Ходасевич В. Поездка в Порхов. Из советских воспоминаний // Лит. обозрение. - 1989. - № 11. - С. 106-112.*
5. *Великая Октябрьская социалистическая революция и становление советской культуры: 1917-1927 / Отв. ред. М.П. Ким; АН СССР; Ин-т истории СССР. - М.: Наука, 1985. - 526 с.*
6. *Бухарин Н., Преображенский Е. Азбука коммунизма: Популярное объяснение программы РКП(б). – Одесса: Всеукр. гос. изд-во, 1921. – 120 с.*
7. *Бухарин Н.И. Пролетарская революция и культура. – П.г.: Прибой, 1923. – 56 с.*
8. *Залкинд А.Б. Очерки культуры революционного времени: Сб. ст. - М.: Работник просвещения, 1924. – 196 с.*
9. *Покровский М. Советская глава нашей истории // Большевик. - 1924. - № 14. - С. 15.*

10. *Роль и задачи профсоюзов в условиях новой экономической политики // КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. 8-е изд. – М.: Политиздат,1970. - Т. 2. - С. 325.*
11. *Культурная жизнь в СССР. 1917-1927: Хроника. - М., 1975. - С. 59, 86, 111, 150.*
12. *Крупская Н.К. О пролетарской культуре // Пед. соч. - 1959. - Т. 7. - С. 12.*
13. *Ленин В.И. Доклад о партийной программе 19 марта // Полн. собр. соч. - Т. 38. - С. 170.*
14. *Козлов В.А. Культурная революция и крестьянство 1921-1927: (По материалам Европейской части РСФСР) / АН СССР; Ин-т истории СССР. - М., 1983. – 215 с.*
15. *Погребняк В.А. Репресовані книги // Маршрутами історії. – К.: Політвидав, 1990. - С. 336-337.*
16. *Ленін В.І. Доповнення до проекту ввідного закону до кримінального кодексу РСФРР і листи Д.І. Курському // Повн. зібр. творів. - Т. 45. - С. 180.*
17. *Шомракова И.А. Крестьянский читатель 20-х годов (1920-1930) // История русского читателя: Сб. ст. / ЛГИК - Л., 1976. - Вып. 2. - С. 116.*
18. *Ермаков В.Т., Ермакова Л.В. Место общественных организаций в руководстве культурным строительством в годы довоенных пятилеток // Духовный потенциал СССР накануне Великой Отечественной войны: Из истории советской культуры. 1917-1941: Сб. ст. / АН СССР; Ин-т истории СССР; Отв. ред. С.Ю. Борисов. - М., 1985. - С. 36-37.*
19. *Ленин В.И. Ф.Э. Дзержинскому // Полн. собр. соч. - Т. 54. - С. 266.*
20. *Материалы к изучению истории СССР. IX класс (1921-1941). Метод. рекомендации. - М., 1989. - С. 72.*
21. *Декреты Советской власти: Сб. / Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС; Ин-т истории СССР АН СССР. - М.: Политиздат, 1974. - Т 7. - С. 50-51.*
22. *Куманев В.А. Революция и просвещение масс. - М., 1973. - С. 196.*
23. *Дружников Ю. Вознесение Павлика Морозова // Родник. - 1990. - № 7. – С. 63-71.*
24. *Цветаева М. Поэт и время // Юность. - 1987. - № 8. – С. 54-60.*
25. *Анненков Ю.П. Из воспоминаний // Родник. - 1990. - № 8. - С. 27-31.*
26. *Блок В.Б. Художественное творчество масс // Страницы истории советской художественной культуры: 1917-1932 / АН СССР; ВНИИ искусствознания М-ва культуры СССР; Отв. ред. А.Я. Зись. - М., 1989. - С. 128.*
27. *От «Живой газеты» до театра-студии. - М.: Мол. гвардия, 1989. - С. 204.*
28. *Ленін В.І. Соціалізм і релігія.// Повн. зібр. творів. - Т. 12. - С. 133.*
29. *Ярославский Е.М. Коммунизм и религия. - М., 1938. - С. 219.*
30. *Солженицын А.И. Архипелаг ГУЛАГ // Новый мир. - 1989. - № 9. - С. 96-97.*
31. *Новые документы В.И. Ленина (1920-1922): К 120-летию содня рождения В.И. Ленина. // Известия ЦК КПСС. - 1990. - № 4. – С. 193.*
32. *Агильдиев И. Идол // Юность. - 1989. - № 10. - С. 51.*
33. *Бухарин Н.И. Ленинизм и проблемы культурной революции: Речь на траурном заседании памяти В.И. Ленина 21 янв. 1928 г.// Избр. произведения. - М., 1988. - С. 382.*

Надійшла до редколегії 15.05.2000 р.

УДК 930.85:908(477.54)»17/18»

Л.Г. ТИШЕВСЬКА

РОЛЬ МІСТА В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОМУ ВІДРОДЖЕННІ

Стаття присвячена обґрунтуванню особливостей розвитку міста Харкова на етапі українського національно-культурного відродження кінця XVIII – поч. XIX ст. Місто розглядається як чинник етнокультурних процесів, зумовлених змінами в економічній сфері та в етносоціальній структурі населення

Сучасний період вітчизняної історії позначений тим, що Україна стоїть на шляху нового державотворення та відродження національної культури. Саме цим зумовлений широкий суспільний інтерес до історичного минулого нашої країни, до багатої культурної спадщини українського народу. З огляду на це величезного значення набуває проблема дослідження українського національно-культурного відродження кінця XVIII – XIX ст.

Етноси існували протягом століть, а можливо і тисячоліть. Але тільки наприкінці XVIII ст. їх почали вважати основною ознакою нації, суб'єктом історичного процесу, здатним створити самостійну державу. Отже, національне відродження це і є усвідомлення етносом себе як нації, як дійової особи історії і сучасного світу [1, с. 159].

Однією з центральних проблем у вивченні процесів українського національного відродження є історія регіональних та міських центрів, як осередків цих процесів. Досліджуючи історію культури в межах регіону, ми піднімаємося на рівень узагальнення культурних процесів окремих країн та культур. У зв'язку з цим дуже важливим є співвідношення частини і цілого, національно-специфічного і загального.

Дослідники національних рухів слов'янських народів неодноразово підкреслюють, що місто на етапі, який досліджується, є одним із найважливіших компонентів зародження прогресивних ідей і культурних тенденцій. [2, с. 71-79; 3, с. 80-89].

Соціологічні теорії, які пояснюють функціонування і розвиток територіальних спільностей людей, розглядають ті структурні елементи суспільства, в яких відтворюються цілісні суспільні структури конкретної історичної епохи. Такими територіальними спільностями можуть бути національно-державні утворення, регіональні, міські та сільські об'єднання. Отже, територіальна

спільність – це історично сформована сукупність людей, які проживають на одній господарчо освоєній території. Вони характеризуються системою економічних, соціальних, політичних, соціально-психологічних та інших зв'язків, що виділяють цю спільність як відносно самостійну одиницю просторової організації життєдіяльності людей [4, с. 20].

Місто – це найбільш конкретний, стійкий соціальний організм. Суспільна структура найкраще може бути вивчена за допомогою пізнання міста, оскільки воно є точним її відображенням, створене нею і підтримує її. Разом із тим, місто дає нам найбільш виразний образ культури свого часу. Місту притаманна складність його соціальних функцій. Воно є осередком торгівлі й промисловості. В ньому знаходяться адміністративні центри, центри духовної культури, починаючи від релігійних і закінчуючи просвітницькими. Всі ці особливості роблять міста центрами соціального життя більшого чи меншого краю. Значення міста визначається ступенем поширення його впливу на будь-яку територію і розмірами цієї території.

Місто є комплексною цілісністю, яка охоплює одночасно і людей, і предметний ряд, характеризується економічною активністю і художньою формою вираження. Щоб зрозуміти місто в його історичному вимірі, необхідно знати ці фундаментальні складові частини у їх обов'язковому взаємозв'язку [5, с. 149].

Кожна епоха залишила більш або менш глибокий слід в історії міста, і будь-яка традиція важлива для розуміння його цілісності. Міста в період феодалізму були центрами економічного життя, розвитку продуктивних сил, виробничої техніки, впливали на формування ринків, цін, на тодішнє село, в них зароджувалися нові суспільно-політичні ідеї.

У період, що досліджується, на фоні загального народногосподарського освоєння нових земель у складних історичних умовах утворювалася національна територія українців. Лівобережжя і Слобожанщина вже з XVII ст. входили до складу Російської держави. Саме ці райони стали одними з головних осередків, навколо яких відбувався складний і тривалий процес консолідації національної території українців.

Українські міста і містечка кінця XVIII початку XIX ст., як центри полків, сотень, повітів, намісництв, губерній тощо, як правило, виконували не лише адміністративні, а й економічні та оборонні функції.

Від початку заснування Харків нічим не відрізнявся від інших міст Слобідської України, але досить швидко перетворився на полкове місто і став адміністративним центром Харківського Слобідського козачого полку. За часів царювання Катерини II козацький устрій краю був ліквідований, козацькі полки реформовані на гусарські, а на землях Слобожанщини утворена Слобідсько-Українська губернія. Харків став губернським містом, а з появою

у 1780 році Харківського намісництва – його центром. Із запровадженням намісництва значно розширилася територія, центром якої був Харків. Значення міста зросло ще й у зв'язку з тим, що в ньому виникла низка урядових установ. У 1796 – 1797 рр. намісництво було знову перетворене на Слобідсько-Українську губернію.

Усі ці зміни в адміністративно-територіальному устрої були пов'язані, перш за все, з формуванням нового капіталістичного міста. У XVIII ст. Харків уже втратив своє значення військової фортеці і розвивався як центр ремесел, промисловості й торгівлі.

Основною галуззю економіки міста наприкінці XVIII ст. все ще було сільське господарство. У 80-х рр. землеробством у Харкові займалося близько 70% жителів. [6, с. 232].

Одночасно з цим спостерігається розвиток селянських промислів і міського ремесла, яке продовжувало втрачати феодальні риси і переходило на шлях капіталістичного розвитку. На основі розкладу дрібного виробництва утворювались великі майстерні, які переростали у капіталістичну мануфактуру. Розвиток мануфактури з її широким застосуванням розподілу праці підготував впровадження машин у виробництво.

В означений період значного поширення у Харкові набула харчова промисловість: винокурна, борошномельна, олійна, цукрова. На винокурну припадало понад 70 % загальної вартості продукції усіх промислів. Продукція винокурної промисловості задовольняла потреби місцевих жителів, а частково відправлялася в Новоросію, Запорізьку Січ, на Дон. Мешканці міста займалися винокурним промислом безоброчно за жалуваними грамотами, які були підтверджені й Катериною II.

На початку XIX ст. значного розвитку в Харкові набули цукрова, салотопна, миловарна, свічкова, вовномийна промисловості. Але була одна важлива обставина, яка ставила Харків у привілейоване становище не тільки серед міст Слобідської України, а й серед міських поселень сусідніх губерній. Ця обставина яскраво свідчила про те, що Харків рухається шляхом матеріального прогресу. Мова йде про його ярмарки і торгівлю взагалі.[7, с. 14]. Ярмарки посідали важливе місце в системі внутрішньої торгівлі в Україні названого періоду. Розвитку ярмаркової торгівлі у Харкові сприяло те, що через нього проходили торгові шляхи, які поєднували центральні, західні, північно-західні і південні губернії країни. Розширення географії попиту на певні товари у межах усієї держави стимулювало розвиток окремих галузей сільського господарства і промисловості, прискорювало спеціалізацію господарства регіону.

Специфіка міста як поселення така, що його етнічна структура неодмінно повинна бути складнішою, ніж на селі. Ця специфіка зумовлена самим харак-

тером міста як центру ремесел і торгівлі, центру культурного і адміністративного, центру, який притягує до себе населення не тільки передмістя, а й більш віддалених земель і країн. Таким чином створюється складний конгломерат, у якому переважно домінує те етнічне ядро, з якого місто виросло. У подальшому етнічне обличчя міста формувалося у процесі взаємовпливів як різних етнічних груп усередині його самого, так і міських жителів з сільським населенням.

Для дослідження ролі міста у процесі українського національно-культурного відродження кінця XVIII – початку XIX століття важливе значення має аналіз національного складу і соціальної структури населення. Завдання це досить складне, оскільки у названий період у Росії не існувало достатньо точних і науково організованих переписів населення. І все ж комплекс тих даних, які ми маємо, дозволяє при сукупному їх використанні отримати показники, що достовірно відображають сутність етнодемографічних процесів у період розпаду феодально-кріпосницького ладу. Можна вважати, що реєстрація населення за ознакою рідної мови більш-менш точно відповідала його обліку за етнічною належністю. До того ж феодально-кріпосницький лад створив окремі стани, належність до яких могла б свідчити про етнічну належність. До українців можна віднести військових обивателів, військових поселян, козаків, козачих підсусідків, оскільки усі ці станові групи були нащадками українського козацтва. Крім того, до цієї ж етнічної групи належать "дворцові", "казенні", "поміщицькі" піддані. Російське ж населення на території губернії складалося із однодвірців і селян. Характерно, що українське сільське населення в документації того періоду ніде й ніколи не називалося селянами. [8, с. 81].

Національний склад населення Харкова був строкатий, але в основному превалювало слобідсько-українське населення із колишніх козаків. З розвитком капіталістичних відносин посилювалося розшарування козацтва. Козацька старшина отримала можливість вступати до лав російського дворянства. Дворянство як соціальний стан виникло у Харкові з 1785 р., з часу видання Дворянської жалуваної грамоти. З цього ж часу українське дворянство зрівняли в правах з російським, що призводило до "русифікації" багатьох українців. Майже всі "новоспечені" дворяни добровільно визнавали себе росіянами.

В умовах розвитку товарного виробництва у місті формувався значний за кількістю і дуже впливовий купецький стан. Але купецтво як стан було недостатньо стійким. Купці, які розорялися, переходили в стан міщан, а розбагатілі міщани і селяни записувалися у купецький. У 1799 р. у місті було 166 сімей купців (першої гільдії – 2, другої – 5, третьої – 159), із яких лише близько 25 % місцевого українського походження, а останні три чверті – великороси та іноземці [7, с. 16].

Численну групу населення міста складали ремісники. Але в умовах, коли українське суспільство все більше втягувалося до імперської системи, українські ремісники не витримували конкуренції з російськими та іноземними ремісниками, які захоплювали ринки збуту Слобожанщини [9, с. 26].

Зі створенням у Харкові губернських установ у місті з'явився новий соціальний стан – чиновництво. Якщо не враховувати військових обивателів, які складали основну кількість населення міста наприкінці XVIII ст., то чиновники посідали за кількісним складом третє місце, після ремісників і дворян: ремісників було 556, дворян – 447, чиновників – 369 [10, с.180]. За національним складом чиновництво в основному було великоросійським.

Однією з найважливіших особливостей періоду, який отримав назву українського національного відродження, є зростання питомої ваги міст, їх ролі у культурному і політичному розвитку країни, перетворення міст у національні культурні центри, що акумулювали в собі наукові сили, визначали загальний напрямок культурного процесу. До того ж, зрушення у соціально-економічній сфері зумовили зміни в інфраструктурі культурного процесу міста.

Значення міста в національному культурному житті підсилюється завдяки створенням у ньому різних навчальних закладів, перш за все університету.

Як уже відзначалося, у другій половині XVIII – на початку XIX ст. сталися великі соціально-економічні зрушення в країні. За цих обставин посилюється попит на освічені кадри, зростає потяг молоді до навчання. Відкриття університету в Харкові у 1805 р. не було якимось виключним явищем. Його створення зумовлене всім ходом історичного розвитку на даному етапі. До того ж Харків на початку XIX ст. став помітним культурно-освітнім центром на півдні Росії. З 1726 р. у місті працював колегіум, де навчалося близько 800 учнів. Із стін колегіуму вийшли діячі науки і культури, імена яких стали відомими далеко за межами Російської імперії. Це відомий поет і перший перекладач «Іліади» російською мовою М. Гнідич, професор і ректор Московського університету М.Т. Каченовський, професор і директор Петербурзького педагогічного інституту Я.В. Толмачов та ін.

Харківський університет став чи не найважливішим чинником, завдяки якому процес українського культурного відродження у Харкові почав кристалізуватися і набирати конкретних форм. Із заснуванням університету в місті виникає і нове культурне середовище: розростається мережа навчальних закладів, розвивається книговидавництво, започатковується вітчизняна журналістика, виникають наукові осередки та товариства [9, с. 30 -31].

Творча діяльність інтелігенції у Харкові була пов'язана з місцевою проблематикою. Саме це стало важливим чинником процесу українського національно-культурного відродження і підтвердженням цьому була поява в Хар-

кові перших в Україні періодичних видань. Початки української журналістики пов'язані з виходом першого номера газети «Харьковский еженедельнико» 5 травня 1812 р. Ця газета мала економіко-комерційний характер і була орієнтована на місцевого читача. У 1816 році у Харкові започатковано перші вітчизняні журнали Харьковский Демокрит і Украинский вестник. Редактором і видавцем Харьковского Демокрита був вихованець і викладач університету В. Маслович. Журнал публікував твори Г. Квітки-Основ'яненка, В. Масловича. З першого ж номера в журналі почали друкувати поему В. Масловича «Заснування Харкова». Написана вона була російською мовою, але діалоги головних героїв передавалися рідною мовою.

Сповненими любові до рідного міста, гордістю за нього були публікації Украинского вестника. У журналі висвітлювалися події культурного і економічного життя краю. За неповні чотири роки свого існування журнал багато зробив у справі вивчення та популяризації історичної спадщини українського народу. Але в 1819 р. він припинив своє існування.

Перші видання формували певні смаки і уподобання читачів. У 1824 р. почав видаватися Украинский журнал, який мав наукове спрямування. На сторінках журналу друкувалися студії харківських науковців з етнографії, історії, географії, економіки Слобожанщини. Але в 1825 р. журнал заборонили.

Цензурні статути 1826 і 1828 рр. ще більше ускладнили видавничу справу. Але започатковані нові етнокультурні процеси вже починали давати нові паростки. Це підтвердилося появою у Харкові літературно-наукових збірок-альманахів: Украинского альманаха, Утренней звезды, Украинского сборника, Молодика, Запорожской старины. На сторінках брошур, альманахів, збірок друкували матеріали з історичного минулого народу, наголошувалося на необхідності вивчення культурної спадщини.

Розвиток вітчизняної журналістики і періодики став важливою віхою у становленні національної культури. Недовговічні, як і інші починання цієї епохи, періодичні видання все ж відіграли певну роль у мобілізації культурних сил міста, країни.

Своєрідними центрами міського культурного життя того часу стали бібліотеки, які виконували освітню і просвітницьку функції. Засновником фундаментальної університетської бібліотеки був В.Н. Каразін. За рік до відкриття університету він придбав для неї 3219 книг. Пізніше більше 1500 книг купив попечитель університету С.О. Потоцький. Фонди бібліотеки поповнювалися завдяки міській громадськості [11, с. 645]. У 1828 р. засновано студентську бібліотеку.

Громадський клімат міста створював сприятливі умови для такої характерної ознаки художнього життя, як публічність. Основи харківського музею мистецтв закладені у 1804 р. засновником університету В.Н. Каразіним.

Тісно пов'язаний із розвитком міста і міських форм життя театр цього періоду. Для театральної культури цей період позначений, перш за все, створенням професійного театру, відкриттям міських загальнодоступних сцен. До того ж, слід додати, що театр цього часу був майже єдиною доступною формою публічного спілкування. У 1789 р. у Харкові збудований перший в Україні стаціонарний театр. Ця подія відбулася за енергійної підтримки відомого харківського громадянина, культурного діяча Г.Ф. Квітки-Основ'яненка. Становлення харківського театру пов'язане з іменами акторів того часу Михайла Щепкіна і Карпа Соленика.

Значні зміни спостерігалися і в музичному житті міста. Перехід від салонної і церковної музики до концертної діяльності, розвиток пісенного репертуару, збірки пісень, які видавалися, - все це мало незаперечний вплив на вітчизняну музичну культуру в період формування національної культури, зумовило створення нових жанрів, форм, які свідчили про зближення традиційного народного мистецтва з новим, міським. Популяризації музики у Харкові сприяли концерти, які влаштовувалися під керівництвом університетських викладачів. У них брали участь великі хори і оркестри.

Отже, наприкінці XVIII –на початку XIX ст. у Харкові склалися відповідні соціально-економічні умови, які забезпечили розвиток міста як соціального організму, здатного відтворювати найпередовіші форми розвитку культури. Розвиваючи багатогалузеву промисловість, сільське господарство, що спеціалізувалося, набуваючи значення провідного торговельного центру, Харків уже наприкінці XVIII ст. відігравав помітну роль в економіці Росії, посідаючи чільне місце у всеросійському внутрішньому ринку. Зростання трудового населення міста, концентрація в ньому паростків національної інтелігенції, студентської молоді, превалювання серед міських жителів питомої ваги основної національності краю – все це закономірно призвело до суттєвих змін у сфері культурного життя міста. Нова інфраструктура культурного процесу стала підгрунтям для формування нового типу української культури.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Шпорлюк Р. Українське національне відродження у контексті європейської історії кінця XVIII – поч. XIX ст. // Україна. Наука і культура – К., 1991. –. Вип. 25. - С. 159.*
2. *Мыльников А.С. К вопросу о положении и культурно-политической роли чешского народа побелогорского времени // Сов. славяноведение. - 1970. - №4. - С. 71-79.*
3. *Лещиловская И.И. Роль города в формировании хорватской национально-освободительной идеологии в первой половине XIX века // Сов. славяноведение. – 1970. - № 4. – С. 80-89.*
4. *Этносоциальные проблемы города. - М., 1986. - С. 20.*
5. *Бокки Ф.(Италия). Методы изучения истории городов // Новая и новейшая*

история. - 1999. - № 1. - С. 149.
6. *Багалей Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования. – Х., 1993. - Т. 1. - С. 232.*
7. *Багалей Д.И. Опыт истории Харьковского университета. – Х., 1893–1898. - Т. 1. - С. 14 - 16.*
8. *Кабузан В.М. Изменения в размещении населения России в XVIII – первой половине XIX в.(По материалам ревизий). - М., 1971. – С. 81.*
9. *Кравченко В.В. Нариси з української історіографії епохи національного відродження (друга половина XVIII – середина XIX ст.). - Х., 1996. - С. 26 – 31.*
10. *Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. – К., 1991. - С. 180.*
11. *Багалей Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования. – Х., 1993. – Т. 2. - С. 645.*

Надійшла до редколегії 17.05.2000 р.

УДК 94(477)

Є.С. ЯРОШЕНКО

КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ В СИСТЕМІ РОЗВИТКУ НАУКИ ТА ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ

Розкрито історичні передумови розвитку та сучасні тенденції в українському пам'яткознавстві

Охорона національної культурної спадщини є пріоритетним обов'язком держави. На цьому наголошено в багатьох законодавчих актах, зокрема в Конституції України (Стаття 54). Та одна справа - проголосити красиві, правильні та відповідні світовому досвіду положення, а зовсім інша – дотримуватися їх на практиці. Зауважимо на тому, що, відповідно до підписаних Україною міжнародних конвенцій охорона національної історико – культурної спадщини – це обов'язок української держави не лише перед своїми громадянами, а й перед світовою спільнотою.

Лише порівняно недавно українські вчені почали акцентувати увагу на науковій цінності культурної спадщини, Її значення для розвитку досліджень і побудови наукових знань. Це значно розширило саме уявлення про коло пам'яток та про пам'яткоохоронну функцію суспільства і держави. Пам'ятки стали сприйматися як історичні джерела, що несуть інформацію історичного, мистецтвознавчого і культурологічного рівня.

В українській історичній науці сформувалася особлива сфера наукового знання – пам'яткознавство [1]. Предметом його вивчення є культурна спад-

щина – нерухомі (монументальна скульптура, архітектурне будівництво тощо) та рухомі (музеї, архіви) пам'ятки. Нині, як переважна більшість сформованих наук, пам'яткознавство проходить період свого становлення, що зумовлює ряд проблем, які за короткий термін потрібно вирішити. Ще дуже слабка науково – теоретична база пам'яткоохоронної діяльності, майже не розроблено понятійно – категоріальний і термінологічний апарат, відсутні уніфіковані й загально прийнятні дефініції окремих різновидів пам'яток, наукові критерії їх оцінок і класифікації.

Проте плин наукової думки знову і знову примушує формувати нові методи, засади та завдання національного пам'яткознавства, з огляду на інші науки, що тісно пов'язанні з пам'яткознавством.

В останні роки Україна поступово почала приєднуватися до міжнародно – правових документів з охорони культурної спадщини – таких, як Гаазька конвенція 1954 р., Міжнародна конвенція про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини 1972 р. тощо. Починають зважати на численні рекомендації ЮНЕСКО з цих питань, хартії ІКОМОС. З огляду на світові стандарти доцільно проаналізувати українську практику в порівнянні з вимогами міжнародних документів.

Уже сам термін "пам'ятка історії та культури" викликає певне заперечення в наукових колах [2], сьогодні в світовій практиці поширюються тенденції збереження *історичного середовища, археологічних територій, архітектурних комплексів, а також центрів їх зосередження, тобто історико–культурних територій* а не охорона окремих об'єктів культури та історії. Ці процеси спонукають до вживання нової термінології, окреслення інших пам'яткознавчих понять.

У міжнародно – правовій сфері, де на сьогодні чільне місце посіла галузь міжнародного права, що вирішує комплекс проблем, пов'язаних із охороною, збереженням, поверненням цінностей, вживаються терміни "культурні цінності" і "культурна спадщина". (Конвенція ЮНЕСКО про заходи спрямована на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі прав власності на культурні цінності від 14 листопада 1970 року). Певний прорив помітний і в українському законодавстві міжнародний досвід був імплементований до Закону України "Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей", який набув чинності з 2 листопада 1999 року. У Законі термін "культурні цінності" вживається в такому значенні: Культурні цінності - об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню та відтворенню та охороні відповідно до законодавства України [3].

Узгодження з європейськими стандартами законодавчої бази в пам'яткоохоронній сфері зобов'язує вводити нову термінологію не лише в юридичних

документах, а й в усіх сферах, пов'язаних з охороною, зберіганням та вивченням культурної спадщини України, для формування єдиної термінологічної бази пам'яткознавства, що безумовно сприятиме розвитку науки в цілому.

На межі третього тисячоліття напрями дослідження в пам'яткознавстві можуть бути тільки на перетину гуманітарних наук з природознавчими і технічними. Вони потребують комплексного методологічного підходу в різних сферах науки: історії, археології, архітектури, мистецтві, культурології, права тощо, з чітким визначенням критеріїв віднесення тих чи інших історичних середовищ, археологічних територій, архітектурних комплексів до національної культурної спадщини, а також їх класифікація та систематизація. Завдання пам'яткознавства є виявлення, опис і вивчення багатогранних класів культурних цінностей, їх виникнення та існування, зміна в часі, просторі, типологічних ознак соціальної і культурної інформативності, ступеня репрезентативності окремих пам'яток і їх спільностей, можливість використання в тих чи інших цілях, історії їх дослідження, визначення способів зберігання і відновлення (реставрації), з'ясування початкової кількості пам'яток, а також розгалуження на тій чи іншій території і перелік причин, що вплинули на долю пам'яток. На цьому потрібно наголосити, оскільки до нас дійшла лише невелика частка національної культурної спадщини, що збереглася в початковій формі. Більшість пам'яток недовговічні, постійно оновлюються, змінюються.. І прогрес науки не лише у відкритті, введенні до наукового обігу нових культурних цінностей, але й в набутті методів впливового "прочитання" вже відомих речових джерел, з урахуванням міжнародного досвіду в пам'яткоохоронній сфері.

Якщо ситуація з рухомими історико-культурними цінностями відносно зрозуміла, завдяки пріоритетному розвитку в минулі роки музеєзнавства, то доля нерухомої історико-культурної спадщини викликає тривогу, незважаючи на підвищений інтерес до пам'яток у зв'язку з новим ставленням до сучасної вітчизняної історії. Сьогодні гине основна частина нерухомих об'єктів.

За останні роки в Україні в забезпеченні охорони культурної спадщини сталися зміни на краще. Нароблюється законодавча база. Старе місто у Львові і Кам'янець-Подільська фортеця поповнили Список всесвітньої спадщини, що охороняється ЮНЕСКО, кабінет Міністрів України постановою від 23 квітня 1999 р. № 700 затвердив Програму відтворення видатних пам'яток історії та культури. Вона включає 56 об'єктів пам'яток X –XIX ст. Тут бачимо видатні пам'ятки історико-архітектурної спадщини, - собори, церкви, костьоли, мечеті, каплиці, садиби, містобудівні ансамблі, фортеці. Проте, слід зауважити, відтворення пам'яток не було визначальни у пам'яткоохоронній діяльності. Ці акції зумовлені безпрецедентними знищеннями пам'яток, що були віхами національної історії та культури. Потрібно наголосити, що відновлені

пам'ятки архітектури, якою б цінністю вони не були в минулому (Михайлівський собор, Успенський собор Києво-Печерської Лаври), нині не можуть вважатися культурними надбанням держави. Та й взагалі, на жаль, можновладці не сприймають обґрунтовані висновки пам'яткоохоронців про те, що руїни загиблих пам'яток більш важливіші для розуміння історичних колізій у державі, ніж збудовані за новими технологіями архітектурні будівлі. Тому ідея відтворення на тому ж місці Десятинної церкви, де була пам'ятка X ст., є, без перебільшення, наругою над історичною пам'яттю українського народу.

Вийшов друком перший том Зводу пам'яток історії та культури України (редколегію очолює В.А. Горбик), присвячений культурній спадщині Києва. Є сподівання, що пам'яткоохоронці України в недалекому майбутньому будуть знати достеменно, що слід охороняти, скільки в нас пам'яток, де вони розташовані, який їх стан. На цьому етапі необхідна чітка класифікація нерухомої спадщини України, щоб не повторювати помилок минулого, коли під охорону бралися пам'ятки, більше монументальних пам'ятників, які розглядалися як "зброя возвеличення" окремих історичних постатей. Важливе значення для відбору нерухомих пам'яток історії та культури повинен мати покажчик наукової цінності, а передусім як реалізована пам'ять держави, народу, витворена в речових джерелах. Тому доцільною є пропозиція у термінологічному плані розмежувати зазначені нерухомі пам'ятки на дві групи:

1. нерухома спадщина – реальні свідки подій і синхронні з ними у часі;
2. пам'ятні знаки – це матеріальні об'єкти (пам'ятники, скульптури, меморіальні дошки, монументи, відтворені собори), створені або використані для увічнення історичних подій [4].

Для реалізації цих нагальних проблем пам'яткознавства потрібні кваліфіковані спеціалісти, які б мали фахову підготовку, як в роботі з рухомими культурними цінностями, так і з нерухомими. З погляду на нинішній стан розвитку пам'яткознавства є важливим завдання приведення кваліфікаційного кадастру спеціальностей і рівень підготовки спеціалістів відповідно з вимог науки і потребою держави в фахівцях з даної спеціальності. Це уможливить підготовку кваліфікованих наукових кадрів, за новими методичними вимогами. Потреба у висококваліфікованих фахівцях, безумовно, є. Проте, потрібно докорінно змінити ставлення до пам'яткознавства, як історичної науки. Основними ділянками роботи історика визнаються традиційні за формою дослідження (монографії, публікації), викладання у вищих навчальних закладах, громадська діяльність. Пам'яткоохоронна діяльність і суміжні з нею форми не помічаються. Подібне ставлення зумовлене тим, що така форма роботи, як організація музейних і архівних сховищ, музейної експозиції, атрибуції і каталогізації та початковий опис пам'яток, вироблення методик і термінології пам'яткоохоронної діяльності найчастіше залишаються без ува-

ги. Чи не тому у вітчизняному пам'яткознавстві на сьогодні відсутні спеціальні теоретичні дослідження історико – культурної спадщини України?

Це майже недоторкана периферія історіографії. Незважаючи на зібраний й частково систематизований історико – культурний матеріал, який відображає проблеми і звершення культурного процесу в Україні в IXX – XX ст., чітко вимальовується чинник, який негативно, а то й шкідливо відбився на розвитку українського пам'яткознавства. Канонізована схема культурного процесу, як виключно українського-етнічного, українського-політичного процесу, до якого майже до останнього часу включалося лише те, що говорилося, писалося і творилося українською мовою або діячами й творцями (вченими, митцями) українського етнічного походження. Все інше безапеляційно вважалося не українським і віддавалося на поталу іншим культурам, переважно російській і польській. Цей фактор негативно відбився на розвитку української культури. Тому, аналізуючи різні етапи розвитку української історичної наукової думки, видатний український історик О. Оглоблін, наголошував: Все, що було створене на українській землі, силами українських (територіально й національно) культурних діячів (та установ), незалежно від їх етнічного походження й характеру, незалежно від мовної форми культурних творів, належить до України. Єдиним селекційним критерієм може бути тільки дух, зміст та ідея твору [5]. Тільки такий культурний розвиток України дасть правдиве і повне уявлення про стан і тенденції українського культурного процесу в XIX-XX ст.

Проте проблем у практичному пам'яткознавстві не зменшується. Культурним пам'яткам загрожують сили природи і поведінка самої людини. Для культурної спадщини України ці прояви не менш характерні, з перевагою людського фактора.

Штучно створені повені - наслідок будівництва каскаду ГРЕС на Дніпрі, спричинили значні втрати культурних цінностей, безпосередньо пов'язаних з історією України. Так, у результаті затоплення значної частини придніпровських земель, не зміг знайти спочинку і після смерті прах непересічної особистості української історії - кошового отамана Запорізької Січі І. Сірка. Могила його декілька разів переносилася, так що сучасники нині вже й не знають де поховання кошового отамана.

Трагедія пам'яток – пожежі. Вони супутники руйнівних воєн та народних зворушень, майже жоден старовинний храм в Україні не зазнав пошкоджень або повної руйнації від пожежі. Проте, пожежі виникали і в умовах сьогодення. 24 травня 1964 р. у Києві, столиці України, сталася подія, подібних до якої мало відомо в історії світової культури: була підпалена найбільша українська бібліотека – Київська публічна бібліотека Академії наук УРСР. Дивує, що згоріла саме україніка, в тому числі стародруки, рідкісні книжки, рукописи, архіви (наприклад архів Б. Грінченка.) Частина з цих архівів не

була навіть описана і розібрана [6].

Війни, зазвичай, несуть смерть багатьом пам'яткам. Це відзначали ще в давніх хроніках. Нищили і нівечили культурні цінності, гинули їх творці. Внаслідок спустошливої навали кочових монголів у другій чверті XIII ст. зникли міста, призупинилося будівництво. На території Чернігівського, Київського князівств не збереглося жодного рукопису. Чисельних втрат зазнала культурна спадщина України під час двох світових війн.

Друга світова війна дуже вплинула на долю української культурної спадщини. Під час німецької окупації пам'ятки без будь – якої причини чи стратегічної потреби руйнувалися. Цікаво, що радянські післявоєнні публікації, які розповідали про німецькі жорстокості, переважно описували і оплакували руйнацію культурних цінностей, не помічаючи ті пам'ятки, які не вписувалися в ідеологічні канони влади. Проте німецька окупація була катастрофою для багатьох із них. Були знищені українські дерев'яні церкви, але найбільше, безумовно, постраждали пам'ятки єврейської культури. Нацисти систематично руйнували всі ознаки єврейського життя: єврейський музей у Львові, багато старовинних книжкових колекцій і бібліотек – все це було знищено. Навіть єврейські цвинтарі в Бродах, Чернівцях, Львові були зруйновані, а надгробні пам'ятники використанні на будівництво шляхів. Методично знищувалися синагоги, вщент згоріли унікальні культові споруди, які існували лише в Західній Україні та Польщі – дерев'яні синагоги з високими дахами та величавим інтер'єром – живі свідки єврейського життя на Україні.

Значна частина культурного надбання в Україні постраждала під час внутрішніх негараздів, коли на поталу однієї ідеї знищували все, що ціною надзусиль напрацьовувалося на протягом віків. Понад тисячу років проіснував у Києві цвинтар, відомий під назвою Аскольдової могили. Тут, за легендою, поховано князя Аскольда і велику княгиню Ольгу. Про цей найдавніший київський цвинтар і про його знищення комуністичною владою у 1937 році згадував колишній професор археології та стародавньої історії М. Міллер: Тут знаходилася ротонда в ампірному стилі, під якою, за давнім переказом, знаходилася й могила самого князя Аскольда. Цвинтар було знищено цілком, надгробки мармурові, бронзові, чавунні – побито і порозкидано. Після пояснення , що нібито відбувається "изъятие ценностей" та розшук захованої зброї, НКВД розкопало всі могили і повикидало всі кістки. Так само було пограбовано і поруйновано всі мавзолеї та склепи. Аналогічна доля спіткала і два інші старовинні цвинтарі Києва: Щековицького і Фролівського.

Інколи губителями пам'яток мистецтва, літератури, архівних матеріалів ставали самі автори або його рідні, так званий "геростратівський комплекс"(М. Гоголь знищив другу книгу Мертвих душ, В. Стефаник понищив частину своїх творів).

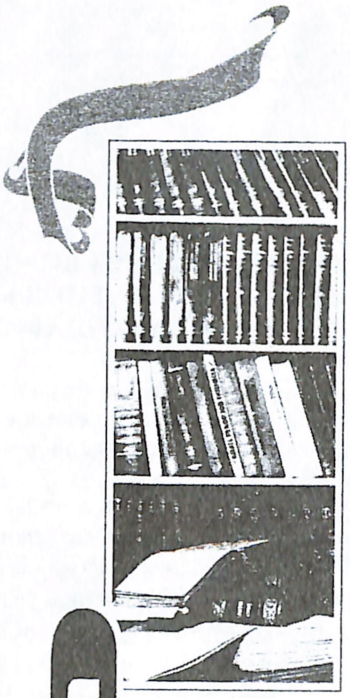
Особливо багато пам'яток гинули від байдужості офіційної влади, що не приділяла належної уваги їх охороні і вихованню в громадян поваги до культурної спадщини. На жаль, у XX ст. нам нічим пишатися. Українська національна пам'яткоохоронна система на державному рівні була започаткована в роки національно – демократичної революції, з утворенням при Генеральному секретарстві народної освіти відділу охорони пам'яток мистецтва та старожитностей (липень 1917 р.), проте традиції збереження і вивчення національної культурної спадщини, в результаті панування в Україні тоталітарно – бюрократичного режиму, були втрачені, і з прикрістю доводиться констатувати, що піклування про пам'ятки культури не було державним пріоритетом на жодному з етапів історичного поступу.

Кожен цивілізований народ береже цінності, створені руками попередніх поколінь, вважаючи їх національною гордістю. Проблеми збереження культурної спадщини важливі для кожної нації, але для України вона має особливо велике значення. Адже у світі, мабуть, не існує іншого народу, історія якого зазнала б таких перекручень у численних наукових і публіцистичних працях, як історія українського народу протягом віків, як влучно висловився німецький дослідник минулого століття, Йоган Георг Коль потрібно українцям відімкнути вуста і розповісти про свою історію, стає зрозумілим, чому для українців таке велике значення приділяють пам'яткам культури. Сподіваємося, що негативних тенденцій у пам'яткоохоронній справі Україна лишить у XX ст. і увійде в третє тисячоліття свідомою своєї відповідальності перед пам'яттю і духовністю минулих поколінь.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Заремба С. Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність :Дис...дра іст. наук.: (07.00.06) .Нац. АН України, ін-т історії України. - К., 1996.*
2. *Акуленко В.Термінологічні колізії в пам'яткоохоронній сфері // Історія України: маловідомі факти, імена, події. – К.: Рідний край, 1999. - Вип. 8. – С. 34.*
3. *Закон України "Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей" // Голос України. - 1999. - 2 листопада.*
4. *Піскова Є., Федорова Л. Нерухомі пам'ятки історії: (теоретичний аспект проблеми) // Київська старовина. - 1999. - № 5. - С. 140.*
5. *Оглоблін О. Проблема схеми історії України // Укр. історик. – Мюнхен-Нью Йорк, 1971. - № 1-2. - С. 3-16.*
6. *З приводу процесу над Погружальським // Сучасність. – Мюнхен, 1965. - № 2 (50). - С. 78-84.*
7. *Kohl Johann G. Risen im Innern von Rubland und Polend. – Dresden, 1841. - C. 318.*

Надійшла до редколегії 28.04.2000 р.

2 Бібліотекознавство Бібліографознавство

УДК 025

О.М. КОБЄЛЄВ

БІБЛІОМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ ВІТЧИЗНЯНИХ МОНОГРАФІЙ ЯК МЕТОД ВИВЧЕННЯ КОГНІТИВНОЇ СТРУКТУРИ БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА

Висвітлено методику бібліометричного аналізу вітчизняних бібліотекознавчих монографій як основу для подальшого кількісного і змістовного вивчення різних аспектів бібліотечної теорії

Трансформація вітчизняного бібліотечного соціального інституту (БСІ) відповідно до нових соціокультурних умов його функціонування робить надзвичайно актуальною проблему вироблення науково обгрунтованої, виваженої та ефективної державної політики в бібліотечній галузі. Це значною мірою обумовлює активізацію бібліотекознавчих досліджень, спрямованих на вивчення закономірностей розвитку бібліотечної справи як в Україні, так і за її межами, як БСІ загалом, так і окремих його елементів. Вирішення цих та інших дослідницьких завдань повинно спиратися на ефективне використання накопиченого галузю науково-теоретичного потенціалу, що зумовлює зростання практичної значимості досліджень, спрямованих на вивчення закономірностей розвитку бібліотечного знання, механізмів його функціонування тощо. Все це визначає існуючу тенденцію розширення методологічної бази бібліотекознавчих досліджень [1], за рахунок застосування також і кількісних методів, зокрема бібліометричних [2]. Але слід зазначити, що характерною особливістю до останнього часу було те, що за допомогою кількісного аналізу вивчалися лише окремі аспекти бібліотечної діяльності [3]. (Винятком є, російське дослідження О. Борисової [4]).

Таким чином, на нашу думку, потенціал бібліометричних методів у вітчизняних бібліотекознавчих дослідженнях, ще не використано до кінця. А саме за допомогою бібліометрії ми маємо змогу отримати такі результати, які можуть бути основою для подальшого, докладнішого, вивчення методами традиційного змістовного аналізу. Наприклад, в своєму Тематичному аналізі науки Дж. Холтон зазначає, що шлях розкриття процесу виникнення нового знання полягає в тому, щоб кожну подію в історії науки розглядати як перетин трьох траєкторій: 1) індивідуальність вченого; 2) стан науки, загального наукового знання у досліджуваний період; 3) особливості соціальних факторів, з урахуванням загального культурного контексту епохи [5]. Холтон вико-

ристовує принципи традиційного змістовного вивчення. Але для дослідження вищевикладених траєкторій (або чинників) ефективним є і застосування різноманітних методів кількісного аналізу динаміки науки, за допомогою яких визначаються інтенсивність наукових комунікацій, зокрема зростання кількості наукових публікацій, а також різні соціальні характеристики (кількість наукових кадрів, обсяги фінансування тощо). Тобто бібліометричні показники кількості публікацій, індексу цитованості та ін. є основою для вивчення індивідуальності вченого (перший чинник), надання характеристики його науковому статусу, визначення рівня, авторитету тощо.

Основою для визначення стану науки у досліджуваний період (друга траєкторія або чинник) можна розглядати карти науки, що створюються на базі бібліометричних кластерних методик та наукометричні показники обсягу фінансування науки, чисельності наукових кадрів та ін.

Навіть при розгляді третього чинника, застосування аналізу кількісних (статистичних) показників динаміки різних соціокультурних факторів дозволяє дослідникові отримати об`єктивні дані для підтвердження своїх поглядів (див., наприклад, [6]).

Вважаємо, таким чином, що дослідження стану та тенденцій розвитку сучасного бібліотекознавства повинно базуватися на широкому використанні методів бібліометричного аналізу [7]. Причому, найперспективнішим є застосування так званого другого підходу (або напрямку) бібліометричних досліджень. Його сутність полягає в тому, що на відміну від першого, де простежується динаміка окремих об'єктів науки (публікацій, авторів, їх розподіл за країнами, рубриками наукових журналів та ін.), процедури бібліометричного (кластерного) аналізу спрямовані на одержання структурної (якісної) картини стану науки у вигляді кластерів основних, ключових праць [8]. У бібліотекознавстві, на жаль, набули розвитку дослідження першого напряму (підходу) [2], [3]. Це пов'язано, головним чином, з тим, що кластерний аналіз побудований, як правило, на застосуванні такої універсальної інформаційної системи, як Science Citation Index (SCI), продукту Інституту наукової інформації (ISI) США, без даних котрої дуже важко проводити бібліометричні дослідження цього типу (докладніше про структуру та можливості SCI див., наприклад, [9], [10]). Але проблема полягає в тому, що, незважаючи на безумовну цінність системи SCI, вона не позбавлена деяких недоліків, із одним з найсуттєвіших є неповне відображення в ній неангломовних праць, що неодноразово підкреслювалося, в роботах радянських наукознавців (наприклад [10], [11], [12] та ін.). І стосується дана проблема навіть технічних та природничо-наукових дисциплін, які, на противагу гуманітарним, до яких належить бібліотекознавство, представлені в SCI повніше, і де взагалі вплив ненаукових факторів (ідеологічних, політичних тощо) є значно меншим. Таким чи-

ном, неможливість або значна ускладненість у застосуванні даних системи SCI приводить до необхідності пошуку (як у вітчизняній науці загалом, так і в бібліотекознавстві зокрема) засобів, що могли б це компенсувати. Йдеться, наприклад, про створення проблемних інтелектуальних бібліометричних систем [13], відображаючих у формалізованому вигляді природні процеси розвитку вітчизняної науки, передусім ті галузі або напрями, що вважаються для України найважливішими. В бібліотекознавстві, створення таких систем є, на наш погляд, завданням на перспективу, нині необхідно (і така можливість існує) використати, дещо адаптувавши, відомі бібліометричні методи кластерного аналізу, зокрема два основні методи вивчення цитування: 1) концепція кластерів коцитування (або співцитування), розробленої одночасно (1973) та незалежно в СРСР та США відповідно І.В. Маршаковою та Г. Смоллом; 2) метод бібліографічного сполучення, запропонований М. Кеслером у 1963 р. Методи відрізняються засобами виділення зв'язку між публікаціями. За першим, зв'язок між роботами фіксується на основі цитування їх одними й тими ж документами, кількість котрих і визначає зв'язок між роботами. Другий метод полягає у підрахунку кількості посилань, що є спільною для обох публікацій і визначає інтенсивність їх взаємозв'язку [8], [10], [11], [12], [13], [14]. (Саме ці методи є основою так званого другого напряму (підходу) бібліометричних досліджень, що базуються на використанні даних (головним чином наукових статей), що містяться у системах SCI).

Незважаючи на те, що застосування кластерних методик без спирання на SCI є, у зв'язку із зазначеними труднощами, не досить розповсюдженим, ми вважаємо, що у бібліотекознавстві існують для цього реальні умови та підстави. Пов'язано це з тим, що бібліотечна наука загалом, а вітчизняна особливо, статус повноцінної наукової дисципліни набула не так давно. Ми робимо такий висновок, виходячи з того, що, як вважає С.Г. Кара-Мурза [11], саме поняття дисципліни пов'язано з відтворенням наукових кадрів, тому виникнення наукової дисципліни супроводжується появою підручників, кафедр, факультетів, навчальних закладів тощо. Таким чином, можна зробити досить імовірне припущення про значно менший обсяг та розгалуженість бібліотечного знання, порівняно з іншими, особливо класичними науками. Яскравим свідченням є, на нашу думку, незначна кількість монографій, що надає можливість обрати її об'єктом бібліометричного (кластерного) дослідження, як першого етапу вивчення когнітивної будови вітчизняного бібліотекознавства.

Отже, для вивчення ми обрали п'ять вітчизняних монографій з бібліотечно-інформаційної сфери. Метою нашого дослідження є не лише одержання первісного начерку стану пізнавальної основи бібліотекознавства, але й перевірка наведеного припущення про можливість використання для

цього бібліометричного аналізу монографій. Це значною мірою зумовило вибір робіт для вивчення. Монографії А. Чачко [15], М. Слободяника [16], С. Кулешова [17], В. Ільганаєвої [18] та В. Пашкової [19] можна вважати достатньо репрезентативною групою, що охоплює значний період часу і дозволяє через наявність роботи з суміжної галузі додатково визначити можливість застосування вищезгаданого методу для дослідження рівня інтегрованості наук інформаційно-комунікативного циклу.

Першим підсумком нашого дослідження можна вважати наявність тенденції цитування вітчизняними бібліотекознавцями у своїх фундаментальних працях більш давнішніх монографій своїх колег (*Рис. 1*).

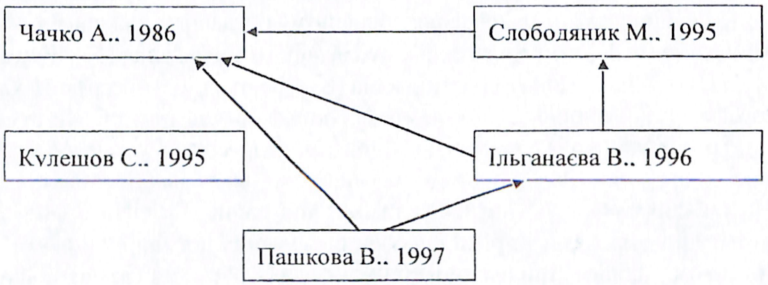

Рис. 1.

Цей факт, що досить чітко простежується у досліджуваних роботах, є, на нашу думку, підтвердженням вищевикладеної тези про стан розвитку бібліотечного знання, що характеризується практичною відсутністю полімонографічних наукових напрямків. Іншими словами, ступінь розробленості наукових напрямів, як і дисципліни загалом, значною мірою залежить від наявності фундаментальних досліджень, формою подання котрих є, як правило, монографії. Таким чином, бібліотечну теорію, що визначається невеликою кількістю монографій та їх взаємозв'язком між собою, можна вважати за таку, що перебуває в стані формування. Тому є особливо актуальним завдання дослідження процесів, що відбуваються у бібліотекознавстві і зробити це можна, базуючись на використанні бібліометричного аналізу монографій з бібліотечно-інформаційної сфери.

Результатом другого етапу дослідження стало визначення на основі підрахунку кількості спільних посилань (кластерний метод бібліографічного сполучення М. Кеслера), інтенсивності взаємозв'язку між монографіями, що вивчаються (*Рис. 2*). На ньому графічно представлені монографії, поєднані між собою лініями з позначеною кількістю спільних цитованих праць. Крім того, наводиться загальна кількість посилань у кожній монографії. У

випадку з роботою В.С. Пашкової це зроблено приблизно, оскільки на відміну від інших праць, у ній використана література подається після окремих розділів, не за алфавітом авторів, а залежно від порядку її використання у тексті, до того ж, деякі праці наводяться неодноразово, що значно ускладнило підрахунок і взагалі обробку масиву бібліографічних посилань, зроблених у даній роботі.

Таким чином, виявлено 133 документи, що одночасно цитуються щонайменше двічі і які є відображенням спільної когнітивної основи досліджуваних монографій. Тому наступним кроком став їх бібліометричний аналіз за роками, темами та видами публікацій.

Для того, щоб отримати змістовніші показники, ми вирішили це давно відоме традиційне кількісне вивчення доповнити кодуванням кожного цитованого документа. Код створюють: рік публікації; місце видання (У – Україна, Р – Росія, І – інші країни); вид публікації (Б – брошура; Д – дисертація або її автореферат; З – збірник; М – монографія (книжкове видання); С – стаття; $С_б$ – стаття з бібліотечного видання; $С_с$ – стаття, надрукована у виданні з суміжної галузі; $С_л$ – словник (довідкове видання); $У_ч$ – навчальне видання).

Нижче спробуємо розкрити можливості кодування. Як відомо, розподіл публікацій за роками та різні способи оперування його показниками – досить вагома бібліометрична характеристика. На рис. 3 показано традиційну форму подання такого матеріалу, яка дозволяє у даному разі, мати певне уявення про ті роки та періоди, публікації з яких є базою пізнавальної основи вітчизняної бібліотечно-інформаційної сфери. Хоча існують посилання на праці надруковані в окремі роки за період 1904-1966 рр., лише з 1968 р. можна констатувати початок безперервного, постійного використання опублікованих у цей час робіт (до 1995 р.).

Також виявлені періоди (сер. 70-х та кін. 80-х – поч. 90-х рр.), що є визначними для розвитку сучасної бібліотечної теорії. Але допомогти зробити ці та інші висновки змістовнішими може, на наш погляд, застосування запропонованого кодування. Як приклад, у табл. 1 наведено розподіл за роками, аналогічний тому, що є на мал. 3., але в ньому, крім кількості посилань, показано їх склад за через кодування. Це надає можливість не лише мати картину динаміки цитованості, але й певне уявлення щодо її якісного стану. Зокрема, з табл. 1. можна дізнатися, наприклад не лише про кількість посилань на публікації 1994 року – 5, але й те, що у складі цих публікацій: три статті, надруковані в російських суміжних виданнях, одна російська дисертація та стаття з українського бібліотечного видання. Але найповніше переваги кодування виявляються при аналізі табл. 2., де наводяться дані про розподіл цитованої літератури за темами, (цей розподіл, на відміну від поданих у табл. 1 (за роками видання) та табл. 3 (розподіл за видами публі-

кацій), має суб'єктивніший характер, що пов'язано з менш формальним критерієм систематизації).

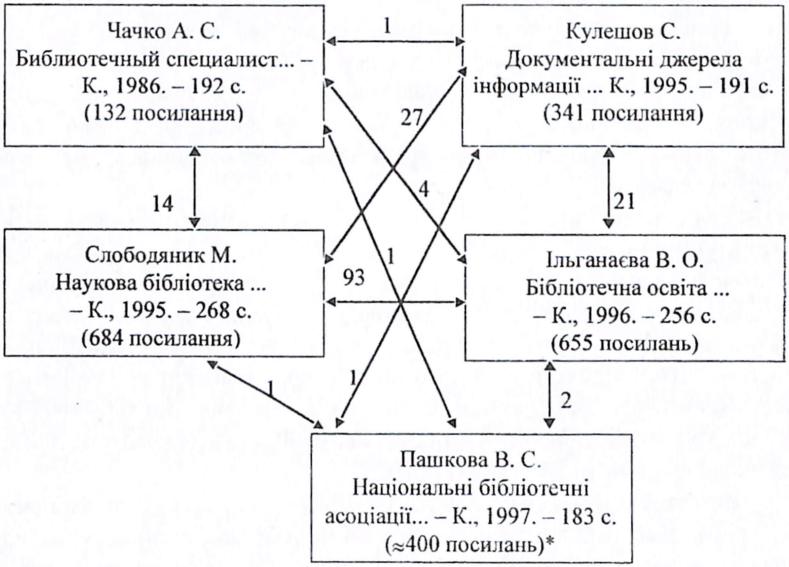

Рис. 2.

З табл. 2, завдяки кодуванню, можна одержати не лише дані про кількість посилань на праці з певної галузі, наукового напряму тощо, але й дані про їх склад стосовно місця, виду та року видання. Це дає підстави, зокрема дійти висновку про визначальний вплив на бібліотечну діяльність процесу розвитку новітніх інформаційних технологій не тільки завдяки: більшій кількості цитованих джерел з інформатики (28) порівняно з бібліографією (8) та книгознавством (9); значній кількості посилань на праці, присвячені проблемам автоматизації бібліотек (7) і, певною мірою, розгляду ролі та функції бібліотек за сучасних умов у суспільстві (13). На нашу думку, той факт, що цитовані джерела з бібліографії складаються виключно з фундаментальних праць (монографій та дисертаційних досліджень), що дозволяє виявити кодування, а посилання на літературу з інформатики – на статті, монографії, навчальні видання, свідчить про те, що документальний потік останньої використовується активніше і повніше. Вважаємо, рівень інтегрованості різних галузей виявляється і в тому, чи цитуються лише фундаментальні праці, котрі, як правило, мають узагальнюючий, підсумо-

вуючий характер, чи дослідники використовують і статті з суміжної дисципліни, саме в яких і проголошуються вперше нові ідеї та концепції, які пізніше, (і часто набагато), розвиваються та обгрунтовуються в дисертаційних дослідженнях різного ступеня, монографіях, навчальних програмах тощо.

Додатковим обгрунтуванням висновку про концептуальний вплив інформаційної сфери на бібліотечну діяльність є те, що майже всі посилання на іноземні джерела стосуються інформатики та проблеми автоматизації, тобто вітчизняних дослідників передусім цікавлять закордонні дослідження саме цього напряму.

Перевага кодування полягає в тому, що є можливість виявити наявність цитувань українських публікацій, їх вік та вид з окремих дисциплін або наукових напрямів такими авторитетними джерелами, як монографії. Отже, це можна вважати проявом симбіозу кількісного аналізу з певними елементами неформальної експертної оцінки. На певні роздуми, наприклад, наводить той факт, що з 8 цитованих джерел з бібліографії немає жодного українського, хоча останні наявні серед посилань на публікації з галузі книгознавства, інформатики та документознавства, їх кількість, вид та роки видання подаються в табл. 2.

Не розглядаючи детально табл. 3, де наведено (з використанням принципу кодування) розподіл посилань за видами публікацій, причому так, що виникає можливість мати не лише їх кількісний огляд, а й дані про їх рік та місце видання, підкреслимо перспективи подання в такій формі результатів подальших бібліометричних досліджень документальних потоків вітчизняного бібліотекознавства. Це дозволить ефективніше визначати місце і значимість українських галузевих видань порівняно із закордонними, оцінювати їх значення для розвитку бібліотечного знання та ін.

Результатом останнього етапу нашого дослідження стало графічне подання публікацій-ядра спільної когнітивної основи досліджуваних монографій (рис. 4). Це було зроблено на базі адаптування та поєднаного застосування методу бібліографічного сполучення М. Кеслера та концепції кластерів співцитування (коцитування).

Іншими словами, на рис. 4 представлені ті публікації, що одночасно цитуються трьома авторами монографій, які ми вивчаємо. Лініями показано хто використовував певну роботу. Отже, загалом виявлено 16 таких праць: 1) *Баранов В.М.* Влияние автоматизации библиотечных процессов на функции библиотекаря: Автореф. дис. – М., 1978; 2) *Баренбаум И.Е.* Информационно-коммуникативные науки в свете эволюции средств информации и коммуникации // Книга. Исслед. и материалы. – М., 1990; 3) *Бониц М.* Информация – знание – информатика // Междунар. Форум по информ. и документации. – 1990; 4) *Ванеев А.Н.* Развитие библиотековедческой мысли в СССР. – М.,

1980; 5) *Гиляревский Р.С.* Общие закономерности в развитии дисциплин научной информации и коммуникации: Дис. … д-ра. – М., 1989; 6) *Гордукалова Г.Ф.* Документальный поток в библиографической деятельности: история, теория, технология освоения: Автореф. дис. … д-ра. – СПб., 1992; 7) *Каныгин Ю.М., Калитич Г.И.* Основы теоретической информатики. – К., 1990; 8) *Коршунов О.П.* Проблемы общей теории библиографии. – М., 1975; 9) *Книговедение*: Энцикл. слов. – М., 1982; 10) *Кун Т.* Структура научных революций. – М., 1977; 11) *Ланкастер Ф.У.* Возникновение безбумажного общества и последствия для библиотек // Междунар. Форум по информ. и документации. – 1982; 12) *Семеновкер Б.А.* Библиографические памятники Византии: Автореф. дис. … д-ра; 13) *Соколов А.В.* Информационный подход к документальной коммуникации: Учеб. пособие. – Л., 1988; 14) *Столяров Ю.Н.* Библиотека: структурно-функциональный подход. – М., 1981; 15) *Чачко А.С.* Библиотечный специалист: Особенности труда и профессионализации. – К., 1986; 16) *Шапиро Э.Л.* Бумажные и безбумажные средства коммуникации – пути и перепутья // НТИ. Сер.1. – 1989.

Отже, означені публікації найбільше цитовані в працях М. Слободяника, В. Ільганаєвої (кожна має по 15 посилань на них) та С. Кулешова (12 посилань). Значно менше цитування їх у працях А. Чачко (4) та В. Пашкової (2).

Таким чином, можна констатувати існування концептуально подібних поглядів у монографіях М. Слободяника [16] та В. Ільганаєвої [18] на розвиток таких елементів вітчизняного БСІ, як наукова бібліотека та бібліотечна освіта відповідно.

Монографія А. Чачко [15], незважаючи на те, що вона одна з 16 найцитованіших праць, спирається (з об'єктивної причини – рік її публікації – 1986) на вже застарілу пізнавальну основу. Про це свідчить той факт, що 9 (тобто більше половини) із числа визначених нами 16 праць надруковані пізніше за працю А. Чачко.

Стосовно монографії В. Пашкової [19], то зважаючи на рік її публікації (1997), можна дійти висновку, що проблеми, які в ній розглядаються, не торкаються основних (спільних) питань, що порушуються в інших досліджуваних монографіях. Це знаходить своє відображення в структурі цитування.

Отже, практично доведена можливість використання для вивчення когнітивної будови українського бібліотекознавства кластерних методик бібліометричного аналізу без звертання до системи SCI. Крім того, вперше як об'єкт бібліометричного дослідження обрано низку галузевих монографій вітчизняних авторів.

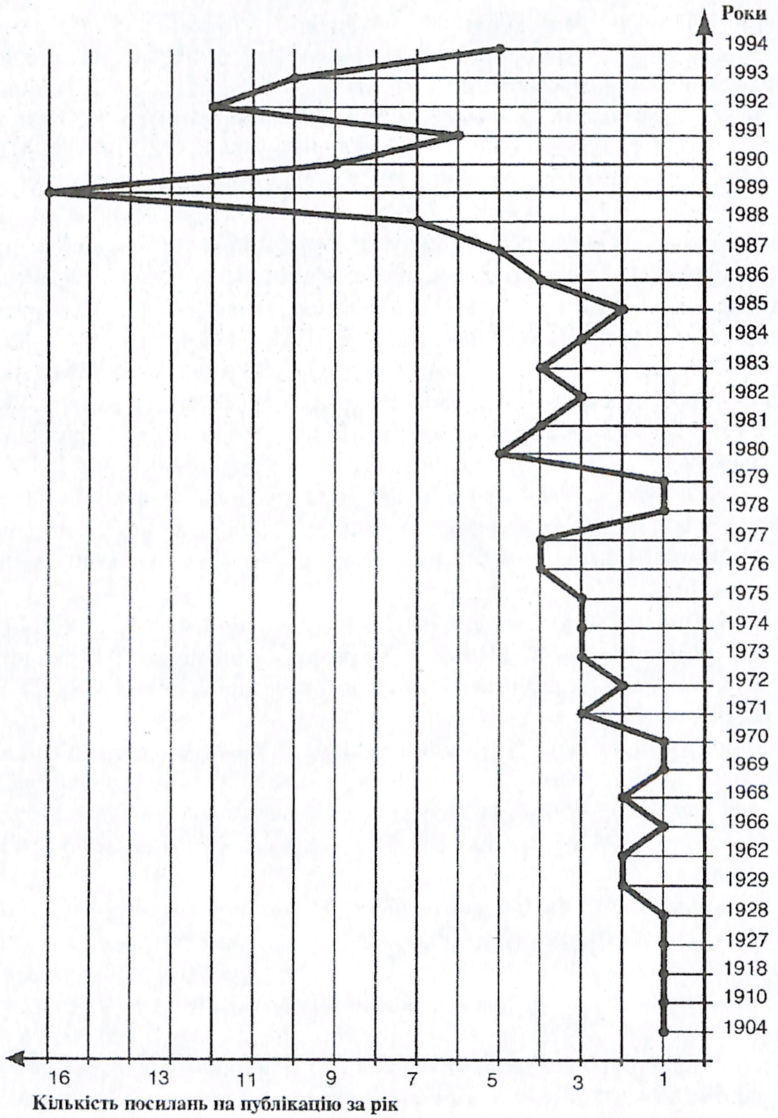

Роки
1994
1993
1992
1991
1990
1989
1988
1987
1986
1985
1984
1983
1982
1981
1980
1979
1978
1977
1976
1975
1974
1973
1972
1971
1970
1969
1968
1966
1962
1929
1928
1927
1918
1910
1904
16
13
11
9
7
5
3
1
Кількість посилань на публікацію за рік

Рис.3

Табл. 1

Рік	1904	1910	1918	1927	1928	1929	1962	1966	1968	1969	1970
Кількість посилань на публікацію	1	1	1	1	1	2	2	1	2	1	1
Закодований склад публікації	РМ	УБ	РМ	РСб	РС	РСб, РСс	РС, ІМ	РС	РМ, РСс	РМ	УСс

1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982
3	2	3	3	3	4	4	1	1	5	4	3
РМ, РБ, РЗ	РСс, РС	РМ, РМ, РС	РСс, РМ, РСс	РМ, РМ, РМ	РСб, РМ, РС, РСл	РМ, РМ, РМ, РМ	РД	РМ	РМ, РД, РС, РМ, РМ	РС, РСс, РМ, РМ	РСс, РМ, РСл

1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
4	3	2	4	5	7	16	9	6	12	10	5
РУч РМ, РСс, РСс	РМ, РД, РД	РД, РСс	РСл, УСс, УМ, УМ	РМ, РМ, РСс, РМ, РМ	УМ, РУч УМ, РСб РСс, УМ, РУч	РСб УСб РЗ, РМ, РД, РСб РСс, РСб УБ, РСс, РД, ІСс, ІСб, ІСб, ІСб, ІСс	РСс, РСс, РСс, УМ, РСб РСб УМ, РСб РСб	РМ, РСб РСс, РД, РМ, РСб	РЗ, РЗ, РУч РД, РСс, РД, РСс, УМ, РСс, РУч УСс РСс	УСб УСб Ууч УСс УМ, УС, РД, УСб РСб УМ	РСс, УСб РСс, РД, РСс

Табл. 2

Назва тематичних рубрик	Кількість посилань на публікації з даної рубрики	Закодований склад публікації
Роль та функції бібліотек у суспільстві	13	1989СбР, 19923Р, 1989СбР, 1985ДР, 1982СсР, 1962СР, 1910БУ, 1989СбР, 1981МР, 1979МР, 1991СбР, 1993СбР, 1984ДР
Організація, управління, економіка бібліотечної справи	8	1988МУ, 1990СбР, 1989СбУ, 1992УчР, 1904МР, 1929СсР, 1928СР, 1993СбУ
Бібліотечна освіта	5	1989БУ, 1993СбУ, 19923Р, 1992ДР, 1993СбУ
Бібліотечна професіологія	5	1991ДР, 1986МУ, 1927СбР, 1929СбР, 19713Р
Автоматизація бібліотек	7	1978ДР, 1994СбУ, 1990МУ, 1990СбР, 1989 СбІ, 1989СбІ, 1981МР
Загальне бібліотекознавство	6	1988УчР, 1986СлР, 1993УчУ, 1983УчР, 1973МР, 1976СлР
Бібліотекознавство та науки інформаційно-комунікативного циклу	8	1972СсР, 1974МР, 1974СсР, 1976СсР, 1991СсР, 1990СсР, 1989ДР, 1988СсР
Історія бібліотечної справи	3	1992УчР, 1980МР, 1984ДР
Бібліотечне обслуговування	5	1988СбР, 1993ДР, 1990СбР, 1983МР, 1989СбІ
Бібліотечні фонди	2	1990СбР, 1973МР
Бібліографія	8	1975МР, 1977МР, 1989МР, 1980ДР, 1992ДР, 1975МР, 1989ДР, 1994ДР
Книгознавство	9	1990СсР, 1972СР, 1918МР, 1993МУ, 1968СсР, 1991МР, 1977МР, 1983СсР, 1982СлР
Інформатика	28	1990СсР, 19893Р, 1983СсР, 1987МР, 1987МР, 1988МУ, 1994СсР, 1981СсР, 1993ССУ, 1988РСс, 1993МУ, 1990МУ, 1986ССЧ, 1986МУ, 1992СсР, 1989СсР, 1968МР, 1994СсР, 1988УчР, 1991СсР, 1987СсР, 1989СсР, 1989Ссі, 1988Ссі, 1987МР, 1976МР, 1994СсР, 1974СсР
Документознавство	3	1992СсР, 1970ССУ, 1992ССУ
Психологія	1	1971БР
Соціологія	1	1982МР
Філософія науки, наукознавство	21	1984МР, 1992СсР, 1981СР, 1993СУ, 1992МУ, 1991МР, 1977МР, 1971МР, 1966СР, 1988МУ, 1975МР, 1980СР, 1992СсР, 1987МР, 1980МР, 1977МР, 1973СР, 1969МР, 1976СР, 1980МР, 1962МІ

Табл. 3

Види публікацій	Кількість посилань на публікації даного виду	Закодований склад публікації
Дисертації та їх автореферати – (Д)	12	1978Р, 1992Р, 1989Р, 1980Р, 1992Р, 1985Р, 1993Р, 1984Р, 1989Р, 1994Р, 1984Р, 1991Р
Монографії (книжкові видання) – (М)	43	1988У, 1975Р, 1977Р, 1980Р, 1984Р, 1989Р, 1974Р, 1987Р, 1987Р, 1988У, 1993У, 1990У, 1992У, 1968Р, 1988У, 1990У, 1981Р, 1979Р, 1975Р, 1918Р, 1904Р, 1986У, 1973Р, 1983Р, 1987Р, 1987Р, 1980Р, 1973Р, 1977Р, 1993У, 1991Р, 1976Р, 1969Р, 1981Р, 1980Р, 1977Р, 1975Р, 1977Р ,1986У,1971Р, 1991Р, 1962І, 1982Р
Брошури – (Б)	3	1989У, 1971Р, 1910У
Словники (довідкові видання)-(Сл)	3	1986Р, 1976Р, 1982Р
Навчальні видання – (Уч)	6	1988Р, 1993У, 1992Р, 1983Р, 1992Р, 1988Р
Збірки – (З)	4	1992Р, 1992Р, 1989Р, 1971Р
Статті в бібліотечних виданнях – (Сб)	22	1989Р, 1989У, 1993У, 1989Р, 1988Р, 1993У, 1994У, 1990Р, 1990Р, 1993У, 1989Р, 1991Р, 1990Р, 1993Р, 1990Р, 1976Р, 1989І, 1989І, 1972Р, 1991Р, 1929Р, 1989І
Статті в суміжних виданнях – (Сс)	31	1983Р, 1968Р, 1994Р, 1983Р, 1974Р, 1990Р, 1972Р, 1990Р, 1992Р, 1990Р, 1992Р, 1994Р, 1981Р, 1993У, 1988Р, 1986У, 1974Р, 1970У, 1982Р, 1992Р, 1989Р, 1994Р, 1992У, 1985Р, 1991Р, 1987Р, 1989Р, 1992Р, 1989І, 1989І, 1929Р
Статті в інших виданнях – (С)	9	1981Р, 1993У, 1972Р, 1962Р, 1966Р, 1980Р, 1973Р, 1976Р, 1928Р

Отже, практично доведена можливість використання для вивчення когнітивної будови українського бібліотекознавства кластерних методик бібліометричного аналізу без звертання до системи SCI. Крім того, вперше як об'єкт бібліометричного дослідження обрано низку галузевих монографій вітчизняних авторів. Головним підсумком комплексного бібліометричного вивчення (застосування принципу кодування значно підвищило змістовність бібліометричних показників) стало кількісне підтвердження наявності у вітчизняній бібліотечній теорії інформаційної концепції розвитку БСІ України.

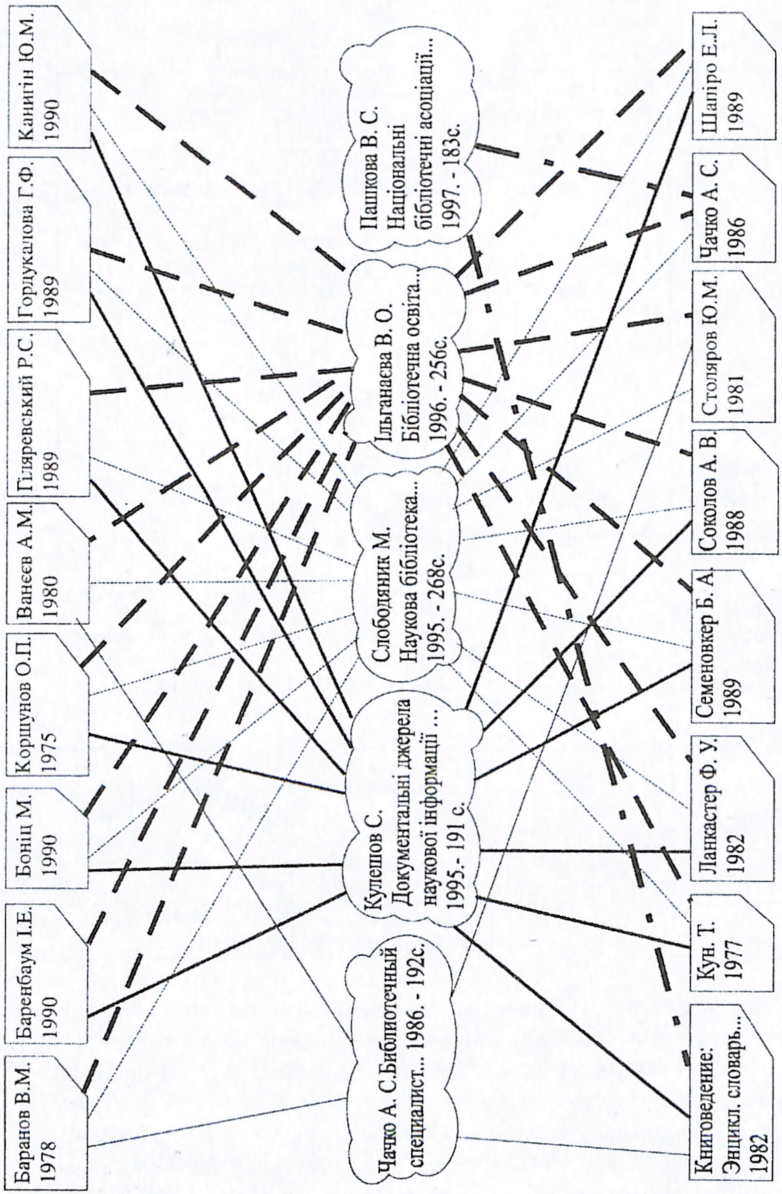

Баранов В.М. 1978
Баренбаум І.Е. 1990
Боніц М. 1990
Коршунов О.П. 1975
Ванеєв А.М. 1980
Пляревський Р.С. 1989
Гордукалова Г.Ф. 1989
Канигін Ю.М. 1990
Книговедение: Энцикл. словарь... 1982
Кун. Т. 1977
Ланкастер Ф. У. 1982
Семеновкер Б. А. 1989
Соколов А. В. 1988
Столяров Ю.М. 1981
Чачко А. С. 1986
Шапіро Е.Л. 1989
Чачко А. С.Библиотечный специалист... 1986. - 192с.
Кулешов С. Документальні джерела наукової інформації ... 1995.- 191 с.
Слободяник М. Наукова бібліотека... 1995. - 268с.
Ільганаєва В. О. Бібліотечна освіта... 1996. - 256с.
Пашкова В. С. Національні бібліотечні асоціації... 1997. - 183с.

Рис.4

Але найперспективнішим результатом є створений перший обрис (необхідно провести бібліометричне дослідження й інших фундаментальних праць галузі) кластеру ключових праць бібліотекознавства. Значення такого кластеру полягає в тому, що він дозволяє систематизовувати та уточнювати існуючі уявлення щодо структури та напрямів розвитку бібліотечного знання через постійний моніторинг пізнавальної основи бібліотекознавства і таким чином сприяти виробленню науково-обгрунтованих програм розвитку галузі.

Тому виявлені дані про склад когнітивної структури бібліотекознавства (у сер. 80-х – 90-х рр.), слід розглядати і як основу для подальшого кількісного і змістовного вивчення різних аспектів бібліотечної теорії. Підкреслимо, що значимість результатів даного бібліометричного аналізу (на основі застосування кластерних методик та принципу кодування), вітчизняних галузевих монографій полягає в тому, що за своїм змістом вони, на нашу думку, наближені до результатів неформальних експертних оцінок. Це зумовлено тим статусом, який мають автори монографій, їх впливом на розвиток як теорії, так і галузі загалом.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Ильганаева В. А. О возможностях развития познавательных средств в библиотековедении. // Библиотека – Информатизация – Наука: Тез. докл. и сообщ. Республ. науч. конф., 8-10 окт. 1991., Киев. – К., 1991. – Ч. 1. - С. 10-13.*
2. *Кобєлєв О. Розвиток кількісних методів у бібліотекознавстві // Вісн. Книжк. палати – 1998. - № 2. – С. 12-14.*
3. *Борисова О. Б. Состояние библиотековедения: оценка в наукометрических исследованиях // Науч. и техн. б-ки. – 1996. - № 2. – С. 46-56.*
4. *Борисова О. Б. Выявление тенденций развития документального потока по библиотечному делу наукометрическими методами: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – М., 1997. – 16 с.*
5. *Холтон Дж. Тематический анализ науки: пер. с англ.– М.: Прогресс, 1981. – 383 с.*
6. *Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1966. – 462 с.*
7. *Кобєлєв О.М. Про вивчення когнітивної структури бібліотекознавства // Збірка статей аспірантів Харків. Держ. ін-ту культури. – Х., 1997. – С.106-110.*
8. *Маршакова-Шайкевич И.В. Библиометрия как исследовательская техника эпистемологии и философии науки // Междунар. Форум по информ. и докум. – 1993. – Т. 18, № 3-4. – С. 3-8.*
9. *Левченко О.Г. Science Citation Index - компас и весы в мире науки // Наука та наукознавство. – 1996. - № 3-4. – С. 158-162.*
10. *Маршакова И.В. Система цитирования как средство слежения за развитием науки. – М.: Наука, 1988. – 288 с.*

11. *Кара-Мурза С.Г. Проблемы интенсификации науки: Технология научных исследований. – М.: Наука, 1989. – 247 с.*
12. *Рожков С.А. Библиометрические методы выявления и анализа научных направлений // Итоги науки и техн. Сер. Информатика /ВИНИТИ.– 1991. – Т.16. – 138 с.*
13. *Танатар Н.В. Информационно-аналитические системы оценки состояния науки // Наука та наукознавство. – 1996. - №3-4. – С. 124-132.*
14. *Татаринов Ю.Б. Проблемы оценки результатов научной деятельности // Социальная динамика науки. – М., 1995. – С. 71-105.*
15. *Чачко А.С. Библиотечный специалист: особенности труда и профессионализации. – 2-е изд. – К.: Наук. думка, 1986. – 192 с.*
16. *Слободяник М. Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій. – К., 1995. – 286 с.*
17. *Кулешов С. Документальні джерела наукової інформації: поняття, типологія, історія типологічної схеми. – К., 1995. – 191 с.*
18. *Ільганаєва В. О. Бібліотечна освіта: Нова парадигма розвитку – К., 1996. – 256 с.*
19. *Пашкова В. С. Національні бібліотечні асоціації: виникнення та еволюція діяльності. – К., 1997. – 183 с.*

Надійшла до редколегії 15.05.2000 р.

УДК 015:061.1(477)

Є.М. ТОДОРОВА

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОГРАФІЇ УКРАЇНИ

Розглянуто сучасні проблеми поточної державної та репертуарної ретроспективної бібліографії України, запропоновано шляхи вирішення найактуальніших питань вдосконалення системи покажчиків національної бібліографії

Сучасний стан і завдання суспільного розвитку України висувають підвищені вимоги до системи інформаційного і бібліографічного забезпечення суспільства. В Законі України Про інформацію, прийнятому в 1992 р., підкреслюється, що інформаційний суверенітет України забезпечується виключним правом власності України на інформаційні ресурси, які формуються за рахунок коштів державного бюджету, створення національних систем інформації, установлення режиму доступу інших держав до інформаційних ресурсів України.

Найважливішою складовою системи інформації України, атрибутом її

державності, зберігачем духовної та документальної пам'яті народу, показником його наукового та інтелектуального потенціалу, зокрема культурного, економічного та політичного рівнів є національна бібліографія. На етапі національного відродження та державотворення перед національною бібліографією України постають нові складні завдання, які потребують першочергового вирішення.

У процесі розбудови незалежної держави логічно було б очікувати бурхливого розвитку національної бібліографії. На жаль, в останні роки рівень її значно знизився. Насамперед це викликано такими об'єктивними чинниками, як скрутне економічне становище, криза книговидавничої справи, відсутність законодавства про обов'язковий примірник, недостатня фінансова підтримка держави, послаблення кооперації та координації між документально-інформаційними закладами. Крім того, існують різноманітні суб'єктивні фактори, які негативно впливають на стан національної бібліографії.

Національна бібліографія України розглядається нами як бібліографічна діяльність нації, взята в усій складності її історичного розвитку і функціонування. Багатозначність терміна викликана різними історичними умовами розвитку окремих держав і народів, культури, видавничої справи тощо. Пов'язана безпосередньо з матеріальною та духовною культурою, національна бібліографія, з одного боку, відображає досягнення культури народу, а з іншого - сама є фактором сприяння її розвитку.

Найважливішими проблемами сучасного етапу її розвитку є визначення деяких вихідних понять, з'ясування впливу політичного режиму держави на її стан, встановлення історичної правди, забутих імен видатних діячів, ліквідація білих плям, відповідність міжнародним вимогам.

Національна бібліографія, її розвиток, система покажчиків, здобутки та недоліки - тема багатьох конгресів, нарад, публікацій у фаховій періодиці. Впродовж багатьох років в Україні точилися дискусії щодо теоретичних, методологічних, методичних, організаційних, фінансових та кадрових проблем. Теоретичні проблеми поточної державної бібліографії та українського бібліографічного репертуару ще в двадцяті роки порушували такі відомі фахівці, як Ю. Меженко, Ю. Ковалевський, С. Постернак, М. Ясинський, М. Сагарда, Ф. Максименко та ін. Усі вони, незважаючи на розбіжності у вирішенні докорінних питань становлення національної бібліографії, підкреслювали значимість цієї роботи, необхідність серйозного та копіткого ставлення до відбору, опрацювання та систематизації документів, створили теоретико-методологічну та методичну бази для розвитку системи національних бібліографічних покажчиків. Відомо, що в тридцяті роки їх звинувачено в українському буржуазному націоналізмі, об'єктивізмі, формалізмі і

та ін. і ця робота була припинена на багато десятиріч. На жаль, бібліографознавці та книгознавці так і не розробили чітку програму дій, не визначили головні організаційні та методичні рішення, джерела пошуку інформації тощо.

Розглянемо деякі проблеми сучасного стану поточної національної (державної) бібліографії України.

Як відомо, національною бібліографічною агенцією є Книжкова палата України. У 1996 році, з реорганізацією в Національне науково-виробниче об'єднання, визначені її головні функції:

- наукові дослідження в галузі бібліографії, книгознавства, соціології книги та читання, консервації та реставрації документів;
- наукознавчі дослідження і розробка бібліометричних методів визначення пріоритетних напрямів і рівнів розвитку наукових досліджень;
- державна бібліографічна реєстрація та централізована каталогізація всіх без винятку друкованих видань країни;
- створення та видання державних поточних, кумулятивних і ретроспективних бібліографічних покажчиків, реферативних журналів і науково-аналітичних оглядів, друкованих анотованих карток;
- розробка та експлуатація бібліографічних баз даних і мереж бібліографічної інформації;
- державна стандартизація видавничої й бібліотечної справи, розробка та контроль за дотриманням стандартів суб'єктами видавничої діяльності, сертифікація друкованої продукції, баз даних й інформаційно-бібліографічних систем;
- комплектування і зберігання повного і недоторканого фонду Державного архіву друку - головного сховища всіх видів документів, виданих на території України;
- державна статистика друку, підготовка статистичних матеріалів, що характеризують динаміку та тенденції у видавничій справі.

Після переїзду Книжкової палати з Харкова до Києва державна (поточна національна) бібліографія значно втратила свої колишні здобутки. Політичний та економічний стан країни призвів до недостатньої фінансової підтримки, втрати кваліфікованих кадрів, низької заробітної плати фахівців (що взагалі характерно для сфери культури, освіти, науки), тобто фактично склалася кризова ситуація, майже катастрофічна для національної бібліографії. Збитковість поточних бібліографічних покажчиків, комерціалізація книгодрукування, недостатнє фінансування та незадовільне державне регулювання - всі ці фактори унеможливлюють високий рівень розвитку національної бібліографії, що в свою чергу, стає перепоною для сучасного розвитку науки, техніки, інформаційних технологій інтелектуального роз-

витку нації.

За останні дванадцять років Книжкова палата України не видала жодного ретроспективного бібліографічного покажчика, не бере участі в створенні українського бібліографічного репертуару, складової єдиної системи національної бібліографії, поточна та ретроспективна розвиваються за власними законами, готуються різними установами, за різними методиками, що не підвищує їх якості, а навпаки, перешкоджає розвиткові у єдиному інформаційному просторі не лише нашої країни, а й всього світового співтовариства.

Протягом майже десятиріччя в Україні не видавалися друковані картки для різних типів бібліотек, що також не поліпшило стану як бібліотечної справи, так і національної бібліографії зокрема.

Відсутність тривалий час Закону про обов'язковий примірник призвела до того, що багато поліграфічних та видавничих установ, здебільшого комерційних та приватних, не надсилають всі сигнальні примірники своєї продукції до Книжкової палати, що призвело до того, що облік творів друку, перш за все, періодичних видань, і, відповідно, інформація про деякі видання вже втрачена для історії назавжди.

Одним із шляхів виходу національної бібліографії з кризового стану можна вважати прийняте, нарешті, Закону про обов'язковий примірник, а також видання державних бібліографічних покажчиків за державним замовленням згідно з Національною програмою випуску літератури до 2000 року. Крім того, найважливіше значення буде мати розробка та впровадження нових інформаційних технологій та комп'ютерних систем, що дасть можливість увійти в світову інформаційну інфраструктуру, а також співробітництво з національними бібліографічними агенціями інших країн світу з метою обміну передовим бібліографічним досвідом. Так, у 1996 р. в Книжковій палаті України були створені комп'ютерні бази даних: а) газетні видання України; б) видавництва й видавничі організації України; в) каталог нових видань України; г) слов'янські центри світу. Нині готуються до вводу в експлуатацію деякі інші бази даних. Поліпшенню роботи Книжкової палати сприятиме і переведення архіву друку з Харкова до Києва, організація та зберігання його з урахуванням сучасних технологій та вимог. Велика робота здійснюватиметься в Книжковій палаті по реставрації та консервації документів у книгосховищах, для чого передбачається створити навчально-виробничий реставраційний центр та відповідну матеріально-технічну базу (8, с. 6).

Як зазначає директор Книжкової палати України М. Сенченко, головним завданням нині є створення державної автоматизованої системи Видавнича діяльність України, складові частини якої: 1) автоматизована система Державна статистика друку; 2) автоматизований банк даних Національна бібліографія, який міститиме інформацію про книги та брошури з

1991 р. та газетні й журнальні статті з центральних газет та всіх журналів з 1996 р., 3) автоматизована система централізованої каталогізації та інформування про нові видання України. Передбачається, що нового рівня сягне інформування споживачів на базі комп'ютерного забезпечення з метою зробити доступною інформацію з національних поточних та ретроспективних покажчиків для кожного абонента (8, с. 7).

Удосконаленню методики бібліографування в посібниках поточної національної бібліографії також має сприяти створення спеціалізованої бібліотеки міжнародних нормативів, стандартів, описів та класифікацій у національній бібліографії.

Таким чином, створення автоматизованого банку даних Національна бібліографія надасть можливість не лише вдосконалити методику бібліографування, уніфікувати бібліографічний опис, увести предметні рубрики та індекси різних систем класифікації, що відповідатимуть вимогам міжнародних стандартів, але й зробити доступною цю інформацію для кожної бібліотеки країни та інформаційного центру, а також індивідуального абонента, тобто значно знизити матеріальні й людські витрати. Але без достатнього державного, спонсорського та благодійного фінансування навряд чи можливі ці продумані та важливі заходи по виведенню з кризи поточної національної бібліографії України.

Якщо державна бібліографія, незважаючи на деякі недоліки, все ж більш-менш стабільно функціонувала, реєструючи потоки різних типів та видів документів, що вийшли друком на території України, то бібліографування масиву українських книг та інших творів друку була та й понині залишається досить проблематичною.

Звичайно, ми маємо деякі досягнення в цій галузі. Передусім слід згадати покажчики С. Петрова, Я. Запаска, Я. Ісаєвича, які відображають досягнення українського книгодрукування у дожовтневий період, але не слід забувати, що вони не є вичерпними, самі вже стали бібліографічною рідкістю. Тому проблема створення українського бібліографічного репертуару протягом останніх десяти років знову є найактуальнішою на всіх рівнях наукового бібліографічного спілкування.

Цей процес започатковано в 1989 р., коли Бюро відділу літератури, мови та мистецтвознавства АН УРСР прийняло ухвалу Про створення Державного фундаментального реєстру друкованої продукції України, ініціатором чого була ЦНБ ім. В.І. Вернадського. Ця проблема обгрунтована в Науково-технічній програмі Книжкова спадщина України: створення бібліографічного реєстру та системи зберігання і загальнодоступності, затвердженої Комітетом з науково-технічного прогресу при Кабінеті міністрів України. Що ж конкретно зроблено за ці десять років з моменту прийняття Програми?

Ініціатор продовження роботи над УБР, ЦНБ ім. В.І. Вернадського з 1991 р. розпочала створення автоматизованої бази даних як основи для підготовки системи посібників репертуарного характеру. В 1992 р. вона підготувала варіант програми «*Книги українською мовою. 1798-1917 рр.*: Бібліографічний покажчик: Методичні рекомендації щодо складання» та надіслала його для ознайомлення в базові бібліотеки України - Львівську наукову бібліотеку ім. В. Стефаника, Харківську державну наукову бібліотеку ім. В. Короленка та Одеську державну наукову бібліотеку ім. М. Горького. Мимохіть додам, що ні Республіканська бібліотека (нині Національна парламентська), ні великі спеціальні бібліотеки, ні інститути культури, де працюють провідні бібліографознавці нашої країни, цієї програми не одержали, не мали змоги її обговорити та внести свої корективи та пропозиції. Вважаю, що подальший перебіг подій по створенню УБР наочно свідчить про недопустимість такого нехтування думками фахівців. Отже, як зазначено у передмові до цієї програми, матеріал до бібліографічних покажчиків репертуару включатиметься за такими ознаками: 1) мова; 2) територія; 3) авторство; 4) зміст. Тобто є визначальною при відборі матеріалу. Крім того, розроблено схему та проспект усієї системи покажчиків репертуару, подано історію створення УБР, наведено схему та проспект покажчика Книги українською мовою. 1798-1917 рр., викладено основні методичні рішення - відбір матеріалу, особливості бібліографічного опису, система допоміжних покажчиків. На перший погляд, залишилося лише приступити до активної та плідної роботи. Що ж ми маємо на сьогоднішній день?

ЦНБ ім. В.Вернадського, як головна організація, передбачала, що за єдиною методикою всі інші бібліотеки-учасниці опрацюють свої фонди та надішлють до неї відомості про наявні книги для подальшого включення до банку даних. Але, на жаль, ні координації, ні кооперації у такому важливому ділі не вдалося досягти. Через організаційну невирішеність, затримку з розробкою конкретних методик та наукових підходів, розбіжність у теоретичних розуміннях проблеми різні бібліотеки всіх систем та відомств почали створення своїх власних покажчиків, які являють собою друковані каталоги україномовних книг дожовтневого періоду. Так, Національна парламентська бібліотека України працює над покажчиком Друкований зведений каталог української книги у фондах державних бібліотек. Позитивним фактором є те, що до складу цього покажчика увійдуть документи з усіх найбільших бібліотек системи Міністерства культури і мистецтв України, а також деяких музеїв, у фондах яких зберігається чимало стародруків. Хоч у публікаціях в спеціальній періодиці відсутні відомості про хронологічні межі покажчика, можна здогадатися, що він буде присвячений книгам дожовтневого періоду. Величезний масив карток (понад 100 тис.), робота в

ручному режимі, ведення двох паралельних картотек - алфавітної (контрольної) та хронологічної (бази майбутнього покажчика), вилучення дублетних карток, проставлення сиглів, уточнення та редагування бібліографічних описів - все це копітка та трудоміська робота, яка вимагатиме значного часу, тому кінцева дата роботи над покажчиком досить проблематична.

Складовою частиною майбутнього покажчика можна вважати вже підготовлений та поданий до друку каталог Українська книга у фондах Національної парламентської бібліотеки України у трьох частинах: Ч.1 Книги українською мовою; Ч.2 Книги російською мовою; Ч.3 Книги іншими мовами. Стародруки. Як бачимо, головною ознакою побудування цього покажчика можна вважати територіальну з подальшим розподілом за мовною ознакою, а в середині кожної частини - за хронологічною.

З пропозиціями щодо методики створення українського бібліографічного репертуару, розробленою ЦНБ ім. В.Вернадського, також не погоджуються фахівці Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. Вони розпочали роботу над покажчиком української книги на західноукраїнських землях - Галичині, Буковині, Закарпатті за період 1914-1933 рр.з додатком книг української еміграції. Незрозуміло, правда, чому саме ці дати були обрані як кінцеві хронологічні межі, але мабуть у подальшому складачі пояснють логіку свого рішення. Безумовно, важливою подією на шляху створення повного українського репертуару є публікація ЛНБ ім. В. Стефаника картотеки української книги 1798-1916 рр., яка була створена ще у 1945-1948 рр. на базі фондів Львівської та Київської бібліотек під керівництвом Ю. Меженка. Звичайно, її можна вважати лише першою ластівкою, попереду ще велика, науково обгрунтована робота по добору, систематизації, опису документів, складанню допоміжних покажчиків і т.і., але початок руху на довгому та складному шляху до репертуару не може не радувати.

Крім названих вище покажчиків видано також каталог Українська книга у фондах Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького, каталог Книги українською мовою у фондах ХДНБ ім. В.Г. Короленка (1798-1923), ведеться подібна робота деякими державними спеціальними бібліотеками.

Чи можна вважати всю цю безумовно корисну роботу складовими частинами створення єдиного українського бібліографічного репертуару? На жаль, ні і ще раз ні. Спробуємо проаналізувати основні шляхи та етапи цієї найважливішої на сьогодні роботи.

Існує два шляхи створення бібліографічних репертуарів: 1) добір матеріалів з друкованих бібліографічних джерел (покажчиків, каталогів, списків літератури) з подальшим переглядом книг *de visu*; 2) опрацювання книг *de visu* безпосередньо з фондів бібліотек і установ-фондотримачів, додаючи матеріал з друкованих бібліографічних джерел на другому етапі роботи.

На наш погляд, саме другий шлях є найбільш ефективним, бо дозволяє безпосередньо познайомитися з документом, зробити бібліографічний запис за єдиною методикою, яка розроблена з урахуванням міжнародних вимог, дасть можливість уникнути різних підходів як до опису,так і до принципів добору матеріалу (хронологічного, за типами та видами друкованих видань, мовного, авторського, територіального тощо), структури покажчика, розробки системи допоміжних покажчиків і методики їх складання, позначки установи-фондотримача конкретного документу (сигли) і т.і.

Очевидно, що для впровадження в життя цього проекту необхідно перш за все прийняти державну програму, визначити учасників цієї роботи, забезпечити надійне державне фінансування, державну підтримку. Необхідно також ретельно вивчити світовий досвід з підготовки подібних бібліографічних репертуарів, а також ті надбання, які вже є в Україні в цій галузі, підготувати розгорнуті методичні рекомендації. Зрозуміло, що така робота можлива лише за умов використання сучасної комп'ютерної техніки, тому потрібна розробка відповідних програм, залучення кваліфікованих програмістів, інженерів, операторів тощо.

Причинами гальмування роботи над українським бібліографічним репертуаром В. Омельчук називає невизначеність фінансових та організаційних основ створення УБР, тобто відсутність постійного та достатнього державного фінансування, спонсорської допомоги, залучення українознавчих організацій діаспори, а також єдиного позавідомчого науково-методичного центру, який би був відповідальним за виробку методичних та практичних рішень, узгоджував, спрямовував та контролював би діяльність всіх організацій-учасників (6). Інший відомий вчений, Л. Гульденберг, підкреслює, що до такого центру повинні входити лише фахівці, професіонали-бібліографи, програмісти, а не чиновники інформаційно-бібліографічних установ та офіційних органів (2, с. 17).

До сих пір не вирішене питання про обгрунтування теоретичних, ідеологічних, методологічних засад підготовки УБР, відсутні єдині принципи охоплення матеріалів, їх бібліографічного опрацювання, систематизації, предметизації і т.і. Зрозуміло, що досягти деяких компромісних рішень підготовки УБР допоможуть вже вироблені та практично випробувані міжнародні вимоги, а також досвід передових країн світу у цій галузі.

Приступаючи до складання УБР, перш за все треба визначити типи та види документиів, які підлягають реєстрації в УБР, встановити черговість їх опрацювання, визначити територіальні межі обліку. Різні науковці пропонують різноманітні підходи - враховувати твори друку, які виходили на землях у складі дореволюційної Росії, а після 1917 р. - у межах сучасної України (Л. Гольденберг); інші - включати і західноукраїнські землі, які належали

Польщі або Австро-Угорщині (В. Омельчук, Я. Дашкевич) та інші підходи.

На наш погляд, мають бібліографуватися документи, які виходили на території сучасної України незалежно від колишньої державної приналежності, мови, змісту, політичного та ідеологічного напрямку, рівня інформованості, авторства тощо. Інші підходи та варіанти - мовний, змістовний, етнічний не можуть виступати як визначальні та головні. Звичайно, вони мають право на розгляд, але як додаткові, вторинні, а в сукупності з основними, складеними за територіальним принципом, будуть являти собою цілісну систему національної ретроспективної бібліографії.

Друковані каталоги україномовних книг, про які вже йшлося, до деякої міри заповнюють прогалини в українському бібліографічному репертуарі. Основним їх принципом складання був мовний, тобто реєструвалися книги українською мовою незалежно від місця видання. Звичайно, такий підхід не є суто професійним, він викликаний скоріше ідеологічними намірами, тобто на терені відродження української нації, про що так полюбляють наголошувати з трибун різного рівня наші політики, чиновники та й чимало науковців, забуваються здобутки та досягнення всього багатонаціонального народу України, який також має невід'ємне право на місце як в історії країни, так і в її культурі та бібліографічному відображенні. Крім того, такий підхід унеможливлює простеження географії книгодрукування, діяльності видавничих організацій, змісту видань, взагалі розвитку книговидавничої справи в країні на тому чи іншому етапі її історії. Не можна забувати і про неодноразові заборони книгодрукування українською мовою, що не могло не відобразитися на загальному стані інтелектуального та культурного стану народу України, формуванні його національної ідентичності.

Першорчерговим завданням, на наш погляд, є створення банку даних фондів всіх великих універсальних та спеціальних бібліотек країни та об'єднання його за допомогою Інтернету в єдину комп'ютерну систему. На другому етапі роботи доцільно поповнювати банк даних результатами перегляду електронних каталогів найбільших бібліотек світу, посібників національної бібліографії інших країн, фондів українознавчих центрів діаспори, архівів друкарень та книговидавництв. Такий підхід дозволив би при одноразовому введенні та обробці інформації використовувати її безліч раз у самих різноманітних цілях - для створення повного українського бібліографічного репертуару (що найцінніше - без жодних обмежень - територіальних, мовних, хронологічних, етнічних, змістовних тощо), для складання єдиного зведеного електронного каталогу всіх бібліотек України (а їх, як відомо, налічується понад 50 тисяч) без галузевих та відомчих обмежень, для підготовки на цій основі різноманітних галузевих, тематичних, краєзнавчих, персональних та інших бібліографічних покажчиків, випуск яких останнім

часом значно зменшився. Слід мати на увазі, що до того, як така робота має бути розпочата, треба виробити єдині підходи та правила щодо бібліографічного опису, спираючись перш за все на вимоги та рекомендації ЮНЕСКО, розробити систему обов'язкових допоміжних покажчиків, в даному випадку вони ж будуть служити джерелами пошуку необхідних документів: іменний, систематичний, назв безавторських творів та збірок, географічний, мовний, предметний, топографічний та деякі інші.

Більшість українських науковців та бібліографів-практиків вважають датою виникнення української книги 1798 рік, тобто ведуть хронологічний відлік від моменту виходу Енеїди І. Котляревського (такої думки додержуються В. Омельчук, Я. Дашкевич, В. Патока та інші). Безперечно, ця дата має відлікове значення, якщо говорити про книги, надруковані новою українською мовою. Якщо ж вести мову про книги, які були надруковані на території України різними мовами, то, безперечно, хронологічна межа такого обліку буде зовсім інша - 1574 рік, тобто дата виходу в світ львівського Апостолу І. Федорова. Як відомо, стародруки вже були відображені у бібліографічних посібниках С. Петрова, Я. Запаска, Я. Ісаєвича, але ще раз перевірити їх повноту, удосконалити бібліографічні записи, систему допоміжних покажчиків, об'єднати всі друковані документи в єдиному покажчику - все це буде роботою дуже корисною та важливою. Треба також дійти єдиної думки про те, чи війдуть до складу українського бібліографічного репертуару рукописні книжки, які складають невід'ємну складову частину української культури та інтелектуального доробку нації. На наш погляд, це питання повинне бути вирішене на користь такого включення, щоб мати цілісну систему всіх без вийнятку документів, без хронологічних, поліграфічних, мовних, територіальних, типо-видових, етнічних та інших обмежень, тобто всіх, які мають те чи інше відношення до України. А для покажчика рукописних книг і перша хронологічна межа буде іншою - 1073 рік, тобто від списків істинних і ложних книг в Изборнике Святослава.

Попри безліч публікацій та виступів українських бібліографознавців на наукових конференціях, нарадах та семінарах, й досі не одержала належної уваги проблема створення УБР радянського періоду. Та робота, яка була здійснена Книжковою палатою України по створенню репертуару української книги та не була завершена з ідеологічних причин, повинна бути обов'язково поновлена. Не маючи кумулятивних покажчиків літописів книг та інших видів друкованої продукції, не можна говорити про будь-яку об'єктивну картину національної бібліографії та книгодрукування за весь період їхнього існування.

Один із принципів, який на думку деяких фахівців має бути поряд з іншими покладений в основу створення українського бібліографічного репер-

туару, а також поточної національної бібліографії, - це принцип авторства або етнічний. Згідно з ним, бібліографуватися мають всі твори авторів-українців, де б вони не жили. Такий підхід є дуже небезпечним в країні, де живе понад сто націй та народностей, безліч змішаних браків, змінених прізвищ та сумно відомої в минулому п'ятої графи, завдяки якій люди примушені були замість своєї рідної національності вказувати більш пристойну, щоб уникнути небажаних утиснень при прийомі на престижну роботу або навчання. Незрозуміло, якими документами та до якого коліна треба доказувати свою українськість, а також що робити з надрукованими за кордоном працями вчених, яких знає й поважає весь науковий світ, але які не є українцями за походженням, хоч і живуть або жили колись в Україні. Вважаю, що тут знов постає не суто бібліографічний, а політичний аспект вирішення цієї проблеми.

Отже залишається сподіватися, що незважаючи на скрутне економічне та політичне становище, організаційні, методичні та деякі інші складнощі, фахівці України нарешті перейдуть від дискусій та суперечок до конкретної плідної роботи над створенням єдиної системи покажчиків української національної бібліографії, науково обгрунтованої, фінансово підтриманої, методично забезпеченої і такої необхідної науковцям різних галузей знання та бібліографам-практикам не лише нашої країни, але й світової спільноти в цілому.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Вовченко І.О. Державна (національна) бібліографія України і міжнародні вимоги // Бібл.вісн. - 1994. - № 1. - С. 13-17.*
2. *Гольденберг Л. Репертуар української книги: чергові роздуми навколо давньої проблеми // Вісн. Кн. палати. - 1997. - № 9. - С. 16-18.*
3. *Дашкевич Я. Нарада нездійснених мрій // Бібл.вісн. - 1993. - № 3-4. - С. 30-32.*
4. *Жданова Р. Ще раз про український бібліографічний репертуар // Вісн. Кн. палати. - 1997. - № 1. - С. 9-11.*
5. *Національна бібліографія України: стан і тенденції розвитку: Матер. міжвід. наук. конф., 12-14 квіт. 1994 р., м. Київ / Нац. публ. б-ка України. - К., 1995. – 150 с.*
6. *Омельчук В. Національна бібліографія України:тенденції розвитку, проблеми розробки // Бібл. вісн. - 1995. - № 5. - С. 1-13.*
7. *Патока В. До проблеми створення українського бібліографічного репертуару // Вісн. Кн. палати. - 1996. - № 1-2. - С. 9-10.*
8. *Сенченко М. Книжкова палата України. Проблеми і перспективи //Вісн. Кн. палати. - 1996. - № 1-2. - С. 5-7.*
9. *Чекмарьов А.О., Жданова Р.С. Український бібліографічний репертуар: Питання методики та організації // Бібл. вісн. - 1993. - № 1-2. - С. 21-23.*

Надійшла до редколегії 24.04.2000 р.

УДК 621(09)(477)

Я.І. МАНДРИК

СТАНОВИЩЕ СІЛЬСЬКИХ БІБЛІОТЕК УРСР НАПРИКІНЦІ 20-Х–30-ТІ РОКИ XX СТ.

На багатому архівному матеріалі проаналізовано стан сільських бібліотек України у 1920-30 ті рр.

Важливе місце в системі культосвітніх закладів на селі належить бібліотекам. Вони поруч із клубами відіграють центральну роль в культосвітній роботі.

У 1929 р. НКО України, органи ДПУ, обстеживши роботу сільських бібліотек республіки, виявили факти незадовільного її становища. З'ясувалося, що дуже багато бібліотек існували лише на папері. Негативний вплив мало те, що деякі місцеві партійні та радянські органи недооцінювали роботу бібліотек, зокрема сільських, вважали їх другорядними ланками культосвітньої роботи. Так, за даними ДПУ УСРР бібліотечний фонд застарів, читання книг селянами здійснювалося без будь-якого керівництва з боку бібліотек. В ряді бібліотек українські книги становили всього 10-15 % від обсягу фонду. У с. Шерби Глухівського району в бібліотеці було всього 50 брошур, у с. Марчихіно цього ж району бібліотека існувала лише на папері. Незадовільний стан мали бібліотеки сіл: Глимківці Шевченківської окр., Тул'ї Чернігівської окр., Новомиколаївка Криворізької окр. [16, спр. 2994, арк. 67-68] тощо.

На 1 січня 1929 р. одна сільська бібліотека України була на 7,4 села, проти 14,1 бібліотеки на одне місто. На 1 книгу в сільській бібліотеці припадало 7,5 осіб, у місті – 2 книги на 1 жителя. Читачів на селі було 1 млн. осіб, тобто, 1 читач на 5 дворів, у місті – 700 тис. читачів, тобто 1 читач на 2 родини [16, спр. 2691, арк. 67].

Необхідно було перебудувати роботу бібліотек, розширити їх мережу, значно зміцнити книжкові фонди, поліпшити становище працівників бібліотек. Проблеми розвитку бібліотек республіки розглянуті в рішеннях XI Всеукраїнського з'їзду Рад (травень 1929 р.) [18, спр. 1864, арк. 4-11]. На виконання його вказівок НКО УСРР склав п'ятирічний план бібліотечного будівництва, в якому передбачалося довести кількість бібліотек на селі до кількості сільрад. Планувалося відкрити 10833 бібліотеки з сукупним фондом 5366,5 тис. од., тобто, 1 книга на 2,5 дорослі людини села [18, спр. 1431, арк. 2-19].

Для поліпшення всієї бібліотечної роботи необхідно було значно розширити і вдосконалити їх мережу, зміцнити матеріальну базу, поповнити книжкові фонди. На початок першої п'ятирічки мережа сільських бібліотек України була слабо розвинена. В 1929 р. у селах республіки функціонувало 4114 бібліотек з книжковим фондом 4574042 прим. [18, спр. 613, арк. 14]. Крім того, в республіці працювали 605 районних бібліотек. На кінець п'ятирічки в селах України було 8044 бібліотеки з книжковим фондом 7848892 прим. [18, спр. 711, арк. 81]. Зважаючи на те, що на той час у республіці функціонувало 10733 сільради, то, звичайно, зрушення є, але, щоб 1 бібліотека припадала на 1 сільраду (як було записано в п'ятирічному культурному плані), було ще далеко. План бібліотечного будівництва на першу п'ятирічку не виконали.

Основна причина незадовільного розвитку мережі сільських бібліотек України в тому, що розвивалися вони переважно за рахунок місцевих коштів колгоспів. Тому вже в роки другої п'ятирічки держава стала виділяти кошти на розвиток сільських бібліотек, але робилось це за залишковим принципом. У 1934 р. асигновано 6 млн. крб. [8, с. 11]. У кінці п'ятирічки – понад 9 млн. крб. [18, спр. 711, арк. 4]. Крім того, зростали асигнування з місцевого бюджету. Наприклад, в 1934 р. виділено 4,2 млн. крб. проти 3,1 млн. у 1933 р. [18, спр. 8314, арк. 44].

Деяке збільшення асигнування з місцевих бюджетів на розвиток сільських бібліотек дало можливість за роки п'ятирічки в селах України побудувати 1600 нових бібліотек. Кількість сільських бібліотек республіки за цей час зросла із 8044 в 1933 р. до 13293 в 1938 р., книжковий фонд збільшився з 21395,4 тис. до 27104,2 тис. примірників [1, с. 67]. На кінець другої п'ятирічки в Україні кожна сільрада мала свою стаціонарну бібліотеку. Однак, це був найнижчий показник по СРСР, нижче України стояв лише Таджикистан [14, с. 113]. Основним недоліком сільських бібліотек було те, що книжкові фонди малі невеликий обсяг. Так, на 100 сільських жителів України припадало 49 книг, а в місті – 181 (в 4 рази більше) [16, спр. 731, арк. 4].

Через слабку матеріальну базу, відсутність допомоги з боку державних органів робота сільських бібліотек України протягом усього періоду 30-х рр. перебувала на низькому рівні. Це становище ще більше ускладнилося періодичними масовими чистками і так бідного книжкового фонду.

В результаті, в сільських бібліотеках лише Харківської області контрреволюційними було оголошено майже 90 % книг. Отож, уже на початок 1930 р. більшість бібліотек республіки по першому колу були ідеологічно дезінфіковані. Сотні тисяч книг передані як макулатура, Утильсировині. Подальшу фільтрацію книжкової продукції мала забезпечити новостворена єдина система бібліотечних колекторів. Спеціальні комісії з вилучення шкідницької літератури були створені згідно з інструкцією НКО УСРР від

21 грудня 1923 р. в округах у складі: представників ДПУ, окружполітосвіти на чолі з представником окрліту. Головполітпросвіта була створена, зокрема, для цензури друку в Україні в 1920 р., Головліт (Головне управління в справах друку) утворене у Головполітпросвіті в 1922 р. і розглядало виключно цензурні справи. З 1936 р. створюються спецфонди, куди надходила вилучена література. Лише за 1929/31 р. із українських бібліотек вилучено близько 60 % книжкового фонду [2, с. 101].

Кожний погром книжкових фондів бібліотек мав певну політичну причину. Наприклад, одна із них пов'язана з розгромом групи Скрипника. Наркому освіти М. Скрипнику висунули звинувачення в перекрученні бібліотечної справи. Минулий провід НКО на чолі з М. Скрипником, – писала газета Комуніст, – проводив примусову українізацію книжкових фондів. Бібліотеки незалежно від національного складу населення комплектувались майже виключно українськими книгами. Внаслідок багато бібліотек лишилися книжок російських та ін. національних меншостей [9]. Із бібліотек масово вилучено книги українських класиків, письменників 20-х рр.

Як уже зазначалося, сільські бібліотеки України не мали достатньої кількості книжкової продукції. Які заходи вживали усунення книжкового дефіциту взагалі? 28 грудня 1928 р. ЦК ВКП(б) приймає відому постанову Про обслуговування книгою масового читача. Вимагалося покращити роботу видавництв, громадського і бібліотечного активу по обслуговуванню книгами масового читача, збільшити випуск актуальної та цінної літератури, розширити мережу бібліотек, як важливого засобу в просуванні книги до масового читача [4, с. 2-6].

15 серпня 1931 р. ЦК ВКП(б), заслухавши доповідь видавництва ОГИЗа і відзначивши деякі зрушення в його роботі, вирішив видокремити видавництво із системи галузевих видавництв, збільшити випуск актуальної літератури. В цей час були створені видавництва Гостехиздат, Сельхозиздат, Учпедгиз, Воениздат. Книги стали виходити дев'яносто двома мовами народів світу, в тому числі сімдесят чотирма мовами народів СРСР [4, с. 5].

Це було особливо важливо для України. В республіці внаслідок поліпшення роботи видавництв кількість книжкової продукції з 1929 по 1932 р. збільшилась на 83 %. Лише в 1929 р. в Україні вийшло друком понад 6 тис. назв книг загальним обсягом 35 тис. друк. арк. тиражом близько 300 млн. відбитків [18, спр. 193, арк. 19].

У роки першої п'ятирічки Україна за загальним обсягом книжкової продукції посідала 9 місце в світі, а за кількістю книг на душу населення - 7 місце [18, спр. 1431, арк. 8]. Однак негативним для книговидавництва було те, що в 1930 р. остаточно припинили свою діяльність останні приватні видавництва в Україні (в 1922 р. таких було 7).

Крім того, в державі все більше лютувала цензура. В 1934 р. Головліт розіслав секретну інструкцію для територіальних органів, в якій зазначалося: Цензура наша має значення тільки тоді, коли вона попереджує прорив політичний або розголошення військової чи економічної таємниці, коли вона стає на дорозі друкуванню халтурної, низькоякісної, непотрібної літератури, коли допомагає поліпшенню як політичного змісту і словесного характеру, так і зовнішнього оформлення твору [5, с. 205-206].

Бібліотеки почали поповнювати новою суспільно-політичною літературою. Так, у бібліотеках Лозовського району на Харківщині в середньому на початку 30-х рр. соціально-економічна література становила понад 25 % усього книжкового фонду [21, спр. 61, арк. 170].

Роки першої п'ятирічки характерні проведенням українізації в республіці. Ці процеси не могли минути книговидавництво. 28 лютого 1929 р. ЦК КП/б/У приймає відому постанову Про поширення української книги, в якій зазначалося, що українська книжка не посідає відповідне місце на ринку, тому доручалося органам, які регулюють роботу видавництв, перейти до збільшення випуску українських книжок. Бібліотекам пропонувалося посилити роботу стосовно популяризації українських видань і розповсюдження їх серед населення [6, с. 426].

Стан з виданням книг українською мовою змінився на краще. У 1931 р. українські книги займали 76,9 %, а 73,9 % – щодо друкованих аркушів і 84,5 % – щодо тиражу всієї книжкової продукції України. В 1933-1938 рр. поступово знижується випуск української літератури. З 1934 р. українські видавництва були підпорядковані Москві. В Україні різко посилюється русифікація. В СРСР українські книги в 1928 р. становили 9,3 % від загальної кількості, в 1931 р. – 11,7 %, а в 1938 р. – лише 4,3 %. При цьому українське населення становило в складі СРСР 16,5 % від загальної кількості жителів [3, с. 1050].

Табл.1

Видавництво літератури в Україні /число назв книг/:									
Роки	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1938
Всіма мовами	5695	6680	8079	8086	7157	5012	4266	4681	4369
Українська мова	3220	4934	6394	6455	5331	3472	2336	2647	1895
%	57%			80%			59%		43%

У 1920-30-х рр. відбувалося постійне скорочення видань українською мовою і на кінець 30-х рр. їх стало менше половини. Результати українізa-

ції були зведені нанівець, здійснювалася русифікація видавництв.

Державні заходи допомагали довести кількість книг у республіці в розрахунку на 1 жителя до 9 примірників. Цим зрушенням в культурному житті українського села сприяла також торгівля книгами. На 1929 р. сільськогосподарська кооперація мала на селі 400 книгарень. В них продавалося за рік книг на 854 тис. крб. Але на 5 млн. 40 тис. селянських господарств цього було недостатньо, в середньому виходило по 1,5 крб. на 1 господарство на купівлю книг. Це разом із підручниками, а без підручників - по 2-3 коп. на двір [7]. (Для порівняння можна навести приклади, що до революції коробейники виторговували в селах за книги до 3 млн. крб.) На селі функціонувало 10 тис. споживчих товариств, але вони цуралися книжок, коли можна було на тисячі крб. торгувати горілкою. Навіть не у всіх райцентрах були книгарні.

На початок 30-х рр. ситуація не змінилася. Тому Секретаріат ЦК КП(б)У 29 липня 1931 р. змушений прийняти постанову Про стан книгорозповсюдження, в якій зобов'язав Вукоопспілку, Укрколгоспспілку розгорнути роботу по розповсюдженню книг у колгоспах. Колгоспи повинні стати центрами всієї культосвітньої роботи на селі, - говорилося в постанові. ЦК зобов'язав місцеві органи створити в колгоспах кіоски по продажу книг і книжкові палатки [16, спр. 48, арк. 155-156].

У 30-х рр. в сільських крамницях створюються книжкові відділення або полиці. Наприклад, у Мелітопольському відділенні Укоопспілки такі полиці створено в усіх 40 крамницях [18, спр. 149, арк. 14]. На Харківщині книжкові кіоски відкрито при 50 зсипних пунктах [17, спр. 813, арк.]. У другій половині 30-х рр. в системі роздрібного товарообороту в Україні книготоргу щорічно належало 200 млн.крб., із яких 1/3 суми припадало на село [18, спр. 213, арк. 21].

Загалом перед війною торгівля книгами у республіці в розрахунку на кожен сільський двір залишилася ще дуже незначною. Характерним було те, що право здійснювати книжкову торгівлю надавалося лише особам з довідкою про несудимість за політичними мотивами [18, спр. 8756, арк. 34].

Певні зміни відбулися у видавництві книг мовами національних меншин. Українське державне видавниче об'єднання республіки в другій половині 20-х років видавало літературу різними мовами. В 1926 р. у республіці створюється філія Центрального видавництва народів СРСР. Після цього випуск літератури нацменшин в Україні помітно зріс: єврейською мовою в 1927 р. він становив 92 книги, 413 друк. арк., а в 1929 р. – 55 книг, 1296 друк. арк. [16, спр. 3090, арк. 33].

Центральне видавництво випускало єврейською мовою 6 журналів, 4 газети, німецькою – 3 журнали, 3 газети, польською – 1 журнал, 2 газети. За цей час були створені 5 німецьких, 2 єврейських, 3 російських, 2 мол-

давських, 1 грецька – разом 14 районних газет, 1 татарська робітнича газета [16, спр. 3087, арк. 54]. Як відзначав в 1930 р. М. Скрипник: Наше головне завдання – це проведення рідною мовою всієї політосвітньої роботи серед трудящих національних меншин [15, с. 81].

Зросла кількість книг, виданих мовами національних меншин. Якщо в 1928 р. лише Центровидавом випущено 219 найменувань різноманітної літератури, то в 1930 р. – вже 524. Тираж видань за цей час зріс із 547 тис. примірників до 4057 тис., тобто майже в 7 разів [18, спр. 482, арк. 7].

Але й цієї кількості книг не вистачало для постачання бібліотек республіки, особливо сільських бібліотек України (2/3 населення неукраїнської національності проживало в сільській місцевості), де вони становили всього 3,2% загального обсягу їх фондів [18, спр. 482, арк. 8].

Друга половина 30-х рр., як зазначалося, була трагічною для розвитку нацменшин в УРСР. Під гаслом боротьби проти місцевого буржуазного націоналізму розпочалося різке скорочення випуску книг рідною мовою і кількість книг (до того незначна) ще більше скоротилася. З бібліотек масово вилучали видання небажаних партійному керівництву авторів. У вересні 1937 р. репресовано працівників Держвидаву Молдавії, деяких членів спілки письменників республіки, працівників управління в справі мистецтв при РНК республіки, працівників редакцій газет Соціалістична Молдова, Молдова - соціалісту [18, спр. 482, арк. 7].

Усі ці процеси особливо позначилися на розвитку української літератури, яка найбільше потерпіла від сталінських репресій. Винищено найталановитіших, найгеніальніших. Відразу ж усі їхні книги заборонили, вилучили з бібліотек і знищили. Імена викреслені з історії. Так, у Петрівському районі Харківської обл. у районній бібліотеці з 2635 книг вилучено 1400 [11].

Важким було становище сільських бібліотечних працівників України. Низьким залишався їх освітній рівень. У 1932 р. 47,3 % мали початкову освіту, 14 % – середню, 38,7 % – взагалі домашню освіту [19, спр. 711, арк. 41].

Понад 1/2 бібліотечних працівників республіки пройшли перепідготовку у формі 3-5-денних семінарів [18, спр. 3084, арк. 4].

У 1934 р. НКО УСРР обстежив 1200 бібліотек республіки, результати були вражаючі: із 1913 працівників бібліотек 70 % не мали ніякої освіти, лише 28 % – мали спеціальну освіту, 80 % бібліотечних працівників не мали спеціальної підготовки. Ситуація ускладнювалася постійними репресіями серед бібліотечних працівників. Передова стаття газети Комуніст за 8 серпня 1934 р. закликала: На селі парторганізації, борючись з націоналістичною контрреволюцією, виявили величезну засміченість бібліотечних кадрів класово ворожим елементом, який здійснював свою підривну шкідливу роботу. Викрито і вигнано багато ворожих чужаків. Але цю очисну

роботу ніяк не можна вважати закінченою [10].

У 1934 р. у республіці проведено реєстрацію всіх сільських бібліотек. Усіх працівників без освіти, зобов'язали пройти відповідну перепідготовку. З цією метою в 1935 р. при обласних бібліотеках створені 3-х місячні курси для працівників районних бібліотек, бібліотек МТС і сільських бібліотек. Крім того, для сільських бібліотекарів створені 1-місячні курси, де вивчали технологічний мінімум для масових бібліотек.

У довоєнні роки закладена база для підготовки висококваліфікованих бібліотечних працівників. Відкрито бібліотечний факультет Всеукраїнського інституту народної освіти, до якого зараховано 400 осіб, відкрито Харківський бібліотечний інститут, в Києві і Одесі - його філіали. Готували бібліотечних спеціалістів три нових бібліотечних технікуми (Донецьк, Одеса, Харків), реорганізовано Ніжинський, Мелітопольський, Тульчинський, Київський, Кременчуцький технікуми комуністичної освіти в бібліотечні технікуми.

Діяльність сільських бібліотек України в довоєнні п'ятирічки, як і всіх культосвітніх закладів республіки, була тісно пов'язана з політикою партії, із обстановкою в країні загалом. Сільські бібліотеки республіки брали участь у всіх важливих господарських і політичних кампаніях, які відбувалися на селі. Зважаючи на важливість бібліотечної роботи, партійні органи постійно звертали пильну увагу на роботу бібліотек. Так, 30 жовтня 1929 р. у постанові ЦК ВКП(б) Про поліпшення бібліотечної роботи відзначалося, що стан бібліотечної справи незадовільний, різко відстає від культурного зростання мас робітників і селян. Необхідно перебудувати мережу бібліотек з таким розрахунком, щоб вони найповніше обслуговували колгоспи і радгоспи. Розгорнути масові форми бібліотечної роботи [12, с. 67-68].

Бібліотеки республіки намагалися поліпшити обслуговування сільського читача. Так, бібліотека с. Яблунівка на Житомирщині, маючи в своєму фонді 1090 книг, щоденно обслуговувала 40-45 читачів, бібліотека Гуляївського сільбуду Березівського району тієї ж округи (3 тис. книг) - 50-60 читачів [19, спр. 184, арк. 4] тощо.

Крім сільських бібліотек читачів обслуговували обласні та районні бібліотеки, які почали використовувати пересувні фонди, розповсюджуючи книги лише в колгоспах і радгоспах, а й через колгоспний бібліотечний актив у польових станах. Так, Житомирська районна бібліотека Київської окр. мала 14 пересувних бібліотек, які за 1932 р. обслужили 5882 читачів [17, спр. 1040, арк. 14]. Мелітопольська міська бібліотека своїм пересувним фондом охоплювала 354 села, 15-19 тис. читачів [20, спр. 241, арк. 15] тощо.

Дещо поліпшилась бібліотечна робота на селі після створення політвідділів МТС, які почали організовувати бібліотеки при МТС. Крім того,

політвідділи розпочали створення опорних бібліотек, допомагали сільським бібліотекам в організації роботи, створювали пересувки. На 1933 р. в Україні працювали майже 6 тис. пересувних бібліотек [18, спр. 8967, арк. 44].

27 березня 1934 р. ЦК ВКП/б/ ухвалив спеціальну постанову Про роботу масових бібліотек в СРСР, в якій критично проаналізована робота бібліотек країни з масовим читачем, відзначені недоліки в комплектуванні фондів бібліотек, недостатня підготовленість кадрів. При ВЦРПС і наркомосах республік створювалися бібліотечні управління, підвищувалася зарплата бібліотекарям, поліпшувалося їх постачання.

На виконання цих рішень ВУЦВК і РНК УСРР 26 липня 1934 р. приймають постанову Про роботу масових бібліотек, згідно з якою при відділах наросвіти створювались бібліотечні відділи, здійснювалася перереєстрація бібліотек. Було вирішено створити при кожній школі дитячі бібліотеки, а при всіх будинках колгоспника, МТС - стаціонарні бібліотеки з пересувними фондами [6, с. 655-669].

Статистика свідчить, що масова робота сільських бібліотек України серед населення мала певні результати. Якщо в 1927 р. кількість сільських читачів становила по республіці лише 1 млн. 350 тис. осіб [18, спр. 258, арк. 39], то в 1938 р. сягнула 5 млн. осіб [13, с. 8].

Однак, за цими цифрами тоді не було помітно тих трагічних процесів, що відбувалися в українській літературі з вини сталінського керівництва партії та держави. Це негативно вплинуло на стані усієї української літератури довоєнної пори, звузило, збіднило її. Люди спостерігали, як масово знищувалася література в бібліотеках.

Залишалася література, розрахована на сільського трударя як на примітивну людину. Звичайно, що немає тут вини працівників бібліотек. Вони стали виконавцями волі керівників і трудилися, як могли, в міру своїх можливостей.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бібліотека і соціалістичне будівництво. – 1934. – № 11-12.*
2. *Енциклопедія українознавства. – Т.1. - Львів, 1994.*
3. *Енциклопедія українознавства. – Т.3. - Львів, 1994.*
4. *Красный библиотекарь. – 1931. - № 4.*
5. *Красный библиотекарь. – 1931. - № 2.*
6. *Культурне будівництво в Українській РСР. - К., 1959.*
7. *Книгу – селу // Радянське село. - 1929. - 5 травня.*
8. *Михайлов О. Культурний розвиток українського села в роки соціалістичного будівництва. – К., 1963.*
9. *На бібліотечному фронті // Комуніст. - 1934. - 23 серпня.*

10. На бібліотечному фронті // Комуніст. - 1934. - 8 серпня.
11. Очистимо книгозбірні // Комуніст. - 1937. – 14 вересня.
12. Результаты переписи // Красный библиотекарь. – 1935. - № 5.
13. Робота бібліотек // Більшовик. – 1941. - № 7.
14. Соціалістична Україна: Стат. зб. – К., 1937.
15. Скрипник М. Народное образование. – М., 1930.
16. Центральний державний архів громадських об'єднань України:
16.1. ф 1. оп. 786,спр. 2994;
16.2 ф 1.оп. 786,спр. 2691.
17. Державний архів Київської області:
17.1. ф 5, оп. 321, спр. 1431;
17.2. оп. 401, спр. 613;
17.3. оп. 316, спр.711; спр. 8314; спр .7131.
18. Центральний державний архів органів державної влади і органів державного управління України:
18.1. ф 166, оп. 8761, спр. 4632;
18.2. ф 140, оп. 9816, спр. 193.
19. Державний архів Одеської області:
ф7, оп. 312, спр. 184.
20. Державний архів Донецької області:
ф 1812, оп. 1, спр. 241.

Надійшла до редколегії 15.02.2000 р.

УДК 021.4

С.О. ДЕНИСЕНКО

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ГРУП СПОЖИВАЧІВ БІБЛІОТЕЧНИХ ПРОДУКТІВ І ПОСЛУГ У СФЕРІ КРАЄЗНАВСТВА

Базуючись на даних соціологічного дослідження, подається системна характеристика основних груп споживачів бібліотечних продуктів і послуг у сфері краєзнавства

В умовах національного і культурного відродження України особливого значення набуває діяльність бібліотек по задоволенню краєзнавчих потреб споживачів. Це вимагає від бібліотек істотного оновлення асортименту інформаційних продуктів і послуг у сфері краєзнавства, удосконалення змісту, структурних моделей обслуговування. Вирішенню цих завдань сприятиме вивчення мотивів звернення читачів до краєзнавчих видань. Тому в 1999 р. Сумська обласна наукова бібліотека провела спеціальне досліджен-

ня. Діяльність бібліотек по збору, збереженню і наданню в суспільне користування первинних і вторинних документів є пріоритетною.

Краєзнавчі потреби споживачів виникають тоді, коли необхідно одержати краєзнавчу інформацію, яка потрібна для розв'язання наукових, навчальних, виробничих, побутових та інших завдань, включаючи самоосвіту.

Зважаючи на те, що користувач публічної бібліотеки одночасно є і мешканцем краю, і споживачем продуктів та послуг бібліотеки в сфері краєзнавства, краєзнавчі потреби можна диференціювати на кілька груп:

1) потреби, зумовлені соціально-регіональною орієнтацією особистості;
2) потреби, пов'язані зі сферою діяльності в даній місцевості;
3) потреби людини в дослідженні краю.

Структура першого рівня потреб залежить від віку, часу проживання в тому чи іншому краї, ступеня прихильності особистості до даної території, що розглядається нею як рідна. Такі потреби можна розглядати як соціокультурні, що пов'язані з необхідністю пристосування кожного наступного покоління переселенців до історичного та культурного середовища регіону з метою його глибшого пізнання. Ця група споживачів краєзнавчих потреб цього розряду є найчисельнішою і найрізноманітнішою за складом.

Другий рівень потреб структурно можна ідентифікувати як ділові. Ділові потреби виникають у керівників та працівників державних обласних адміністрацій, комерційних підприємств, суспільних і неформальних організацій, депутатів місцевих рад з питань зовнішньоекономічної та інвестиційної політики, стану і тенденцій розвитку промисловості регіону, фінансового прогнозування, соціальної сфери, питань природокористування і охорони ресурсів, екології.

Підприємницькі потреби притаманні сфері господарської практики. Споживачами потреб такого типу є економісти, фахівці сфери бізнесу, директори акціонерних підприємств, холдингів, корпорацій, міжгалузевих об'єднань і спільних підприємств.

Фінансові потреби виникають у керівників і директорів банківських і фінансових об'єднань, тому їм потрібна інформація про ринок цінних паперів та біржові операції.

У фахівців з маркетингу, менеджменту, брокерів, діллерів виникає інтерес до інформації з аудиту, з психології, ділової етики, іміджелогії, до матеріалів за фахом конкретної діяльності. І вище згаданих споживачів виникають також потреби до інформації

Культурологічні потреби виникають у керівників і працівників у галузі культури і мистецтва.

Науково-дослідні потреби вчених залежать від характеру творчої дія-

льності, рівня наукових досліджень, посади, віку, спеціальності, сфери зайнятості в суспільному виробництві. Чітко усвідомлюючи, яка інформація їм потрібна, науковці знають, де її можна знайти.

Фахівці гуманітарних наук мають потребу в краєзнавчій інформації з вузьких тем і напрямів, тому їхні потреби характеризуються складною тематичною структурою. У педагогів виникають потреби в інформації з краєзнавства, що висвітлює основні напрями розвитку сучасних гуманітарних знань широкого діапазону.

Нині зросла краєзнавча активність споживачів-студентів вищих навчальних закладів, інженерно-технічних працівників та фахівців, що вирішують виробничі завдання.

Отже, потреби можна класифікувати як науково-дослідні, культурологічні, виробничі, просвітницькі, освітні та потреби керування.

Третю групу складають потреби краєзнавців-дослідників і краєзнавців-аматорів. Часто їхні знання історичних особливостей та культурних традицій краю значно глибші краєзнавчих знань споживачів ділових потреб.

Класифікація споживачів краєзнавчої літератури за видами професійної діяльності дає змогу бібліотеці надавати диференційовані послуги користувачам, забезпечувати соціокультурні, ділові, аматорські краєзнавчі потреби, створювати відповідні краєзнавчі ресурси, формуючи все це в цілісну систему.

У 1999 р. відділ краєзнавчої літератури і бібліографії Сумської ОУНБ обслужив 1371 користувачів. Серед них: науковців - 14 осіб (1 %), інженерно-технічних працівників - 100 (7,2 %), фахівців сільського господарства - 11 (0,8 %), учителів - 136 (9,9 %), культурно-освітянських працівників - 105 (7,6 %), медичних працівників 20 (1,4 %), робітників – 39 (2,8 %), студентів – 507 (36,9 %), учнів – 203 (15,4 %), тобто склад користувачів краєзнавчої літератури досить різноманітний.

Останнім часом спостерігається зростання інтересу до краєзнавчої літератури. Серед мотивів звертання до краєзнавчого фонду наукова, виробнича, навчальна, суспільна діяльність. Значну частину користувачів складають аматори-краєзнавці, метою звернення яких є задоволення інформаційних потреб у самоосвіті. Інтереси читачів відділу краєзнавчої літератури і бібліографії найрізноманітніші.

Більшість користувачів задовольняє універсальність краєзнавчого фонду Сумської ОУНБ. Як показав аналіз книговидачі, постійним попитом користуються видання з історії, економіки, екології, культурного життя краю. Якщо говорити про історичну літературу, то популярніші краєзнавчі видання, опубліковані в 20-30-х рр. Відчувається зацікавленість користувачів літературою про охорону навколишнього середовища. Багато користу-

вачів із задоволенням читають художню літературу краєзнавчого змісту, цікавляться культурним життям міста й області.

Видова структура краєзнавчого фонду загалом задовольняє користувачів: близько половини запитують краєзнавчі книги, значна кількість – місцеві періодичні видання. Проте існують споживачі, які мають претензії до галузевого складу краєзнавчого фонду Сумської ОУНБ. Це дозволить дійти висновку про існуючі диспропорції між галузевою і видовою структурою краєзнавчого фонду ОУНБ і структурою читацьких запитів.

Щоб отримати різнобічну інформацію про краєзнавчі потреби користувачів, було проведено анкетування. Анкетованим запропонували запитання, які стосуються соціального статусу, віку, фаху, освіти респондентів, а також мети звернення до краєзнавчого фонду бібліотеки.

В анкетуванні брали участь 800 користувачів. Аналіз дослідження свідчить, що основний склад користувачів – студенти навчальних закладів (36 %); 35 % – фахівці народного господарства; лише 2 % – науковці; інші категорії користувачів – 27 % (рис.1).

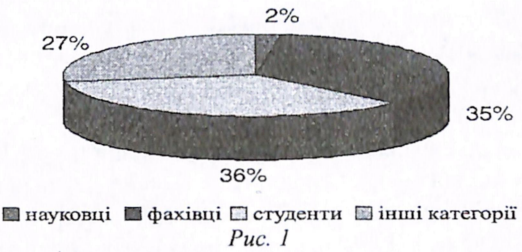

Рис. 1

Основна вікова група – молодь від 15 до 21 рр. – 46 %; від 22 до 30 рр. – 18 %. Користувачі старші 30 років – 36 % (рис. 2).

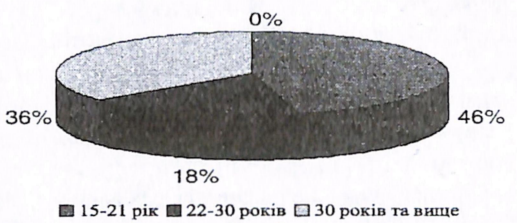

Рис. 2

Постійна потреба у краєзнавчих виданнях: у працівників культури – 27 %; філологів – 23 %; економістів – 11 %; працівників сільського господарства – 5 %; медичних працівників – 5 %; інших користувачів – 29 % (рис. 3).

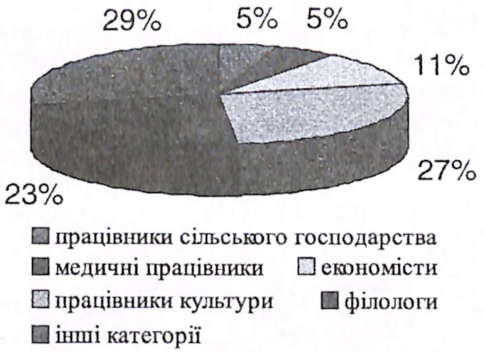

Рис. 3

Значну освітню групу користувачів з краєзнавства складають респонденти з середньою освітою – 50 %; вищою – 30 %; найменша частина – респонденти з середньою спеціальною освітою – 19 % (рис. 4).

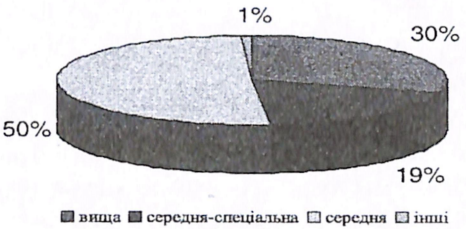

Рис. 4

Звертатися читачів до краєзнавчих видань спонукають навчальна (57 %) та виробнича діяльності (27 %). 9 % опитуваних звернулися до видань краєзнавчого змісту з метою самоосвіти. Читання краєзнавчих видань, як один із способів проведення дозвілля посідає незначне місце – 3,8 %. Наукову діяльність у сфері краєзнавства здійснюють лише 2 % анкетованих (рис. 5).

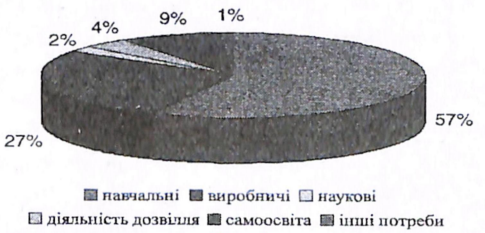

Рис. 5

Під час анкетування було виявлено, що найбільша кількість користувачів цікавляться краєзнавчими виданнями з історії (21 %), української мови та літератури (19 %), природи рідного краю (18 %), економіки регіону (17 %), культури (15 %), архітектури рідного міста (9 %) та іншими темами (2 %) (рис. 6).

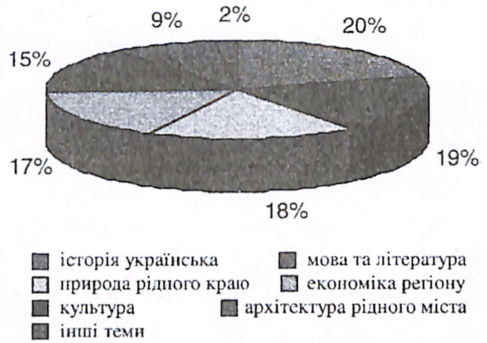

Рис. 6

Підсумовуючи дослідження, можна дійти висновку, що найбільша частина опитуваних - студенти та фахівці народного господарства, молоді люди віком до 30 років, здебільшого – працівники культури та філологи. Звертання читачів до краєзнавчих видань спонукає переважно навчальна та виробнича діяльність.

Незважаючи на те, що краєзнавча література на сучасному етапі є досить актуальною, в Україні її недостатньо (0,3 %). В останні роки спостерігається тенденція до збільшення загального обсягу краєзнавчих видань історичної тематики. Але істотно бракує літератури з питань економіки, культури, мистецтва, освіти.

За типами видань провідне місце належить науково-популярним краєзнавчим виданням, їх питома вага становить 49 %. Значно менше наукової літератури (19 %), довідкової та путівників (19 %), навчальних видань (13 %). За видами друкованої продукції переважають книги, їх обсяг становить 81,4 %, а видання брошур становить 18,6 % (рис.7).

На регіональному рівні, наприклад у Сумській ОУНБ ім. Н.К. Крупської в останні роки значно збільшилася кількість навчальної літератури краєзнавчого змісту (28 %), достатня кількість художньої краєзнавчої літератури (31 %). Значно менший обсяг науково-популярних видань (15 %), дуже мало наукової (11 %) та довідкової (15 %) літератури. Серед краєзнавчої

мало наукової (11 %) та довідкової (15 %) літератури. Серед краєзнавчої літератури переважають україномовні видання (85 %). За видами друкованої продукції – книги (80 %) (рис. 8).

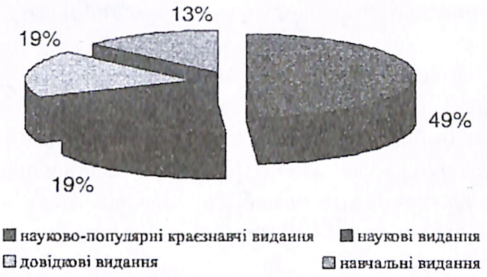

Рис. 7

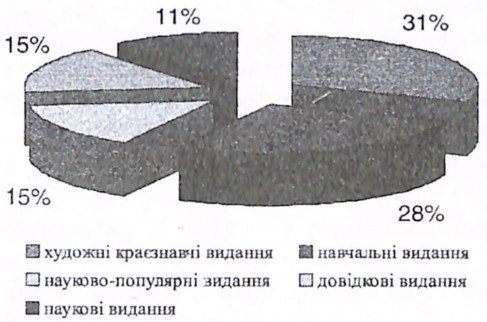

Рис. 8

Порівняно з 1995 р. збільшилася кількість краєзнавчих видань з літературознавства (19 %), історичної тематики (24 %), з екології та географії (13 %), сільського господарства та техніки (5 %). У краєзнавчому фонді бібліотеки істотно бракує видань з мистецтва та спорту (2 %).

Проведений аналіз документного потоку з краєзнавства науково-метричними методами свідчить про необхідність докомплектування фонду бібліотеки виданнями краєзнавчого характеру, яких недостатньо в бібліотеці. Одним з недоліків є і те, що не всі краєзнавчі видання представлені в Літописі книг. Якщо порівняти дані загалом по Україні з ситуацією в Сумській ОУНБ ім. Н.К. Крупської, маємо такі результати - навчальних видань більше на 13,6 %, менше науково-популярних видань на 34 %, довідкових – на 3,6 %, наукових – на 8 %, ніж у середньому по обласних бібліотеках України.

Наступне завдання – вивчення відповідності складу і структури краєзнавчого фонду Сумської ОУНБ запитам, інтересам і потребам її користувачів, що дасть можливість зробити висновок про якість краєзнавчого фонду.

До недоліків слід віднести, перш за все, відсутність краєзнавчого каталога, що не дає можливості задовольняти інформаційні потреби користувачів з краєзнавства.

Однією з нагальних проблем комплектування краєзнавчого фонду є погіршення нових надходжень з краєзнавства, в цьому питанні потрібне заснування Краєзнавчої бібліотечної серії. Недостатня кількість наукових видань краєзнавчого характеру, довідкових та бібліографічних видань також негативно впливає на діяльність краєзнавчого відділу бібліотеки.

Отже, на сучасному етапі бібліотека допомагає студентам та фахівцям народного господарства в навчанні та виробничій діяльності, прагне забезпечувати потреби користувачів інформацією з краєзнавства; але на заваді стає недостатнє фінансування, низький рівень забезпеченості краєзнавчою літературою загальноукраїнських видань.

Знання специфіки краєзнавчих потреб споживачів дозволить бібліотеці створити цілісну систему краєзнавчих ресурсів, продуктів і послуг. Краєзнавчі ресурси - це сукупність первинних і вторинних краєзнавчих і місцевих документів. Вони є основою для створення бібліотекою різноманітної краєзнавчої продукції і послуг, що відповідають структурі краєзнавчих потреб споживачів.

Інтеграція документно-інформаційних ресурсів (бібліотек, архівів, музеїв, банків і баз даних на основі комп'ютерної і телекомунікаційної техніки), а також створення регіональних краєзнавчих фондів, надання доступу до них через загальнодержавні і світові інформаційні системи, зокрема Internet дозволять забезпечити повноту й оперативність доступу споживачів до краєзнавчої інформації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Кушнаренко Н.Н. Библиотечное краеведение: Теоретико-методологический аспект: Автореф. дис.... д-ра пед. наук: (05.25.03). – М., 1993. – 33 с.*
2. *Кушнаренко Н.Н. Краеведческая деятельность библиотеки: Учеб. пособие: [Для студентов библ. фак. вузов] / Моск. гос. ин-т культуры. – М.: МГИК, 1993. – 89 с.*

Надійшла до редколегії 1.06.2000 р.

УДК 028.5

Т.Ю. ГАЛАМАГА

ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ЧИТАЦЬКОГО ПОПИТУ ПІДЛІТКІВ

Розглядаються результатививчення попиту на художню літературу читачів підліткового віку

Читач-підліток – найбільш цікавий читацький тип, тому досить часто він є об'єктом наукових досліджень [2, 3, 7, 10, 12].

Психологія об'єднує дітей віком від 10 до 14 років у підлітковий період, який характеризується переходом від дитинства до дорослості. Відповідно до вікових меж можна виділити три групи читачів: перехідний від дитячого до підліткового (10-11 років); підлітковий (11-12-13 років); перехідний від підліткового до юнацького (13-14-15 років).

Підлітковий вік (отроцтво) – це пора досягнень, стрімкого накопичення знань, навичок, становлення моралі та відкриття особистого я, набуття нової соціальної позиції. Але не слід забувати, що це також і втрата дитячого світосприйняття, безтурботного і безвідповідального способу життя, пора сумнівів у своїх можливостях, пошуку істини. Всі ці прекрасні й болісні хвилювання вже не дитини, але ще й не дорослого не одноразово були описані в світовій літературі.

Діапазон пізнавальних запитів підлітків набагато ширший, ніж у дітей інших вікових груп. Їх цікавить усе, але особливо хвилюють суспільні та моральні питання: смисл життя, щастя, дружба, кохання. Вікова різниця виявляється і в тому, що у підлітків пізнавальні запити часто набувають особистий характер, стають вибірковими, усвідомленими, переростають у власні інтереси.

Саме у цьому віці формується мотиваційна сфера читання. У дітей 10-11 років прагнення до читання виявляється дуже активно, але мотиви ще не усвідомлені. У 12 років школярі диференціюють мотиви читання науково-пізнавальної та художньої літератури. Наївно-реалістичне ставлення до художньої літератури, властиве читачам 10-11 років, у віці 12-13 років проявляється своєрідно. Це вже порівняння усіх перипетій сюжету із знайомими випадками з життя, потреба правдоподібності. Наївний реалізм підлітка виявляється у його ставленні до літературного героя. Герой-дорослий стає для нього головним критерієм оцінки прочитаного. Підлітки не часто знаходять втілення своїх ідеалів в оточуючих. Найчастіше їх ідеали – героїчні образи літературних персонажів [9].

Наше дослідження характеризує читання підлітків наприкінці 90-х рр. в

умовах невеликого міста Дніпродзержинська.

У дослідженні використовувались різноманітні методи: аналіз статистичних даних і документації, анкетування, спостереження, інтерв'ювання, порівняльний аналіз тощо. Дослідження тривало близько п'яти років, що дозволило не тільки одномоментно фіксувати ситуацію в процесі збору інформації, але й простеживши її в динаміці, переконатися в правильності зроблених висновків і прогнозів.

Анкетне опитування, яке проводилося серед учнів 5-9 класів за комбінованою багатоступінчатою вибіркою (стратифікаційний відбір шкіл за розселенською ознакою, випадковий - класів у школах і суцільне анкетування учнів відібраних класів). Загалом опитано 539 школярів (278 хлопчиків і 261 дівчинка).

Аналіз матеріалів дослідження показав, що на першому місці серед користувачів бібліотеки – учні 8-9 класів (24%, 28%), потім учні 5-х класів (20%), на останньому – школярі 6-7 класів (відповідно 16% і 12%). Даний склад читачів демонструє пряму залежність читацької діяльності від шкільної програми, а також її масштаби і зростання. Саме в 5 класі учні регулярно одержують завдання до уроку позакласного читання, починаючи з восьмого, посилюється необхідність читати програмні твори не в уривках, а повністю, що змушує їх звертатися до бібліотеки. Старші підлітки відвідують бібліотеки переважно для написання рефератів, повідомлень, творів.

Розрізняють 4 типи запитів школярів відповідно до навчально-виховного процесу:

1. потреба в тексті для підготовки до уроку позакласного читання;
2. потреба в тексті, що вивчається в межах програми з літератури;
3. потреба в документах, що мають інформацію з будь-якої теми для виконання навчального завдання з літератури та інших предметів;
4. потреба в документах, необхідних для підготовки та проведення виховних заходів.

У перших двох випадках надходять запити на конкретний твір або твори конкретного автора. Тематичний попит сягає 40,6 %. Більша частина запитів - художні твори – 52,9 %. Галузева література - 47,1 %.

У шкільному попиті переважають твори з позакласного читання і літератури. Одноманітність їх переліку лише зрідка переривається нетиповими і цікавими назвами, а також формулюваннями запитів.

Загалом літературна освіта не зазнала кардинальних змін. Помітні організаційні зміни: викладач має можливість вибирати для вивчення і авторів, і твори. Так попитом починають користуватися нові імена: К. Бальмонт, О.К. Толстой, М.М. Карамзін, А.П. Платонов, М. Зощенко, В. Висоцький, Л. Петрушевська, Ю. Візбор, О. Олесь, А. Самчук, Г. Барка, Р. Бредбері,

Р. Бернс, О'Генрі, П. Меріме, Омар Хайям, Есхіл та ін.

На нашу думку, шкільна модель літературної освіти далека від досконалості. Програма не розрахована на поступове накопичення читацького досвіду, не передбачений і баланс читацьких можливостей підлітків. Вона не припускає ні індивідуальних особливостей, ні індивідуального читацького розвитку. Так, для учнів 5-7-х класів характерний досить хаотичний набір книг, не порівняних за художніми достоїнствами і дорослістю проблематики: В. Желєзняков, А. Платонов, Ю. Яковлєв, С. Єсенін, А. Алексін, В. Каверін, причому до творчості кожного письменника чи поета звертались лише один раз. Мабуть, кожний викладач рекомендує того, хто йому ближче. Але від попередніх до них немає ніякого містка. Така ж величезна дистанція відділяє дану групу письменників від наступної. Від учнів восьмого класу не надходить жодного запиту з позакласного читання. В дев'ятому раптом відбувається різкий стрибок, масовим стає попит на твори М. Гумельова, М. Волошина, К. Бальмонта, О. Мандельштама, поетів зі складним філософсько-естетичним світоглядом. Таке коло читання цілком припустиме як індивідуальне, але ніяк не типове, що допускає на неоднакові здібності, розвиток, сприйняття та ін.

Ми розглянули деякі аспекти попиту, сформованого школою. Тепер розглянемо особистий попит.

Як вже зазначалося, на долю особистого попиту приходиться лише 29,5 % запитів. 59,5 % - запити на книги і 48,1 % - тематичні. Художня література склала 54,1 %, галузева – 45,9 %. Якщо обмежуватися статистичними даними, і дуже спрощено трактувати гармонійний попит, ототожнюючи його з різноманітним, структура останнього виглядає цілком позитивно, адже в колі читання є література з найрізноманітніших галузей знань. Але після перегляду формулювань запитів привертає увагу репертуарна і тематична обмеженість. В основному затребувані ті ж твори, які читались підлітками в попередні роки та десятиріччя, повторюючись як за авторською, так і тематичною ознаками. Репертуар особистого читання не розширюється, а скоріше звужується. На відміну від шкільного, в особистому попиті більша доля тематичних запитів, що є найважливішою характеристикою читацького розвитку.

Щоб прослідкувати тематику читацьких запитів підлітків, залежність читацьких потреб від вікових і гендерних відмінностей, доцільно розглянути основні рубрики у колі особистого попиту.

Про життя однолітків. У дослідженнях минулих років ця рубрика формулювалась по-різному: про дітей, життя дітей, дитяче життя. У 90-ті рр. в ній відбулися значні зміни. Із кола читання підлітків вилучилися твори про піонерів-героїв, оповідання й повісті А. Гайдара, В. Драгунського, В. Желєзнікова, В. Крапівіна, В. Медведєва та ін. Але вакуум, що утворився,

заповнити нічим. Спостерігається розрив у реальному і бажаному читанні. Необхідні нові автори й нові теми про життя сучасних підлітків.

Особливо чітко диференціюються читацькі запити хлопців і дівчат. Такі книги читають і хочуть читати переважно дівчата. В реальному читанні гендерний вплив істотніший, ніж вікові відмінності. В бажаному читанні при спільному і для хлопців і дівчат зниженні інтересу до книг означеної проблематики, у дівчат будь-якого віку, починаючи з 10 років, інтерес до них проявляється рівномірно і стійко. У хлопців всіх вікових груп ніякої стійкої орієнтації на читання цієї рубрики не спостерігається. Для них більш характерне прагнення швидше вирватися за межі світу дитини і стати повноправними учасниками дорослого життя.

Казка. Піднімаючись на новий ступінь пізнання дійсності, підлітки мають можливість самостійно опановувати знання і досвід людства, вдосконалювати власне мислення і розширювати свою модель світу, зберігаючи при цьому прив'язаність до казки. Інтерес до цього жанру значних змін не зазнав, лише збільшується кількість авторів, перш за все зарубіжних.

Казку читають в середньому 30-35 % підлітків усіх вікових груп. Якщо у віці 10-11 років казки посідають лідируюче місце, в 12-13 років – третє-четверте, то в 14-15 років в колі читання їх немає зовсім. Але зіставлення реального та бажаного читання свідчить, що інтерес до казки хоч і знижується з віком, але зовсім не так різко, як можна було б судити за реальною картиною читання.

Порівняно з хлопцями, у дівчат інтерес до казок виражений яскравіше. Коли в реальному читанні це не так помітно (32 % і 39 % дівчат читали казки), то в бажаному - проявляється значно більше (відповідно 40 % і 55 %). Хоча з віком він неухильно і рівномірно падає, причому у дівчат між 13-14 роками більш стрімко, ніж у хлопців.

За останні роки зроблено багато перекладів народних і літературних казок. Широко відомі казки Дж.М. Баррі, А. Ліндгрен, А.О. Мілна, М.К. д'Онуа, Дж.Р.Р. Толкіна, Е. Хогарта, Т. Янссон та ін.

Як показує досвід роботи з юними читачами, вони готові відкритися в своєму розумінні казки, якщо почувають щирий інтерес до свого внутрішнього світу з боку дорослого. Тому іноді важко підтримати емоційну зацікавленість, творчу активність, самостійну думку, що виникла у дітей після читання, викликати їх на розмову про казку.

Пригодницькій літературі відводилося й відводиться одне з провідних місць в запитах підлітків. Дослідження свідчить, що незважаючи на всі відмінності дітей і підлітків, які живуть в кінці 90-х рр., від їх однолітків 60-80х рр., потяг підліткової душі до пригод, всього таємничого, незвичайного, продовжує визначати стійкий інтерес до авторів, які творили у XVII – початку

XX ст. Це Д. Дефо, Дж. Свіфт, В. Скотт, О. Дюма, Ж. Верн, М. Твен, Дж.Ф. Купер, Д. Лондон.

Інтерес до пригодницької літератури посилюється з віком, якщо в 10-11 років він ще не досить значний, то в 12-13-літньому віці ці книги на першому місці серед інших читацьких запитів, в 14-15 років – на другому.

Реальне читання книг цього жанру у хлопців дещо вище, ніж у дівчат. Ця тенденція простежується у всіх вікових групах, окрім останньої. Інтерес до пригодницької літератури у дівчат зростає повільно і сягає максимальної висоти в 14-15 років, оскільки у всіх пригодницьких романах є любовна лінія.

Фантастика. Останнім часом значно посилився інтерес підлітків до читання фантастики. У 12-13-літніх він становить 45-50%, а в 14-15-літніх лідирує серед запитів. Найбільша зацікавленість хлопців до цього жанру у віці 12-13 років. Чому зріс інтерес до фантастики? По-перше, розширилося коло авторів, збільшилися тиражі книг вітчизняної та зарубіжної фантастики. По-друге, це наслідок популярності кіно- і телевізійних фантастичних фільмів і серіалів. По-третє, виникли нові жанри фантастичної літератури (фентезі, книги жахів тощо).

Детективна література. За результатами досліджень кінця 60-х рр. детектив у віковій категорії 10-11 років перебував на п'ятому місці серед інших читацьких запитів, а в двох старших групах - на третьому місці. В кінці 90-х рр. 10-11-літні підлітки мало зверталися до детективної літератури, а в старших підлітків вона на четвертому місці. Інтерес до детективу у хлопців вищий ніж у дівчат. Різниця чітко проявляється у всіх вікових групах.

Підлітки читають переважно детективи, адресовані дорослому читачеві. Книжковий ринок наповнений творами М. Леонова, О. Марініної, Б. Руденка, І. Дерев'янка, Д. Корецького, В. Шитова та ін. Тим приємніше відзначити, що в середині 90-х рр. в Україні у видавництві Два слони вийшла серія дитячих детективів відомої англійської письменниці Енід Блайтон.

Вважаємо за доцільне підкреслити не негативний, а позитивний вплив читання детективної літератури. По-перше, вона корисна тим, що формує потребу в читанні; а, по-друге, саме вона готує підлітка до читання класики.

Уже з 10-11 років дітей зацікавлюють книги, які можна об'єднати в рубрику **про дружбу і любов**. Це книги різної проблематики і жанру: романи, повісті, оповідання. Об'єднує їх одне: вони виводять читача зі світу дитинства в світ уже не дитячих почуттів і спрямувань, не дитячого життєвого досвіду. Останнім часом значних змін у читанні подібної літератури не відбулося. В групі 10-11-літніх цій рубриці відводиться сьоме місце серед інших читацьких запитів, а в 12-13 і 14-15 вікових групах - четверте-третє. Інтерес до подібної літератури у дівчат набагато вищий, ніж у хлопців: у старших вікових групах вдвоє більше дівчат читають ці книжки і втроє більше хочуть їх чита-

ти порівняно з хлопцями.

До дорослої літератури додаються запити підлітків, пов'язані з читанням **класичної літератури**. Текст дорослого твору містить соціальні, моральні, філософські, естетичні, релігійні ідеї, але при цьому моральна присутня в ньому обов'язково. Розуміння ідей дорослої літератури розвиває інтелект підлітка і самостійного мислення , що проявляється в здатності аналізувати ідеї творів літератури, розуміти їх значення.

За даними досліджень 80-х рр. 20 % підлітків називали класичну літературу в бажаному читанні і стільки ж – в реальному без істотних різниць між віковими групами. Але в 90-ті рр. спостерігається зниження інтересу до читання класики. Це один з наслідків дегуманізації особистості, помітної серед молоді. Таке явище не національне, воно пов'язане з трьома тенденціями еволюції світової цивілізації: розвитком максимальної раціоналізації всіх сфер життя, і перш за все побуту і спілкування; пануванням масових форм культури, якій не потрібні ні високий смак, ні розвинутий інтелект; і, нарешті, - з одним із парадоксів демократії – невичерпністю тоталітарного мислення, носіями якого є багато соціальних і духовних інститутів суспільства.

Серед тематичних рубрик, що характеризують коло читання сучасних підлітків, досить помітне місце посідає **гумор**. Потяг до смішного, веселого у підлітків завжди був високий. Але за останні роки інтерес до цих творів значно посилився. Ними цікавляться 40 % підлітків у всіх вікових групах. Порівняно з минулими роками змінився репертуар гумористичних творів та їх жанрове різноманіття. Перевага надається коміксам та чорному гумору. Потяг до коміксів, на наш погляд, пояснюється підвищеним інтересом до засобів візуальної культури саме серед молоді. Не випадково найбільшою популярністю у підлітків, за даними дослідження, користуються гумористичні телепередачі. На думку інших дослідників читання коміксів є результатом захоплення комп'ютерними іграми [1].

Стосовно інтересу до чорного гумору, причина цього полягає одночасно у соціальних та психофізіологічних особливостях підліткового віку [5, 8]. Депресивний стан, який супроводжує цей бурхливий період, проявляється в частій зміні злетів і падінь настрою, що також частково виражене у віршах, де маленькі дівчатка й хлопчики почувають себе то сильними і значними, то слабкими і беззахисними.

Наявність суто побутових деталей, конкретність місця дії, натуралізм описів – все це віддзеркалює уявлення підлітків про смерть чи її загрозу. Усвідомлення конечності свого буття породжує страхи, тривогу, загострюється тоді, коли людина потрапляє із відносно замкнутого світу сім'ї в незнайоме оточення однолітків і чужих людей, яке йому, яке одночасно його приваблює і лякає.

Тема смерті – головна, але не єдина в підлітковому фольклорі. Майже така ж велика увага приділяється в ньому і стосункам з батьками, іншими людьми. Чорний гумор, відображуючи картину розрухи людських стосунків на побутовому рівні, насправді виконує функцію захисту тонкої, чутливої психіки підлітка, позбавляє його багатьох і небезгрунтовних страхів, що виникають у сучасних умовах життя. Мабуть, чорний гумор є підручним засобом для зняття напруження, розрядки.

Отже, підліток – складний читацький тип, літературний розвиток якого формується під впливом програмного (шкільного) та вільного (особистого) вибору творів друку. І в тому, і в другому напрямі відбуваються певні зміни, але вони, як і в минулі роки, значно відокремлені один від одного. Більш того, шкільна модель літературної освіти майже не кореспондується не лише з бажаним колом читання підлітків, але й з інтересами дітей в широкому смислі. Тому в сучасних умовах актуальнішою є проблема створення бібліотечних програм літературного розвитку підлітків, які відповідали б індивідуальним задаткам, потребам і нахилам кожного читача.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Бернд Лінднер. Ставлення підлітків Німеччини до засобів масової інформації та дозвілля // Основні аспекти та прогресивні технології діяльності дитячих бібліотек: Зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 11-26.*
2. *Бутенко И.А. Чтение мальчиков и девочек // Книга: Исследования и материалы. – М.: Терра, 1994. – С. 11-23.*
3. *Виноградова Г.Г. Штрихи к портрету юного читателя: результаты исследования // Библиотековедение. – 1998. - № 1. – С. 91-96.*
4. *Выготский Л.С. Вопросы детской психологии. – СПб.: Союз, 1997. – С. 21-27.*
5. *Зеньковский В.В. Психология детства. – М.: Academia, 1996. – С. 37-63.*
6. *Карпенко О.К. Юний читач очима бібліотекаря: Соціально-психологічний портрет // Соціально-психологічні фактори в забезпеченні якості бібліотечного обслуговування / ДОУНБ. – Миколаїв, 1993. – С. 14-16.*
7. *Книга и чтение в жизни небольших городов. – М., 1973. – С. 73-98, 191-218, 230-243.*
8. *Кобильченко В.В. Самосвідомість підлітка як важливий регулятор соціальної взаємодії // Педагогіка і психологія. – 1997. - № 2. – С. 19-24.*
9. *Левина Е.Р. Художественная литература и самопознание личности // Библиотековедение. – 1996. - № 2. – С. 97-102.*
10. *Медведєва В.М. Проблеми читання підлітками української художньої книги // Сучасний читач і бібліотека: Зб. наук. праць. – К., 1994. - С. 38-47.*
11. *Сечейко О. Взаємозв'язок індивідуально-психологічних та вікових особливостей підлітків // Рідна школа. – 1999. - № 9. – С. 60-61.*
12. *Чтение подростка и библиотека. – Таллинн, 1980. – С. 49-61.*

Надійшла до редколегії 16.05.2000 р.

УДК 025.21

Т.Д. БУЛАХ

СЕЛЕКЦІЯ ДОКУМЕНТІВ У ФОНДИ СУЧАСНИХ БІБЛІОТЕК

Розглядаються напрями бібліотечної селекції: загальні критерії, методика (традиційна та за допомогою Інтернет), відбір документів на електронних носіях та ін.

З плином часу трансформується місія бібліотек: від накопичення і зберігання документів(спочатку рукописних, потім друкованих та електронних) до надання вільного доступу до інформації незалежно від соціально-економічного статусу і місцезнаходження користувача. Але головна функція бібліотечних установ – оперативне задоволення запитів користувачів – лишається незмінною,. що можливо лише за умови продуманої селекції. Під селекцією розуміється комплекс різних видів відбору, що застосовуються в практиці бібліотечної роботи. Відбір документів – це операція прийняття рішення щодо комплектування фонду шляхом купівлі документів, обміну чи дару на підставі вивчення бібліографічних джерел, проспектів, тематичних планів видавництв та книготорговельних організацій, самих документів тощо з метою досягнення збалансованого поповнення й оновлення фонду бібліотеки чи інформаційного центру [3]. Продумана селекція базується на достовірному знанні функціонального призначення фонду (профілю) та потреб користувачів.

Потреби бібліотеки в певній інформації відображаються в особливому документі – моделі фонду. Модель фонду – це довгострокова програма його формування, пошуковий образ інформаційного запиту бібліотеки. Вона містить основні параметри фонду - критерії оцінювання документів. Проблема критеріїв відбору документів до фонду бібліотеки достатньо розроблена у вітчизняному та зарубіжному фондознавстві. Загальновизнаним є запропонований В.І. Терьошиним поділ їх на два види: 1) формальної та смислової відповідності; 2) інформаційної цінності документа[9, с. 45].

До формально-смислових критеріїв відбору документів належать: географічні, хронологічні, жанр, місце видання, видавництво, призначення документа: якій групі користувачів його адресовано, для вирішення яких завдань може бути використаний, велике значення має ім'я автора, його авторитет. Важливі мовні, тематичні, типо-видові межі відбору.

Особлива увага при оцінюванні документів приділяється критеріям їх попереднього використання: частота цитування, посилань, копіювання статей у центрах інформації та бібліотеках, інтенсивність запитів читачів, оці-

нка критиків та ін. Інформаційну цінність документів при їх відборі, на думку фахівців, визначають:

- інформативність - наявність корисних для користувачів даних;
- новизна, оригінальність: інформація може бути новою як з точки зору поінформованості користувача так і з точки зору певної сфери знань; у цьому разі інформацію називають первинною, оригінальною; новизна є найважливішим фактором попиту на документ, що підвищує якість, інформативність фонду;
- ступінь узагальнення інформації; узагальнюючі та оглядові видання підсумовують розвиток науки, виробництва;
- характер подання матеріалу: оригіналу надається перевага перед рефератом, перекладом, анотацією, оскільки він має точнішу інформацію;
- повнота і обсяг релевантної інформації, тобто максимум інформації і мінімум тексту, кількості документів, що забезпечує компактність і високу інформаційну ємність фонду.

Всі критерії інформаційної цінності можна поділити на критерії постійної та тимчасової дії. До перших належать інформативність документа, повнота, ступінь узагальнення інформації, її оригінальність, новизна, наукова, практична значимість, художня цінність. До других – актуальність документа, його відповідь на потреби поточного дня.

Досвід зарубіжних бібліотек свідчить, що документ, який потрапляє у фонд бібліотеки, має відповідати таким загальним критеріям відбору:

– високий стандарт якості за змістом, викладенням та формою;

– зміст має заслуговувати довіри та бути значущим порівняно з іншими джерелами з того ж питання;

– матеріал повинен викликати поточний чи постійний інтерес, або і той і інший;

– дістати позитивну оцінку критики;

– фізична форма книги має бути високої якості, щоб витримати бібліотечне використовування.[5, с. 150]

Крім того, відбираючи документи, бібліотеки зважають на: авторитетність і компетентність в подачі матеріалу, його змісту, естетичну та літературну цінність, поточну та історичну значимість, потенційне чи нинішнє використовування читачами, недостатність інших джерел з цієї ж проблеми, ціну, відповідність форми і змісту та ін.

Наведені критерії не втратили актуальності, активно використовуються в бібліотечній практиці, проте дійсність потребує внесення деяких корективів стосовно селекції документів відповідно до сучасних умов.

Нині, передусім через нестачу коштів, вітчизняні бібліотеки повинні

розумно регулювати в своїх фондах співвідношення документів на традиційних та електронних носіях. Закономірно виникає запитання: які видання слід придбавати в традиційній, а які - в електронній формі. Зважаючи на те, що бібліотеки мають понад 800-літній досвід зберігання інформації на папері, 60-літній – в мікрофішах і лише 30-літній - на електронних носіях, документи, які мають особливу культурну та історичну цінність, доцільно зберігати в традиційній формі. Можлива ж відмова від традиційної форми актуальних видань, оскільки їхня інформація швидко застаріває, дозволить зменшити фінансові витрати на придбання документів і раціонально використовувати площі книгосховищ. Проте, приймаючи рішення на користь друкованого чи електронного видання, слід зважати на плюси та мінуси кожного з них. Переваги електронної форми полягають насамперед у компактності зберігання інформаційного масиву, його оперативному відновленні, відносній дешевизні та наданні користувачам таких додаткових можливостей, як об'єднання тексту, звуку і відео зображення. Але, наприклад, в електронній пресі відсутні матеріали рекламного характеру, новини та інші повідомлення, що можуть бути цікавими та корисними для читачів. Тому іноді доцільно придбати традиційну та електронну версії видання, що збільшує коло користувачів та збагачує фонд.

Сучасні бібліотеки користуються. традиційною методикою відбору документів:

– визначення потреб бібліотеки, її користувачів у документованій інформації, формулювання пошукового образу запиту на інформацію та документи;

– пошук і підбір джерел, що інформують про зміст документальних потоків, фондів та інших масивів з метою відбору в них документів для придбання, перегляду;

– якнайповніше виявлення документів, профільних інформаційному запиту бібліотеки, користувача (попередній відбір);

– всебічний критеріальний аналіз виявлених документів, диференціація на потрібні – непотрібні;

– замовлення відібраних документів.

Але часто, коли документ потрапляє до бібліотеки, інформація виявляється незатребуваною, оскільки внаслідок змін у житті суспільства, галузях науки та виробництва швидко змінюються й інформаційні запити користувачів. Лише маючи досить повне уявлення про стан ринку інформаційної продукції, можна говорити про оптимальне замовлення документів та поєднання електронної і традиційної форм, а отже – про ефективне обслуговування читачів.

У сучасних умовах процес комплектування, зокрема селекцію, можна

суттєво полегшити та прискорити за допомогою Інтернету, адже основне завдання автоматизованої підсистеми комплектування – мінімізувати час з моменту виходу видання до його появи на полиці бібліотеки. Достоїнствами електронної форми є можливість вести пошук за різними параметрами, а також задавати декілька умов пошуку, що дозволяє отримати максимум інформації про книгу, яка зацікавила та шляхи її реалізації. Крім того до послуг завжди надається остання інформація. Фахівцями запропонована методика послідовності процесу відбору документів за допомогою Інтернету:

Спочатку необхідно визначити адреси видавництв (нині існує велика кількість серверів видавництв, онлайнових магазинів, галузевих та універсальних баз даних, які мають достатній обсяг інформації про видання) та обрати ті з них, продукція яких найповніше відповідає профілю бібліотеки. В цьому допоможе коротка характеристика видавництва та його продукції. Далі слід приступати до відбору видань: визначити, які книги є в наявності, а які готуються до друку; обравши потрібну рубрику, - знайти списки нових книг з цінами та вихідними даними; виявляючи книги, що відповідають фонду за формальними ознаками - вибрати документи за смисловою відповідністю профілю фонду, що комплектується. Так, з даного списку можна виявити автора, назву, дані, що стосуються назви, ціну видання, обсяг. За допомогою Інтернету можна й докладніше ознайомитися з виданнями, оскільки до останніх подається анотація.

Семантичну частину селекції бажано здійснювати за допомогою читачів, що особливо важливо для наукових бібліотек та бібліотек вузів. Інтернет допоможе і в цьому. Так, за допомогою спеціальної анкети на web-сторінці бібліотеки кожен бажаючий зможе зазначити, яку книгу він хотів би бачити у фонді.

Після відбору книг слід визначити, які видання та в якій кількості необхідно замовити [6, с. 28].

Отже, селекція за допомогою Інтернету по суті не відрізняється від традиційної, але значно економить час бібліотекаря, дає можливість раціонально розподілити асигнування на придбання книг.

Потік документів, які не мають друкованих аналогів і подані лише в електронній формі, нині невпинно зростає. Щоб забезпечити їх постійне зберігання та ефективне використання, бібліотеки повинні створювати підфонди електронних документів у межах єдиного фонду. Без вирішення цього актуального завдання вони можуть стати музеями книги, а не провідними інформаційними центрами.

Однак значна частина документів на електронних носіях не забезпечує тривалого зберігання зафіксованої інформації (наприклад, гнучкі дискети),

оскільки призначені для транспортування даних. Тому, комплектуючи фонд електронних документів, бібліотеки мають зважати на такі вимоги:

– матеріальний носій інформації повинен забезпечувати її тривале зберігання (CD-ROM, DVD- диски та ін.);

– електронна інформація має бути зафіксована на носії у вигляді, що передбачає її багаторазове ефективне використання;

– електронний документ, як і традиційний, повинен мати вихідні дані для його реєстрації в книзі сумарного обліку документів і відображення в ДБА бібліотеки;

– відповідати єдиним типологічним вимогам подання на комп'ютері наукової та ін. інформації (статей, монографій, звітів НДР тощо) для його подальшого включення до фондів електронних бібліотек;

– відповідати вимогам до кодування символів, подання тексту (неприпустимість переносів, псевдографіки та ін. нетекстових символів, мати обов'язкові поля – заголовки);

– обов'язкове дотримання міжнародних правил бібліографічного опису;

– передбачати певну структуру, оскільки одиниці зберігання мають велику ємність: можна записати кілька сотень книжок і кілька тисяч журналів [7, 8].

Отже, селекція документів у фонди сучасних бібліотек передбачає її здійснення за такими напрямами:

– дотримання загальних критеріїв відбору документів;

– визначення, які документи доцільно придбавати в традиційній, а які – в електронній формі;

– відбір документів у традиційній формі за допомогою Інтернету;

– відбір документів на електронних носіях інформації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Булычева О. С. Ресурсы Интернет как источник информационного обеспечения процесса комплектования фонда библиотеки // Научн и техн. б-ки – № 3. - 1999. – С. 18-22.*
2. *Вайрес Л. Новая библиотека – гибридное учреждение // Научн и техн. б-ки. – 2000. - № 1. – С. 95-107.*
3. *ДСТУ 23.94-94. Комплектування фонду, бібліографічний опис, аналіз документів: Терміни та визначення. – К.: Держстандарт України, 1994. – С. 4.*
4. *Ершова Т. В, Хохлов Ю.Е. Информационное общество и будущее библиотеки // Научн и техн. б-ки. – 1998. - № 1. – С. 38-41.*
5. *Ковач Б. Формирование библиотечных фондов: процесс пинятия решений // Библиотековедение. – 1999. - № 4/6. – С. 147-155.*
6. *Ливадонова Е. Комплектование с помощью глобальной сети // Библиотека. – 1999. - № 12. – С. 28–29.*

7. *Немошкаленко В. Нові інформаційні технології та нові форми взаємодії бібліотек // Бібл. вісн.– 1999. - № 5. – С. 6-8.*
8. *Павлуша І. Електронні бібліотеки: зарубіжний досвід, розробка української концепції //Бібл. вісн. – 1999. - № 4. – С. 13-16.*
9. *Павлуша І. Відбір документів у фонди наукових бібліотек // Бібл. вісн. – 1999. - № 5. – С. 17 – 20.*
10. *Терешин В. И. Библиотечная селекция документов. – М.: МГИК, 1993. – 71 с.*
11. *Харламова Н. Экономические рифы в потоке комплектования // Библиотека. – 1999. – № 2. - С. 27-30.*

Надійшла до редколегії 30.05.2000

УДК 658.012. 4-057. 177: 02

Ю.Є. ПЕТРУХНО

ЛІДЕРСТВО І КЕРІВНИЦТВО В КОЛЕКТИВІ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ УПРАВЛІННЯ

Розглядається керівник і лідер у бібліотеці як об'єкти управління бібліотечним колективом, а також моделі управління та концепції лідерства

За останні роки поняття менеджменту в різноманітних сферах діяльності стало ледве чи не ключовим. Менеджмент є в економіки та політики. Не обминуло увагою це поняття і сферу культури. Однак слід зазначити, що розвиток менеджменту в бібліотечній справі відбувається через збагачення поживними речовинами світового управлінського досвіду новими ідеями і цінностями, завжди шляхом адаптації теоретичних позицій менеджменту, що сформувалися у виробничій сфері.

Іменник management, як і дієслово, від якого воно утворене - to manage - означає управління, а дієслово можна перекласти як управляти або, залежно від контексту і стилю, справлятися з якимось поставленим завданням.

Управління в бібліотечному колективі здійснюється через людей. Ефективна комунікація дуже важлива для успіху в управлінні. Вирішення багатьох управлінських завдань основується на безпосередній взаємодії людей (наприклад, начальник з підлеглим). Управління може здійснюватися через

керівника і через лідера.

Керівник виступає не лише як організатор роботи бібліотеки, але і як новатор, експерт, психолог, педагог-вихователь, як людина зі своїми індивідуальними рисами особистості. Керівництво кожною бібліотекою повинно перетворитися в творчу лабораторію по розробці засобів оптимального вирішення управлінських завдань, становленню управлінської технології, що базується на демократичних і гуманістичних ідеалах. Як дослідник суб'єкта управлінського процесу виступає керівник, який потребує широкої і конкретної інформації з проблем менеджменту. Обсяг та інтерпретація інформації є його правом. Отже, обсяг і якість інформації направлені на індивідуалізацію вибору, а не на його уніфікацію.

Який же, відповідно до наукових уявлень, має бути психологічний образ сучасного керівника бібліотеки? Вважаю, що найкращий психологічний портрет дав Р.Л. Кричевский [2]. Він включає в узагальнений портрет керівника наступні блоки:

– біографічні характеристики;
– здібності;
– особисті риси.

Біографічний підхід стає все популярнішим у психології. У російській психології його плідно розробляють К.А. Альбуханова-Славская і Л.І. Анциферова.

Зарубіжні дослідники, вивчаючи вікові особливості керівників, виявили багато цікавого. Так, середній вік президентів великих японських компаній 64 роки, в американських компаніях - 59 років. Оптимальний строк вступу на посаду керівника - від 30 до 50 років і більше.

У численних психобіографічних дослідженнях вітчизняних учених вживається поняття психологічний вік. Вік - це не лише природна, але і, значною мірою, соціальна характеристика, що детермінувалася у людині.

Важливим біографічним показником визнається також висока освіта керівників. Так, наприклад, багато західних керівників бібліотек мають 2 освіти: гуманітарну (загальну) і бібліотечну (спеціальну). Причому, бібліотечна набувається на базі гуманітарної освіти.

Здібності керівника - другий блок його характеристик, який поділяється на загальні (інтелект) і специфічні (знання, вміння, навики і т. д.). Американські дослідники з'ясували, що найефективнішими керівниками виявилися не ті, що мають надмірно високі або низькі показники інтелекту, а ті, в кого вони мають проміжний стан. Крім того, помічена така цікава закономірність: не всі, хто відмінно навчається, стають бездоганними керівниками.

Специфічні спроможності особистості - це спеціальні знання, вміння, компетентність, інформованість та ін., які виявляє керівник у його конкре-

тній діяльності.

Дослідження показали, що це професіоналізм, організаційний талант, особиста чарівність, відповідальність, ініціативність, почуття нового, так товність, жалість, самокритичність, креатичність, незалежність. Розглянемо понятійний лад когнітивної структури авторитету.

За визначенням професіоналізм - це підготовленість до виконання завдань професійної (у даному разі бібліотечної) діяльності. Професіоналізм дасть можливість досягати значних якісних і кількісних результатів праці при найменших затратах фізичних і розумових сил на основі використання раціональних прийомів виконання робітничих завдань.

Організаційний талант розглядається як усвідомлення значимості соціального пласту людей, уміння не лише розрізняти особисті якості людей, але і використати ці якості на підхожому їм ділянці роботи.

Особиста чарівність - це спонтанно-щира подача якостей через зовнішню поведінку і виразні засоби мови. Особиста чарівність окрім зовнішньої привабливості припускає людяність, повагу до людей, культуру спілкування, самоконтроль і самокритичність. Особиста чарівність керівника посилюється завдяки елегантності манер, естетиці одягу, вмілому підтриманню свого фізичного і психічного здоров'я.

Відповідальність - це уміння відповідати за свої вчинки.

Ініціативність - внутрішнє спонукання до нових форм діяльності, творча і масова заповзятливість.

Почуття нового - це уміння керівника не лише стежити за новими досягненнями в своїй галузі, але і втілювати їх у власному колективі.

Тактовність - почуття міри, підказуючи найбільш делікатну лінію поведінки по відношенню до будь-кого. Ознаками психологічного такту є людяність, вимогливість без брутальності і дріб'язкового чіпляння, уміння слухати своїх співробітників, не висловлюючи байдужості або своєї переваги (простота спілкування без сухості і роздратованості, спілкування без панібратства), об'єктивний підхід до оцінки роботи своїх співробітників, гумор без глузування.

Співчуття - одна з форм прояву людяності, співчутливого розуміння психічного стану іншої людини. Мистецтво співчуття - це гуманізм особистісних стосунків.

Самокритичність - уміння щиро визнати свої помилки і не боятися відкрито вжити заходи для їхнього виправлення.

Креатичність - здібність творчо вирішувати завдання. Значною мірою це не лише характеристика інтелекту, але й здібність заохочувати своїх колег.

Незалежність - важлива ознака особистості керівника, що припускає на-

явність власної точки зору на певні проблеми, однак не виключає врахування думки своїх колег. Багато керівників навіть заохочують інакодумство [1].

Перелічені ознаки природно, не вичерпують усього багатства характеристик керівників. Разом з тим кожний справжній керівник має індивідуальні ознаки.

Існують різноманітні типи керівників, які широко розглянуті і вивчені в літературі. В бібліотечних колективах виявлені типи, що зустрічаються серед керівників, що умовно отримали назву керівники-технарі і керівники-футуристи.

Перший тип керівників піклується про цілісність бібліотечного колективу, про бібліотечні фонди, оснащення бібліотеки новітніми інформаційними технологіями. Ці керівники намагаються створити добре налагоджений апарат, який би працював на високому рівні і без перебоїв. Технарі наддають перевагу процесу роботи як такому. Для них люди - це лише частина добре відлагодженої машини. Бібліотечні працівники можуть зацікавити керівника-технаря у тому разі, якщо від них залежить щось дуже важливе в процесі роботи.

Керівники-футуристи надають перевагу людям. Ці керівники вибагливо шукають людей не лише відданих бібліотечній справі, але й талановитих. Футуристи втілюють феєричні ідеї, згодні на перебої в роботі. Вони розуміють, що найважливіше - це працювати не на нинішнє, а на майбутнє.

На практиці технарі - це керівники-одноденки: коли вони керують, їм підкоряються, але коли вони залишають колектив, то їх справа забувається і новому керівникові потрібно починати все з початку.

Футуристи працюють на ідею. Тому навіть після того як вони залишають колектив залишається справа, люди продовжують працювати в тому режимі, який започаткував керівник-футурист. Втім, у такого керівника більше шансів стати офіційним лідером бібліотечного колективу.

Керівник повинен впливати як на окремих людей, так і на групи, спонукаючи до праці для досягнення загальної мети. Керівник, щоб краще виконувати свої функції управління, має вміти вести за собою підлеглих.

Прикладом може стати думка відомих фахівців у сфері управління Г. Кунца і О'Донела: Якщо підлеглі керуються лише правилами і потребами, встановленими керівництвом, вони можуть працювати приблизно на 60-65% своїх можливостей, виконуючи свої обов'язки задовільно, щоб утриматися на роботі. Щоб досягти повного використовування можливостей підлеглих, керівник повинен викликати у них відповідний відгук.

Посівши керівну посаду, керівник часто не розуміє свого становища. Віднині він не людина, зайнята лише собою і одержує завдання, а людина, зайнята іншими людьми і керує їхньою поведінкою. Така поведінка дуже

часто стає основою незадовільного взаєморозуміння і відчуженості між керівником і його колегами.

Останнім часом в американській спеціальній пресі велика увага приділяється взаємодії адміністрації бібліотек з персоналом, розвитку неофіційних відносин і їхньому використанню для підвищення ефективності функціонування бібліотечних структур; формуванню почуття задоволеності працею, зокрема у технічного персоналу бібліотеки через його навчання і підвищення кваліфікації.

Американському бібліотечному менеджменту властивий, конфліктологічний підхід, який припускає аналіз реалій стосовно притаманних їм обмежень (конфліктних ситуацій), що перешкоджають оптимальному функціонуванню як окремого працівника, так і структур. Наприклад, на межі XXI ст. у практиці американського бібліоменеджменту виявлені важливі недоліки, що зумовлюють конфліктні ситуації серед персоналу і знижують дієздатність: відсутність залучення до праці і почуття належності до колективу, обмежені можливості просування по службі і нерівність в оплаті. Подоланню цих обмежень повинна сприяти принципово інша стратегія роботи з кадрами, що уможливлює розвиток творчого потенціалу і самовизнання працівників. Завдання менеджменту - зробити людей здатними до спільних дій, придати їхнім зусиллям результативність, згладити притаманні їм індивідуальні слабості.

Питання професіоналізації управління бібліотекою починають розглядатися і у вітчизнянних друкованих виданнях. Цьому сприяє просування вітчизняної економіки до ринку. Однак осмислення проблеми відбувається лише в контексті обговорення обмежень процесу професіоналізації управління.

Дуже важливо для керівника тримати під аудитом реакції співпрацівників. Ці реакції можна посилити за допомогою покарання або заохочення. Однак, перш за все керівник повинен виробити концепцію розвитку бібліотеки, тобто поставити конкретну мету.

До речі, ще Б.Ф. Скіннер зважав на асиметрію між позитивним і негативним підкріпленням стимулів (особливо під загрозою санкцій). Тобто негативне підсилення впливу викликає часто непередбачувані, небажані наслідки. Позитивне же підкріплення стимулу також зумовлює модифікації в поведінці, але звичайно в бажаному напрямі. Сам Скіннер казав: Людина, яка була покарана, не стає через це менш схильною вести себе як раніше, в кращому випадку вона навчається уникати покарання.

Позитивне підкріплення формує поведінку, але не тільки. Головне - воно підвищує самооцінку людини. На жаль, більшість керівників знають дуже мало про важливість позитивного підкріплення, вважають його недо-

статньо дієвим.

За Скіннером, підкріплення має бути:

1. конкретним, спиратися на максимально можливий інформаційний зміст;
2. невідкладним;
3. система механізмів зворотного зв'язку повинна працювати на тих, зважаючи на досяжність (тобто слід нагороджувати як великі так і малі перемоги);
4. невідчутною, але багатозначною увагою з боку вищого керівництва;
5. непередчувані, неочікувані заохочення діють краще (тобто малі нагороди ефективніші, ніж великі).

Ця концепція дозволяє пояснити поведінку, допомогти керівникові в контактах з людьми, налагодити систему заохочень і покарань. Керівники бібліотеки повинні мати свій, чітко вироблений стиль керівництва.

Стиль керівництва складається з елементів: розподіл повноважень між керівником і підлеглими, надання їм самостійності, вміння інформувати колектив, характер взаємодії у колективі, форма звернення до підлегих, тактика впливу на них (у тому числі і система заохочень і покарань), особливості прийняття рішень, організація аудиту, ставлення керівника до порад, висловлювань і критики з боку підлеглих, позиція керівника в конфліктних ситуаціях та ін.

Стиль і засоби керівництва залежать від індивідуальних особливостей особистості керівника. Кожний керівник повинен залишатися самим собою і мати власний, притаманний лише йому стиль. Тому в цьому суто індивідуальному питанні не може бути загальних рекомендацій.

Перша модель управління - директивна. Їй притаманні таки ознаки: управляє одна людина, керівник. Саме він координує і контролює діяльність групи.

Безпосередні результати цієї моделі:

Якість рішення залежить від інформації, якою володіє керівник, і його здібності правильно її інтерпретувати з метою вибору рішення.

Рішення повинно бути доведене до відома підлеглих у розумній та стислій формі.

Рішення залежить від авторитету керівника, від його вміння переконувати і тих санкцій, якими він володіє (заохочення і покарання). Прийняття рішення зумовлене безпосередньо.

Однак, прийняття рішення не означає обов'язкового погодження з ним. Нині дні багато рішень заперечуються. Більшість підлеглих не схвалюють того, що їм диктують. Не схвалюють навіть тих, хто веде себе найбільш конформістськи.

Керівникові не слід боятися делегувати повноваження. Як гарний гос-

подар, він має знати, що відбувається в колективі і контролювати процес, доручати важливі справи іншим. Бажання все замкнути на собі може призвести до катастрофи. Навіть найталановитіший, найяскравіший керівник не може і не повинен охоплювати все. Неподання повноважень призведе до руйнування гарного менеджменту.

Директивна модель управління породжує стосунки у формі зірки між підлеглими, взятими окремо, і їхнім начальником. Вона сприяє збільшенню ієрархічних східців і перешкоджає співробітництву, зумовлює необхідність в аудиті і, отже, в збільшенні бюрократичного апарату, сприяє виникненню неофіційних груп.

Друга модель управління - кооперативна. Характерною ознакою цієї моделі є активний обмін між начальниками і співробітниками його групи. Рішення приймається на загальних зборах.

Цей тип управління збільшує інформацію і полегшує прийняття рішення. Однак, останнє здійснюється повільніше, порівняно з директивною моделлю. Очевидно, що цей тип управління викликає більші труднощі і тому припускає наявність особливих якостей у керівника (почуття особистої безпеки, спроможність розуміння, володіння технікою проведення зібрань) і поступову підготовку групи. Керівник і група повинні навчитися спілкуватися між собою.

Тому перехід від директивного управління до кооперативного виявиться корисним при формуванні групи, а також при вирішенні завдань, що потребують не негайних, але глибоких модифікацій.

Оцінка довгострокових результатів застосування цього типу управління - справа непроста. Ми не володіємо таким досвідом впровадження цієї моделі, як у випадку з директивною моделлю. Не викликає сумнівів, що при такому управлінні моральний стан групи і ступінь задоволеності її членів значно вищі.

Можна припустити, що віддаленим результатом застосування кооперативної моделі буде створення структури групи у формі розгалуженої мережі.

Тут краще здійснюється самоконтроль, і - оперативно приймається рішення. Крім того, участь усіх - це неможливість забезпечення таємності.

Слід додати, що кооперативна модель потребує від керівника організаторських здібностей і психічної витривалості.

Таким чином, обидві моделі рівноцінні і перевага однієї з них буде залежати головним чином від таких факторів: міри терміновості, конфіденційності завдання, розміру групи, особистості керівника, умовних здібностей підлеглих і т. д. [6].

Управління дедалі ускладнюється. Раніше ми задовольнилися б образом керівника як що він володіє певними інтелектуальними і моральними

якостями, добре інформується, все вирішує і контролює.

Нині ми по-іншому уявляємо образ керівника в різноманітних ситуаціях сучасного життя. І цей новий образ затверджується в нашій свідомості як звична модель.

Дійсно, сучасна ситуація - перехідна і має особливо критичний характер. Стара модель втрачає свою силу і ми не знаємо, чим її замінити. Часто говоримо, що слід бути гнучким, уміти пристосовуватися, діяти, зважаючи на психологію та ін. Але що означають ці вислови, крім того, що нині керівник повинен уміти виконувати різноманітні ролі залежно від обставин?

У бібліотеці, як і на підприємствах, фірмах, організаціях, установах, як правило, існує чіткий розподіл управлінських відносин: одні управляють, керують, а інші виконують роботу. Однак, потрібно розрізняти поняття керівництво і лідерство.

Чи існують відмінності між керівництвом і лідерством? Одні доводять, що лідером не можна стати, не ставши ефективним керівником. Інші розмежовують керівника від лідера. Для них керівництво визначається як набір дій, основаних на використанні заздалегідь вивчених методик і засобів. Лідерство ж є загадкою, що основується передусім на особистості і спонтанно виникає з процесів впливу влади. Так, Ч. Холломан операціонально поділяє керівництво і лідерство. Перше характеризується відношеннями влади, друге розглядається з точки зору особистого впливу. Керівництво забезпечується системою директив, це формально інституалізований авторитет, тоді як лідерство спирається на думку групи і залежить від того, приймає чи ні група призначеного керівника (лідера). Ч. Холломан наполягає на розмежуванні між самим індивідом і його позицією.

Багато американських авторів дійшли висновку про існування значної відмінності між керівництвом і лідерством.

Лідер - це член групи, за яким вона визнає переваги в статусі і право приймати рішення в значущих для неї ситуаціях. Як правило, всі лідери переважають інших членів групи як мінімум в одному з якостей, суттєвих для одного виду групової діяльності, але конкретні якості залежать від мети, традицій і спільної діяльності колективу. Авторитетний лідер помітно впливає на психологію всієї групи. Лідерство за своєю суттю психологічний феномен.

Незважаючи на відмінності керівництва і лідерства, вони мають спільні ознаки. Так, Р.Л. Кричевський [2] виділив наступні три:

1. керівник і лідер виконують роль координаторів, організаторів членів соціальної групи;
2. і керівник і лідер здійснюють соціальний вплив в колективі, проте різними способами;

3. і керівник і лідер використовують субординаційні відносини, хоча в першому разі вони регламентовані, а в другому - незаплановані.

Однак, потрібно розрізняти керівництво і лідерство. Керівництво завжди пов'язане з владою, тобто керівник, як правило, призначається вищими інстанціями, одержуючи від них владні повноваження (зокрема право на застосування позитивних і негативних санкцій).

Як повинна діяти людина, призначена на посаду директора бібліотеки? Перший крок - вироблення концепції, тобто слід чітко поставити мету. Наступним етапом глобального менеджменту є доведення концепції до свідомості тих, від кого залежить її реалізація (наприклад, до всіх членів дирекції). Потрібна послідовна і планомірна робота з персоналом. Це - третій крок. І, нарешті, четвертий - визначення пріоритетів, формування довгострокових і короткострокових програм.

У бібліотечному колективі, як і в будь-якій іншій соціальній групі, може бути декілька типів лідерів. Так, російські фахівці пропонують таку класифікацію типів лідерів:

– діловий лідер (той, хто краще інших уявляє суть справи і має досвід у вирішенні основних завдань, що стоять перед групою);

– емоційний лідер (володіє найбільшою привабливістю, атракцією);

– ситуативній лідер (здатний у невеликий проміжок часу повести за собою весь колектив).

Окрім цього, лідери бувають офіційні та неофіційні.

Офіційний лідер - це керівник, призначений вищою інстанцією, але який здобув авторитет у бібліотечному колективі. Авторитет серед підлеглих, їхня довіра і повага - не лише особиста справа керівника, але і його службовий обов'язок. Без авторитету ніхто не може керувати: ні через накази, ні шляхом комплексного обговорення питань.

Неофіційний лідер висувається стихійно і визнається своїм оточенням. Західні дослідники виділили такі ознаки неофіційного лідера:

– як правило, не прагне назавжди зберегти існуючу систему. Він охоче реагує на нововведення і значно більш, ніж керівник, спирається на узвичаєні управлінські засоби, частково ігноруючи класичні управлінські принципи. Неофіційний лідер може зневажити правила управлінської ієрархії в бібліотечному колективі;

– вважає, що простота спілкування - головна умова успіху. Він прагне навчити всіх співробітників найпростішим способам удосконалення своєї діяльності, керівник прагне навчити складним процедурам і засобам лише декількох експертів в колективі;

– в основі стосунків неофіційного лідера зі співробітниками є принцип рівності. Часто він виявляє особливу увагу до своїх послідовників, вка-

зуючи їм досить високі цілі. Неофіційні лідери часто непередбачувані, винахідливі, їхні судження досягають мети;

– для неофіційних лідерів, так як і для керівників, важливо що про них думають інші, однак, їх це турбує значно менше. Цінують повагу своїх колег;

– як правило, впевнені в своєму праві вважатися лідерами;

– мають репутацію людей з високим професіоналізмом та етикою; з повагою ставляться до працівників, завжди захищають їхні інтереси. В свою чергу працівники дуже віддані неофіційним лідерам;

– часто автократи. Проте, це не традиційна автократія. Вона основана на таких цінностях, як чесне і поважне ставлення до особистості, наполегливість у досягненні вищої мети. Неофіційний лідер завжди за постійне вдосконалення людини і його діяльності;

– шукає однодумців. Лідер без команди - не лідер. Неофіційні лідери - постійні учні, і вони повинні виділятися. Лідери просто зобов'язані вдосконалюватися в своїй роботі [5].

Практика свідчить, що неофіційні лідери, незважаючи на свій розум і авторитет, майже ніколи не посідають керівних посад. Вони не честолюбні. Крім того, неофіційний лідер - це людина що багато читає, але не знає, що робити.

В теорії отримали визнання чотири концепції лідерства: 1) теорія лідерських якостей; 2) концепція лідерської поведінки; 3) концепція ситуативного лідерства; 4) концепція Ф. Фідлера.

Теорія лідерських якостей. Існують, принаймні три концепції джерела особистих якостей лідера. Згідно з першою - харизматичною (від греч. Charisma - дар) - людина народжується із задатками лідера, йому належить керувати людьми. Згідно з другою - теорією ознак - особистість сама здобуває необхідний набір лідерських якостей: високий інтелект, знання, здоровий глузд, ініціативність, упевненість в собі, цілеспрямованість та ін. Прибічники цієї теорії вважають, що достатньо виявити всі ці якості, організувати виховання істинного лідера. Цих якостей виявлено стільки, що просто неможливо знайти таку людину.

Названі вище крайні концепції були об'єднані в синтетичну теорію лідерства. Відповідно до цієї теорії, ефективність лідерства визначається не стільки особистими якостями керівника, скільки стилем його поведінки з підлеглими. Оптимальний стиль лідерства змінюється залежно від ситуації і виду діяльності.

Концепція ситуаційного лідерства. Ця точка зору, як правило, не переглядається в сучасній соціальній психології, хоча і одержує разом з тим низку уточнень. При цьому використовується підхід, знайдений ще в 50-х

роках Р. Бейлсом і конкретизований після цього Ф. Фідлером. Згідно з названою вище теорією, в кожній групі має місце хоча б два типи лідерів: емоційний (регулювання, що забезпечує міжособові стосунки) та інструментальний (захоплює ініціативу в специфічних справах діяльності, координує загальні зусилля для досягнення мети).

Розуміння лідерства як функції ситуації породжує уявлення о множині лідерів (або лідерських функцій) в групі, приймаючих на себе відповідальність за організацію тих або інших дій або окремих сторін загальної діяльності. Припускається, що в принципі лідерів може бути стільки, скільки членів у групі. В той же час визнається можливість появи універсального (абсолютного) лідера.

Наведена типологія лідерства зважає, передусім, на цю позицію, йдеться мова про обсяг діяльності (універсальний або ситуативний лідер) або про зміст діяльності (лідер - генератор ідей, лідер - виконавець та ін.)

Якщо необхідно зрозуміти, оптимізувати, відлагодити людські стосунки, слід зосередити увагу з них саміх на груповій діяльності, на умовах її перетворення з соціально в особисто значущу для кожного члена групи. При реалізації цього завдання знімається протиставлення ділового, авторитетного лідера іншої групи і безглузда контроверза операціональний - емоційний лідери. Все це свідчить, що поправки, внесені Ф. Фидлером в ситуативну теорію лідерства, не міняють її суті і загальної оцінки.

В межах цієї концепції можна виділити такі моделі:

– модель ситуаційного лідера Херсея і Бланшарда;

– ситуаційна модель прийняття рішення Врума-Йеттона-Яго.

– концепція лідерської поведінки.

Ця типологія лідерства базується на роботах К. Левіна, Р. Ліппіта та ін., в яких основою класифікації є стиль лідерства: авторитарний, директивний або демократичний, ліберальній.

У численних працях західних соціальних психологів відзначаються небажані наслідки активності авторитарного лідера і оптимальність дій демократичного.

В межах цієї концепції можна виділити модель лідерської поведінки Таннебаума-Шмідта.

Концепція Ф. Фідлера. Останнім часом американські психологи, і, передусім, Ф. Фідлер, зробили спробу побудувати операціональну модель лідерства, в якій подолани спрощення інтерпретації лідерства як функції багатохарактерних проблемних групових ситуацій. Запропонована Ф. Фідлером можлива модель ефективності лідера припускає, що ефективність групової діяльності залежить від того, наскільки стиль лідера відповідає даній ситуації. Ефективність лідера визначається свободою здійснюва-

ти свій вплив.

Виділені Ф. Фідлером змінні (стиль лідерства, ситуація його реалізації) достатньо переконливо характеризують стан лідера в групі, однак, вони є недостатніми для його розуміння. В запропонованій моделі відсутня третя найважливіша зміна, з якою американський психолог не погоджується. Такою третю зміною має бути рівень розвитку групи, що визначається ступенем діяльнісного опосередкування міжособистіх відношень. Один і той же стиль керівництва в одній і тій же ситуації буде ефективним або неефективним залежно від того, як і наскільки поведінка лідера буде опосередкована ціннісним змістом діяльності [6].

Модель Ф. Фідлера виходить з подання про іманентність конфлікту між лідером і групою. Лідер, прагнучи забезпечити успіх вирішення завдань групою, постійно іде, як підкреслює Ф. Фідлер, на ризик погіршення міжособистісних стосунків з послідовниками. Це дійсно більш ніж імовірна ситуація для певного типу груп низького рівня розвитку. Але чи є підстава переносити ці висновки на групи, де мета групової діяльності володіє рівною цінністю для всіх членів групи - і для лідера, і для ведених?

Можлива модель ефективності лідера не може використовуватися для дослідження високорозвиненої групи вже тому, що її керівник не поставлений перед альтернативою: або група, або групова мета.

Слід підкреслити, що поняття керівник і лідер тісно взаємопов'язані між собою. Керівникові повинні бути притаманні якості лідера.

Нині, особливо з урахуванням новітніх інформаційних технологій бібліотеки (комп'ютери, Інтернет), однозначного судження про психологічний аспект управління в бібліотеці не існує.

Урахування соціально-психологічних моментів в управлінській діяльності потребує від керівника бібліотеки не лише волі, витончених почуттів, дієздатності, глибоких знань бібліотечної справи, але і знань психології, соціології, педагогіки. Це пов'язано з тим, що нині класична теорія становлення керівника як особи, наділеної різноманітними, підчас магічними, здібностями, вже не витримує поглибленого розгляду. Стара модель управління починає втрачати свою силу, виникають нові моделі колективів. Отже, потрібні нові керівники і лідери для них. Слід вивчати і шукати нові моделі управління в бібліотечному колективі. Тому узагальнення означених в статті питань дозволяє дійти таких висновків:

– головна роль відводиться суб'єкту управління бібліотечним колективом - керівникові. Точніше, керівникові-футуристу, керівникові – офіційному лідеру;

– певну позитивну роль в колективі виконують неофіційні лідери. Це фахівці своєї справи, ерудовані, ініціативні працівники.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Дьяченко М.И., Кандыбович Л.А. Психология: Словарь-справочник. - М.: ООО Хэлтон, 1998. - 399 с.*
2. *Кричевский Р.Л. Если Вы - руководитель... - М., 1993.*
3. *Петровский А.В., Ярошевский М.Г. История и теория психологии. Т.2. - Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. - С. 272-282.*
4. *Пленкова Г.Н., Киселева О.В. Профессиональная и социально-психологическая адаптация молодых специалистов // Науч. и техн. б-ки СССР. – 1989. - № 4. - С. 18-20.*
5. *Психология управления: Курс лекцій / Л.К. Аверченко, Г.М. Залесов, Р.И. Мокшанцев, В.М. Николаенко. - Новосибирск: Изд-во НГАЭиУ, 1997. - С. 58-80.*
6. *Робер М.-А., Тильман Ф. Психология индивида и группы. - М.: Прогресс, 1988.*
7. *Сукиасян Э. Мы выбираем, нас выбирают: Как принимают на работу в американских библиотеках // Б-ка. – 1993. - № 10. - С. 45-47.*
8. *Чачко А.С. Библиотечная профессиология: актуальные проблемы и новые аспекты// Науч. и техн. б-ки СССР. – 1987. - № 12.- С. 3-7.*

Надійшла до редколегії 20.05.2000.

УДК [023.4-051-057.875:37.046.16]:159.923

С.О. АРЧАКОВА

ЗНАЧЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ОСОБИСТІСНИХ РИС СТУДЕНТА У ФОРМУВАННІ БІБЛІОТЕКАРЯ-ПРОФЕСІОНАЛА

На основі психологічної моделі типів характеру студентів ХДАК надаються рекомендації характерологічних показників фахової придатності студентів факультету бібліотекознавства та інформатики

Інформаційні основи цивілізованого шляху розвитку сучасного суспільства по-новому поставили проблему бібліотечної діяльності і бібліотечної професії. Це спричинилося до необхідності вивчення характеру міжособистих стосунків, інформаційно-пошукової поведінки людей, які беруть участь у бібліотечному спілкуванні, а також дослідження нової ролі бібліотекаря в задоволенні інформаційних потреб користувачів. Бурхливий розвиток соціа-

льної психології бібліотечної справи обумовлений необхідністю якісних змін у бібліотечному обслуговуванні, спрямованих на підвищення ефективності бібліотечної діяльності. Проблема підготовки бібліотечних і інформаційних спеціалістів може вирішуватися в межах соціально-психологічного знання. На грунті вивчення соціально-психологічних аспектів бібліотечної сфери діяльності, у тому числі аналізу індивідуально-особистісних властивостей працівників бібліотек, виникає унікальна можливість для створення психологічної моделі з метою підвищення рівня профорієнтації, профпідготовки і профадаптації бібліотекарів і бібліографів, наукового відбору і розстановки кадрів.

Перший короткий етап інтересу до психології бібліотекаря припадає на 20-30-ті роки XX сторіччя (В. Давидович [2], М. Лебединський [6]). У цей час були зроблені перші спроби вивчити психофізіологічні якості особистості, необхідні для фахової діяльності бібліотекаря, розроблені психологічна класифікація бібліотекарів і перша орієнтована професіограма бібліотекаря. Вивчення психології бібліотечної праці в 20-30-ті роки мало, в основному, прикладний характер, що пояснюється потребою бібліотечної практики в обгрунтуванні системи вимог до бібліотечної професії та до радянського бібліотекаря як «технічного виконавця».

В наш час все частіше привертає увагу комунікативна ком-петентність бібліотекарів. Психологічний аналіз процесу бібліотечного обслуговування, а також індивідуальних і особистісних якостей бібліотекаря поставив проблему його комунікативної компетентності. Особливий інтерес до цього питання спостерігається у науковців закордонних країн. Завдяки відсутності ідеологічних заборон щодо певних наукових шкіл у 30-50-ті роки там активно розвивався процес інтеграції соціальної психології й бібліотекознавства. Так, у США на початку 60-х років особистісні й фахові якості, притаманні бібліотекарям, активно вивчалися психологами на прохання Американської бібліотечної асоціації [1,10]. В поглядах американського суспільства 70-х років склалися певні стереотипи на цю професію, що являли собою перелік особистісних комунікативних характеристик бібліотекаря: дисциплінованість, пунктуальність, точність, уміння контролювати свої емоції, ввічливість, шанобливість тощо. Отримані в процесі різноманітних дослідницьких програм дані привели американських бібліотекознавців до думки про необхідність навчання бібліотечного персоналу комунікативним умінням.

В наш час вітчизняними бібліотекознавцями [3, 4, 7, 8] була зроблена спроба створити професіограму сучасного бібліотекаря, в процесі чого були вивчені комунікативні властивості бібліотекарів і зроблені висновки, що саме набуті уміння в результаті спеціального навчання дозволяють підвищити ефективність бібліотечного обслуговування, без залучення додаткових мате-

ріальних ресурсів. На сьогодні практичне соціально-психологічне навчання бібліотекарів є найперспективнішим напрямом у бібліотекознавстві та соціальній психології.

Таким чином, інтеграція бібліотекознавства і соціальної психології – це, в першу чергу, практика засвоєння соціально-психологічного знання організації бібліотечної справи й інформаційної діяльності. Така інтеграція дає можливість соціологам і психологам відслідити закономірності у поведінці людей, які включені у бібліотечне обслуговування, отже, краще організовувати задоволення інформаційних потреб членів суспільства. Тому нам здається актуальним вивчення індивідуально-характерологічних особливостей студентів вищих навчальних закладів бібліотечного профілю. Воно дозволить визначити орієнтири для підвищення фахової майстерності майбутніх бібліотекарів, розробити практичні рекомендації з фахового відбору і профорієнтації.

Мета цього дослідження полягає в тому, щоб за допомогою психологічних методів дослідити індивідуально-характерологічні особливості студентів першого курсу факультету бібліотекознавства та інформатики Харківської державної академії культури з метою розробки підходів до фахової психопрогностики в системі профвідбору.

Завдання роботи: 1) визначити й описати характерологічні типи в експериментальній групі студентів ХДАК; 2) вивчити відповідність виявлених характерологічних особливостей психологічним вимогам майбутньої професії; 3) на підставі індивідуально-типологічних особливостей розробити підходи до диференційованої психологічної прогностики фахової придатності майбутніх спеціалістів з урахуванням психологічних вимог бібліотечної професії.

Методом дослідження був обраний 16-ти чинниковий особис-тісний тест Р.Б. Кеттелла [9], як метод психодіагностики, що успішно застосовується в сучасних психологічних дослідженнях. Виходячи із завдань емпіричного дослідження на першому етапі було проведене обстеження студентів факультету бібліотекознавства та інформатики за допомогою патохарактерологічного діагностичного опитувальника (А.Е. Личко, 1976), що діагностує типологію акцентуації характеру, найбільш близьку до класифікації акцентуацій особистості К. Леонгарда.

За допомогою патохарактерологічного діагностичного опитувальника (ПДО) були виявлені різноманітні типи акцентуації характеру, що дозволило розділити усіх залучених до випробування на три групи в залежності від типу особистісної акцентуації (лабільний, гіпертимний та істероїдний). З метою виявлення характерних індивідуальних характеристик, що мають безпосереднє відношення до оцінки професійно значущих якостей і прогнозу ефективності їхньої фахової діяльності, на другому етапі студенти кожної з груп були

обстежені за допомогою шістнадцятичинникового особистісного тесту Р.Б. Кеттелла (16 PF). Обстеженню було піддано 60 студентів, для кожного з яких був побудований особистісний профіль. На заключному етапі було проведене зіставлення виявлених індивідуально-особистісних рис представників різних груп із психологічними вимогами бібліотечної професії.

Результати поділу студентів на групи відповідно до виявлених типів акцентуації характеру (за даними тесту ПДО) подані у вигляді кругової діаграми (*Рис. 1)*. Всі обстежені були поділені на п'ять груп: 1) «лабільний тип» - 30 чол. (50,0 % від усієї кількості випробуваних), 2) «гіпертимний тип» - 12 чол. (20,0%) , 3) «істероїдний тип» - 12 чол. (20,0%), 4) група студентів (5%), у яких акцентуація характеру не виявлена і 5) інші типи акцентуації характеру (5% обстежених).

Виявлено такі первинні чинники Р.Б.Кеттелла, як «інтелектуальність» (чинник B+), «оптимістичність» (чинник F-), «завищена самооцінка" (L+); "занепокоєність» (F–); "усталеність до стресу» (H+); "художнє сприйняття» (I +); "практичність» (M–); "тривожність" (O+); "новаторство» (Q1+); "незалежність» (Q2–); "обережність» (Q3 +). Відхилення від середніх даних по названих чинниках у студентів різних груп виявлялися з різною частотою і ступенем виразності (високі або низькі оцінки по чинниках).

На підставі даних особистісних опитувальників нами були отримані загальні (неіндивідуальні) характеристики кожної групи випробуваних. Студентам із лабільною акцентуацією характеру були властиві: успішність навчання та гнучкість мислення (чинник Q1+), загальна інтелектуальність (чинника B+), гіпотимія - схильність до почуття провини (чинник O +) , до того ж, висока тривожність (чинник F1+), уміння емоційно привертати до себе інших людей (чинника F–), підтримувати контакти (чинник H+), усвідомлення меж своєї компетенції та самодостатності (чинника Q2–), високий самоконтроль поведінки (чинник Q3+), спроможність тверезо оцінювати обставини і людей (чинник M–) при високій чутливості, яка полегшує орієнтацію в емоційній сфері людини (чинник I+), обережність і індивідуалізм, що грунтується на власних силах, з опорою на себе при прийнятті відповідальних рішень (чинник L+). Всі перераховані властивості особистості належать до дуже стійких, таких, що майже не змінюються в людині з віком і не залежать від характеру її діяльності, тобто професійно значущих для майбутньої діяльності. Тому, у профвідборі слід враховувати їхній рівень в структурі особистості та співвідносити його з критеріями фахової придатності.

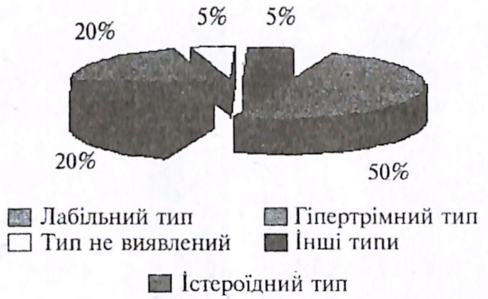

Рис. 1. Особистісні типи акцентуації характеру у студентів ХДАК

Аналіз особистісного профілю студентів гіпертимної групи свід-чить про те, що для даної групи випробуваних притаманні інтелектуальність (чинник B+) і резистентність до соціальної погрози (чинник H+), гнучкість мислення (чинник Q1+), високий рівень розуміння соціальних вимог, умін-ня формувати очікувану соціальну поведінку (чинник Q3+) , залишатися надактивними, життєрадісними, спокійними (чинник O–) та пристосовуватися до будь-якої ситуації (чинника F1-). Можна відзначити, що всі перераховані характеристики в тій чи іншій мірі є професійно значущими для бібліотечної діяльності.

Характерними рисами особистості випробуваних із істероїдною акцентуацією характеру, що мають безпосереднє відношення до професійно значущих чинників їхньої фахової діяльності, були: висока "самооцінка" (чинник L+), "художнє сприйняття" (чинник I+) і "гнучкість мислення" (чинник Q1+).

Порівняльний аналіз чинників структури особистості характерологічних типів студентів (лабільний, гіпертимний і істероїдний) дозволив скласти специфічні індивідуально-особистісні характеристики для кожної із вибірок студентів. Загальна картина розподілу особистісних чинників у загальній структурі особистості та їх відносна питома вага (за даними опитувальника 16 PF) у студентів різних характерологічних груп подані на рис. 2.

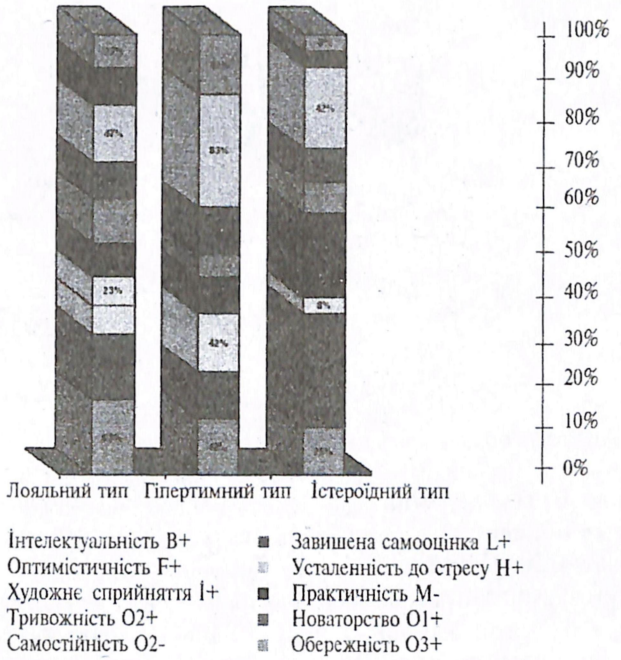

Рис. 2. Питома вага чинників Р.Б. Кеттелла у різних характерологічних груп студентів

При зіставленні даних обстеження груп виявлені статистично значущі відмінності серед певних особистісних чинниках, які визначають, насамперед, успішність у навчанні (розвиток вербального інтелекту і високої самооцінки). Тяжіння до нового, розмаїтість інтересів, прагнення бути добре і широко поінформованими, властиві особам із високим показниками чинника Q1 («новаторство»). Він виявився у студентів гіпертимної групи. Чинник B («загальна інтелектуальність»), що є загальним членом рівнянь регресії для прогнозу успішності роботи студентів усіх характерологічних груп, притаманний лабільній групі студентів. Чинник J («чутливість») став диференційною ознакою в профілях студентів істероїдної групи, а чинник F («товариськість, оптимістичність і енергійність») - студентів лабільної групи. Студенти з лабільною і гіпертимною акцентуацією характеру відрізняються один від одного рівнем тривожності і загальним фоном настрою. *Якщо лабільна група студентів,* яка має у преморбіді високу особистісну тривожність, характеризується домінуванням тривожно-депресивного фону настрою, поглибленням в сумні роздуми, схильністю до почуття провини, то студенти *гіпертимної*

групи, навпаки, самовпевнені, безтурботні і розслаблені, про що свідчать оцінки чинника тривожності.

Таким чином, виходячи з аналізу отриманих даних за допомогою особистісного тесту Р.Б. Кеттелла, нами складені такі типові характеристики особистості студентів факультету бібліотекознавства та інформатики.

Лабільний тип студентів - це інтровертовані особистості з високими розумовими здібностями, різноманітними інтелектуальними інтересами, потягом до нової інформації, перевагою абстрактно-логічного мислення. Ці особи воліють керуватися власним розумом у прийнятті рішень (в тому числі й у виборі майбутньої професії); мають вузьке коло близьких людей; у них відсутня потреба в сторонній підтримці та схваленні; вони несуть відповідальність за все, що з ними відбувається. Їх відрізняє високий рівень товариськості, співчуття, альтруїзм, незмінне доброзичливе ставлення до оточуючих, високі моральні принципи. До вибору профілю вищого навчального закладу вони підходили дуже відповідально і виважено, керуючись тільки гуманістичними поняттями («любов до книги, літератури», «інтерес до процесу бібліотечної роботи»).

Студенти з *гіпертимною акцентуацією характеру* були схильні до ризику і гострих відчуттів, сміливі та рішучі, охоче йшли на контакти, багатослівні. Вони виділяються з усієї вибірки товариськістю, чуйністю і рішучістю, умінням завзято переборювати перешкоди, високим ступенем поінформованості в питаннях суспільних норм людської поведінки і моральних вимог. Професію обрали під впливом прагнення пізнати «людську сутність» («інтерес до людей», «можливість спілкування з ними»). Для них мають велике значення поради рідних, друзів і знайомих.

Істероїдний тип особистості характеризується м'якосердям, ніжністю, високим художнім смаком, сентиментальністю, емоційною чутливістю. Ці особи часто діють за інтуїцією, нетерплячі і вимогливі до оточуючих, не терплять суперництва. Істероїдних осіб, як правило, відзначає завищена самооцінка, скептичне ставлення до моральних мотивів поведінки, підозрілість і недовірливість. Мотивом вибору спеціальності для них виявився певний престиж професії, можливість одержати гуманітарну освіту, сімейні традиції, ін.

На думку А.С. Чачко [8] аналіз фахових вимог до бібліотечної діяльності дає підставу вважати, що бібліотечна професія не належить до числа таких, для яких людей варто відбирати на основі психологічних методик. Проте індивідуально-особистісні особливості можна і необхідно враховувати при розстановці кадрів і переміщеннях.

Аналіз різноманітних підходів до розподілу бібліотечної праці (фізична і розумова праця; семантичні і несемантичні процеси розумової праці - [5]; творчі, логічні і канцелярські типи операцій у бібліотечно-бібліографічних

процесах [7] та ін.), показує, що всі класифікації виходять із функціонального призначення праці. Функціональний підхід дозволяє виділити в бібліотечній праці такі області: робота з документом (комплектування, організація фондів, опрацювання і бібліографування літератури, видавнича діяльність); робота з читачами (бібліографічне і довідково-бібліографічне обслуговування); наукова (дослідницька і методична) діяльність і керівництво колективом. У зв'язку з існуванням таких основних для великої бібліотеки видів діяльності, як комплектування та облік фондів; їх організація, збереження та використання, а також довідково-бібліографічне обслуговування читачів, доцільно здійснити професіографічний аналіз на прикладі нижче названих спеціалізацій.

"Бібліотекар-комплектатор" (особа, яка комплектує фонд бібліотеки, відповідає за відбір літератури та оновлення бібліотечного фонду у відповідності до соціального замовлення бібліотеки). Виконання його обов'язків потребує не тільки досвіду, інтуїції, широкої ерудиції, але і висуває істотні вимоги щодо професійно значущих особистісних якостей. Важливими фаховими якостями комплектатора є його здатність прогнозувати використання видань, що надходять до бібліотеки, передбачати ступінь зацікавленості в них, володіння методами бібліографічного пошуку, уміння аналізувати відповідність попередніх замовлень від різних структурних підрозділів бібліотеки її профілю, структурі читацького попиту, проблематиці, напрямам наукових досліджень. Тому для нього є важливою здатність критично аналізувати реальну ситуацію, уміння робити правильні висновки на основі суперечливої інформації. Вольові якості комплектатора виявляються в умінні відстоювати власну точку зору, у спроможності брати на себе відповідальність у складних ситуаціях, малої сугестивності, що дозволяє не піддаватися впливу навіть із боку авторитетних осіб. Для комплектатора значущими є комунікативні якості, що дозволяють сполучати ділові й особисті контакти. І, нарешті, він має також любити, знати і розуміти книгу як соціальний феномен у світі комунікацій. У зв'язку із зазначеними фаховими вимогами ми рекомендуємо обирати на посаду комплектатора осіб із *гіпертимними або істероїдними* рисами характеру.

У випробуваних із групи **з гіпертимною акцентуацією характеру** виявлені високі оцінки по чинниках: «усталеність до стресу» (H+), «високий самоконтроль» (Q3+), «новаторство» (Q1+), «самовпевненість» або «гіпертимія» (O-) і «низька тривожність» (F1-). Чинник H ("сміливість" або "пармія") свідчить про характерну для студентів гіпертимного типу несприйнятливість до погрози в процесі спілкування, рішучість, сміливість, потяг до ризику і гострих відчуттів. Ці особи є чуйними, товариськими, дружелюбними, легко вступають у контакти з людьми; як правило, заповзяті і розкуті, їм подобається працювати в постійному контакті з людьми і "бути на очах", вони легко

долають свої невдачі. Високі оцінки чинника Q3 ("контроль бажань", "високий самоконтроль" або "обережність") свідчать про достатньо високий ступінь усвідомлення індивідуумом соціальних вимог і високий рівень розуміння ними очікуваної соціальної поведінки. Цей чинник є одним із найбільш важливих для успішного прогнозування діяльності, він позитивно впливає на діяльність у сферах, де потрібні об'єктивність, врівноваженість і рішучість.

Характерною рисою студентів групи з гіпертимною акцентуацією характеру виявилася наявність чинника О- ("заспокоєність" або "самовпевненість"), що свідчить про спокійну вдачу, життєрадісність, енергійність й активність цих осіб.

Основою успішної діяльності працівників в організації і збереженні фондів **(фондохранителі)** є колективна праця. Тому у відділі книгозберігання особливо важливого значення набуває таке комплексне фахове уміння, як взаємозамінність і почуття колективізму, що базується на розумінні загальних цілей і завдань відділу. Особливо важливими для даної групи працівників бібліотеки є такі професійно-особистісні якості: активність, ентузіазм, знання книги, організованість, зацікавленість у роботі, сумлінність, що характеризує відношення людини до праці, професії. Увага, педантичність, швидкість орієнтування, гарна зорова пам'ять, рухливість, розторопність, точність є необхідними особистісними властивостями. Для цієї роботи, на нашу думку, найбільше підходять люди, що відчувають певні складності в міжособистому спілкуванні, але добре виконують одноманітну роботу. Це, перш за все, представники груп *з лабільною акцентуацією характеру,* а менше - *з гіпертимними або істероїдними рисами.*

Студентам **із лабільною акцентуацією характеру** були властиві такі особистісні особливості. як інтелектуальність, адекватна самооцінка, практичність, новаторство, занепокоєність. Студентів цієї групи можна характеризувати як зрілих, надійних, розсудливих осіб, що добре розуміються в життєвих питаннях, тверезо оцінюючі обставини і людей (чинник М– «практичність»). Вони мають високі розумові здібності, широкі інтелектуальні інтереси, швидко засвоюють все нове, схильні до абстрактного мислення, легко навчаються (чинник В, «високий інтелект»).

Характерним виявилося сполучення чинників В і Q1 («гнучкість мислення» або «новаторство»), що свідчить про критичність мислення студентів, їх байдужість до будь-яких авторитетів і абсолютних принципів, толерантність до протиріч і критичність мислення. Випробувані особи цієї групи мало піддаються впливу інших людей (про що свідчить середній або помірний рівень конформізму за даними опитувальника ПДО). У товаристві вони почуваються не завжди впевнено і затишно, часом тримаються надто скромно і замкнуто. При цьому, ці особи надмірно ранимі і вразливі, чутливі до зауважень

навколишніх, часом відчувають почуття внутрішньої втоми і напруги (чинник О+, «схильність до почуття провини», «гіпотимія»).

У діяльності бібліотекаря, який здійснює довідково-бібліографічне обслуговування (**бібліографа**), відбито багато рис і особливостей біб-ліотечної професії в цілому. Для оволодіння цим фахом найбільш значущим є сполучення діагностичних спроможностей, пов'язаних із функцією відбору і пошуку, необхідних для ділового спілкування з читачами. Комунікативна функція потребує мовної активності, багатства словникового запасу, чистоти і чіткості вимови. Це сполучення є основою розвитку і реалізації всіх інших фахових властивостей.

Непересічне значення має наявність таких якостей, як вміння швидко орієнтуватися, тренована пам'ять, спроможність визначити не тільки цілі запиту, але і рівень підготовки читача, володіння методами бібліографічного пошуку. Бібліографічний пошук потребує витримки, цілеспрямованості, інтуїції, заснованої на знаннях, досвіді і гнучкості мислення. Важливим є уміння встановлювати із читачами діловий контакт, розпитувати їх, виявляючи увагу, терпіння і педагогічний такт, відчувати інтерес до проблем читачів тощо. Бібліограф змушений точно й оперативно переробляти багатозначну інформацію, невідкладно надавати відповіді читачам, постійно переключатися з теми на тему. Високі вимоги до уваги визначають швидкість розумових процесів, необхідність оперативного встановлення комунікативних зв'язків, енергійність, емоційну усталеність. Уміння вибрати з великого обсягу інформації ту, яка необхідна для відповіді на певний запит, зробити висновок із суперечливої інформації, спроможність ухопити суть основних взаємозв'язків, властивих проблемі, - такі результуючі цієї розумової властивості. Отже, для даного роду діяльності, на нашу думку, найбільше підходять особи з *гіпертимною або лабільною акцентуацією характеру* на відміну від *істеріодних осіб.*

Аналіз профілю особистості студентів **істероїдної групи** показав, що вони підходять для довідково-бібліографічного обслуговування, тому що вони володіють, як і випробувані з гіпертимною акцентуацією характеру, високими комунікативними спроможностями. Так, для випробуваних цієї групи виявилися характерними такі чинники, як «художнє сприйняття світу» (I+), «завищена самооцінка» (L+) і «радикалізм» або «гнучкість мислення» (Q1+). Максимальні значення відхилень були набрані в цій групі по чинниках: «новаторство» («гнучкість»), I+ ("чутливість", "м'якосердя", "ніжність", "художнє сприйняття", що свідчить про сентиментальність, емоційну чутливість, витонченість й образне сприйняття студентів істероїдної групи. Від випробуваних інших груп вони відрізнялися романтичністю, любов'ю до подорожей і нових вражень, наявністю естетичного смаку і

багатої уяви. Їхня висока чутливість сприяла гарному умінню орієнтуватися в емоційній сфері колег і читачів. Проте, «завищена самооцінка» свідчать про певний рівень їхньої недовірливості до оточуючих, приховані ревнощі до чужих успіхів, заздрісність й емоційну нестійкість, схильність до суперництва і поверхових контактів.

***

Таким чином, результати наших досліджень дозволяють дійти таких висновків:

1. У 95% студентів факультету бібліотекознавства та інформатики ХДАК виявлені акцентуації характеру, які подані гіпертимним, лабільним і істероїдним типами. За допомогою особистісних тестів у випробуваних виявлено, що в особистісних профілях переважають такі риси, як загальна інтелектуальність і гнучкість мислення, художнє сприйняття і висока чуткість, уміння підтримувати контакти й емоційно притягувати до себе інших людей, спроможність тверезо оцінювати обставини і людей, не втрачаючи обережності, схильність до самостійності щодо прийняття відповідальних рішень, висока самооцінка і самоконтроль поведінки, резистентність до соціальних погроз при високому рівні розуміння соціальних вимог та очікуваної соціальної поведінки. Ці якості є професійно важливими для бібліотечної діяльності.

2. На основі отриманої характеристики індивідуальних особли-востей студентів із різними типами акцентуації характеру, знання «сильних» і «слабких» сторін їхньої особистості ми запропонували їм певні види бібліотечної праці.

3. Поєднання методів кількісного і якісного аналізу сприяло уточненню індивідуально-типових особливостей студентів ХДАК, що важливо для прогнозування фахової діяльності, відкриває перспективи для науково-педагогічних рекомендацій із метою підвищення успішності студентів, розробки методів фахової морально-психологічної підготовки майбутніх спеціалістів, організації спеціалізованої студентської психологічної служби.

4. На основі психологічної моделі типів характеру студентів ХДАК можуть бути розроблені характерологічні показники фахової придатності студентів факультету бібліотекознавства та інформатики , запропоновані практичні рекомендації з індивідуально-психологічної підготовки бібліотекарів у системі вищої освіти, отримані психологічні основи щодо прийняття рішень у профорієнтаційний роботі.

Спеціалізація розподілу праці пред'являє певні вимоги не тільки до знань, умінь і навичок бібліотечних спеціалізацій, але й до їх особистих професійно значущих якостей. Проте, існують загальні для усіх спеціалізацій професійно значимі психологічні якості, які необхідні усім співробітникам бібліотек. Це - підвищені вимоги до уваги, висока динаміка проті-

кання розумових процесів, здатність до швидкої дії при дефіциті часу, швидкість орієнтування. Така вольова якість, як зберігання ділової активності в умовах запитів, що нерівномірно надходять, має бути притаманна всім працівникам, які мають справу з читачами (бібліотекарям і бібліографам).

У ході спілкування з користувачами постійно піддаються перевірці такі властивості, як врівноваженість, терплячість, самовладання при конфліктах, завзятість у подоланні труднощів, що виникають у процесі пошуку та ін. Комунікативні властивості професійно значущі не тільки для спеціалістів, діяльність яких пов'язана з обслуговуванням читачів і довідково-бібліографічною роботою, але й значною мірою визначають успіх діяльності спеціалістів в області комплектування фондів, коло обов'язків яких також потребує уміння встановлювати ділові контакти.

Змістовний аналіз діяльності бібліотечних спеціалістів дозволяє вважати, що різноманітні спеціалізації потребують у працівників наявності відповідних професійно важливих особистісних якостей. Схильні до певних видів діяльності бібліотечні працівники швидше будуть опановувати свої обов'язки, домагатися кращих результатів із меншими зусиллями, що сприятиме зменшенню витрат на навчання, досягненню високого рівня професіоналізму, викликатиме задоволення роботою.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Артемьева Е.Б., Жданова Т.А. Социально-психологические аспекты руководства кадрами США // Библиотековедение и библиография за рубежом . – М., 1986. – Сб. 107. – С.59-72.*
2. *Давидович В. Психологический анализ профессии библиотекаря //Красный библиотекарь. - 1927. - № 7. – С.85–86.*
3. *Ільганаєва В.О. Бібліотечна освіта: нова парадигма розвитку. - К., 1996. - 256 с.*
4. *Мейжис И.А. Социально-психологические основы библиотечного обслуживания: Учеб. пособие. – Николаев, 1994. – 192 с.*
5. *Купцов Е. Правовое регулирование труда библиотечных работников // Соц. труд - 1975. - № 6. – С. 126-130.*
6. *Лебединский М.С. Материалы по изучению утомляемости библиотекаря: Эксперим. исслед. // Гран М.М., Забугин Ф.Д., Гоган М.Б. «Профболезни и профвредности работников просвещения». - М., 1929. – С. 239-273.*
7. *Соколов А.В. Автоматизация библиографического поиска. – М.: Книга, 1981. – 107 с.*
8. *Чачко А.С. Библиотечный специалист: особенности труда и профессионализации». – К.: Наук. думка, 1986. – 192 с.*

9. *Cattell R.B. , Eber H.W., Tatsuoka M.M. Handbook for sixteen personality factor Questionnaire (16 PF). Champaigh, Illinoies Institute for Personality and Ability Testing. – 1970. – 413 p.*
10. *Wilson P. Sterejtipe and status: Librsrians in the United Staties. - Westport, London: Greenwood Press, 1982. – X., 225 p.*

Надійшла до редколегії 15.05.2000 р.

УДК 65.011.56+017+711.5.57(477.54)

В.В. ЩАБЕЛЬНИК

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КОНВЕРСІЇ КАТАЛОГІВ ВУЗІВСЬКИХ БІБЛІОТЕК ХАРКОВА

Розглядається можливість створення зведеного каталога, що відбиватиме фонди бібліотек харківських вузів

На межі століть вплив нових інформаційних технологій стає відчутним для всіх сфер людської діяльності. Настає час нових інформаційних комунікацій і в інтересах суспільства необхідно, щоб бібліотеки увійшли до їх системи. Це є визначальним фактором впровадження комп'ютерної техніки на всі напрями бібліотечної діяльності.

Перед українськими фахівцями постає необхідність автоматизації бібліотечно-бібліографічних процесів, що зумовлено потребою в якісному бібліотечному та інформаційному обслуговуванні населення, а також прагненням увійти до світового інформаційного простору. Головним завданням автоматизації українських бібліотек є конверсія традиційних карткових каталогів. Практичний досвід зарубіжних бібліотек свідчить, що саме каталоги у машиночитаній формі є основою автоматизації як на рівні окремої бібліотеки, так і в національному масштабі, оскільки їх існування та якість - запорука успішного функціонування інших елементів інформаційно-бібліотечної системи. Найкращі бібліотеки світу забезпечили собі місце провідних інформаційних центрів передусім завдяки електронним каталогам, які надають багатоаспектний пошук необхідної інформації, а також високу оперативність та якість обслуговування читачів. [2].

Незважаючи на складне економічне становище, яке склалося в Україні, відбувається процес конверсії традиційного бібліотечного каталога, тобто розробка та впровадження комплексу технічних засобів, програмного та лінгвістичного забезпечення електронних каталогів.

Активну участь у цьому процесі беруть вузівські бібліотеки, оскільки

вони обслуговують зацікавлені в інформації групи читачів і мають підготовлених викладачів, інженерних працівників, які допомагають бібліотекарям. Понад 30 бібліотек вищих навчальних закладів м. Харкова вже розпочали конверсію своїх каталогів в електронну форму.

Більшість бібліотек харківських вузів робить перші кроки на шляху впровадження нових інформаційних технологій, що не викликає змін в бібліотечному обслуговуванні. І це буде триватиме до тих пір, доки електронні каталоги не замінять карткові. Останнім часом бібліотеки, які здійснюють автоматизовану обробку документів чи планують її впровадження найближчим часом, передбачають певну мету:

– створення електронного каталога, який матиме важливе значення як механізм розкриття та реклами фонду;
– підвищення продуктивності та ефективності праці співробітників бібліотеки та читачів;
– підвищення якості інформаційної продукції та послуг;
– усунення одноманітних, трудомістких операцій.

Електронний каталог - нова та перспективна форма каталога. Він частково полегшує роботу читача з пошуковою системою бібліотеки. Стаціонарні форми обслуговування читачів перестають бути єдиними, виникає можливість обслуговування користувачів, які знаходяться в різних місцях.

Як свідчить досвід вузівських бібліотек м. Харкова, найважливішим і найвідповідальнішим є вибір програмного забезпечення, вирішення проблеми його лінгвістичного забезпечення, організаційних і технологічних проблем [3].

Нині вибір програмного забезпечення в бібліотеках України гальмує відсутність доступного бібліотекам аналізу існуючих програм та обгрунтованих рекомендацій щодо їх вибору. Спеціалісти визначили основні вимоги до бібліотечних пакетів прикладних програм:

– простота користування, доступність засобів створення нових та експлуатації існуючих БД;
– можливість підтримувати необмежену кількість БД з різною структурою;
– досконалі методи пошуку;
– компактність у зберіганні інформації;
– можливість взаємодії з міжнародними стандартами та зведеними каталогами, інформаційно-бібліотечними мережами;
– адаптація до умов конкретної бібліотеки;
– захист інформації від збою в електромережі [5].

Вузівські бібліотеки можуть вибрати оптимальне програмне забезпечення, загальне для бібліотек при створенні автоматизованої бібліотечної

мережі. Нині вузівські бібліотеки користуються різноманітним програмним забезпеченням. Найрозповсюдженіші - пакети прикладних програм CDC\ISIS, MARK, LIBER. На нашу думку, найбільш вдалою є система прикладних програм CDC\ISIS. Крім того, цю систему можна поєднати з більшістю ППП, які застосовуються нині вузівськими бібліотеками м. Харкова. Це спеціально сконструйований засіб створення, ведення та розвитку інформаційно-пошукових систем. Система має справу з текстовими та структурними даними, за допомогою спеціальних застосувань надає можливість працювати з зображеннями, повними текстами, забезпечує віддалений доступ та роботу в її глобальних мережах (Internet, Oracle, Informix).

Система CDS\ISIS забезпечує:

– створення та ведення великих за обсягом документних БД;
– використовування можливостей індексації документів;
– здійснення оперативного пошук в БД по точках доступу;
– під час сеансу легко переходити до БД та змінювати мову діалогу;
– оперативно змінювати чи закривати форму виходу та ін.

Таким чином, нині CDS\ISIS є діючим засобом розвитку міжнародної кооперації бібліотек, тому що система ПП є найоптимальнішою при використанні вузівськими бібліотеками м. Харкова.

Пошук в електронних каталогах може здійснюватися за різними ознаками. Єдиними ознаками пошуку для всіх є автор та назва документа. Інші ознаки в каталогах різних бібліотек істотно відрізняються. В багатьох каталогах можна вести пошук за вихідними даними, ISBN, назвами серій, у деяких - за прізвищем редактора, мовою публікації, часом надходження.

Більшість бібліотек вважають за необхідне забезпечити пошук документа за змістом, тому в бібліографічні записи вводять класифікаційні індекси УДК та ББК. Достатньо поширена в електронних каталогах ІПМ предметних рубрик та ключових слів. Таке різноманіття зумовлене, на наш погляд, різним лінгвістичним забезпеченням, яке використовують вузівські бібліотеки м. Харкова.

Лінгвістичне забезпечення повинно вирішувати подвійну проблему: забезпечувати точність і повноту бібліографічного пошуку, взаємозв'язок окремих пошукових систем між собою, можливість створення зведених електронних каталогів, інформаційно-пошукових мереж. Але поки що бібліотеки вузів прагнуть вирішити першу з цих проблем, а створення інформаційно-пошукових мереж вважають другорядною.

Бібліотеки створюють електронні каталоги як основу локальної автоматизованої інформаційно-бібліотечної системи і орієнтуються передусім на потреби бібліотечних фондів та запити своїх читачів.

Другий етап - це створення автоматизованих бібліотечних мереж, які б

об'єднували бібліотеки за ознаками території.

Лінгвістичне забезпечення локальних мереж бібліотечних та інформаційних центрів має включати систему рубрикаторів, таблиці документальних класифікацій в автоматизованих варіантах, словники-довідники.

Щоб електроні каталоги виправдали своє створення, їх необхідно об'єднати в зведений каталог або в інформаційно-пошукові мережі.

В Україні проблема створення автоматизованої інформаційно-бібліотечної системи, яка б забезпечувала інтеграцію інформаційно-бібліотечних ресурсів країни, а також органічне входження в світові інформаційно-бібліотечні мережі, вирішується дуже повільно.

Однією з головних причин, що перешкоджають вирішенню цієї проблеми, є відсутність державних стандартів на надання інформації. Наявність стандартів визначає сумісність у мережі каталога окремих бібліотек та висуває вимоги до програмного забезпечення. На рівні локальних автоматизованих бібліотечних систем стандарти необхідні для однозначного розуміння всіма користувачами бібліографічних змістів у БД та для обміну даних. Нині в Україні такі стандарти відсутні.

При автоматизації бібліотек, об'єднанні відомостей про їх фонди в єдину мережу найбільше значення мають стандарти формату передачі даних на магнітних носіях.

Нині вузівські бібліотеки користуються загальносоюзними стандартами для обміну бібліографічними записами в базах даних. Необхідно максимально прискорити розробку лінгвістичного забезпечення, придатного для використання усіма бібліотеками. Це означає, що слід надати бібліотекам машинозчитувані варіанти таблиць ББК та УДК. Як свідчить практика, ефективні в електронному каталозі ІПМ предметних рубрик та ключових слів. На жаль, через відсутність предметних каталогів каталогізатори багатьох наших бібліотек не володіють методикою предметизації, що зумовлює недоліки при предметизації документів для електронних таблиць. Крім того, цей процес значно суб'єктивніший, залежить від умов існування конкретного каталога, що зумовлює неузгодженість у прийняті рішень, відсутність необхідної у зведеному каталозі уніфікації. Отже, потрібні рубрикатори, словники предметних рубрик, які видані централізовано. Застосування мови ключових слів у електронних каталогах передбачає не лише вміння виявити та формулювати ці ключові слова, а й наявність необхідних тезаурусів, які також здебільшого відсутні і які слід розробляти.

В умовах відсутності рішення на державному рівні цих проблем, вузівські бібліотеки м. Харкова прагнуть виробити рішення щодо прийнятого формату бібліографічних описів з урахуванням діючих державних і міжнародніх стандартів бібліографічного опису, точки доступу, лінгвістичного

забезпечення в загальном.

Передбачається створення Харківської науково-освітньої мережі. Здійснюються роботи по об'єднанню в єдиний інформаційний простір науково-освітніх установ м. Харкова з наданням доступу до сервісних служб Інтернету [6]. З цією метою на базі вузла Інтернет ХДПУ створюється міська науково-освітня мережа. Вже функціонує перша черга ланка мережі, що об'єднує три вузи Харкова: Харківський державний політехнічний університет, Харківську державну академію культури та Харківський державний автодорожний технічний університет. На стадії підключення до мережі ще кілька установ, зокрема Харківський державний педагогічний університет, Харківська державна академія міського господарства, Харківський науково-дослідний інститут медичної радіології та ін. Абонентам мережі наданий повний спектр послуг Інтернету.

Не менш важливою є проблема створення інформаційно-бібліотечної мережі, яка об'єднує бібліотеки вузів та інші навчальні заклади м. Харкова. Нині ведеться робота по створенню зведеного каталога п'яти вузівських бібліотек м. Харкова, до якого в подальшому зможуть приєднатися і бібліотеки інших вищих навчальних закладів міста.

Таким чином, аналіз конверсії традиційних каталогів у електронну форму в бібліотеках харківських вузів свідчить, що цей процес серйозно гальмує відсутність єдиних перевірених практикою шляхів конверсії каталогів, єдиного програмного забезпечення, кваліфікованої методичної допомоги, єдиного лінгвістичного забезпечення та державних стандартів стосовно надання інформації. Незважаючи на це, більшість бібліотек вже мають БД, що містять відомості про надходження профільної літератури про праці викладачів вузів тощо. Майже всі використовують UNIMARK, подаючи бібліографічні записи, інформаційно-пошукові мови (ББК, УДК, мову предметних рубрик).

Це сприятиме створенню зведеного електронного каталога, який би об'єднував усі вузівські бібліотеки м. Харкова, розробці та підготовці автоматизованої інформаційно-бібліотечної мережі, що забезпечує інтеграцію бібліотечних фондів країни з метою максимального задоволення інформаційних потреб установ та громадян, а також органічне включення до європейської та світової інформаційно-бібліотечної системи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Информационная система библиотеки вуза / В.М. Бондарев, Д.С. Бреславец, Т.Б. Грищенко и др. // Актуальні питання впровадження інформаційних технологій у документально-комунікаційній сфері: Програма третього Міжнар. семінару, 11-13 верес. 1996 р. - Х., 1996. - С. 72-73.*

2. *Палажченко Г.Г. Впровадження електронного каталога як умова підвищення ефективності обслуговування читачів // Удосконалення системи обслуговування читачів наукової бібліотеки. - К., 1993. - С. 41-42.*
3. *Фоменко И.Н., Крюкова Т.С., Асаенко И.Н .Автоматизированные библиотечные сети // Науч.-техн. б-ки. – 1995. - № 1. - С. 12-14.*
4. *Фоменко И.Н., Крюкова Г.С., Асаенко И.Н. Разработка и внедрение автоматизированной интегрированной библиотечной информационной системы // Актуальні питання впровадження інформаційних технологій у документально-комунікаційній сфері: Програма третього Міжнар. семінару, 11-13 верес. 1996 р. - Х., 1996. - С. 46-47.*
5. *Шрайберг Я.Л., Воройский Т.С. Автоматизированные библиотечно-информационные системы России: состояние, выбор, внедрение, развитие. - М.: Либерия, 1996. - С. 462.*
6. *Щетинин В.П. Создание харьковской научно-образовательной компьютерной сети // Актуальні питання впровадження інформаційних технологій у документно-комунікаційній сфері: Програма третього Міжнар. семінару, 11-13 верес. 1996 р. - Х., 1996. - С. 11-12.*
7. *Электронный каталог университета / ХИРЭ; В.М. Бондарев, Т.Б. Грищенко, С.Н. Зиновьева, Д.Ю. Ларина. - Х., 1997. - 4 с.*

Надійшла до редколегії 15.05.2000 р.

УДК 027.8(09)

Л.П. СЕМЕНЕНКО

БІБЛІОТЕКА ХДАК: ПОГЛЯД ІЗ СЬОГОДЕННЯ

Розглядаються основні етапи становлення та розвитку бібліотеки Харківської державної академії культури. Аналізуються сучасні проблеми і перспективи розвитку вузівської бібліотеки

Нині високопрофесійна постановка бібліотечної галузі в Україні є головним чинником відтворення духовного та інтелектуального потенціалу нації.

Більше семи десятиліть гостинно розчиняє перед читачами двері бібліотека Харківської державної академії культури. Хоча документи свідчать, що бібліотека Харківського державного бібліотечного інституту відновила свою роботу 10 липня 1947 року [8, с. 37] (обслуговування читачів з серпня

1947 року), ми можемо впевнено говорити, що її було створено заново. Від довоєнних фондів не збереглося жодного примірника. У 1941 р. Харківський державний бібліотечний інститут мав евакуюватися в Кзил-Орду Казахської РСР і працювати там на правах факультету при Харківському державному університеті [1, с. 23]. Очевидці розповідають, що фонди були підготовлені до евакуації і вивезені з приміщення інституту. На жаль, подальшу їх долю ми не знаємо. Можливо вони згоріли під час пожежі будинку центрального універмагу, а можливо були вивезені до Німеччини. За спогадами читачів бібліотеки довоєнних років, то був цінний фонд з рідкісними виданнями. Бібліотека добре комплектувалася іноземними журналами з бібліотекознавства, книгознавства та бібліографознавства [3, с. 70-71]. У 1941 р. фонд налічував понад 130000 книг [1, с. 24].

Інститут розпочинав свою роботу в тяжких умовах: 11 лекційних і 5 навчальних аудиторій. Книгосховище та читальний зал розмістили у двох кімнатах площею 150 кв.м. Протягом першого навчального року всі книги зберігалися на підлозі, і лише у 1948 р. їх поставили на полиці. На початок 1948 р. фонд складав 6593 примірники, з яких лише 132 – за профілюючими дисциплінами. Влітку 1948 р. книжковий фонд бібліотеки становив уже 17,5 тисяч примірників. Щоб забезпечити студентів, літературу підвищеного попиту доводилось розподіляти за годинами. Штат бібліотеки складався з чотирьох осіб. Першим завідувачем бібліотеки була Євгенія Михайлівна Борисова – високоосвічений фахівець з досвідом практичної та викладацької роботи в галузі бібліотекознавства, старшина медслужби, учасник героїчної оборони Сталінграда, людина ініціативна, наполеглива у праці, мала великий авторитет серед читачів. Це вона згуртувала читацький актив, який допомагав у створенні каталогів, організації масових заходів, обслуговуванні читачів. Обслуговували читачів всі бібліотекарі. Бідність фонду спонукала активно використовувати фонди інших бібліотек міста. Читальний зал працював навіть у вихідні дні, а під час екзаменаційних сесій – по 12 годин на день. У цей час вівся лише алфавітний каталог, робота над систематичним – лише розпочалася.

На базі бібліотечного фонду було укомплектовано 5 навчальних кабінетів. Активно велась бібліографічна і виховна робота. Влаштовувалися виставки літератури, разом з кафедрами проводились читацькі конференції, огляди літератури, зустрічі з видатними письменниками. Гостями бібліотеки були О. Гончар, С. Михалков, Є. Долматовський, О. Вишня, П. Панч, А. Малишко [9].

У 50-ті рр. інститут відкрив факультет культосвітньої роботи, посилилися вимоги до бібліотеки. Очевидними стають диспропорції між зростанням інституту і становищем бібліотеки. Лише у 1956-1957 навчальному

році фонд бібліотеки досягає показників довоєнного періоду і навіть перевищує їх: 140000 книг, брошур, журналів [1, с. 38]. Один за одним приходять і залишають бібліотеку завідувачі (за десять років їх змінилося п'ятеро), а колектив бібліотеки залишається перед нерозв'язаними проблемами: приміщення, обладнання, штати.

Привернути увагу адміністрації до потреб бібліотеки вдалося старшому викладачеві кафедри бібліотечних фондів Кумок Дорі Анатоліївні, яка тимчасово завідувала бібліотекою (27.03.1960-27.10.1960 рр.). Її діяльність дала поштовх до стрімкого розвитку бібліотеки. Подальші успіхи бібліотеки пов'язані з плідною діяльністю на посаді завідувача бібліотеки Марченко Тамари Федорівни (1960-1963 рр.). У 1961 р. бібліотеці надали більш придатне приміщення, забезпечили обладнанням, яке використовується понині. Збираються у єдиний фонд енциклопедії, довідкові видання, робляться перші спроби наукової бібліографічної роботи. Налагоджується комплектування, реорганізуються каталоги. У просторому приміщенні абонемента виставлено для користування систематичний каталог, проте, повноцінна робота з каталогами ще не велася. Активно проводиться виховна робота. При бібліотеці розпочав свою роботу рецензентський гурток, який випускав стінгазету Голос читача, започатковано проведення бібліографічних оглядів, відкритих переглядів літератури. У 1963 р. уперше організовано виставку Друковані праці викладачів. Згодом такі виставки стали щорічними.

Налагоджується комплектування, встановлюються тісні зв'язки з Московським та Ленінградським бібліотечними інститутами, Всесоюзною книжковою палатою, іншими установами та вузами, які надсилають бібліотеці літературу. Фонд бібліотеки на 1.07.1962 р. складав 134834 примірники, тоді як на 1.07.1950 р. – 26647 примірників [9]. Кількості назв періодичних видань, які отримувала бібліотека, можемо тільки позаздрити (1960 рік – 160 назв журналів, 34 – газет).

У 1964 р. відбувається реорганізація бібліотечного інституту в інститут культури. Саме життя потребує від колективу бібліотеки зробити її зразком, на прикладі якого могли б учитися майбутні бібліотечні працівники. Колектив бібліотеки намагається удосконалити всі ділянки своєї роботи. Двадцять п'ять років (1963-1988 рр.) очолювала бібліотеку Лариса Гаврилівна Мішустіна (Ключко). З її ім'ям пов'язано багато добрих починань, невтомний пошук нових досконалих форм роботи. Поповнився книжковий фонд, значно зріс його обсяг (у 1977-1978 навчальному році фонд налічував 286218 друкованих одиниць) [5, с. 14], вводиться єдиний читацький квиток (1966 р.), відкрито філії у гуртожитках (1964, 1977 рр.), впроваджена групова видача літератури (1979 р.), збільшились площі бібліотечних приміщень. Співробітники бібліотеки прагнуть допомогти студентам у само-

стійному оволодінні знаннями. Поширюється робота з розповсюдження бібліотечно-бібліографічних знань. Значно зросла видача літератури (1958/59 навч.рік – 39139 прим. , 1968/69 навч.рік – 224269 прим., 1978 – 412805 прим. [9]). Студентам заочного відділення підручники та посібники видаються не лише під час сесії, а й надсилаються поштою за замовленнями. Проте бібліотека не може повною мірою забезпечити студентів заочного відділення необхідними навчально-методичними матеріалами, підручниками, посібниками, методичними розробками [5, с. 16].

Бібліотекарі активно реалізують видання інституту, розповсюджують серед бібліотек республіки. Так, лише за 1969 рік їх було реалізовано 6578 примірників.

Активно проводиться виховна робота. Разом із викладачами кафедр організовувались літературні вечори, читацькі конференції за популярними творами сучасної художньої літератури, зустрічі з видатними діячами літератури, науки, мистецтва. Гостями бібліотеки були композитор А. Хачатурян, диктор Центрального телебачення В. Балашов, Герой Великої Вітчизняної війни, випускник 1937 року Г.А. Балицький та ін. Привертають увагу конференції на етичні теми за творами Ч. Айтматова, В. Бикова, Б. Васильєва. Цікаво пройшли конференції за творами В. Аксьонова з участю письменника. Відчувається великий потяг студентів до поезії (зустрічі з І. Муратовим, Б. Чичибабіним, В. Лєвіним, Є. Євтушенком). Студенти не лише слухають, а й самі стають активними учасниками всіх заходів.

Проводяться цікаві заходи по профорієнтації молоді та профадаптації студентів першого курсу. Бібліотекарі прагнуть прищепити студентам любов до своєї професії. Активізується інформаційне обслуговування, продовжується робота по підготовці бібліографічних покажчиків, критико-бібліографічних оглядів. Започатковуються листки термінової інформації, які будуть скасовані лише з появою сигнальних карт. Крім відкритих переглядів новинок влаштовуються ретроспективні перегляди літератури. Збільшується кількість тематичних картотек. Зростає обсяг і складність роботи, яка вимагає підвищення кваліфікації кадрів. Активно вивчається досвід інших бібліотек, розробляється документація, що регламентує роботу відділів, переглядаються посадові інструкції. Особлива увага приділяється дбайливому вихованню молодих кадрів. Комплектування фонду здійснюється у 60–70-ті рр. на науковій основі. Забезпеченість суспільно-політичних та спеціальних дисциплін становить 1:2; 1:3. Зростає фонд (на 1.07.1950 р. – 26647 прим., а на 1.07.1970 – 190115 прим. [9]). Збільшується кількість навчальних кабінетів, що мають фонди літератури. У 1975 році їх налічувалось 17.

Значні зрушення в інформаційній роботі відбулися у 80-ті рр., удосконалюються довідковий апарат, форми інформаційного та бібліографічного

забезпечення.

З 1988 по 1995 рр. бібліотеку очолювала Валентина Семенівна Шендрик. Та хоча ті роки не були настільки ж плідними, як попередні, певно, це можна пояснити великою кількістю структурних змін, скороченням площі бібліотеки, погіршенням комплектування фонду, економічною нестабільністю.

У зв'язку зі змінами у суспільстві, економіці, освіті, науці бібліотека потребувала розробки обґрунтованої концепції розвитку. Розширення напрямів підготовки фахівців у ХДІК зумовили реструктуризацію бібліотеки та її фондів. Проаналізувавши стан справ на всіх ланках роботи, ознайомившись з результатами маркетингового дослідження Бібліотека очима читача, проведеного у 1995 р., з урахуванням зауважень і побажань від читачів, колектив бібліотеки спрямував свої зусилля на поліпшення роботи всіх підрозділів бібліотеки, впровадження нових інформаційних технологій, формування позитивного іміджу бібліотеки на основі використання досягнень у галузі бібліотекознавства, бібліографознавства, документознавства та тісної співпраці з викладачами.

Бібліотека сприяє поширенню освіти та знань шляхом формування фондів та забезпечення доступу до них, перетворює інформацію в знання, які можуть буги використані з освітньою, дослідницькою, комерційною чи іншою метою.

Її роль полягає в тому, щоб допомогти читачам отримати та використати інформацію, зберегти свої фонди як частину національного надбання. Бібліотека перетворюється із книгосховища інформації у вузол доступу до електронної інформації, зберігаючи функцію постачальника опублікованої інформації, її пошуку у зростаючому інформаційному потоці.

Нині бібліотека має багатогалузевий фонд, що налічує понад 330000 одиниць зберігання. Він містить вітчизняну та зарубіжну наукову літературу, навчальну та довідкову за профілем підготовки фахівців згідно з навчальними планами та програмами курсів. Фонд поповнюється літературою з історії, теорії культури та культурно-освітньої діяльності, бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства, документознавства, інформатики, комп'ютерних технологій, соціальної педагогіки та психології, економіки та менеджменту, з питань самодіяльної та народної творчості, театрального, хореографічного мистецтва, української мови та літератури, історії України, іноземних мов, музичними творами. До фонду бібліотеки надходять документи на електронних носіях інформації. Поки що їх фонд малочисельний – 33 одиниці, але надалі плануємо комплектувати бібліотеку бібліографічними та повнотекстовими базами даних на CD-ROM дисках, їх використання надає більше можливостей для пошуку, скорочує його час.

Змінилася стратегія комплектування документами. Кошти використо-

вуються для придбання максимально можливого репертуару книг. Розробляється науково обґрунтована політика формування та збереження бібліотечного фонду, яка грунтується на вивченні навчальних програм, тематики наукової роботи викладачів та студентів, книжкового ринку. Інформація про стан книжкового ринку оперативно відслідковується і систематизується у картотеці поточного комплектування. При закупівлі підручників перевага надається науково цінним виданням, а у разі їх рівноцінності – виданням українською мовою. Доцільність придбання конкретних видань визначається за допомогою консультацій з завідувачами кафедр та викладачами.

Фонд бібліотеки ХДАК поповнюється також виданнями академії (1997 р. – 255 прим., 1998 р. – 2395 прим.), подарунками читачів бібліотеки, доброчинних організацій та авторів книг (1997 р. – 522 прим., 1998 р. – 674 прим.), шляхом книгообміну між бібліотеками (1997 р. – 123 прим., 1998 р. – 73 прим.). В окрему колекцію зібрані праці викладачів Академії.

Особливой гордістю бібліотеки є колекція стародруків та рідкісних книг, яка була виділена у 1997 р. і налічує близько 700 видань XVII-XIX віків. Серед них: Маргарит Іоана Златоуста(Острог, 1595 р.), Аріфметіка, сиречь наука числительная Леонтія Магницького (1703 р.), Ключъ разуменія І. Галятовського – лаврське видання (1659 р.), Анфологіон, виданий у друкарні Києво-Печерської лаври (1619 р.), Аттическое красноречие или книга избранных речей Ериція Путеанського (1644 р.), Букварь Каріона Істоміна (1694 р.) Золотые часы государей, по образу жітия Марка Аврелія Севера Гевара Антоніо (1782 р.), Городская и деревенская библиотека (1784 р.), Экономической магазинъ (1788 р.), Архангельское Евангеліе 1092 года (1912 р.), Земноводнаго круга краткое описаніе (1719 р.), Три разсужденія о трехъ главнейшихъ древностяхъ российскихъ (1773 р.), прижиттєві видання видатних письменників з маргіналіями, видання Імператорської Академії наук у Санкт-Петербурзі та ін. Бібліотека має цікаву колекцію бібліографічних покажчиків з різних галузей науки, виданих у XIX ст.

Розпочата робота по створенню колекції підручників та навчальних посібників за профілем підготовки фахівців у Академії. Багато уваги приділяється пропаганді фондів. Проводяться перегляди, огляди, виставки літератури, дні кафедр. Бібліотека бере активну участь у роботі наукових конференцій Академії. До ювілейних дат видатних учених Академії оформлюються книжкові виставки їх праць.

Бібліотекарі провели копітку роботу по впорядкуванню бібліотечного фонду. Вилучені морально застарілі та зношені видання. Окремо виділені резервний та обмінний фонди. Обмінний фонд (понад 8000 прим.) активно рекламується, книги передаються у вузівські, шкільні та інші бібліотеки.

Упорядковано фонд нотно-музичних видань. Проаналізовано використання більшості видань, внаслідок чого більше 70000 примірників передано в інші структурні підрозділи, з урахуванням рівня їх спеціалізації. Книги наблизилися до свого читача, стали активніше використовуватися. Ці заходи дали змогу раціональніше використовувати площі бібліотеки, оперативніше надавати бібліотечні послуги.

Обслуговування здійснюється на чотирьох абонементах (загальний, навчальної, нотно-музичної, дитячої літератури), у читальному залі та шести кабінетах спеціальних кафедр. Бібліотека обслуговує понад 3300 читачів за єдиним обліком та більше 8000 – в усіх підрозділах. Ми зважаємо на такі чинники, як зростаюча потреба читачів у здобутті освіти, доступі до інформації, необхідності перекваліфікації, безперервної освіти; збільшення використання комп'ютерної техніки, необхідність віддаленого доступу до обслуговування у зв'язку з впровадженням форм дистанційного навчання. Оскільки бібліотека вищого навчального закладу орієнтована на забезпечення освітньої діяльності, у разі необхідності надається можливість працювати у читальному залі викладачам і студентам інших вузів безкоштовно. Вузівська бібліотека постійно вирішує дилему, як забезпечити максимально можливий репертуар за навчальними дисциплінами і одночасно задовольнити попит багатьох читачів на одну і ту ж книгу.

Першокурсники знайомляться з бібліотекою, її можливостями, проводяться заняття з основ бібліотечно-бібліографічних знань. Тісна співпраця з керівництвом факультетів бібліотекознавства та інформатики, документознавства та інформаційної діяльності дала свої позитивні результати. Студенти першого курсу протягом першого семестру працюють у бібліотеці у вільний від занять час. Вони опановують прості процеси і операції, знайомляться з особливостями роботи на різних ділянках. Це полегшує процес профадаптації, вивчення циклу спеціальних дисциплін. Деякі лабораторні та практичні заняття з документознавства та бібліографознавства студенти виконують на базі бібліотеки ХДАК. Щорічно на базі бібліотеки виконують завдання програми виробничої практики студенти 2, 3, 4 курсів. Студенти старших курсів вивчають досвід нашої бібліотеки при підготовці наукових, курсових та дипломних робіт. Результати цих досліджень впроваджуються у роботу бібліотеки. Зворотний зв'язок допомагає колективові бібліотеки успішніше вирішувати проблеми, вдосконалювати інформаційне і бібліографічне обслуговування, довідковий аппарат.

Бібліотекарі постійно консультують читачів з питань практики роботи бібліотеки, бібліографічного оформлення дипломних та дисертаційних досліджень, підготовки результатів досліджень та рукописів на депонування, здійснюють пошук інформації в INTERNET, надають значну методич-

ну допомогу бібліотекам технікумів та деяких вузів.

Упорядковується довідковий апарат бібліотеки. Уже частково відредагований алфавітний каталог книг (більше 65000 карток). Окремо ведеться алфавітний каталог нотно-музичних видань (понад 10000 карток). Систематичний каталог існує з 1950 р. і налічує близько 66000 карток. Це читацький каталог, який розкриває фонд у галузевому аспекті і виконує інформаційну, пошукову та освітню функції. Систематичний каталог забезпечений алфавітно-предметним покажчиком.

Впровадження електронного каталога розпочалося у лютому 1997 р. Оскільки відсутні загальнодержавні тезауруси, списки предметних рубрик, бібліотека проводить наукову роботу по розробці лінгвістичного забезпечення електронного каталога та бібліографічних БД. Бібліографічний відділ працює над створенням бібліографічного покажчика Праці викладачів ХДАК (1947-1998). Перша частина покажчика, обсягом 32 ум. друк арк., опублікована у 2000 р. Підготовлено і опубліковано дайджест публікацій про ХДАК Віват, Академіє! (1995-1998), обсягом 13,4 ум. друк. арк., який став продовженням дайджесту Что написано пером, що вийшов у 1995 р. за участю співробітників довідково-бібліографічного відділу.

Ведуться картотеки: нових надходжень, книгозабезпеченості, брошур, періодичних видань, авторефератів дисертацій, нових видань про Україну, назв художніх творів, тематичні картотеки.

Розширяючи перелік інформаційних послуг, зважаємо на зростаючу персоніфікацію інформаційних потреб кожного з викладачів та прагнемо їх задовольнити. Індивідуальне інформування керівництва та провідних фахівців Академії здійснюється у режимі ВРІ. Понад 70 абонентам надсилається близько 11000 сигнальних повідомлень щорічно; виконується більше 6000 довідок, надається понад 3000 консультацій. У останні роки частіше використовується принцип диверсифікації інформаційних послуг.

Значна увага приділяється вихованню у читачів комплексу морально-етичних, естетичних та політичних цінностей. Колектив бібліотеки добре розуміє складність та відповідальність завдань по поліпшенню усіх напрямів і форм виховної роботи у вузі, тому й прагне, щоб бібліотека була не лише науковою лабораторією, а й осередком культури в Академії. Зустрічі з поетами, цікавими людьми, відомими бібліотекарями, з викладачами-діячами мистецтв, тематичні, літературні вечори, що відбуваються у бібліотеці, виставки творчих робіт бібліотекарів, студентів, завжди викликають зацікавленість читачів [10]. До участі у виховних заходах залучаються і студенти творчих спеціальностей. Співпраця зі студентами дає можливість покращити виховну роботу, яка проводиться разом із викладачами кафедр.

Бібліотекарі усвідомлюють, що навчання у вузі - це період формування

чітких позицій, національних і загальнолюдських духовних цінностей, морального становлення особистості. Професійна орієнтація на читача, запровадження маркетингової концепції розвитку бібліотеки, прагнення та здатність створити і підтримувати відповідний імідж бібліотеки, використання новітніх бібліотечно-інформаційних технологій дає можливість колективу бібліотеки ХДАК спрямувати свою роботу на забезпечення навчального процесу, створення максимально сприятливих умов для творчої діяльності читачів.

У бібліотеці працюють 26 осіб, які мають вищу освіту (24 із них - бібліотечну). Зростаючий обсяг роботи бібліотеки потребує додаткових штатів, оскільки внутрішні резерви нині вичерпані.

Належна увага приділяється підвищенню кваліфікації співробітників. Це лекції і практикуми з маркетингу, психології спілкування, інформаційних технологій, обговорення публікацій, вивчення досвіду інших бібліотек, консультації викладачів кафедр, заняття за програмою громадського Університету бібліотекаря, участь у роботі методичних семінарів ЦНБ ХДУ та обласних курсах підвищення кваліфікації працівників культури, заходах Харківського бібліотечного товариства, активним членом якого є бібліотека. 15 співробітників набули підготовку, необхідну для роботи з ПЕОМ. Впровадження інформаційних технологій зумовило перегляд професійних вимог до систематизаторів, каталогізаторів, бібліографів. У бібліотеці працюють молоді добре підготовлені спеціалісти.

Перехід до нових технологій з використанням ПЕОМ потребує переглянути кадрову політику бібліотеки ХДАК, а значне (на 30%) скорочення штату вимагає чіткої, злагодженої роботи всіх ланок, удосконалення технології.

Значно зросла зацікавленість автоматизацією бібліотечних процесів. Бібліотека активно співпрацює з кафедрою інформаційних технологій ХДАК та Асоціацією сучасних інформаційних та бібліотечних технологій, членом якої вона є. У бібліотеці створено два автоматизованих робочих місця. ПЕОМ підключені до INTERNET. Доступ до мережі здійснюється через Комп'ютерний центр Академії. З 1997 р. ведеться електронний каталог на нові надходження. На основі записів у електронному каталозі щоквартально публікуються бюлетені нових надходжень, роздруковуються картки для алфавітного та систематичного каталогів, які поки що дублюються у картковій формі. В електронному варіанті ведуться бібліографічні бази даних (БД): Періодичні видання, Закони та постанови, Вища школа, Праці викладачів ХДАК (1947-1998 рр.). До різних БД уведено більше 20000 записів. На основі аналітичного запису розроблений і заповнюється електронний каталог Нотні видання, до якого входять записи, як на нові надходження так і на увесь ретроспективний фонд нотних видань, що налі-

чує понад 10 тисяч одиниць. З 1997 р. нотні видання систематизуються за таблицями ББК. До них визначаються ключові слова для введення до БД Нотні видання. На основі бібліографічних БД здійснюється інформування читачів, виконання довідок у режимі автоматизованого пошуку. Постійно ведеться адміністрування баз даних, вносяться поточні зміни у форматах цих БД, забезпечується резервне копіювання.

При збільшенні комп'ютерного парку плануємо створити електронний каталог на весь фонд бібліотеки, запровадити систему обслуговування з використанням ПЕОМ. Розробляємо БД Облік, оскільки система статистичних показників роботи бібліотеки приводить до значного збільшення кількості об'єктів обліку. Система обліку потребує вдосконалення.

Розвиток культури, а особливо бібліотек, все більше залежать від інформаційних технологій. Ми добре розуміємо, якщо бібліотека не матиме відповідної інфраструктури інформаційних технологій, вона не зможе взаємодіяти з іншими бібліотеками, організаціями. Бібліотека повинна мати свою особисту стратегію входження в інформаційне суспільство з урахуванням і розробкою своєї реакції на сприятливі та несприятливі можливості, та визначити свою роль у ньому. Наша бібліотека має всі можливості для того. щоб забезпечити собі місце і роль у майбутньому інформаційному суспільстві через розробку чіткої та узгодженої стратегії розвитку, адже бібліотека вузу має бути науковою лабораторією № 1.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Євсеєв О.І. Виноградов А.П., Майборода О.А. Підготовка культосвітніх працівників в Харківському бібліотечному інституті // Учені зап. – Вип. 3. – Х.: Вид-во Кн. палати УРС, 1957. – С. 3-51.*
2. *Кушнаренко Н.М. Артефактні книжкові видання у фондах Харківської академії культури // Схід-Захід: Історико-культурологг. зб.- Вип.1.- Х.: Майдан, 1998.- С. 165-170.*
3. *Левин К. В Харькове // Красный библиотекарь. – 1928. - № 2. – С. 70-71.*
4. *Нагородження / Мін-во культури УРСР і респ. комітет профспілки працівників культури // Культура і життя. - 1973. - 22 берез.*
5. *Оприщенко А.Л., Кравець Г.А. Піввіковий рубіж – наші здобутки і завдання // Бібліотекознавство і бібліогр. – Вип. 19: Респ. міжвід. наук-метод. зб. – Х.: Вищ. шк;. Вид-во при Харк. ун-ті , 1979. – С. 12-20.*
6. *Уманська П. Про чергові завдання вузівських бібліотек // Бібліотека у соц. будівництві. – 1936. - № 8. - С. 20-24.*
7. *Фридьева Н.Я. Подготовка библиотечных кадров на Украине // Красный библиотекарь. - 1930. - № 10. - С. 42-45.*
8. *Харьковский государственный институт культуры: 1929-1969 / Под ред.*

А.Л. Оприщенко. – Х.: Вища школа, 1979. – 71 с.
9. *Архів ХДАК. [Звіти про роботу ХДБІ, ХДІК за 1947-1986 рр.]*
10. *Звіти про роботу бібліотеки ХДІК, ХДАК за 1990-1999 рр.*

Надійшла до редколегії 10.04.2000 р.

УДК 378.602(477.54)

І.В. ЗБОРОВЕЦЬ

О.П. НАСОНОВА ЯК БІБЛІОФІЛ І КРАЄЗНАВЕЦЬ (ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Розглянуто наукову діяльність харківського бібліофіла і краєзнавця О.П. Насонової, яка невіддільна від післявоєнної історії Харківської державної академії культури

70-річна історія Харківської державної академії культури налічує немало видатних педагогів, яскравих особистостей, блискучих лекторів, справжніх майстрів викладацької справи.

Серед співпрацівників, які обслуговують навчальний процес, теж маємо цікаві постаті фахівців, які зробили помітний внесок у вищу освіту кількох поколінь наших випускників.Сподіваємося, що вони й досі пам`ятають завідуючу кабінетом бібліотекознавства Ольгу Павлівну Насонову (1899-1984) – людину, діяльність якої невіддільна від післявоєнної історії нашого вузу. За віком вона належала до покоління Н.Я. Фрідьєвої, І.Я. Каганова, Р.Б. Гуревич. Багато років з нею спілкувалися викладачі, студенти, співпрацівники, які дуже мало знали про її життя і духовні інтереси.

О.П. Насонова народилася 12 липня 1899 р. у Харкові в родині службовця. З дитинства її відзначала любов до книги і читання. Після закінчення гімназії опанувала англійську, французьку, німецьку і латинську мови. У 1918 р. була слухачем Вищих жіночих курсів, а в 1920-1924 рр. навчалася в Харківському інституті народної освіти на літературному факультеті, мріяла стати письменницею. Ця мрія не здійснилася, але потяг до знань лишився у неї назавжди.

У 30-ті рр. О.П. Насонова - старший науковий співпрацівник Центрального архіву революції у Харкові. Вона готувала матеріали до багатотомних видань Історія громадянської війни, Історія фабрик і заводів, надрукувала

низку статей з історії революційного руху в Україні. Саме в цей період Ольга Павлівна оволоділа методикою науково-дослідницької роботи, досконало вивчила систему довідково-бібліографічних джерел, архівних установ, якою користувалася в процесі пошуків нових фактів і документів.

У кабінеті бібліотекознавства О.П. Насонова працювала з 1948 по 1975 рік. У стосунках з користувачами виявилися її найкращі риси: інтелігентність, вихованість, чуйність, бажання поділитися досвідом. Як бібліофіл вона прищеплювала молоді любов до книги, пробуджувала духовні потреби, допомагала засвоїти навички довідково-інформаційної, бібліотечно-бібліографічної роботи.

Для багатьох людей О.П. Насонова була цікава передусім як особистість. Вона мала свій неповторний світ дослідника, мисливця, який полює за фактами, документами тощо. Її допитливий розум завжди був спрямований на пошуки невідомого. Улюблені письменники Г.Ф. Квітка-Основ'яненко, О. Грін, А. Гайдар, Ч. Діккенс, У. Коллінз, О. Дюма, А. Крісті задовольняли її природний потяг до розкриття таємниць, загадкових явищ. Постійними духовними супутниками життя О.П. Насонової були класики української та російської, англійської та французької літератури. Вона дарували книги на спомин друзям, колегам по роботі. Про її доброзичливість, моральну підтримку свідчить надпис на книзі І. Еренбурга Люди, роки, життя: Бажаю зоряних успіхів у науковій роботі, неперевершених творчих досягнень. Ольга Павлівна стежила за діяльністю Клубу любителів книги і Клубу екслібрисистів, відвідувала окремі засідання, збирала запрошення з тематикою доповідей. Малі форми документів відбивають культурне життя Харкова 60-70-х рр. і дають багатий матеріал для краєзнавців.

Широкому загалу невідома багаторічна науково-дослідницька робота О.П. Насонової. Про її внесок у харків ське краєзнавство досі ніхто не згадував. Вона обіймала скромну посаду спочатку лаборанта, потім - завідуючої кабінетом, яка мала певні переваги. Від неї не вимагали наукових праць, виконання планових робіт, підготовки дисертації. Ольга Павлівна працювала самостійно, як науковець-аматор. Це була вільна творчість, в якій значною мірою розкрилися її індивідуальність, власні симпатії і пристрасті. Вона була закохана в рідне місто. В одноповерховому будинку №24 на Володимирській пройшло все її життя. Старий Харків вона знала не гірше істориків, музеєзнавців, годинами розповідала про походження назв харківських вулиць, про двопрестольний Благовіщенський собор, Гольберівську церкву Трьохсвятителів та Харківську бурсу /нині - головний корпус ХДАК/. Ольга Павлівна в повному розумінні слова жила краєзнавством, збираючи матеріали про суспільне і культурне життя міста.

Домашній архів О.П. Насонової - це скарб для сучасних дослідників.

Тут зберігалися комплекти дореволюційного журналу для сімейного читання Нива; окремі номери журналів СССР на стройке і Огонек, присвячені ювілею МХАТ і творчій діяльності О.М. Горького з унікальними фотодокументами 1922-1928 рр., 1937-1938 рр.; матеріали до 10-ї річниці від дня смерті А.П. Чехова, надруковані в харківській газеті Утро в 1914 р.; чеховські ювілейні номери журналів Огонек, Прожектор, Красная нива за 1929 і 1939 рр.; документи про родину Чехових, які вперше були оприлюднені на сторінках журналу Красный архив у 1939 р.; статті з газет Театр русской драмы, Харьковский рабочий, присвячені виставі Вишневий сад, і афіша 1935 р. прем'єри Харківського театру російської драми. О.П. Насонова зібрала газетні матеріали, опубліковані з нагоди 30-х, 35-х, 40-х і 45-х роковин від дня смерті А.П. Чехова: в Известиях за 1934 р., в Литературной газете за 1937-1938 рр., в Харьковском рабочем за 1939 р., Правде Украины за 1949 р.; в журналах Огонек, Смена за 1944 р. та ін. Ці документи дозволяють простажити, як змінювалися погляди на суспільне і культурне значення творчості А.П. Чехова протягом 50-ти років.

Тільки у Ольги Павлівни можна було побачити такі рідкісні видання, як поема Андрія Бєлого «Перше побачення», видана в Петрограді 1921 р., роман Д. Байрона «Дон Жуан» у перекладі А. Соколовського (видавництво О.С. Суворіна, 1893 р.), твори О.С. Шабельської для народного читання Параска, Мирон і Галька, видані Харківським товариством розповсюдження в народі грамотності 1892 р., та багато інших.

О.П. Насонова вивчала життя і діяльність маловідомих харківських письменниць XIX ст. Коротенькі статті про них можна було знайти лише в дореволюційних енциклопедіях. Ольгу Павлівну цікавило питання, чому Г.Ф. Квітка-Основ'яненко особливо піклувався про письменницю Л.Я. Кричевську, постійно їй допомагав, друкував її вірші в журналі «Украинский вестник», сприяв виданню в Харкові її книжок «Мої вільні хвилини», або «Зібрання творів у віршах і прозі Любові Кричевської», «Історичні анекдоти та вибрані афоризми відомих людей», «Граф Горський», драми «Немає добра без винагороди», яка з його ініціативи кілька разів ставилася на приватній сцені?

О.П. Насонова висловила припущення, що Г.Ф. Квітку-Основ'яненка і Л.Я. Кричевську поєднували родинні зв'язки, про які згодом історики, біографи забули. Але ж цю гіпотезу ще потрібно було довести, документально підтвердити. Вона розпочала дослідженя, вивчала архівні матеріали, листувалася з відділом рукописів Пушкінського будинку в Ленінграді, шукала матеріал в журналах Украинский вестник 1819 року видання, Дамский журнал - 1833 року видання, Киевская старина - 1893 року видання, в газеті Южный край (1908 р.). Твори Л.Я. Кричевської виявлені нею в бібліотеках

Харкова, Москви, Ленінграда. Коли робота Ольги Павлівни була завершена, редакція харківського журналу Прапор відмовилася оприлюднити її результати. Ця акція відбивала тоді загальне ставлення до краєзнавства в Україні.

Стаття Г.Ф. Квітка-Основ'яненко і Л.Я. Кричевська, опублікована у 1978 році до 200-річчя з дня народження харківського письменника в журналі Радянське літературознавство1, була сприйнята як сенсація в наукових колах. Скорочений варіант розвідки під назвою Підтримка брата і друга надрукували в журналі Радянська жінка[2].

Але, на жаль, харківський читач, до якого зверталася О.П. Насонова як краєзнавець, на ці публікації майже не звернув уваги. Академічне Радянське літературознавство та Радянська жінка не мали масового попиту. І тільки на ювілейних виставках у бібліотеках були репрезентовані результати багаторічних пошуків харківського краєзнавця.

О.П. Насонова давно плекала надію зібрати матеріал про місцеву авторку другої половини XIX- початку XX ст. Олександру Станіславівну Шабельську, пов'язану з її дитинством. У 1913-1914 рр. вона перебувала в маєтку письменниці, з гувернанткою вивчала французьку мову, читала в оригіналі твори Шатобріана і оповідання для дітей. Спогади про спілкування з О.С. Шабельською лишилися на все життя і спонукали до пошуків документів.

Свого часу О.С. Шабельська була помітною постаттю серед харківської інтелігенції. Як письменницю її підтримував І.С. Тургенєв. Вона листувалася з О.М. Островським і В.Г. Короленком, який редагував її роман Три течії. Письменницю відвідав молодий І.О. Бунін. Олександра Станіславівна була відомою громадською діячкою, працювала у складі Харківського товариства розповсюджування в народі грамотності. Знали О.С. Шабельську і як дружину видатного вченого-гінеколога, професора Харківського університету М.Ф. Толочинова. Але змінилися покоління, ім'я письменниці й акушерки, яка прийняла на свої руки немало харків'ян, загубилося в історії.

Цілковита заслуга О.П. Насонової полягає в тому, що вона першою склала бібліографію літератури про життя, творчість і громадську діяльність О.С. Шабельської, яка налічує понад 100 джерел, підготувала список її літературних псевдонімів, зробила суттєві уточнення в біографію письменниці.

Це стало можливим завдяки копіткій роботі в архівах. Так, у Центральному історичному архіві УРСР було виявлено особистий фонд О.С. Монтвід-Шабельської [3], який має безперечну краєзнавчу цінність, містить важливі історичні факти, подає широку панораму життя Харкова і Харківської губернії. У відділі рукописів інституту літератури ім.Т.Г. Шев-

ченка АН УРСР були знайдені відомості про твір О.С. Шабельської Під Івана Купала. В Інституті російської літератури (Пушкінський будинок) АН СРСР виявлено багато листів письменниці до Д.М. Григоровича, А.І. Іванчина-Писарєва, В.П. Овсянико-Куликовського та ін. В Одеській державній науковій бібліотеці ім. О.М. Горького збереглися відомості про роман О.С. Шабельської «Друзі».

Матеріали про громадську діяльність О.С. Шабельської Ольга Павлівна розшукувала в Харківському календарі 1891-1893 років видання, а також у звітах про діяльність Харківського товариства розповсюдження грамотності в народі 1891-1896 рр., які свідчать про те, що письменниця спочатку завідувала 2-ю школою Товариства грамотності, а потім їй доручили керувати 1-ю школою, що працювала з 1869 р. на вул. Карташівській у будинку №10 [4].

О.П. Насонова установила, що О.С. Шабельська до 1908 р. мешкала на вул. Сумській у будинку №46, а після смерті чоловіка переїхала до Києва, де оселилася на вул. Назар`євській у будинку №17. Мала двох дітей: дочку Катерину і сина Пилипа. Дівчина закінчила гімназію, син - юридичний факультет Харківського університету. На початку XX ст. О.С. Шабельська разом із дочкою відвідала Францію (м. Монтре). Цікаво, що мати Ольги Павлівни деякий час жила в родині письменниці і виконувала обов'язки чтця - професія, яка існувала в дореволюційні часи. Зібрані О.П. Насоновою матеріали доповнюють наше уявлення про життя і діяльність харківської письменниці.

Ще замолоду Ольгу Павлівну як краєзнавця зацікавила сенсаційна харківська подія 1881 р. - самогубство відомої зірки оперної та драматичної сцени Євлалії Кадміної. Улюбленця театральної публіки у розквіті свого таланту і майстерності, в 28 років, лишила себе життя через нещасливе кохання і була похована на міському цвинтарі наприкінці Німецької (нині Пушкінської) вулиці. Згодом на її могилі було встановлено пам`ятник, відлитий з чавуна (наприкінці 70-х рр. могилу перенесли на інше кладовище).

Причина смерті Є. Кадміної не відразу стала відомою. Для сучасників вона була загадкою, містила таємницю. Адже тоді, як і нині, факти самогубства серед молоді сприймають то як ознаку морально-психологічної нестійкості, то як свідоцтво суспільних негараздів, а інколи як акт соціального протесту. Незважаючи на певні мотиви самогубство є агресією по відношенню до живих людей, формою помсти, дія якої розрахована на тривалий час. Значною мірою це стосується і смерті славетної російської актриси - події, яка сколихнула все суспільство.

У 1921 р. виповнилося 20 років від дня загибелі Є. Кадміної. У Харкові ще залишилися сучасники цієї трагедії. О.П. Насонова почала збирати їх свідоцтва, газетні та журнальні відгуки на самогубство актриси, фотографії,

пов`язані з її сценічною діяльністю, відомості про художні твори - відгуки на харківську подію («Театральний характер» М.С. Лєскова, «Клара Міліч» І.С. Тургенєва, «Тетяна Рєпіна» А.П. Чехова, «Останній дебют» О.І. Купріна), висловлювання діячів мистецтва, критиків, музикознавців, письменників.

В архіві Ольги Павлівни знаходилися цінні статті з газет Заря, Киянин, Южный край. Більшість документів вона віддала московському літераторові Б.С. Яголіму, який скористався ними в процесі написання книги про Євлалію Кадміну Комета дивної вроди[5]. Вже багато років її читають мистецтвознавці, автори, режисери, шанувальники театру, глядачі і не усвідомлюють внесок харківського краєзнавця в її появу.

О.П. Насонова цікавилася історією безплатної народної бібліотеки-читальні, заснованої Харківським товариством грамотності у 1891 р. Після революції вона одержала нову назву - Першої районної бібліотеки ім. М.О. Некрасова. Ім'я відомого російського поета бібліотека носила з 1904 р. В Основ'яно-Холодногірському районі вона посідала провідне місце, виконувала функції Центральної для клубних і пересувних бібліотек. Цікаві матеріали щодо реорганізації фондів масових бібліотек та джерел їх комплектування знайшла О.П. Насонова в Державному архіві Харківської області.

У 1919-1920 рр. ще не існувало інструкцій стосовно організації бібліотечної роботи на нових засадах. Формувався новий тип районної масової бібліотеки, складної за своєю структурою. Перша бібліотека виконувала освітні функції, допомагаючи ліквідувати неписьменність, брала участь у політичних кампаніях, організовувала ювілейні свята як комплексні форми масової роботи. Широкої популярності набули літературні суди. В історії некрасовської бібліотеки запам`ятався літсуд над учителем Бєліковим за оповіданням А.П. Чехова «Людина у футлярі». У грудні 1921 р. було відзначено 30-річчя діяльності Першої районної бібліотеки, яке збіглося зі святкуванням 100-річчя від дня народження М.О. Некрасова.

Дитячих бібліотек тоді не існувало, тому обслуговування юних читачів відбувалося в спеціальному відділі, який працював дуже інтенсивно: навіть у зимовий період він обслуговував 50 осіб на день, незважаючи на те, що читальний зал бібліотеки не опалювався [6]. Документи з архіву О.П. Насонової свідчать, що в дитячому відділі Першої районної бібліотеки практикували різні форми залучення читачів: працювали гуртки малювання та музики, відзначали літературні дати, пов'язані з життям письменників. Виникла самостійна галузь - керівництво дитячим читанням.

В роки війни фонд і архів Першої районної бібліотеки загинули, і тільки за матеріалами О.П. Насонової вдалося відновити історію її діяльності

на початку 20-х рр. У 1977 р. Ольга Павлівна особисто поздоровляла колектив некрасовської бібліотеки з нагоди ювілею. Ця подія сприймалася тоді і як свято краєзнавців.

Іноді краєзнавчі ідеї О.П. Насонової сягали далеко за межі Харкова. Так, у 1974 р. вона почала збирати факти про участь Л.М. Толстого в роботі Яснополянської народної бібліотеки. Ця тема не знайшла відображення в бібліотекознавчій літературі. Матеріал був розпорошений по різних джерелах, і зібрати його до купи місцеві краєзнавці не поспішали.

Приємно відзначити, що О.П. Насонова випередила яснополянських і тульських краєзнавців і розшукала маловідомі документи, які свідчили про активну участь Л.М. Толстого у справі формування книжкового фонду Яснополянської безплатної публічної бібліотеки, складання рекомендаційних списків літератури для народного читання. Після публікації статті Л.М. Толстой і Яснополянська народна бібліотека[7] О.П. Насонова отримала схвальні відгуки, зокрема з Ясної Поляни.

Головна краєзнавча праця О.П. Насонової Історія Москалівки (200 стор.) лишилася в рукопису. Це матеріали про район Харкова, в якому Ольга Павлівна жила і добре знала з дитинства. Вона розшукувала будинки, пов`язані з життям відомих харків`ян, відновлювала історію вулиць, збирала фотографії, малі форми друку, листи як прикмети часу. За її вказівками було зроблено фото будинку, в якому мешкала співачка Клавдія Шульженко.

На жаль, велика багаторічна праця О.П. Насонової не знайшла підтримки через політизацію краєзнавчої роботи. У 70-і рр. бібліотечних, музейних працівників цікавили переважно матеріали, які втілювали революційні і бойові традиції. Тому Наукова бібліотека ім. Короленка відмовилася зберігати у своєму фонді Історію Москалівки, а Харківський історичний музей лишився байдужим до унікальних речей, які Насонова пропонувала йому віддати.

Читали розвідку О.П. Насонової деякі викладачі кафедри бібліотекознавства Харківського інституту культури і визнали її цікавою за змістом, але надто вузькою. Бракувало краєзнавчого масштабу. Сьогодні, коли краєзнавство допомагає відродити історію, повернути забуте, втрачене, Історія Москалівки О.П. Насонової могла б посісти чільне місце.

В її особистості органічно поєдналися архіваріус, бібліотечний працівник і краєзнавець. Від природи вона була дослідником, здобувачем потрібної інформації. Вражає те, як багато встигла зробити ця зовні непомітна жінка, яка скромно трималася на другому плані, але виконувала дуже важливу культурологічну місію і залишила по собі світлі спогади, вдячність нащадків. Харківська державна академія культури повинна пишатися працею Ольги Павлівни поруч з діяльністю наших корифеїв.

Вона залишила наступним поколінням свою відданість улюбленій спра-

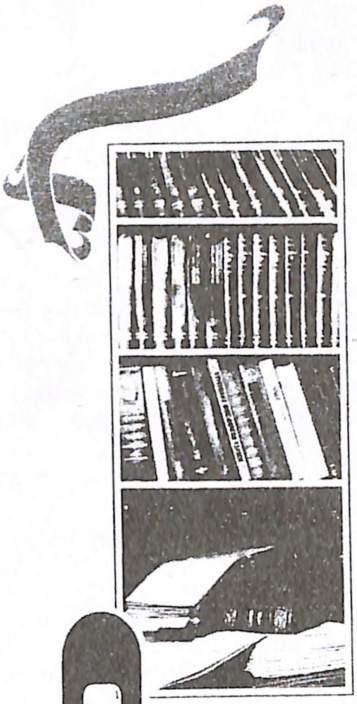
ві, духовність, наполегливість у пошуках краєзнавчих матеріалів.

У працях О.П. Насонової знайдуть чимало корисного і повчального сучасні молоді науковці, які тільки набувають досвід роботи з документами.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Зборовець І.В., Насонова О.П. Г.Ф. Квітка-Основ`яненко і Л.Я. Кричевська // Рад. літературознавство. - 1976. - № 11. - С. 40-45.*
2. *Зборовець І. Підтримка брата і друга // Рад. жінка. - 1976. - № 11. - С. 22.*
3. *Центральний історичний архів України /Київ/. Фонд 2066, оп. 1, № 4940, 33 од. зберігання.*
4. *Зборовец И.В. А.С. Шабальская и книги для народного чтения // Книга. Исследования и материалы. - М., 1993. - Т.65. - С. 145-152.*
5. *Яголим Б. Комета дивной красоты. Жизнь и творчество Евлалии Кадминой. - М., 1970. - 164 с.*
6. *Зборовець І.В., Насонова О.П. Діяльність Першої харківської районної бібліотеки ім. М.О.Некрасова /1920-1921 рр./ // Бібліотекознавство і бібліогр. - 1977. - Вип.17. - С. 166-124.*
7. *Зборовець І.В., Насонова О.П. Л.Н.Толстой і Яснополянська народна бібліотека // Бібліотекознавство та бібліогр. - 1974. - Вип. 15. - С. 69-80.*

Надійшла до редколегії 15.05.2000 р.

3

Документознавство
Інформатика

УДК 177: 002

Є.А. МЕДВЕДЄВА

ФОРМУВАННЯ ОСНОВНИХ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ НОРМ І ПРИНЦИПІВ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Про вимоги сучасного суспільства до морально-етичних відносин поміж учасниками інформаційної взаємодії: свободу доступу до інформації, її конфіденційність, доцільність інформаційних потреб, захисту особистості від надмірностей інформаційного споживання і утримання та ін.

Інформація є основою життєдіяльності сучасного суспільства, тому всі морально-етичні критерії, вироблені людством, притаманні також і сфері інформаційних комунікацій. Дана проблема розглядалася головним чином у площині професійної етики інформаційних працівників. Професійна етика найбільш розвинута галузь етичної науки. Останнім часом виникли різні напрями професійної етики – медичної, юридичної, торговельної, педагогічної, бібліотечної, військової та. ін. Проблеми етичних відносин при формуванні інформаційного суспільства ще не знайшли відбиття у роботах вітчизняних дослідників і розглядаються поки що на законотворчому рівні. Морально-етичні норми в сфері інформації відображені в Конституції України, законах Про інформацію (1), Про науково-технічну інформацію, а також у законодавчих актах про окремі галузі, види, форми і засоби інформації (2). Ці законодавчі акти не тільки проголошують, а й закріплюють право громадян держави на інформацію. Підставою для цього є інформаційний суверенітет України, який грунтується на Декларації про її державну самостійність та акті проголошення незалежності. Створення законодавчої бази для успішного законодавчого розвитку суспільства потребує подальшого вирішення цих питань. У статті розглядаються і деякі етичні нормативи, що проголошені серед основних напрямів державної інформаційної політики:

– доступ громадян до інформації;
– створення умов ефективного використання інформації;
– побудова системи охорони інформації та ін.

Формування інформаційного суспільства передбачає високий рівень етично-моральних відносин. Розмірковуючи про майбутнє, сучасне людство взяло на себе відповідальність за розумне зберігання, примноження і

використання інформаційних ресурсів, накопичених за період його історії. Основними принципами, що лежать в основі інформаційної діяльності, є глобальний гуманізм і вселюдська духовність. Іншими словами, інформаційна діяльність сприяє розповсюдженню цивілізованих процесів, формуванню справжньої гуманної культури, ліквідації інформаційних бар'єрів, створенню єдиного інформаційного простору. Такий підхід до інформаційних ресурсів суспільства дозволяє зробити його громадян рівними і вільними у виборі способу і стилю життя, прокладає шлях до культурного співробітництва між різними країнами і народами.

Інформація повинна служити людині. Така орієнтація інформаційної діяльності дозволяє співвідносити її з метою соціального розвитку суспільства загалом і кожної окремої особистості. Передусім мова йде про використання інформації для вирішення життєвих проблем сучасності: усунення загрози термоядерної катастрофи, військових конфліктів, установлення міцного миру в усіх регіонах земної кулі, ліквідацію голоду, злиднів, небезпечних захворювань, вирішення соціальних, політичних проблем, прогресу освіти, культури, охорони здоров'я та ін.

Функціонування системи інформаційних комунікацій на основі принципів гуманізму не припускає можливості використання інформації для пропаганди війни і насильства, національної незгоди, різних антигуманних ідей. Ця вимога знайшла відображення в національному законодавстві окремих країн і міжнародних згод і концепцій. Незважаючи на пріоритетне значення ідей гуманізму і вимоги сучасного інформаційного суспільства, поки ще ми вимушені говорити про них як про віддалену перспективу. Це зумовлено тим, що етико-моральні аспекти в системі інформаційних комунікацій сучасного суспільства досить складані й суперечливі.

Інформаційний потенціал сучасного суспільства слід направити на забезпечення гармонійного розвитку людини, реалізацію всіх її духовних сил і можливостей. Для виконання цієї благородної місії нині є всі необхідні умови. Однак невирішеність проблем психологічно-педагогічного і соціокультурного характеру, що визначають стратегічні шляхи гармонійного розвитку особистості, не дозволяють використовувати інформаційні ресурси суспільства та інформаційні технології у системі сучасної освіти і виховання. Втім людство неухильно прагне до ефективного освоєння інфоноосфери з метою досягнення гармонії і цілісності окремої особистості, формування універсальної свідомості, розкріпачення інтелектуальних і духовних сил і творчих здібностей. Усі соціальні інститути суспільства і об'єднують зусилля для вдосконалення різноманітних інформаційних і духовних потреб своїх громадян, виявляючи турботу про людину, сприяють її подальшому збагаченню.

Реалізація гуманістичних принципів у системі інформаційних комунікацій неможлива без вільного функціонування інформації, доступу до неї. Свобода інформації, а також створення рівних можливостей її використання є показником прогресу і життєздатності будь-якого соціального утворення, однією із першочергових цінностей. У демократичних державах свобода слова, друку, засобів масової інформації та інформаційних установ - важливі пріоритети суспільства, які відображають соціальну справедливість. Завдяки цьому можливий плюралізм, вільне висловлення думок, ідей, почуттів і настроїв людей. У сучасних розвинутих державах свобода інформації закріплена законодавчо - це означає надання можливостей доступу до інформації всім громадянам, заборону цензури і неприпустимість зловживання у використанні і розповсюдженні інформації. У дійсно вільному інформаційному суспільстві інформаційне законодавство має охоронний характер по відношенню до функціонування і використання інформації, виключає односторонні ідеологічні установки і об'єктивні стандарти. Свобода інформаційної діяльності спирається на плюралізм думок, вільну дискусію не припускає ідеологічного примушення, або якого-небудь тиску. Проте слід відзначити, що в сучасних умовах навіть у суспільстві широких демократичних свобод все ще мають місце певні регламентації, обмеження і контроль у системі інформаційних комунікацій.

Держава контролює розповсюдження відомостей, які є державною, або приватною таємницею громадян. За порушення передбачаються карні санкції (штраф, конфіскація заборонених видань, арешт тиражу.). Західні соціологи пов'язують подібний стан речей з ідеєю гнучкого управління.[1] Припинення інформаційного потоку, породжується різними соціальними структурами суспільства, їх відображення у сфері інформації і повною мірою залежить від характеру системи управління. - тому вільна інформація і контроль з боку держави, так зване селекційне регулювання має тисячі відтінків і нюансів, які неможливо передбачити суворими межами закону і які є віддзеркаленням самого життя і тих реальних свобод.

Цивілізованим оформленням регулювання інформаційних процесів у суспільстві став інститут цензури. З перших днів свого існування він покликаний стежити за змістом, випуском і розповсюдженням інформаційної продукції: спочатку друкованих видань, а потім - кіно, -фото, -фонематеріалів, радіо- і телепередач з метою не допустити розповсюдження ідей і актів, що суперечать чинному законодавству. Офіційно інститут цензури виконує благородні завдання: охорона суспільства від антигуманних сил, турбота про моральність, культуру, дотримання інтересів держави в

[1] Поппер К.Е. Логика и рост научного знания. - М.: Прогресс, 1983. - С. 526.

сфері економіки, політики, права та ін.

Демократичні перетворення, які розпочалися у квітні 1985 року в СРСР передбачали передусім свободу інформації і скасування цензурного режиму. В Законі України Про інформацію від 2 жовтня 1992 року, ця вимога знайшла своє правове втілення [1].

Таким чином, приклади власної історії переконують у тому, що свобода інформації в широкому її розумінні неможлива при недемократичному принципі державного устрою, в той же час побудова демократичних суспільств неможлива без свободи інформації.

Забезпечення вільного доступу до інформації нині гарантується наявністю розвинутої національної інформаційної системи, яка дозволяє задовольнити інформаційні потреби як у межах однієї держави, так і в масштабах усього світу. В країнах з розвинутою демократією і високою інформаційною культурою дана проблема вирішена в основному позитивно. Тут керуються міжнародними рекомендаціями у даній сфері, що дозволяє обмінюватися теле- і радіопрограмами, друкованими виданнями й іншими видами інформації. Завдяки використанню супутникової теле- , радіо-, телефонного, факсимільного і телетайпного, комп'ютерного та інших видів інформаційних зв'язків значно розширились можливості подібного обміну. Давні традиції по обміну документальною інформацією зберігають бібліотеки. Кожна із них включена в систему міжбібліотечного і міжнародного абонемента. Це дозволяє отримувати документальну інформацію незалежно від місця її зберігання. Щоб надати цій діяльності більш стабільного і законного характеру, зробити її щоденною і обов'язковою функцією бібліотек, прийнята Міжнародна програма загальної доступності видань - ЮАП. Її основою є міжнародний міжбібліотечний абонемент. Крім цієї програми існують інші: ЮНІСІСТ, УБО-ІМ, ІНТЕРНЕТ, які також припускають широкий обмін інформацією і забезпечують вільний доступ до неї всіх зацікавлених в цьому споживачів.

Таким чином, людство має нині широкі можливості вільного доступу до інформації. Втім, існуючі інформаційні бар'єри (державні, політичні, економічні, національні, психологічні, мовні та ін.) значно ускладнюють її використання. Наочною в цьому відношенні є інформаційна ситуація в колишніх союзних республіках СРСР.

Розрив політичного, економічного простору призвів до їх інформаційної ізоляції, що негативно позначилося на вільному доступі до інформації. Нині ситуація змінюється на краще. Подолання інформаційної кризи передбачається через відтворення соціального інформаційного простору і установлення нових зв'язків на основі децентралізації і комп'ютеризації, а також створення власної національної (у кожній державі СНД) інформаційної

системи відповідно до сучасних вимог міжнародного співробітництва.

Досягнення загального високого рівня культури і моральності дозволяє усувати будь-які непорозуміння щодо цього запитання. Коли йдеться про вільний доступ до інформації, то передусім мається на увазі інформація, призначена для широкого використання, а також спеціальна, пов'язана з певною професійною діяльністю. Стосовно інформації індивідуального, інтимного, або комерційного характеру, то вона є конфіденційною і не підлягає розголосу без попередньої на це згоди. Це означає дотримання таємниці листування, телефонних розмов, грошових вкладів, читання, медичних висновків про стан здоров'я людини, архівних даних, пов'язаних з родоводом, відомостей біографії і особистого життя та. ін. Незважаючи на те, що названі вимоги природні і зрозумілі кожному, оскільки є нормою людських відносин, можна навести чимало прикладів, коли ті чи інші дані особистого призначення ставали надбанням широких кіл. Зокрема це стосується журналістської практики, коли в гонитві за сенсацією або фактами розважального характеру подібна інформація розміщувалась на сторінках преси або лунала в теле- і радіоефірі. І, як правило, відповідним кроком був судовий процес.

Етичні проблеми зберігання конфіденційності інформації, яка має особистий характер, полягають у тому, щоб захищати інтелектуальну свободу кожного громадянина.

Сучасний інформаційний сервіс, який створює сприятливі умови для користувачів, неминуче веде до розширення і підвищення інформаційних потреб, а разом з цим висуває проблему культури інформаційного суспільства. Логіка інформаційної діяльності передбачає необхідність розуміння споживання інформації, її раціонального використання.

Розуміння інформаційних потреб пов'язане зі змістом і обсягом інформації, якісним складом, структурним рівнем, її видовими та жанровими особливостями, просторово-тимчасовими вимірами та ін. Розумне відношення до використання інформації базується на високій загальній культурі.

Споживання як масовий феномен сформувався завдяки індустріальному суспільству, в якому активно стимулювався і підтримувався ріст споживчого запиту на виробничі товари і послуги. Дух споживання в певних верствах суспільства і сферах життєдіяльності руйнуюче вплинув на особистість, її духовну, інтелектуальну й моральну культуру. Споживання в сфері інформації має аналогічну природу, оскільки пов'язане з тенденцією зростання споживання інформації, не адекватної показникам зростання культури суспільства та окремої особистості. Відомо, щоб інформація була достатньою, вона повинна дещо перевищувати існуючу в ній потребу. Кращим порадником відносно того, який рівень надлишку можна вважати оптима-

льним в тому чи іншому випадку, є почуття міри. Почуття міри - це особисте надбання свідомості, воно дозволяє безпомилково визначити. скільки необхідно взяти інформації, щоб вона була достатньою. Придбання книг, журналів, звукозаписів, відеофільмів для власних бібліо-, фоно- і фільмотек, що не зумовлено дійсним інтересом, а диктується лише міркуванням престижу – втягує людину в гоніння придбання. Провокуючі зразки та ідоли споживання змінюють шкалу особистих цінностей, змінюючи істинні шедеври підробками маскультури. Нерозбірливість, всеотруйність і надмірність у використанні інформації, інфорозваги до смерті – лише б провести час і отримати максимум задоволень зумовлюють хворобливі пристрасті, бібліоманію, меломанію та ін. Такий підхід до використання інформації призводить до дегуманізації людських відносин, розриву соціальних зв'язків та індивідуалізму.

До найбільш грубих проявів інформаційного споживання і утримання відноситься інформаційне піратство й інформаційний шпіонаж. Взагалі обидва явища можна назвати незаконним присвоєнням інформації, яка є інтелектуальною власністю осіб, організацій, установ, фірм і т.д. Широкого розповсюдження останнім часом набуло видавниче піратство, яке міжнародна спілка видавців розглядає як відтворення документів, захищених авторським правом, національним або міжнародним, без угоди власника такого права, без виплати гонорару і в переважно без вказівки джерел.

Аналогічний характер має незаконне присвоєння кіно-, фото-, фонематеріалів. Так, незалежне телебачення, яке стало звичайним явищем 90-х у країнах СНД, широко використовувало прокат закордонних фільмів, незважаючи уваги на закон про авторське право. При цьому виникла ще одна проблема – захист теле-, радіоефіру від небажаної з моральних основ кінопродукції. Інформаційне піратство до якої б сфери воно не відносилось має єдину сутність. Компанія боротьбі з піратством направлена на підтримку міжнародних конвенцій про авторське право.

Таким чином, інформаційне споживання вельми поширене. Воно не дає змоги творчо опанувати дійсність, удосконалити її, взяти участь у відтворюваних процесах, розкрити особисті обдарування та здібності. Виховання розумних потреб помірного споживання інформації, її використання, дасть можливість запобігти будь-яким крайностям.

Кожен споживач інформації не повинен забувати про те, що інформаційні установи і їх продукція – не єдині канали задоволення духовних та інтелектуальних запитів. Крім них існують театри, концерти, спортивні змагання, циркові та естрадні шоу, картинні галереї, виставки, художні салони, клуби, будинки народної творчості, художня самодіяльність, різні центри спілкування і багато інших дозвільних, освітніх і культурно-освітніх

установ. Основою інформаційної взаємодії у всі часи і у всіх народів було і залишається міжособове спілкування, співробітництво людей.

Підсумовуючи, зазначимо, що свобода функціонування інформації, забезпечення її доступності, зберігання конфіденційності, дотримання міри у використанні та ін. є основними морально-етичними принципами демократичного суспільства, базою формування інформаційної цивілізації. Використання їх у повсякденному житті - показник рівня інформаційної культури, досягнутої світовим суспільством, державою або конкретною особистістю.

Зауважимо, що за межами статті залишилась проблема міжособової інформаційної взаємодії. Вона є самостійним предметом вивчення і потребує додаткових уточнень. Зважаючи на її багатогранність, хотілося б запросити всіх зацікавлених взяти участь у її вирішенні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Закон України "Про інформацію" // Відом. Верх. Ради України. – 1992. - № 48. - Ст. 1447-1462.*
2. *Закон України "Про науково-технічну інформацію" // Відом. Верх. Ради України. - 1993. - № 33. - Ст. 843-851.*
3. *Библер В.С. Культура. Диалог культур // Вопр. филос. - 1989. - № 6. – С. 31-42.*
4. *Уледова И. Моральная ответственность и нравственная культура // Библиотекарь. – 1982. - № 9. - С. 30-31.*
5. *Федоренко Е.М. Профессиональная этика. – К.: Вища школа, 1991. – 190 с.*
6. *Watson David. Computer confidentiality and privation // Comput. Hum. Serv. - 1989. - № 1-2. - P. 153-168.*

Надійшла до редколегії 3.04.2000 р.

УДК 681.3.06

Б.М. СМОЛЯНИЦЬКИЙ

КОДУВАННЯ ТЕКСТОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ІНТЕРНЕТІ

З системних позицій розглянуто проблему кодування різноманітних символів в Інтернеті і можливі шляхи її вирішення з метою підвищення ефективності використання глобальної мережі в документно-комунікаційній сфері

Проаналізуємо методологічні та технологічні особливості методів кодування інформації в Інтернеті.

Текстові файли – найпоширеніший тип даних не лише в Інтернеті, а й в

усьому комп'ютерному світі. Існують два дуже важливі чинники їх системного аналізу. Перший – надзвичайно велика кількість символів, потрібних для підтримки різноманітних мов. Американські програмісти для роботи зі 128 символами використовують набір символів US ASCII. ASCII – абревіатура від англ. American Standard Code for Information Interchange Американський стандартний код для інформаційних обмінів. ASCII - це угода про стандарт подання літер, цифр, символів та ін. Важливо пам'ятати, що більше 250 символів необхідні лише для того, щоб охопити пару десятків європейських мов, що базуються на латинському алфавіті. Для підтримки інших алфавітів (кирилиці, грецького, івриту, арабського та ін.) додатково потрібно більше сотні символів; китайська, японська і корейська мови додають до цього списку понад десять тисяч ієрогліфів. Часи, коли в Інтернеті були переважно англомовні користувачі, минають. Гнучкі розробники програмного забезпечення використали це для створення багатомовних програм.

Другий чинник характеризується тим, що суто текстові дані трапляються істотно рідше. Користувачі Інтернету прагнуть, щоб документи, які друкуються, містили графіки, діаграми, примітки, заголовки і при цьому використовувалися різноманітні шрифти. Документи з мережі можуть вмістити мультиплікацію, посилання на мережеві бази даних і звуковий супровід. Внаслідок комбінацій різноманітних типів даних утворюються документи мультімедіа. Текстовий формат (звичайно використовується як базовий) є стартовою точкою багатьох форматів документів мультімедіа. Багато з тих форматів в Інтернеті – не просто текстові формати, коректніше їх слід було б називати форматами документа. Такі формати забезпечують комбінування текстових, графічних та інших форм даних у процесі розробки документів.

Детальніше розглянемо характеристику наборів символів, які є основою означених документів.

Якщо критично проаналізувати різні матеріали про символи і набори символів, напевно можна дійти висновку, що спиратися на поняття символ дуже складно. Воно має різні відтінки значень, тому слід уникати слів символ і набір символів у разі розбіжності. Спеціалісти в галузі інформаційних технологій вважають, що термін набір символів є помилковим, оскільки припускає розбіжність значень. [2].

Більшість користувачів упевнені в тому, що **A**, **A** й **A** – це один символ, незважаючи на те, що на вигляд вони різні. Для уточнення зовнішнього вигляду символу типографи використовують термін гліф (glyph). Так, незважаючи на те, що всі гліфи **A**, **A**, **A** це той самий символ, важко помітити, що вони різні. Точніше, гліф – це специфічне візуальне подання символу.

Звичайно, мало кого цікавить вигляд окремо взятого символу чи гліфа. Потрібно, щоб текст мав гарний вигляд, тобто є сенс говорити про підбір символів. Навіть в американському англійському він повинен мати п'ятдесят два великі та малі символи, десять цифр і різні знаки пунктуації. Такий підбір називають репертуаром (repertoire). Відповідний набір гліфів, по одному для кожного символу, називають шрифтом.

Існує багато різних репертуарів символів. Ця різноманітність пояснюється, передусім, особливостями алфавітів різних мов. Крім того, деяким користувачам для роботи потрібні спеціальні символи. Так, видавці використовують символ ©, гравцям у бридж потрібні карти різних мастей (♣, ♦, ♥, ♠), а математикам – спеціальні символи (∑, √, ∫).

Як кодуються набори символів форматів файлів в Інтернеті?

Більшість людей представляють символи двома способами: за допомогою певного зображення, наприклад, & або **I**, за допомогою певного імені. Наприклад, наведений вище символ **&**називається амперсандом. Багато форматів файлів, які застосовуються в Інтернеті, використовують імена для менш поширених символів. Наприклад, у мові HTML (гіпертекстова мова опису документів - HyperText Markup Language, який масово застосується в Інтернеті) використовуються такі імена, як **&** для **&** і **Ì** для **Ì**. Усі імена в HTML починаються амперсандом і закінчуються крапкою з комою.

Це не зовсім коректний підхід, оскільки імена, в свою чергу, це послідовність символів. Для комп'ютера ж деякі символи необхідно подати у вигляді чисел, з якими він маніпулює найприроднішим чином. При достатній кількості символів, поданих таким чином, їх можна використовувати для написання інших імен. Для цього існують два підходи. У першому варіанті використовується набір кодів символів (coded character set) і кожному символу присвоюється певне число. У другому варіанті – кодуванні символів (character encoding) – послідовність символів подається у вигляді послідовності значень байтів.

Набір кодів-символів передбачає, що кожний символ – це єдине число. Наприклад, набір кодів символів ISO Latin 1 для країн Західної Європи користується числом **65** для кодування символу **A**, **126** для **~** і **241** для **ñ**. Якщо маємо певну послідовність чисел, можна просто визначити, якому числу в таблиці відповідає даний символ.

Звичайно, в різних країнах і мовах користуються різними репертуарами символів. Найзручніші для кодування символів – числа від нуля до 255 (будь-які значення одного байта). Маючи в розпорядженні лише 256 чисел, неможливо дати унікальний код будь-якому символу. Тому були розроблені різні набори кодів символів. Вищезгаданий набір кодів символів ISO

Latin 1 створений організацією ISO (International Organization for Standardization, Міжнародна організація по стандартизації) для подання всіх символів, необхідних для певної групи мов (у даному разі для мов Західної Європи з латинським алфавітом). Деякі набори кодів намагаються охопити інші групи символів. Найпопулярніші комп'ютерні системи мають власні специфічні варіанти наборів символів (так, у MS-DOS і Windows використовується кодові сторінки фірми IBM).

Найпростіший спосіб кодування символів базується на єдиному наборі кодів символів, що містить 256 (або менше) кодів. Якщо в розпорядженні користувача є текстовий файл, який закодований таким способом, можна взяти з нього будь-який байт і визначити по таблиці, який символ відповідає цьому значенню байта. Коли один текстовий файл використовує відразу декілька наборів кодів символів, процедура дещо ускладнюється. У такому разі існують спеціальні коди символів, що інформують програму перегляду файла про те, коли вона має переключитися на інший набір кодів символів. В іншому міжнародному стандарті, ISO 2022, описаний один із способів переключення між наборами кодів символів.

Такі мови, як китайська, містять більше 256 символів, тому для кодування кожного з них використовують декілька байтів. Причому при такому кодуванні можливі різні підходи. В одному з варіантів кожному символу відповідає один байт, а для подання всього спектру символів використовується декілька наборів кодів. При іншому підході кожному символу відповідає декілька байтів. Для економії місця ці два підходи часто комбінуються: деякі символи кодуються за допомогою одного байта, тоді як для інших використовуються два чи більше байтів. Читати такі файли (наприклад, з текстом китайською мовою), звичайно, складніше від мов, які використовують підхід один байт – один символ, поширений в американських та європейських програмах.

Однією зі спроб узагальнення цих підходів є стандарт Unicode, відомий як ISO 10646. В Unicode для кодування символів використовується діапазон чисел від нуля до 65 536 (256 x 256). Такий широкий діапазон дозволяє подавати в числовому вигляді символи мов з будь-якого куточка планети. Багато міжнародних стандартів підтримки намагаються дотримуватися Unicode. Можливо, одна з наступних версій HTML також підтримуватиме цей стандарт. Нині для кодування символів мовою HTML як стандарт використовується набір кодів символів ISO Latin 1. Хоча здійснюються й серйозні спроби зробити так, щоб мова HTML підтримувала ширший репертуар символів.

З розглянутих системних позицій проблеми кодування різноманітних символів уявимо суть оформлення тексту в Інтернеті.

Інтернет – це вільне об'єднання комп'ютерів. Всесвітня мережа зважає об'єднати інтереси користувачів комп'ютерів з різними операційними системами: Macintosh, Unix, MS–DOS, Amigo, Atari, OS/2, Windows та ін. Внаслідок такої консолідації поступово зникають межі між комп'ютерами, побудованими на різних апаратурних і програмних платформах. Все це стає можливим, якщо немає плутанини з різними форматами файлів, якими обмінюються користувачі мережі. Чим ширший спектр комп'ютерних систем, на яких можна працювати з певним форматом файлів користувача, тим більше у нього шансів стати популярним в Інтернеті.

Інтернет – мережа міжнародна. Багато років Інтернет переважно був мережею Сполучених Штатів, і тому американська англійська негласно була офіційною мовою Інтернету. Нині ситуація суттєво змінюється. Навіть, коли текстові файли написані американською англійською та іншими мовами, часто використовують не ISO Latin 1, а іншу кодову таблицю (ASCII, KOI8, Win 1251 та ін.).

На це слід зважати, оскільки навіть у Сполучених Штатах кодування символів відбувається по-різному на різних комп'ютерних системах.

Оскільки різні комп'ютерні системи використовують різні набори кодів символів, ця проблема стала загальнопоширеною. Її можна вирішити двома способами. Перший передбачає використання усіма однієї системи кодування, наприклад стандарту Unicode (що, очевидно, станеться не скоро). Другий – в кожному текстовому повідомленні необхідно чітко зазначати, яке кодування (кодова таблиця) символів використовується. Інтелектуальне програмне забезпечення відповідного комп'ютера зможе коректно відтворити це повідомлення. З появою нових стандартів програмного забезпечення друга можливість стає реальнішою.

Текстові файли передаються у вигляді простого тексту (plain text). На жаль, простий у даному разі не є синонімом слова нескладний. Простий текст важко зробити таким, щоб він легко читався і привертав увагу, оскільки в ньому немає шрифтів різних написань, графіки, заголовків, підзаголовків, приміток тощо. Ці додаткові особливості мають назву розмітки тексту (markup). Один із найпростіших способів розмітки тексту передбачає використання імен для позначення спеціальних символів. Нижче розглянемо інші способи оформлення тексту, зокрема, фізичну та логічну розмітки тексту.

Насамперед слід усвідомити різницю між фізичною (physical) і логічною (logical) розмітками тексту. При використанні фізичної розмітки зазначається точний вигляд кожного фрагмента тексту, наприклад, центрований текст, 14-м кеглем, жирний, стиснутий, гарнітура Futura. При логічній розмітці тексту – логічне значення даного фрагмента, наприклад, це заголо-

вок розділу.

Ці два способи розмітки використовуються в різних ситуаціях. Щоб надрукувати текст на принтері, необхідно користуватися фізичною розміткою, тобто слід визначити розмір полів, формат приміток, величину абзацного відступу на початку кожного параграфа. Деякі версії текстових процесорів застосовували лише фізичний тип розмітки. При цьому для кожного фрагменту тексту необхідно зазначати його шрифт, розмір і стиль.

При обміні інформацією з іншими користувачами до фізичного оформлення тексту висувають деякі обмеження. Наприклад, стандартний аркуш паперу в різних країнах має різний розмір. І те, що має непоганий вигляд на папері, який відповідає американським стандартам, виглядатиме не досить добре на довгому і вузькому аркуші формату А4, який використовується в Європі. Із електронними документами, наприклад, з документами, отриманими з Інтернету, ситуація ще гірша. Розмір екрана, його розділення, шрифти і підтримка графіки – всі ці параметри змінюються залежно від комп'ютерної системи. Тому краще зробити відповідність документа існуючому дисплею, знову зробити форматування його.

Частіше комп'ютерні додатки вживають логічне оформлення тексту, для якого кожна частина документа пов'язується з його логічним значенням. Наприклад, деякі слова матимуть позначку виділити, іноді курсив. При друкуванні документа або виведенні його на екран логічний формат конвертується у відповідний до даної ситуації фізичний формат. Слова, які необхідно виділити на системах, що не підтримують курсив, будуть підкреслені. У тих країнах, де прийнято напівжирний шрифт, позначені слова виділятимуться за його допомогою.

У деяких ситуаціях логічне оформлення дуже важливе, наприклад, у разі обміну електронними документами типу сторінок World Wide Web або при створенні та публікації великих праць (таких, як книги). Багато видавців зберігають книги в електронній формі, використовуючи SGML (Standard Generic Markup Language, стандартна узагальнена мова розмітки документів). Такий підхід допомагає спростити процес створення книги (не слід постійно стежити за тим, щоб зберігалися розмітка сторінки і вибрані шрифти), при цьому можливо легко змінювати розмір книги та її формат.

Перетворення логічної розмітки у фізичну здійснюється за допомогою таблиці стилів (style sheet), де наводяться способи відображення кожного логічного елемента. Різні системи керування процесом перетворення може відрізнятися деталями. В одних випадках логічна розмітка задається за допомогою текстових команд, і вхідний документ обробляється для створення вихідного документа, що містить фізичну розмітку. В інших – для логічного подання використовується подвійний формат текстового процесора,

а користувач редагує остаточний варіант фізично розміченого документа.

На завершальній стадії підготовки документа до використання його в Інтернеті треба зберегти розмітку. Це здійснюється таким чином. Для передачі даних на інший комп'ютер доцільно подати їх у текстовому вигляді. Якщо ж треба зберегти розмітку, можливий один із трьох підходів.

Перший підхід передбачає можливість зберегти розмітку, включивши її опис до тексту, наприклад, подавши фрагмент тексту: ...Прийняти **правильне** рішення... у вигляді ...Прийняти <bold> правильне <end bold> рішення.... Перевага такого підходу полягає в тому, що файл залишається текстовим (хоча, звичайно, виглядає він трохи незвично), а це значить, що його легко передавати з комп'ютера на комп'ютер. Якщо в користувача комп'ютера є програмне забезпечення, що підтримує цей формат, можна відновити документ у початковому вигляді. Існує чимало способів подання розмітки тексту, один із яких – HyperText Markup Language (HTML), що використовується в World Wide Web.

За допомогою другого підходу зберегти розмітку можна передаючи зображення кожної сторінки. Так працюють факс-машини, вони створюють графічне зображення кожної сторінки і передають його. Недоліком є те, що одержувач у результаті має лише зображення сторінки. Тому, щоб відредагувати документ, одержувач повинен ще раз його набрати. Проте цей недолік стає перевагою в тому разі, коли потрібно дати одержувачу можливість внести зміни до відправленого документа. Факс-модем дозволяє передавати документи з одного комп'ютера на інший. Незважаючи на те, що переданий документ має текстовий формат, його досить важко перетворити так, щоб вміст файла можна було відредагувати. Доцільно набрати все спочатку.

Третій підхід збереження розмітки реалізується через розробку особливих файлів, що містять не лише текст, а й інформацію про особливість його оформлення. Більшість текстових процесорів і настільних видавничих систем використовують такий підхід. Головна проблема полягає в тому, що в результаті майже всі текстові процесори та настільні видавничі системи застосують свої формати. Найдорожчі програми можуть читати файли, створені за допомогою програм–конкурентів. А тому слід використовувати спеціальні формати файлів для створення загальнодоступних документів.

В Інтернеті зберігання розмітки здійснюється за допомогою першого підходу із застосуванням не лише мови HyperText Markup Language (HTML), але й її модифікацію - мови Dynamic HyperText Markup Language (DHTML), яка суттєво розширює можливості Інтернету завдяки створенню інтерактивних Web-сторінок та нових стандартів зв'язку з базами даних.

Ми розглянули основні варіанти вирішення проблеми кодування інфор-

мації в Інтернеті з урахуванням можливих наборів символів у різноманітних моделях комп'ютерів та їх програмного забезпечення. Це дозволить опанувати механізм здійснення процедури доступу до інформаційних ресурсів Інтернету при використанні різномовних документів та відповідного програмного забезпечення для різних комп'ютерних платформ, підвищити ефективність використання глобальної мережі в документно-комунікаційній сфері.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Кент П. Использование Netscape Communicator 4: Пер. с англ. – К.: Диалектика, 1997. – 336 с.: ил.*
2. *Кенцл Т. Форматы файлов в Internet: Пер. с англ. – СПб: Питер, 1997.– 320 с.: ил.*
3. *Смоляницкий Б.М. Информационное обслуживание в Інтернете. Ч. II. Учеб. пособие для студентов ХГИК по спец. Документоведение и информ. деятельность. – Х.: ХГИК, 1998. – 64 с.*
4. *Інформаційний сервіс в Інтернеті: Навч. посіб. / В. М. Шейко, Б. М. Смоляницький, Л. Я. Філіппова та ін.; За ред. В. М. Шейка. – Х.: ХДАК, 1998. – 208 с.*

Надійшла до редколегії 21.04.2000

УДК 378.6

І.О. ДАВИДОВА

УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЄЮ – ІННОВАЦІЙНІСТЬ ФАХОВОЇ СВІДОМОСТІ

Розглядаються питання викладання курсу Інформаційний менеджмент і маркетинг, завдання, складові частини курсу, міжпредметні зв'язки

Життя стверджує прогноз Національного наукового фонду США, виконаний Центром кількісного аналізу наук понад 20 років тому. Розглядаючи перспективи розвитку наукової комунікації до 2000 р., його автори визначили 3 головні чинники розвитку: суспільний, технологічний, організаційний. Останній передбачає підвищення ролі інформації в удосконаленні управління, у процесах прийняття рішень і в досягненні економічної ефективності функціонування підприємств. Саме сфера управління інформацією є одним із напрямів, у якому очікується подальший прогрес наукової комунікації. Практика свідчить, що в організаціях уже нині виникла потреба у фахівцях, які мають навички професійного управління процесами інформа-

ційної комунікації. Ця тенденція висвітлює потребу суспільства в особливій професії інформаційних керівників, які повинні володіти засобами планування науково-інформаційної діяльності і управляти нею на різних рівнях.

Сучасний ринок праці потребує менеджерів, аналітиків-дослідників інформаційних, комунікативних процесів, адміністраторів баз даних, що функціонують на різних рівнях управління, зростає необхідність у спеціалістах у сфері інноваційних процесів. Тому викладання курсу Інформаційний менеджмент і маркетинг у ХДАК є об'єктивною реальністю, результатом попиту на конкурентоспроможних фахівців не лише для бібліотечних систем, органів інформації, але і для комерційних структур, незалежних організацій міждисциплінарної і прогностичної орієнтації.

Завдання курсу – розглянути в комплексі увесь механізм інформаційної діяльності в умовах ринкових відносин з урахуванням законодавчої політики і реального стану споживчого ринку.

Відповідно до цих установ курс Інформаційний менеджмент і маркетинг вирішує подвійне завдання: у вузькому смислі - інформаційний менеджмент розглядається як концепція управління інформацією у фірмі, організації; в широкому соціальному контексті – як теорія організації управління інформаційною діяльністю.

Концепція інформаційного менеджменту (information resource management, information management) почала розроблятися наприкінці 70-х рр. Як наукова дисципліна інформаційний менеджмент перебуває в стадії розвитку. Інформаційний менеджмент можна розглядати на термінологічному рівні, в такому разі можна говорити лише про інтернаціональний характер терміна і сперечатися про дефініції і доцільність їх використання в тих або інших ситуаціях.

Проте такий підхід не торкається сутності явища. Поняття інформаційний менеджмент найчастіше асоціюється з поняттями управління, загальною концепцією менеджменту, управління інформаційними структурами (зокрема бібліотечною галуззю, іншими інформаційно-документальними системами), тобто інформаційний менеджмент розглядається як ринкова концепція розвитку суб'єкта, що хазяйнує. На перший погляд такий підхід здається виправданим: інформаційний менеджмент базується на теорії загального менеджменту, інтегрує прийоми і методи багатьох функціональних видів менеджменту щодо сфери їх діяльності. Зокрема, використовується великий арсенал методів виробничого, інноваційного, фінансового менеджменту, менеджменту персоналу і деяких інших видів функціонального менеджменту. Проте ці спроби вирішити проблему через екстраполяцію концепцій організаційного менеджменту на сферу інформаційної діяльності не є продуктивними. Екстраполяційні методи мало придатні для розгляду сутності

інформаційного менеджменту.

Сутнісний підхід, на наш погляд, передбачає розгляд принципових основ управління інформаційною діяльністю на різних рівнях: на рівні окремої установи, територіальному, регіональному, державному і міжнародному. Саме з позицій такого підходу в зарубіжній літературі інформаційну діяльність (зокрема по відношенню до фірми або підприємства) нині все частіше називають управлінням інформаційними ресурсами або інформаційним менеджментом. Таким чином на низовому рівні інформаційний менеджмент – це новий тип управління установою (підприємством, фірмою), яке здійснюється на засадах комплексного використання всіх видів інформації: науково-дослідної, технологічної, техніко-економічної, матеріально-технічної, науково-фінансової, кадрової та ін., яка циркулює усередині установи, а також надходить до неї іззовні. Завдяки інтеграції і використанню цих видів інформації досягається повна і швидка адаптація даної установи до змін у зовнішньому середовищі.

Слід зазначити, що ефективність діяльності будь-якої установи в розвинутих демократичних країнах зумовлюють 3 види ресурсів виробництва: кадрові, фінансові, матеріальні. За останнє десятиріччя до цієї тріади додався ще один ресурс – інформаційний: складність взаємодії при керуванні ресурсною тріадою потребує істотного розвитку інформаційного виробництва, яке має забезпечити цю взаємодію.

Тому значне місце у вивченні курсу відводиться питанням управління інформаційними ресурсами установи, тобто їх формуванню й ефективному використанню В остаточному підсумку від якості управління інформацією, інформаційними ресурсами та інформаційним виробництвом залежить ефективність використання і розвиток інших ресурсів установи. Таким чином, на порозі інформаційного суспільства усвідомлена необхідність управління інформацією в будь-якому виробництві, поряд із управлінням кадрами, фінансами і матеріальними ресурсами.

Під управлінням інформацією слід розуміти управління інформаційним виробництвом будь-якої системи. З цією метою в установах створюються відповідні автоматизовані інформаційні системи управління, що інтегрують усі види внутрішньої і зовнішньої інформації. Надходження всіх видів інформації в єдину систему дає змогу здійснювати інформаційний моніторинг внутрішнього і зовнішнього середовища, сприяє обґрунтованому прийняттю рішень. У межах єдиної інтегральної системи установи створюються нові інформаційно-управлінські системи, наприклад системи стратегічної інформації.

Ще одним напрямом концепції управління інформаційними ресурсами є проблема підготовки інформації для керівників, яка відзначається своєю

комплексністю і динамічністю. При цьому інформаційне забезпечення або інформаційне обслуговування розглядається як складова єдиного інформаційного виробництва.

Органічною частиною курсу Інформаційний менеджмент і маркетинг є розгляд проблем інформаційного маркетингу як частини менеджменту з управління ринковою поведінкою установи. У цій частині курсу вивчаються основні положення теорії маркетингу, його структура, зміст і особливості, інформаційні продукти і послуги в комплексі маркетингу, ринки інформаційних продуктів і послуг, проблеми розповсюдження інформації, форми і методи рекламної діяльності на інформаційному ринку. Інформаційний маркетинг вивчає технології аналізу і контролю інформаційного середовища, форми й засоби вивчення суб'єктів ринкової діяльності.

Таким чином, курс Інформаційний менеджмент і маркетинг відзначає комплексний підхід до інформаційної діяльності, сучасний методологічний апарат аналізу, планування і контролю, нові цільові орієнтири розвитку інформаційних структур, система взаємозумовлених практичних рекомендацій.

Дисципліну Інформаційний менеджмент і маркетинг вивчають студенти факультетів Документознавство та інформаційна діяльність (III, IV курс), Культурологія (IV курс, кваліфікація менеджер-економіст соціокультурної сфери), а дисципліну Інформаційний маркетинг - студенти факультету Бібліотекознавство та інформатика (IV курс). Необхідність вивчення курсу студентами цих факультетів (у різних обсягах) зумовив диференційований підхід до викладання матеріалу. Основне розходження полягає в широті кола досліджуваних явищ і ступеня детальності їх розглядання.

Окремо слід зупинитися на питанні міжпредметних зв'язків. Зазначимо, що матеріал курсу базується на запасі знань, які студенти набули в загальноосвітніх курсах, фундаментальних економічних дисциплінах, у спеціальних дисциплінах: Інформатика, Соціальні комунікації, Документознавство, Діловодство, Інформаційні технології, і сприяє не лише одержанню студентами фахової кваліфікації, але й широкої загальнокультурної ерудиції, оскільки базується на знаннях закономірностей розвитку сфери інформаційної діяльності.

Як відзначають спеціалісти, існує декілька рівнів освоєння фахового простору, так званої рефлексивності фахової діяльності: теоретичний, методологічний, технологічний і управлінський. На кожному з цих рівнів у спеціалістів є розходження стосовно процесів, що відбуваються у фаховому просторі інформаційної діяльності. Управлінська діяльність відрізняється не лише обсягом фрагмента фахового простору, на який вона спрямована, але і якісною специфікою. Тому розгляд питання, наприклад, інформаційних

ресурсів щодо їх організації і управління, можна вважати не тільки виправданим, але і необхідним.

Детального обговорення потребує взаємозв'язок змісту курсу Інформаційний менеджмент з курсами Інформатика, Інформаційні технології, Інформаційні системи. Передусім слід зазначити, що діяльність по збору, обробці , збереженню, пошуку, видачі та передачі інформації в зарубіжній літературі все частіше називають інформаційним менеджментом. Уже сама ця діяльність - технологічний процес певного рівня. Тому питання може викликати скоріше співвідношення інформаційного менеджменту і електронних (комп'ютерних, автоматизованих) інформаційних технологій. Швидкий розвиток процесів комп'ютеризації у всіх сферах діяльності створює хибне уявлення про їх всемогутність, про перетворення інформаційної техніки у визначальну силу розвитку сучасного суспільства. Виникають і поширюються шкідливі технократичні ілюзії, основані на недооцінці значення соціальних чинників. Втім основною передумовою підвищення продуктивності управлінської діяльності в різноманітних сферах є не стільки застосування нової техніки, скільки зміна відношення до інформації, уміння ставити і формулювати в змістовних термінах завдання, пропозиції загальної схеми їх вирішення, здійснювати фундаментальний аналіз, передпроектний організаційний аналіз інформаційної структури і використання людей і техніки в цих процесах. А управлінська електронна технологія це лише засіб перетворення інформації, що надходить на вході, у форму, що одержують на виході системи. У свою чергу інформаційні системи можуть розглядатися як на рівні загальної теорії систем, що ні в якому разі не є завданням даного курсу, так і на рівні проблем використання інформаційних систем у цілях управління. Останні питання мають свою специфіку. Поряд із концепціями автоматизованих систем управління (АСУ) і інформаційних систем управління (ІСУ), у сфері управління використовуються такі інформаційні системи як системи забезпечення процесів прийняття рішень, системи раннього повідомлення, інформаційні системи для вивчення ринку, системи опрацьовування знань, експертні системи та ін.

Отже, курси Інформаційний менеджмент і маркетинг, Інформаційні технології, Інформаційні системи вивчають різні сторони об'єктів і вирішують різні завдання. Але результати цих дисциплін використовуються спільно для розв'язання практичних завдань управління за допомогою комп'ютерної техніки.

Таким чином, змістовна насиченість курсу дає студентам уявлення про сучасні методи прийняття ефективних управлінських рішень, можливість з нових позицій комплексно розглянути систему знань окремих навчальних дисциплін, більш тісно погоджувати ці знання з сучасною ринковою ситуа-

цією. Специфіка дисципліни полягає в тому, що вона інтегрує об'єктні знання інших спеціальних дисциплін і пропонує студентові цілісну концепцію закономірностей інформаційної діяльності на різних рівнях управління. Таке розуміння цілей і завдань формує новий тип професійного бачення процесів інформаційного виробництва щодо стратегічних цілей їх розвитку.

Слід зазначити великі потенційні можливості подальшого вдосконалення і поглиблення змісту курсу. Курс знайшов своє логічне продовження в таких спеціальних курсах як Маркетинг у ДІС; Інформаційний ринок продуктів та послуг. Потребує на увагу ситуація з процесами впровадження інновацій у інформаційний менеджмент, управління нововведеннями. Мова може йти про створення ефективної системи управління нововведеннями в інформаційній сфері. З погляду концептуального розвитку особливо важливими є проблеми управління соціальною інформацією на всіх рівнях її функціонування: регіональному, державному, міжнародному. Перспективним вважається розгляд питань законодавчого, організаційно-технологічного характеру, що потребують нових підходів і взаємного ув'язування в процесі стратегічного й оперативного управління інформаційною діяльністю на сучасному етапі.

Підготовка кваліфікованих кадрів для роботи в умовах ринкової економіки потребує підвищення ефективності навчального процесу, використання методів навчання, що передбачають різноманітні засоби управління когнітивною, комунікативною і креативною діяльністю учасників навчального процесу. Матеріал курсу викладається за допомогою традиційних, репродуктивних методів навчання у формі лекцій, практичних занять, використовуються проблемно-пошукові методи активного навчання, спрямовані на розвиток пізнавальної активності і наукового мислення (наприклад, з тем Теорія змін, Соціально-психологічні аспекти впровадження нововведень, ділова ситуація Завдання передпроектного організаційного аналізу інформаційної установи). Головна мета: навчити майбутніх спеціалістів не використовувати стандартні управлінські рішення, а застосовувати алгоритми ефективної їх розробки в конкретних умовах. На її досягнення спрямований комплекс практичних завдань і завдань для самостійної роботи студентів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Артамонов Г.Т. Информатика: теория и практика (заготовки к книге) // НТИ. Сер. 1. Орг. и метод. инф.работы. – 1998. - № 6. - С. 31-35.*
2. *Инфосфера: Информационные структуры, системы и процессы в науке и обществе / Ю.М. Арский, Р.С. Гиляревский, И.С. Туров, А.И. Черный. - М.:*

ВИНИТИ, 1996. - 489 с.
3. *Каптерев А. От компьютерной грамотности к компьютерной культуре // Библиогр. - 1998. - № 5. - С. 3-8.*

Надійшла до редколегії 17.04.2000 р.

УДК 002.02:009

В.А. МАРКОВА

КНИГА І ЧАС (СПРОБА ПОСТАНОВКИ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПИТАННЯ)

У статті розглядається взаємозалежність феномена Книги і сприймання Часу на фоні змін типів культур

Ситуація кінця. XX ст., яке ми тільки-но залишили, пройшло під знаком кінця: на зміну проголошеної Ф.Ніцше смерті Бога прийшло передчуття О.Шпенглером занепаду Європи, а далі смерть автора Р. Барта, кінець книги Ж. Дерріда, кінець історії Ф. Фукуями. Бачення в такій послідовності певного знаку змушує пильніше придивитися до зазначеного ряду і виділити певний інваріант, який визначає таку послідовність. Очевидно, що йдеться про глобальні зрушення в світосприйманні західної людини, і наведена ескапада є лише ланкою єдиного стану культури, ім'я якому ситуація постмодерну.

Рахунок, що був пред'явлений в XX ст. попередньому стану культури, на перші позиції виносив логоцентризм. Західна культура, кінець якої проголосив Шпенглер, спиралася на владу Слова, і була, насамперед, культурою книжною. Метафору Книга Світу можна визнати безперечною в своїй тотальності по відношенню до західної культури, для якої вона - коментар до тексту. Гра інтерпретацій, що породжені нею, пронизують європейську культуру наскрізь від текстів Священного Писання через метафору доби Відродження Книги Природи до хайдеггеріанської онтології мови і семіотичного пантекстуалізму, її вигини збігаються з найважливішими культурними трансформаціями. Проголошення смерті Бога є констатацією закриття тексту Священного Писання, а разом з тим і есхатологічного світосприймання, що протягом майже двох тисячоліть визначало лінійний напрям руху історії з минулого в майбутнє. Кінець історії також виявився пов'язаним із Книгою. Так, за думкою М. Маклюена, майбутнє виникло разом з писемністю, яка перетворила подію на фіксовану в часі пригоду. І таким чином кінець книги вже сприймається не як один з..., а як метафора

кінцевої завершеності західної культури. Ф. Фукуяма під кінцем історії розуміє зняття протиріч у західному світі, що тривалий час був плацдармом історії, а для такої надісторичної ситуації характерним є смерть живої культури: ...нема ні мистецтва, ні філософії, є лише музей людської історії, що ретельно оберігається. Закінчується стаття запитанням з надією на те, що саме ця перспектива багатовікової нудьги примусить історію взяти ще один, новий старт?. А тому постмодернізм не починає, як вважає більшість, нову лінію розвитку культури, а завершує стару, але завершує її цілковито і безповоротно. Що далі?

Кінець... і знову початок. І знову лінія перетворюється в коло. І знову майбутнє шукають в минулому. Вектор часу направлений вперед із минулого в майбутнє відносно суб'єкта, метнувшись вгору на початку XX ст., зробивши сальто і повернувшись в зворотному напрямі окреслив коло. А тому все частіше йдеться про те, що майбутнє потрібно шукати в глибинній архаїці. І головним доказом на користь такої точки зору вважається перевага в сучасній культурі візуально-акустичного образу над вербальним. Це змушує розглянути взаємозалежність феномена Книги, як стійкого інваріанта культури, і сприймання Часу.

О. Шпенглер визначив певну послідовність важливих символів для культур чутливих до часу, і серед них годинник та форма поховання. І тут же: А наші музеї, куди ми зносимо усю сукупність минулого, що стало чуттєво-тілесним! Хіба й вони не є першорядним символом? Хіба їх призначення не зберегти, на зразок мумій, тіло всієї культурної історії? Хіба ми не збираємо як незліченні дати в мільярдах надрукованих книг, так і всі творіння всіх мертвих культур у сотнях тисяч західноєвропейських місць, де в загальній масі зібраного кожний окремий предмет цілком абстрагований від плинної миті своєї нинішньої цілі – єдиного святого стосовно античності – і рівномірно розчинений у нескінченній рухливості часу.

Слово і буква: родинний скандал. В одному з інтерв'ю Ж. Дерріда назвав взаємовідношення письмового та усного слова в культурі родинним скандалом, і дійсно таке протистояння задавало лінію напруги в ній, а зміна переваги одного над іншим була свідченням певних зрушень. С. Аверинцев у розділі Слово и книга монографії Поэтика ранневизантийской литературы, яка є майже єдиною вітчизняною публікацією, в якій книга розглядається як символ певних культур, демонструє такі зрушення. Слід зазначити, що монографія С. Аверинцева, незважаючи на її філологічну спрямованість, давно вважається класичною працею, що вводить читачів у цілісний світ візантійської культури. Предметом книги автор визначає поетику як робочі установки ранньовізантійських письменників, як ці останні реконструюються з самих літературних пам'яток. Тип культури пронизує усі рівні,

утворюючи єдність. Рівні – тому й рівні, що ці рівні цілого, їх відмінність зумовлена їх взаємоспіввідношенням. Одним із таких рівнів є зв'язок між бюрократичним світом константинопольських писців - та підвищеною чутливістю до графічної форми літературного тексту. Дослідження зазначеного рівня здійснюється в колі як візантійської культури, так і попередніх культур, нащадком яких вона стала. Дослідження і порівняння літературних текстів античності та Візантії дозволили автору дійти висновку, що перед нами важливе історико-культурне зрушення, яке полягає в тому, що притаманна для Давньої Греції первинність усного слова в епоху елінізму, який розвивається на близькосхідному грунті - світом слова письмового, втрачається. Йому на зміну приходить культ книги, який визначає обличчя всієї середньовічної культури. Витоки такого зрушення С. Аверинцев вбачає в релігійних підвалинах та в умовах державного устрою. Доцільним є доповнити зазначений аналіз співвідношенням усного та письмового слова з чутливістю певних культур до Часу.

О. Шпенглер розрізняє дві можливості людського світобачення: те, що становиться і те, що перебуває. Б.А. Успенський, аналізуючи сприймання Часу як семіотичну проблему, відзначає, що циклічне є характерним для космологічної свідомості, визначальним для такої свідомості є символічне ставлення до подій, а лінійне притаманне історичній свідомості з причинно-наслідковим відношенням. Ю.М. Лотман аналізує текстуальність залежно від двох способів сприймання часу: циклічного та лінійного. Циклічний час передбачає безперервне повторювання вічного циклу. Йому відповідає тип колективної пам'яті, що зберігає дані про порядок, який фіксує ритуал, звичаї. На думку Ю.М. Лотмана, тип культури, який орієнтований на циклічне сприймання часу, може зовсім не мати писемності. Як приклад він наводить феномен високорозвинутої південноамериканської доінкської цивілізації. Лінійне сприймання часу основується на причинно-наслідкових зв'язках, головним для нього є подія, яку потрібно зберігати. А тому типу культури, в основі якого лежить таке сприймання часу, писемність необхідна.

Спираючись на наведену типологію, можна здійснити рецепцію феномена Книги у різних культурах, дослідити взаємозалежність її функціонування і сприймання Часу. Зважаючи на обмежений обсяг, в статті лише контурно намічаються основні лінії даної проблеми.

Серед культур з циклічним сприйманням часу слід назвати архаїчні культури та культуру Давньої Греції. Але, якщо архаїчні культури були дійсно неписемні, то в культурі Давньої Греції писемність існувала, більше того, майже всі громадяни Афін V ст. до н.е. були грамотні. В даному разі доречно прислухатися до думки С. Аверинцева: потрібно розрізняти грамотність як практичний навик і грамотність як символ. У культурі Давньої

Греції грамотність є саме практичним навиком, символи ж там інші. Насамперед, - людське тіло, не спотворене неприродними позами (серед інших неприродних, рабських поз і поза переписувача, читача книг), тіло, якому притаманний голос, дар слова, тобто постать оратора. Мовлення оратора - його невід'ємна частина, воно здійснюється тут і зараз, його неможливо заготовити наперед, воно одиничне і неповторне, воно забезпечує повноту присутності. Письмово фіксоване слово - це лише видимість мудрості, а не справжня мудрість, воно приводить до безпам'ятства, воно не передбачає діалогу та ін. ми можемо прочитати в платонівському Федрі. Давній грек не сприймає пам'яті, історії, усе пережите ним відразу ж перетворюється на міф, він не становиться, а завжди перебуває. Саме тому давньогрецька культура орієнтована на усне слово на відміну від письмово фіксованого.

До культур з лінійним сприйняттям часу можна віднести Єгипетську та Західноєвропейську. Але важко говорити про те чи інше сприймання часу в чистому вигляді. Так, Б.А. Успенський відзначає подвійне сприйняття часу у добу Середньовіччя: сумісництво космологічної та історичної свідомостей виразно представлено в християнській догматиці. Спокутна жертва Ісуса Христа дала людству надію на спасіння, тим самим людське буття отримало напрям розвитку. Історія має кінець, який означає повну реалізацію Божого задуму на Землі. Боговтілення не припускає перевтілювання, вічного повернення. Звідси значення, яке має для християнства історія, необоротність історичного часу, історичної миті, дати, до якої прикріплено втілення надчасового.

Аналізуючи сприймання часу в культурі середньовічного Заходу Ж. Ле Гофф зазначає, що для нього характерна безперервність та лінійність, на відміну від сприймання циклічного часу античністю. Але в той же час, циклічне сприймання часу залишило свій слід у середньовічній ментальності. Кожний рік протягом тисячоліть літургія змушувала християн заново переживати стиснуту в ній з незвичайною силою священну історію. Тут ми маємо справу з магічною ментальністю, яка перетворює минуле в теперішнє, тому що канвою історії служе вічність. Таким чином, середньовічне сприймання Часу було подвійним: есхатологічне світовідчуття задавало лінійний напрям і породжувало історію, а культ визначав циклічність і знаходив відображення в міфі. Ця подвійність відбилася і на функціонуванні Книги в середньовічній культурі.

Для раннього Середньовіччя характерною є перевага циклічного сприймання часу, який вважався сакральним, магічним. Час належав Богові, а тому в історичних хроніках відсутні точні дати, світські оповідальні тексти орієнтовані на початок подій, що характерно для міфів. Сакральної функції в

цей період набуває і Книга. Читання текстів Священного Писання передбачало не лише постійне повернення до них, а й упорядкування цих повернень згідно з річним циклом священної історії (таке читання текстів Священного Писання передбачається Церковним календарем і нині).

Ставлення до Книги як до святині позначилося і на її оформленні. Саме в середньовічному манускрипті були закладені основні елементи книги, що успадкувала сучасна цивілізація. В уніціальному письмі в VII ст. слова почали відокремлюватися один від одного пропусками. Культурологічним результатом цього став поступовий перехід від читання вголос до читання про себе. Так, Августина наприкінці епохи античності вразила звичка Амвросія Медіоланського читати про себе. Це сприяло розповсюдженню молитви про себе, бо до певного часу вона читалася вголос. Поступово молитва про себе стає вищою формою звернення до Бога. При цьому досконалість моління досягається при наявності книги, а як слідство - підвищена потреба в молитовниках. Сакральний сенс букв (наприклад альфи і омеги - Я есмь Алфа и Омега, начало и конец... (Отк. 1,8) став основою для розвитку мистецтва ініціала в середньовічному манускрипті. А вчення про одвічний Логос, втілений образ якого - людське обличчя Христа, наголошувало на візуальне сприймання, що підвищувало роль ілюстрацій у тексті. Так, Є.В.Завадська, досліджуючи втілення Апокаліпсису в середньовічній книзі, звертає увагу на те, що його текст є зафіксованими видіннями очевидця, і це зумовлює перевантаження ілюстраціями. Нерідко середньовічні кодекси містили близько 100 ілюстрацій. Апокаліпсис мислився як зібрання ілюстрацій, що читаються як би натомість. Сакральність книги проявлялася і в тому, що читання було не єдиним способом її використання: молитовники виступали як обереги, талісмани, виліковували віруючих від хвороби, тобто виконували роль святих мощей, а іноді й заміняли Євхаристію. Таке використання має біблійні витоки (епізод із посвяченням у пророки Ієзекііля - Сын человеческий! Накорми чрево твое и наполни утробу сим свитком, который я даю тебе! (Иез. 3.3); в Апокаліпсисі - И взял я книжицу из руки Ангела, и съел ее... (Отк. 10, 10).

За Ж. Ле Гоффом зміни в ментальному сприйманні часу розпочинаються з XIII ст. Саме тоді намічається поступова перевага лінійного сприймання часу над циклічним. Лінійне сприймання часу визначає рух подій, що пов'язані причинно-наслідковими зв'язками, від початку до кінця. Кожна подія фіксується оскільки вона є причиною для наступної події. Саме цим зумовлена необхідність кумуляції та зберігання фіксованих подій. Така зміна в сприйманні часу спричинила і відповідні зміни в функціонуванні Книги. Якщо до XIII ст. вона насамперед скарб, якому притаманна переважно сакральна функція, то потім книга набуває утилітарного значення. Саме в

цей період набуває розвитку університетська книга, яка в першу чергу передає знання. Ж.Ле Гофф відзначає, що зміна функцій книги була лише частковим випадком більш загальної еволюції - традиційне суспільство, в якому велику роль грала усна передача інформації, вчилося користуватися письмовим словом.

Винахід книгодрукування знаменував перемогу письмового слова над усним. Коли Гутенберг перевів європейський манускрипт у друковану книгу - нову сутність, в якій поєднуються однаковість і множинність, він поклав кінець пануванню усної схоластичної філософії....

Таким чином, лінійне сприймання часу, що передбачає підвищену чутливість до історії, яка спирається насамперед на фіксоване слово, на значний період визначило західноєвропейську цивілізацію як цивілізацію книжкову. Друкована продукція невпинно зростала, відбувався процес удосконалення її структури, типізація і спеціалізація, потреба в оперативній інформації зумовила появу газет і журналів. Одночасно змінювалася і система розповсюдження і використання книги. В проектах XVII ст. відбилося прагнення відобразити порядок світу в Енциклопедії та Бібліотеці. Сама форма та структура книги співвідносилася з лінійним плином часу: вона, як правило, передбачала послідовне читання від початку до кінця.

Ідея прогресу в добу Просвітництва з її уявленнями про знання як засіб установлення загального щастя, що прийшла на зміну теологічним ідеям, при зміні орієнтирів не змінили напряму руху Часу. Саме недовіра до знань, що тягарем минулого давить на сучасне, визначила обличчя культури XX ст. і теоретично сформувалася як критика західної логоцентричної традиції. Але, щоб така критика стала можливою, потрібні були глобальні зрушення у сприйманні Часу.

Кінець книги? В. Подорога відзначає, що проголошена Ф. Ніцше смерть Бога є смертю класичної філософської книги. Ф.Ніцше, розуміючи, що в його час, книга є єдиною можливістю участі мислителя в універсумі культури, робить спробу подолати книгу як систему, книгу, як лінійно упорядковану структуру. А тому - фрагментарність, незакінченість, метафоричність - ось перше, на що звертає увагу читач при знайомстві з літературними експериментами Ніцше.

Р. Барт, говорячи про смерть Автора, зазначає, що автор завжди в минулому по відношенню до книги, книга і автор самі собою розміщуються на спільній осі, що орієнтована між до та після. На зміну автору прийшов скриптор, який народжується разом з текстом, у нього є лише один час - час акту мовлення, а тому будь-який текст вічно пишеться тут і зараз.

Органічно до цього ряду примикає Ж. Дерріда з ідеями первинності письма як засобу подолання метафізичного насильства Логоса, що знай-

шов своє втілення в Книзі. Претензії, що висловлює Ж. Дерріда, стосуються саме історії, що була поєднана з логоцентричною метафізикою і вичерпала себе. Доречно зазначити, що і Р. Барт, і Ж. Дерріда мають на увазі не письмо як форму репрезентації мови, а, насамперед, як акт відкритості новим смислам, гру в середині мови. Писати – бути відкритим випадковості, визволяти себе від примусової прихильності до значення, поняття, часу та істини, які панують в західному філософському дискурсі.

Важливе місце в концепції письма Ж. Дерріда відводиться ідеї нелінійного письма. Він виступає з критикою поширеного погляду на те, що лінійна послідовність постанови письмових знаків відображає лінійність звукового мовлення. Акту мислення притаманна нелінійність, яка протирічить лінійному письму. Давнішні форми письма носили нелінійний характер, але поступово лінійне письмо перемогло як структурно-сумісне з економікою, технікою, ідеологією цивілізації. Але в наш час можна констатувати повернення культури в бік нелінійності. Те, з чим має справу сучасне мислення, не можна подати на письмі лінійно, у формі книги.

Початок XX ст. ознаменувався надломом у світосприйманні західної людини: зневіра в ідеалах і цінностях попередньої доби з вірою в абсолютний тріумф розуму, ідеї Прогресу, необмеженість людських можливостей підірвала й ідею історії як цілеспрямованого лінійного руху взагалі. Ідеї єдності простору і часу стали проблематичними.

Означений як постмодерністський, сучасний стан культури відзначається такими ознаками як дискретність, фрагментарність, розсіювання, хаотичність, невизначеність. Таким чином, ні про яку лінійність в сприйманні часу вже мови йти не може. Замість лінії виникає ризома, як символ постмодерністської культури, час втрачає лінійність, розсіюється. Фрагментарність культури, відсутність цілісності, ідеї поступового розвитку роблять зайвою категорію часу як таку, що включає в себе минуле, сучасне та майбутнє.

Головним принципом забезпечення інформацією в сучасному суспільстві є її доступність в необхідний для користувача час. Тобто нині відбувається процес освоєння сучасного. Така тенденція є характерною для культур з циклічним сприйняттям часу, а саме тому все частіше йдеться про неоархаїку.

І якщо метафорою західноєвропейської культури була книга, як цілісна конструкція з лінійною структурою, то в епоху постмодерну нею стає текст, що є не лінійний ланцюг слів, який виражає єдиний, немов би теологічний смисл (повідомлення Автора-Бога), але багатомірний простір, де сполучаються і сперечаються один із одним різні види письма, ні один із яких не є вихідним; текст зітканий із цитат, що відсилає до тисяч культурних джерел. Очевидно, що форма класичної книги вже не відповідає таким вимогам.

Тому можна констатувати той факт, що ми стоїмо на порозі глобальних зрушень, які позначаться на Книзі як єдності матеріального і духовного.

Якої б форми та зовнішнього вигляду не набувала книга, вона завжди була матеріалізованою думкою та словом людини, завжди через видимий образ людина передавала на особливому матеріалі свої думки і слова, і це було книгою,– зазначає видатний російський книгознавець М.М. Куфаєв, стверджуючи тим самим рухливість матеріальної сутності книги.

Тому проголошений кінець книги як культурна метафора не означає кінця книги як форми комунікації. Ю.М. Столяров зазначає, що етимологічний смисл слова книга давно втрачений, і в такому разі її зовнішній вигляд не має значення.

Процес подолання класичної форми книги, розпочатий Ніцше, триває й нині: від експериментів з організацією текстового простору, що передбачає вихід за межі лінійного читання, до змін форми (аудіовізуальні, електронні варіанти). І це, безумовно, є ознакою часу. Кожна епоха вибирає собі уподобані метафори, на які спирається її реальність.

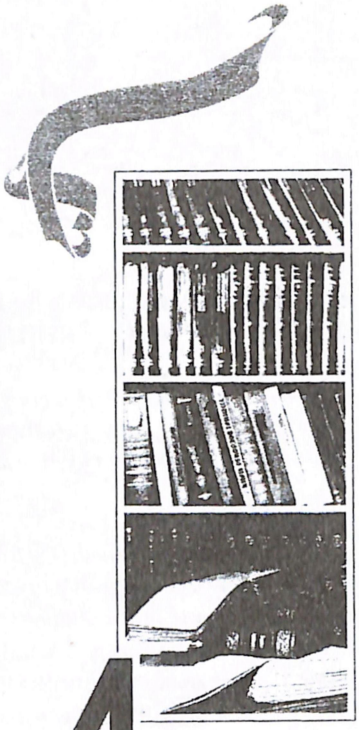
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Ліотар Ж.-Ф. Ситуація постмодерну // Філос. і соціол. думка. – 1995. – № 5-6. – С. 15-38.*
2. *Филоненко А.С. Книга мира: Европейская культура в зеркале метафоры // Вторая навигация: Философия, культурология, литературоведение. – Х., 1997. – С. 122*
3. *Фукуяма Ф. Конец истории? // Вопр. филос. – 1990. – № 3. – С.148*
4. *Постмодернизм и культура (материалы круглого стола) // Вопр. филос. – 1993. – № 3. – С. 15.*
5. *Генис А. Вавилонская башня: Искусство настоящего времени: Эссе. – М.: Независимая газета, 1997. – С. 136*
6. *M. Mcluhan Counterblast, Harcourt, 1969. - P. 17*
7. *Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории. Т. 1. Образ и действительность. – Минск: ООО Попурри, 1998. – С. 202*
8. *Дерріда Ж. Позиції: Бесіди з Анрі Ронсом, Юлією Крістевою, Жаном-Луї Удбіном, Гі Скарпетта. – К., 1994. – С. 23*
9. *Аверинцев С. Поэтика ранневизантийской литературы. – М.: CODA, 1997.– С. 3*
10. *Успенский Б.А. История и семиотика (Восприятие времени как семиотическая проблема) // Успенский Б.А. Избр. тр. – М., 1996. – Т. 1. – С. 10-70.*
11. *Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров: Человек – текст – семиосфера – история. – М.: Языки рус. культуры, 1996. – 447 с.*
12. *Платон Федр // Платон Диалоги. – Ростов Н/Д., 1998. – С. 303-310.*
13. *Аверинцев С. Христианская мифология // Мифы народов мира: Энциклопедия. – М., 1992. – Т. 2. – С. 600.*
14. *Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада. – М.: Прогресс-Академия,*

1992. - С. 165.

15. *Ляхов В.Н. Очерки теории искусства книги. – М.: Книга, 1971. – С. 41-43.*
16. *Стаф И.К. Печатный текст и народная культура // Arbor Mundi. – 1992. – № 1. – С. 173-182.*
17. *Завадская Е.В. Мир как книга (Образ книги в Апокалипсисе и образы Апокалипсиса в книге) // Книга: Исследования и материалы. – М., 1990. – Сб. 61. – С. 85-94.*
18. *Стаф И.К. – С. 179; Аверинцев С. Поэтика ранневизантийской литературы.– С. 213-214.*
19. *Маклюэн М. Прошлобудущее книги // Курьер ЮНЕСКО. – 1972. – Янв. – С. 16.*
20. *Подорога В. Выражение и смысл: Ландшафтные миры философии: Серен Киркегор. Фридрих Ницше. Мартин Хайдеггер. Марсель Пруст. Франц Кафка. – М.: Ad Marginem, 1995. – С. 209*
21. *Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс, 1994. – С. 384-391.*
22. *Деррида Ж. Конец книги и начало письма // Интенциональность и текстуальность: Филос. мысль Франции XX века. – Томск., 1998. – С. 218-224.*
23. *Найман Е. Сцена письма и метаморфоза истины // Интенциональность и текстуальность: Филос. мысль Франции XX века. – Томск, 1998. – С. 205-217.*
24. *Derrida J. De la Grammatologie. P., 1967. P. 130*
25. *Куфаев М.Н. Избранное: Тр. по книговедению и библиотековедению. – М.: Книга, 1981. – С. 42-43.*
26. *Столяров Ю.Н. Соотношение книги с иными видами документов // Книга: Исследования и материалы. – М., 1989. – Сб. 58. – С. 67-79.*

Надійшла до редколегії 25.05.2000 р.

4 Бібліотечно-інформаційна освіта

УДК 378.602(477.54)

С.І. ВОЛКОВА
Т.П. САМІЙЛЕНКО

КАФЕДРА БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА ХДАК: ДО 75-РІЧЧЯ ПІДГОТОВКИ БІБЛІОТЕЧНИХ СПЕЦІАЛІСТІВ

Висвітлено історію однієї з провідних спеціальних кафедр Харківської державної академії культури – кафедри бібліотекознавства, яка значною мірою сприяла розвитку бібліотечної справи в Україні

Історія кафедри бібліотекознавства починається з 30-х років, хоча бібліотечне відділення відкрито у 1927 р., а перший випуск бібліотекарів здійснено у 1929 р. Підготовка бібліотечних працівників розпочалась у 1925 р., коли Рада народних комісарів УРСР прийняла постанову про відкриття у 1925/1926 навчальному році в Харківському інституті народної освіти (ХІНО) факультету політичної освіти з міським і сільським відділами. Завданням нового факультету була підготовка висококваліфікованих працівників позашкільної освіти. У 1927 р. міський і сільський відділи було ліквідовано і створено шкільно-курсове і бібліотечне відділення для підготовки організаторів політосвітньої роботи (завсільбудів, завклубів, працівників окружних та районних інспектур політосвіти). Студенти набували також кваліфікацію організаторів бібліотечної роботи та бібліотекарів.

Для викладання бібліотекознавства в ХІНО Наркомос УРСР рекомендував Н.Я. Фрідьєву - відомого на той час організатора і дослідника бібліотечної справи, яка працювала керівником кабінету бібліотекознавства та бібліотечного об'єднання при Публічній бібліотеці ім. РКП(б) (нині Національна парламетська бібліотека України) і приділяла значну увагу підготовці та перепідготовці бібліотечних кадрів. Діяльність методиста, інструктора Надія Яківна поєднувала з творчою, науковою роботою в галузі бібліотекознавства як кореспондент УНІК (УНДІК - Український науково дослідний інститут книгознавства).

Її праці публікувалися в трудах УНІК, Красном библиотекаре та інших виданнях того часу.

Очоливши факультет політосвіти у 1928 р., Надія Яківна організує першу в Україні кафедру бібліотекознавства, якою керує з 1931 до 1934 рр. і виконує обов'язки професора. Досвід роботи на бібліотечних курсах у Том-

ську, Уфі, Києві допоміг Н.Я. Фрідьєвій у розробці навчальних планів, програм та методичних вказівок. Надія Яківна багато сил віддавала вирішенню цієї проблеми, брала активну участь майже в усіх союзних та республіканських нарадах та конференціях, що були присвячені питанням бібліотечної освіти, виступала на сторінках спеціальної преси [15]. В 1935 р. вона змушена була залишити викладацьку роботу в зв'язку із звинуваченням в українському буржуазному націоналізмі.

У 1931 р. інститут розпочав підготовку науково-дослідницьких кадрів в аспірантурі із спеціальностей: методика роботи з читачем, література для дітей та бібліографія, що сприяло укомплектуванню кафедри кваліфікованими спеціалістами.

У 1935 р. ВУІКО реорганізовано в УБІ (Український бібліотечний інститут) з двома факультетами: підготовки працівників масових бібліотек та бібліотек для дітей. Згодом (у 1939 р.) інститут перейменовано у ХДБІ (Харківський державний бібліотечний інститут). Вивчення книги і читача (історія і сучасність)-ця тема залишається провідною для кафедри, про що свідчать публікації викладачів кафедри і її керівника Д.М. Лекаренка [11].

Наприкінці 30-х рр. в ХДБІ було створено три факультети: бібліотекознавства, бібліотек для дітей і юнацтва, бібліографії. Зміцніла і видавнича база інституту. У 1940 р. виходить перший том наукових записок, де опубліковані і праці викладачів кафедри бібліотекознавства [11].

У 1941 р. кафедра бібліотекознавства провела науково-методичну сесію з питань сучасного стану бібліотечної справи, на яку були запрошені представники ДБ СРСР ім. В.І. Леніна (м. Москва), ПБ ім. М.Є. Салтикова-Щедріна (м. Ленінград), НБ АН України, обласних бібліотек України та вищіх бібліотечних навчальних закладів Москви та Ленінграда.

З початком Великої Вітчизняної війни ХДБІ був евакуйований до Кзил-Орди Казахської РСР, де повинен був працювати при ХДУ ім. О.М. Горького на правах факультету, але через відсутність викладачів спеціальних дисциплін і належної матеріальної бази припинив свою діяльність.

Після звільнення Харкова від фашистських загарбників бібліотечний факультет відновив свою роботу при Педагогічному інституті ім. Г.С. Сковороди (1944 р.), готував працівників масових бібліотек. Уже з 1944 р. функціонувала кафедра бібліотекознавства. Відновленню роботи факультету і кафедри бібліотекознавства допомогли багатий досвід бібліотечної, педагогічної і наукової роботи в галузі бібліотекознавства Н.Я. Фрідьєвої. Вона завідувала кафедрою бібліотекознавства з 1944 до 1968 р., в перші роки виконувала обов'язки декана бібліотечного факультету. Кафедра мала у своєму складі кваліфікованих фахівців А.А. Ашукіна, О.О. Майбороду, Р.Б. Гуревич, пізніше до них приєднався І.Я. Каганов (1949 р.); всі вони під

керівництвом Надії Яківни при нестачі навчально-методичної літератури зуміли організувати роботу і забезпечити навчальний процес. Створення кафедри як структурної одиниці було важливою подією в історії розвитку бібліотечної освіти в Україні.

ХДБІ відновив свою роботу у 1947 р. у складі трьох факультетів: бібліотекознавства, бібліографії, дитячих та юнацьких бібліотек. У 1954 р. факультети бібліотекознавства і бібліографії об'єднуються в єдиний бібліотечний факультет, який готував працівників для масових і наукових бібліотек, а через рік (у 1955 р.) і факультет дитячих та юнацьких бібліотек об'єднався з бібліотечним на правах відділення. Кафедра поповнюється молодими випускниками інституту (З.В. Гімальдінова, Т.П. Комісаренко, Т.О. Скрипник), після аспірантури ЛДІК на кафедру прийшла С.І. Волкова.

Структурна перебудова, організація комплексного (об'єднаного) факультету потребувала особливої уваги до розробки і підготовки навчально-методичної документації, зокрема перегляду навчального плану, укладання програм. Уперше була розроблена самостійна програма з курсу Бібліотекознавство з урахуванням національної специфіки розвитку бібліотечної справи в республіці. Для цього використовувалися тільки програми, затверджені Міністерством культури СРСР.

Зміцнів зв'язок з практикою. Цьому сприяли контакти з випускниками. Традиційним стало проведення конференцій випускників. На кафедрі була створена картотека випускників. Цей зворотній зв'язок дозволив накопичувати матеріал про якість підготовки спеціалістів бібліотечної справи, виявляти недоліки, вносити пропозиції щодо її подальшого удосконалення. Матеріали конференцій випускників публікувалися. Велика робота проводилась у період підготовки конференцій-листування ст.викладача Р.Б. Гуревич і зав.кабінетом О.П. Насонової з випускниками, ознайомлення з попередніми текстами доповідей, зауваження та ін.

Кафедра все більше впливала на розвиток бібліотек, сприяла впровадженню нових форм бібліотечної роботи, наприклад, таких як організація відкритого доступу до бібліотечних фондів. Співробітники кафедр разом з представниками суміжних кафедр організували як показовий відкритий доступ в одній із бібліотек м. Харкова, вивчали досвід бібліотек республіки і Союзу, що дало можливість підготувати збірник Відкритий доступ до книжкових фондів бібліотек [3].

Кафедра завжди реагувала на нові явища в бібліотечній практиці, критично оцінювала їх. Наприклад, при впровадженні так званих громадських засад у бібліотечній справі на виїзному засіданні в Дніпропетровську, були різко осуджені недоліки.

Наукові розробки кафедри в цей час різнобічні. Це і фундаментальне до-

слідження діяльності публічних і народних бібліотек Н.Я. Фрідьєвої, і її монографія, присвячена нашій землячці Х.Д. Алчевській, що півстоліття вела просвітницьку діяльність, вивчала інтереси читачів і відіграла значну роль у вирішенні питання про доступність класичної художньої літератури масовому читачеві. Це і нариси І.Я. Каганова про розвиток української книги наприкінці шістнадцятого і у сімнадцятому столітті, де автор визначає, що давала книга читачам і хто був її читачами, та аналізує особливості української книги кінця XVI-XVII ст. щодо її оформлення, ілюстрування, друкарської техніки [16,14,10].

Заслуговує на увагу дослідження Н.Я. Фрідьєвої про наукові основи бібліотекознавства. У 60-ті рр. вона рецензує доповідь німецького вченого, проф. Х. Кунце на Міжнародну конференцію представників вищих навчальних закладів соціалістичних країн (Берлін, 1962 р.) Бібліотекознавство як наука і як предмет викладання у вузах. Пізніше вона отримала запрошення прочитати в Берліні лекції про наукові основи бібліотекознавства. Так закладались основи міжнародного співробітництва. Теоретичні погляди на проблеми бібліотекознавства висвітлені Н.Я. Фрідьєвою у статті Про питання про бібліотекознавство як науку [13]. У 70-ті рр. цю проблему досліджувала С.І. Волкова [4], у 90-ті- В.О. Ільганаєва, В.Я. Онуфрієва та ін. [2].

У 1964 р. ХДБІ перейменовано у ХДІК. Інститут починає друкувати республіканський міжвідомчий науково-методичний збірник Бібліотекознавство та бібліографія, де регулярно публікувалися праці викладачів кафедри.

Колектив викладачів поповнюється. На кафедру приходять бібліотекарі-практики (Н.С. Білопола, Н.С. Русавська, В.Я. Онуфрієва, Т.П. Самійленко), після захисту кандидатської дисертації у ЛДІК-О.М. Хропач.

70-ті рр. (завідувач кафедри Микола Дем'янович Рябченко) позначились активною роботою колективу кафедри (одночасно з іншими кафедрами факультету) у проведенні комплексних досліджень. Основними проблемами були дві: Молодь і книга та Історія бібліотечної справи в Україні. Розроблені програми, методика, визначені основні бібліотеки-бази дослідження. Результати дослідження, висновки публікували на сторінках збірника Бібліотекознавство і бібліографія та інших спеціальних видань, про них доповідали на міжвузівських (союзних і республіканських) конференціях. Прийняті рішення впроваджували у практику роботи бібліотек.

Значні успіхи були досягнуті в результаті міжкафедрального дослідження Історія бібліотечної справи в Україні. Плідною була сумісна діяльність викладачів кафедри історії та бібліотекознавства. Внаслідок її був підготовлений навчальний посібник История библиотечного дела на Украине (1917-1932 гг.) [9]. Колектив авторів (З.В. Гімальдінова, І.В. Дьомкін, Ф.О. Єщенко, Т.П. Самійленко, Т.О. Скрипник, Н.Я. Фрідьєва) узагальнив

стан бібліотечної справи в Україні у 20-30-ті рр., проаналізував питання організаційного становлення бібліотек республіки, основні напрями діяльності, розвиток їх мережі з урахуванням національних особливостей. Посібник позитивно оцінили науковці Радянського Союзу, Західної Європи (Великобританії, Німеччини, Польщі). Завдяки великому фактичному матеріалу він і нині використовується студентами і практичними працівниками.

У цей період продовжувалось подальше теоретичне осмислення і поглиблення концепції щодо соціальних функцій бібліотек. На цьому матеріалі був підготовлений і виданий навчальний посібник Руководство чтением (1975 р.) [6]. Останніми роками змінились погляди на сутність таких понять, як керівництво читанням, але базові поняття обслуговування читачів, що визначені в посібнику, є прийнятними, цікавими залишаються розділи Основні принципи диференціації читачів у бібліотеках, Комплексна пропаганда літератури [1].

Колективом авторів у 1989 р. цей навчальний посібник був переглянутий і виданий новою редакцією [5]. Окремі розділи не втратили значення і нині. Все, що стосується діяльності бібліотек, психолого-педагогічних основ, напрямів роботи, можна використовувати і на сучасному етапі, перш за все розділи: Розвиток і сучасний стан вивчення читачів, Бібліотека як база самоосвіти та ін.

Новий етап розвитку кафедри розпочався в кінці 70-х і на початку 80-х рр. (керівники кафедри - Сталіна Іванівна Волкова, Олександр Миколайович Хропач) переходом до нових навчальних планів, що передбачали підготовку за галузевими функціональними спеціалізаціями. Такий перехід був зумовлений низкою причин. У цей період відбулися кардинальні зміни в організації бібліотечного обслуговування. Створення централізованих бібліотечних систем з їх ускладненою структурою потребувало суттєвих змін у підготовці бібліотечних кадрів. По-перше, необхідно було поглибити знання спеціалістів у галузевому напрямку (комплекси літератури); по-друге, враховуючи ускладнення в умовах ЦБС функціональних обовязків бібліотекарів, виникла потреба організації їх функціональної підготовки. З цією метою на кафедрі були розроблені програми нових курсів, підготовлені тексти лекцій і навчально-методична документація, впроваджено нові активні методи навчання-освоєння у викладанні ролевих ігор, ситуаційних задач та ін.

Приоритетною у дослідницькій роботі кафедрі була тема Централізація бібліотек відповідно до загальнофакультетської комплексної проблеми. Питання централізації бібліотек вивчали викладачі кафедри в межах комплексного дослідження бібліотечного факультету Централізація бібліотек. Бібліотечно-бібліографічне обслуговування в умовах централізації, керівником

якого був О.М. Хропач. Узагальнені результати дослідження лягли в основу навчального посібника Организационно-методическое руководство библиотеками в условиях централизации під загальною редакцією О.М. Хропача [1], в якому висвітлено питання теорії та практики методичного забезпечення бібліотечної діяльності та управління в умовах централізації державних масових бібліотек, використано досвід роботи методичних підрозділів ЦБС у нових організаційних умовах.

Принцип централізованого обслуговування зумовив перегляд існуючої практики бібліотечного обслуговування промислових підприємств. Основним напрямом дослідницької роботи кафедри стала розробка проблеми системного бібліотечного обслуговування трудових колективів під керівництвом О.М. Хропача. На замовлення Державної бібліотеки СРСР ім. В.І. Леніна у 1982 - 1986 рр. кафедра провела фундаментальне дослідження механізму формування бібліотечного комплексу промислового підприємства та системи міжбібліотечних звязків. Матеріали дослідження-основа двох науково-навчально-методичних видань, підготовлених до друку в співпраці з Харківським бібліотечним товариством [18,17].

90-ті рр. повязані з глобальними змінами у соціально-політичному житті країни. Україна стала незалежною державою. Це докорінно змінило змістовний аспект викладання спеціальних дисциплін на кафедрі бібліотекознавства. Вводяться нові навчальні плани, складаються нові програми, навчально-методична документація. Нині всі навчальні курси кафедри забезпечені навчально-методичною документацією.

Кафедра працює в тісному контакті з бібліотеками м. Харкова, оптимізація обслуговування населення регіону під керівництвом завідувача кафедри В.О. Ільганаєвої була розроблена Концепція розвитку регіональної бібліотечної інформаційної системи цільова програма НДР. Матеріали дослідження використані в навчально-методичному посібнику Організація діяльності бібліотек (1993 р.) [7]. Завідувач кафедри В.О. Ільганаєва була членом групи розробки Концепції розвитку бібліотечної справи України (1994 р.) і представляла ХДІК на першому Конгресі бібліотекарів України (1993 р.).

Кафедра брала участь у Всесоюзному комплексному дослідженні Бібліотечна професія: стан та перспективи розвитку (1989 - 1991 рр.) під егідою ЛДІК. Його результати знайшли місце у моногографії В.О. Ільганаєвої [8].

Кафедра проводить дослідження Бібліотека як соціальний інститут (керівник В.О. Ільганаєва, завідувач кафедри). На матеріалах дослідження підготовлені збірка статей Библиотека в новой социокультурной ситуации та підручник для вузів України Бібліотекознавство: теорія, історія, організація діяльності бібліотек [1, 2]. Підручник підготовлений з урахуванням нових

досягнень бібліотекознавства, змін в організаційно-функціональній структурі бібліотек і бібліотечних систем. Питання історії та сучасного стану бібліотек розглядаються з позицій розвитку бібліотечного соціального інституту. Аналізуються актуальні розробки понять об'єкта і предмета науки, її статусу, взаємозв'язків з іншими дисциплінами документально-інформаційного циклу, проблеми вдосконалення теоретичної бази бібліотекознавства.

За кафедральною темою підготовлені матеріали з курсу Організація і управління бібліотечною справою [1]. Видання відповідає основній програмі курсу і висвітлює систему організаційно-бібліотечного обслуговування населення, питання бібліотечної інтеграції, економічної діяльності, методичну діяльність бібліотек, НОП в бібліотеках, удосконалення бібліотечної технології та ін.

Наприкінці 90-х рр. (завідувач кафедри Галіна Михайлівна Брагіна) серйозна увага приділяється навчальному процесу і вдосконаленню підготовки кадрів для бібліотечної сфери. Кафедра здійснює підготовку з трьох спеціалізацій: обслуговування у бібліотеці, бібліотечне обслуговування дітей та юнацтва, бібліотечний менеджмент і маркетинг.

Триває поглиблене вивчення наукової теми Бібліотечний соціальний інститут (БСІ). Традицією стало проведення наукових конференцій, присвячених видатним діячам бібліотечної справи України (Ю.О. Меженку, М.А. Годкевичу, І.Я. Каганову, Н.Я. Фрідьєвій та ін.). Вивчення історії бібліотечної справи України дало можливість опублікувати ряд досліджень, присвячених діяльності бібліотекознавців України та зібрати матеріал для біобібліографічного словника Викладачі бібліотечного факультету (укладач Т.П. Самійленко).

Розробка загальнотеоретичних проблем бібліотекознавства як науки сприяли удосконаленню навчального курсу Бібліотекознавство, який тепер включає досить повно загальнотеоретичні проблеми.

Професіоналізм викладачів кафедри постійно удосконалюється (навчання в аспірантурі, ФПК та стажування). Якщо у 50-60 рр. кандидатські дисертації захистили два викладачі (Т.О. Скрипник, Н.Я. Фрідьєва), в 70-ті – три (С.І. Волкова, З.В. Гімальдінова, О.М. Хропач), то у 80-ті - 6 викладачів кафедри (Н.П. Бура, О.О. Золотко, Т.Х. Кім, О.Є. Куденко, Л.В. Озарчук, Т.П. Самійленко). Після захисту дисертації у ЛДІК прийшли на кафедру В.О. Ільганаєва та Г.М. Брагіна. Науковий потенціал кафедри зріс і становив 83,3%. Підготовці науковців сприяло створення аспірантури у 1995 р. Колектив кафедри (Г.М. Брагіна, Г.Д. Ковальчук, О.Є. Куденко, В.А. Маркова, Т.П. Самійленко, О.М. Хропач) розробляв нові навчальні плани, програми нових курсів, при збереженні традицій втілював у життя

нове з урахуванням перспектив розвитку.

Спеціалісти кафедри продовжують традиції колег з питань розвитку студентської науки. Науковий гурток працював на кафедрі з післявоєнного часу. Останнім часом були створені наукові студентські лабораторії ведучих викладачів – доцентів Г.М. Брагіної, Т.П. Самійленко та інших. Викладачі разом із студентами працюють у напрямах розвитку наукових досліджень кафедри. Нині це Бібліотечний соціальний інститут та Історія бібліотечної справи в Україні. В останні роки для поліпшення підготовки кадрів створені виробничо-навчальні комплекси бібліотека-інститут. У бібліотеках проводяться навчальні заняття, виконуються окремі завдання з навчальних курсів кафедри, що дозволяє наблизити навчання до практики бібліотечної роботи і підвищити якість навчання.

З присвоєнням інституту звання академії (1998 р.) завдання кафедри ускладнюються. Головним є подальше вдосконалення підготовки спеціалістів у галузі бібліотечно-інформаційної освіти, створення нових навчальних планів, програм, навчально-методичної документації, що дозволить створити систему безперервної освіти.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Библиотека в новой социокультурной ситуации: Сб. статей. - Х., 1992. - 94 с.*
2. *Бібліотекознавство: теорія, історія, організація діяльності бібліотек: Підруч. / В.О.Ільганаєва, Г.Д.Ковальчук, Т.П.Самійленко та інш. - Х., 1993. - 194 с.*
3. *Відкритий доступ до книжкових фондів бібліотек: Зб. ст. - Х., 1960. - 135 с.*
4. *Волкова С.І. Деякі аспекти розвитку наукових концепцій про обєкт і предмет бібліотекознавства як науки // Бібліотекознавство і бібліогр. - 1984. - Вип.24. - С. 12-20.*
5. *Волкова С.И., Брагина Г.М., Русавская Н.С. Руководство чтением: :Учеб. пособие. - Х., 1989. - 84 с.*
6. *Волкова С.И., Рябченко Н.Д. Руководство чтением: Учеб. пособие. - Х., 1975. - 96 с.*
7. *Ильганаева В.А. Организация деятельности библиотек: Конспект лекций. - Х., 1992. - 50 с.*
8. *Ільганаєва В.О. Бібліотечна освіта: нова парадигма розвитку / Відп. ред. О.С.Онищенко. - К., 1996. - 253 с.*
9. *История библиотечного дела на Украине (1917-1932 гг.): Учеб. пособие. - Х., 1975. - 208 с.*
10. *Каганов І.Я. Українська книга кінця XVI-XVII століть: Нариси з історії книги. - Х., 1959. - 144 с.*
11. *Лекаренко Д.М. Изучение читателей народниками // Труды ХГБИ. - Х., 1940. - Вып. I. - С. 33-52.*
12. *Организационно-методическое руководство библиотеками в условиях*

централизации: Учеб. пособие. - Х., 1981. - 60 с.
13. *Фрідьєва Н.Я. До питання про бібліотекознавство як науку // Бібліотекознавство та бібліогр. - 1971. - Вип.11. - С. 15-23.*
14. *Фридьева Н.Я. Жизнь для просвещения народа: (О деятельности Х.Д.Алчевской). - М., 1963. - 100 с.*
15. *Фридьева Н.Я.,Балика Д.А. Изучение читателей: (Опыт методики) / Под ред. М.А. Смушковой.-2-е изд., доп. и перераб. - М.;Л.: Долой неграмотность, 1928. - 58 с.*
16. *Фридьева Н.Я. Подготовка библиотечных кадров на Украине // Красный библиотекарь. - 1930. - № 10. - С. 42-45.*
17. *Фридьева Н.Я. Публичная, общественная и бесплатные нароные библиотеки г. Харькова до 1917 г. ...Автореф. дис. ...канд. пед. наук.-Х., 1954. - 15 с.*
18. *Хропач А.Н. Библиотечная интеграция / ХБО. - Х., 1991. - 36 с.*
19. *Хропач А.Н. Организация библиотечного обслуживания трудовых коллективов / ХБО. - Х., 1991. - 76 с.*
20. *Хропач А.Н. Основы организации библиотечного дела: Материалы по курсу. - Х., 1991. - 132 с.*

Надійшла до редколегії 24.04.2000 р.

УДК 378.602(477.54)

Н.Ф. КОЛОСОВА
І.С. ТРУШЕВСЬКА

БІБЛІОГРАФІЧНА ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ У ХАРКІВСЬКІЙ ДЕРЖАВНІЙ АКАДЕМІЇ КУЛЬТУРИ

Висвітлено історію однієї з провідних спеціальних кафедр Харківської державної академії культури – кафедри бібліографознавства, яка значною мірою сприяла розвиткові бібліографічної культури в Україні

Харківська державна академія культури пройшла довгий, багатий подіями шлях, виростила не одну генерацію висококваліфікованих бібліотечних працівників, сприяла формуванню інформаційної і, насамперед, бібліографічної культури суспільства, зростанню професійно орієнтованих спеціалістів, які зумовили неабиякі досягнення України на ниві наукової, інженерно-технічної, соціогуманітарної думки.

Розпочався цей шлях у 1925 році у Харківському інституті народної освіти, де була започаткована підготовка бібліотечних працівників. Цей

навчальний заклад, реформований у Всеукраїнський інститут комуністичної освіти (ВУІКО), в 1931 р. організував аспірантуру для підготовки наукових кадрів з трьох спеціальностей: методика роботи з читачем, література для дітей, бібліографія. У 1932-1935 рр. аспірантом зі спеціальності бібліографії була Є.К. Матвієнко, викладач бібліографічних дисциплін, а з 1935 р. – в. о. доцента кафедри бібліографії. Так розпочалася історія однієї з провідних спеціальних кафедр інституту, яка значною мірою сприяла розвиткові бібліографічної культури в Україні.

Першим завідувачем кафедри бібліографії у 1935-1937 рр. був доцент Мойсей Маркович Фельдштейн, що викладав курс загальної бібліографії. Обіймаючи посаду декана бібліотечного факультету з 1931 р., М.М. Фельдштейн одночасно у 1931-1934 рр. був редактором журналу Бібліотека у соціалістичному будівництві, у 1933-1934 рр. - начальником сектора Наркомосу України, а з 1934 р. – директором Книжкової палати УРСР.

Кафедра бібліографії Українського бібліотечного інституту (з 1935 р.) була невеликою, у 1937-1939 рр. обов'язки завідувача виконувала Є.К. Матвієнко.

З серпня 1939 р. наказом Комітету зі справ вищої школи при Раднаркомі СРСР був затверджений Статут Харківського державного бібліотечного інституту, який перебував у системі Наркомосу УРСР. У цьому документі були визначені завдання ХДБІ як організації, що мала забезпечувати підготовку висококваліфікованих бібліотекарів, бібліографів, бібліотекарів дитячих та юнацьких бібліотек. Відповідно до цих спеціальностей були створені і три факультети.

Проте Велика Вітчизняна війна перервала розпочату діяльність: за постановою № 1093 Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 30 червня 1941 р. Про інститути і технікуми м. Харкова і наказом № 16 від 4 серпня 1941 р. Наркомосу УРСР навчання в ХДБІ було тимчасово припинено у зв'язку з передачею приміщення іншим організаціям. ХДБІ евакуювався до Кзил-Орди Казахської РСР, де мав працювати як факультет ХДУ ім. О.М. Горького, проте відсутність бази та викладачів спеціальних дисциплін були причиною тимчасового припинення його діяльності.

Після звільнення Харкова (у 1943 р.) розпочав свою діяльність (в січні 1944 р.) бібліотечний факультет при Харківському педагогічному інституті ім. Г.С. Сковороди. З 1947 р. ХДБІ відновлює свою роботу у складі трьох факультетів, у тому числі факультету бібліографії.

З 1948 р. починає наново створюватись і функціонувати перша і єдина в Україні кафедра бібліографії. Завідувачем її послідовно були М.М. Фельдштейн (1948-1950), К.М. Ісаєва (1951-1952), Є.К. Матвієнко (1952-1954). У ці роки штат кафедри поповнювався довоєнними випускни-

ками інституту, які набули досвіду роботи в бібліотеках: О.І. Коломійченко (з 1950 р.), Д.Д. Тараманов (з 1950 р.), В.Д. Маслєннікова (з 1951 р., у 1952-1954 рр. – декан факультету бібліографії), В.Л. Каверна (з 1952 р.). Прибули на роботу до Харкова з Москви доцент К.М. Ісаєва (з 1951 р.), аспірантка МДБІ І.О. Вовченко (з 1953 р.). Залучалися до викладання і проведення практичних занять з бібліографії працівники Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г. Короленка – О.І. Черкашин, Н.Ф. Колосова, Т.Г. Шерстюк та ін.

У 50-ті р. за розподілом після закінчення аспірантури Московського державного бібліотечного інституту і захисту кандидатської дисертації старшими викладачами кафедри бібліографії, а пізніше – її доцентами стали Віктор Тимофійович Витяжков (у 1966-1979 рр. – декан бібліотечного факультету) та Ігор Іванович Корнєйчик.

У 1956 р. завідувачем кафедри бібліографії був призначений Дмитро Дмитрович Тараманов. Того ж року кафедрою було започатковано викладання нового курсу з бібліографії сільськогосподарської літератури кандидатом сільськогосподарських наук Оленою Павлівною Довгополою. У 1958 р. розпочинається викладання курсу бібліографії технічної літератури, для чого були запрошені на посади старших викладачів спочатку досвідчений фахівець, колишній директор Харківської науково-технічної бібліотеки МВО Людмила Митрофанівна Власова (1910-1961), а з 1963 р. – старший бібліограф ХДНБ ім. В.Г. Короленка Наталія Феоктистівна Колосова.

У 60-ті рр. кафедра зростала кількісно, набувала педагогічного досвіду у становленні та читанні лекцій з усіх бібліографічних курсів. Члени кафедри розробляли навчальні плани, створювали навчально-методичну документацію, необхідну для підготовки бібліотекарів-бібліографів у єдиному в Україні спеціальному навчальному закладі. Кафедра бібліографії працювала в діловому контакті з Книжковою палатою УРСР, брала участь у розробці планів наукових проблем, а старший викладач В.Д. Маслєннікова – у створенні бібліографічного покажчика Книга про книги [1].

Значний резонанс серед спеціалістів-бібліографів країни мали наукові публікації доцента В.Т. Витяжкова, присвячені кардинальним теоретичним проблемам: предмету бібліографії, її місцю в системі суміжних галузей [2-4], навчальні посібники Д.Д. Тараманова [5-7].

Одну з найбільш яскравих сторінок в історію наукових досліджень, виконаних на кафедрі бібліографії, вписав І.І. Корнєйчик, кандидат педагогічних наук Упродовж 20 років педагогічної діяльності розробив оригінальні навчальні курси з бібліографії художньої літератури, краєзнавчої бібліографії [8-11]. Він став взірцем науковця для багатьох студентів, які працювали під його керівництвом у науковому студентському товаристві.

І.І. Корнєйчик (1924-1974) за своє коротке життя опублікував 45 наукових праць, серед яких перша в Україні Історія української бібліографії. Дожовтневий період [12], котру сучасники вважали і вважають капітальним дослідженням, фундаментальною монографією розвитку української бібліографії з давніх часів до 1917 року [13].

У 1968 р. Міністерство культури УРСР затвердило в штатному розписі ХДІК посаду старшого наукового співробітника. Першим, згідно з клопотанням інституту, для роботи над докторською дисертацією з історії бібліографії України на цю посаду переводять І.І. Корнєйчика. Невтомна праця без сну і відпочинку надали можливості першовідкривачеві завершити колосальну роботу, яка, на жаль, так і не була захищена або ж надрукована. І. І. Корнєйчику було 50 років, коли його не стало, але він увійшов в українську бібліографію як видатний бібліографознавець, автор монографій і брошур з історії української бібліографії, статей про життя і діяльність українських бібліографів XIX-XX ст., рецензій на низку бібліографічних праць; як член редколегії тематичних бібліотечно-бібліографічних збірників; як викладач бібліографічних дисциплін у Харківському інституті культури, з яким і був пов'язаний увесь його творчий шлях [13, с. 243].

У подальші 70-ті рр. викладачі кафедри бібліографії продовжували розробку проблем історії бібліографії України. Інтенсивна робота в цьому напрямі старшого викладача кафедри І.О. Вовченко була завершена виданням навчального посібника [14], а пізніше і захистом кандидатської дисертації, присвяченої становленню і розвиткові української радянської бібліографії у 1917-1929 рр.

Колектив авторів кафедри бібліографії ХДІК: Д.Д. Тараманов, І.О. Вовченко, О.П. Довгопола, В.Д. Маслєннікова, разом з викладачами Київського інституту культури підготували перший в Україні підручник, рекомендований для студентів інститутів культури, Українська радянська бібліографія [15]. Питання сільськогосподарської бібліографії розробляла О.П. Довгопола, яка у 1965 р. була переведена до Києва, а пізніше стала автором посібників з бібліографії та науково-технічної інформації сільського господарства [16, 17]. З 1967 р. плідно працювала на кафедрі кандидат педагогічних наук Л.С. Іллічова (співавтор підручника з бібліографії суспільно-політичної літератури) [18].

Відчуваючи потреби часу в роки науково-технічної революції, у 1965 р. ХДІК створив на бібліотечному факультеті нове відділення по підготовці спеціалістів для технічних бібліотек та органів науково-технічної інформації. Організується і нова комплексна кафедра технічних бібліотек та наукової інформації (завідувач - доцент Володимир Ілліч Тараненко). Ця кафедра протягом 13 років забезпечувала читання бібліографічних курсів:

Бібліографія технічної літератури, Бібліографія природознавчої, технічної та сільськогосподарської літератури, Бібліографія машинознавства (ст. викладачі Н.Ф. Колосова, Л.В. Голобурдіна).

На кафедрі технічних бібліотек та наукової інформації створювалися навчальні програми і неодноразово видавалися навчально-методичні матеріали з бібліографії технічної літератури, в яких відбивався багатий досвід бібліографічної діяльності технічних бібліотек і органів інформації України [19-22]. На цій кафедрі, тісно пов'язаній з практичною діяльністю НТБ і органів НТІ не лише Харкова, але й усієї країни, розробляли науково-дослідні держбюджетні теми, присвячені інформаційно-бібліографічному забезпеченню спеціалістів промисловості, та госпрозрахункові теми по розробці тезаурусів. Однією з тем кафедри став бібліографічний і типологічний аналіз потоків технічної книги України [23].

До викладання бібліографічних дисциплін залучалися викладачі інших кафедр: курс бібліографії дитячої літератури забезпечувала кафедра дитячих бібліотек і роботи з дітьми. З 1976 р., після організації кафедри книгознавства, почалася розробка курсів книготорговельної бібліографії.

Реорганізація кафедр бібліотечного факультету 1978-1979 рр., проведена з метою спеціалізації підготовки бібліотекарів-бібліографів за галузевою ознакою, привела до створення двох кафедр бібліографічного спрямування: загального біліографознавства та книгознавства (завідувачі – І.О. Вовченко (1979-1989), В.П. Богданова (1990-1994), Є.М. Тодорова (1995)) і галузевого бібліографознавства (завідувачі – Н.Ф. Колосова (1979-1989), М.А. Низовий (1990-1995)).

Кафедри бібліографознавства постійно приділяли значну увагу науково-дослідній діяльності. У 1981 р. рішенням Ради ХДІК (протокол № 10 від 24.05.1981 р.) була затверджена наукова держбюджетна тема кафедр галузевого бібліографознавства і загального бібліографознавства та книгознавства – Бібліографія бібліографії Української РСР (1976-1980 рр.) (керівник – канд. пед. наук Н.Ф. Колосова). Тема була внесена в перспективні плани науково-дослідної роботи ХДІК, Книжкової палати УРСР, бібліотечних установ та вузів республіки, зареєстрована у ВНТІЦентрі. Об'єднані зусилля членів обох кафедр бібліографознавства ХДІК і провідних працівників Книжкової палати УРСР (Ю.Б. Медведєв, І.П. Шевцова, Л.І. Вакуленко) забезпечили проведення поглибленого візуального вивчення потоків бібліографічних посібників України за п'ятиріччя, написання аналітичних оглядів бібліографічних ресурсів, наукових статей. Результати науково-дослідної роботи доповідалися на науково-практичних конференціях ХДІК, республіканських і всесоюзних наукових конференціях. У 1980 р. вийшов друком, поки що єдиний в Україні,

державний ретроспективний покажчик Бібліографічні посібники УРСР. 1976-1980 [24]. Ця успішно завершена науково-дослідна тема сприяла збагаченню та оновленню усіх навчальних бібліографічних курсів, виданню посібників [25, 26], знайшла своє продовження у дисертаційних дослідженнях, дипломних і наукових студентських роботах.

У наступному п'ятиріччі кафедра загального бібліографознавства та книгознавства працювала над створенням навчальних посібників з бібліографічних курсів, так колективом авторів було підготовлено посібник Організація та методика бібліографічної роботи в бібліотеці [27], а доцентом Л.М. Василенко розроблено та впроваджено у життя навчальний план підготовки книгознавців-бібліографів.

Забезпечуючи читання 17 бібліографічних курсів, викладачі кафедри галузевого бібліографознавства у 1986-1990 рр. брали участь у виконанні науково-дослідної теми Система пропаганди бібліотечно-бібліографічних та інформаційних знань у бібліотеках м. Харкова і шляхи її удосконалення [керівник – канд. пед. наук, Н.Ф. Колосова]. Співвиконавцем цієї держбюджетної теми НДР була Харківська державна бібліотека ім. В.Г. Короленка. Підсумки виконання роботи були оголошені на республіканській науковій конференції Перспективи розвитку бібліотечної справи УРСР 16 жовтня 1990 р., знайшли висвітлення в посібниках, низці статей, у викладанні галузевих бібліографічних курсів.

Створення незалежної держави України поставило багато завдань в галузі інформації, невід'ємною складовою частиною якої є бібліографічна діяльність. Члени кафедр бібліографознавства брали активну участь не тільки в осмисленні теоретичних і організаційних проблем (стан і перспективи національної бібліографії України, функції Книжкової палати України, підготовка репертуару української книги, статистика друку України тощо), але й у їх практичному вирішенні.

У 90-ті рр. бібліографознавці кафедр інтенсивно працюють над темами: українська бібліографія як предмет дослідження і викладання; іноземна бібліографія [28]; галузеві бібліографічні ресурси України [29]; книгознавство та історія книги України; організація та історія статистики друку [30].

У 1995 р. з метою концентрації викладання більше 30 курсів бібліографічного циклу було проведено злиття двох кафедр у кафедру бібліографознавства (завідувач – канд. пед. наук, професор М.А. Низовий). Професорсько-викладацький склад кафедри на той час: професори - І.О. Вовченко, Н.Ф. Колосова, М.А. Низовий; доценти - Л.М. Білан, В.М. Грама, А.В. Онищенко, Є.М. Тодорова, С.Є. Шматова; старші викладачі Л.М. Борискіна, Л.І. Курило та О.П. Щербініна; викладачі В.Т. Петрикова, І.В. Шеляпіна. Науковий ценз кафедри на 1999 р. – 88,9 %.

Кафедра бібліографознавства є випускаючою і забезпечує читання лекцій та проведення всіх видів навчальних занять з 20 бібліографічних курсів на трьох факультетах ХДІК (з 1998 р. – Харківської державної академії культури): бібліотекознавства та інформатики, документознавства та інформаційної діяльності, культурології. Базові та профільні курси кафедри: Бібліографознавство: теорія та історія, Книгознавство. Історія книги, Бібліографічне забезпечення українознавства, Бібліографічні ресурси, Бібліографія науково-технічної сфери, Бібліографія соціогуманітарної сфери, Статистика друку, Бібліографічний менеджмент і маркетинг, Інформаційна культура та ін.

Проведення занять з бібліографознавства забезпечується якісно організованою роботою кабінету кафедри зі значним фондом (більш ніж 9 тис. прим.) навчально-методичних, довідкових, періодичних видань, спеціально профільованим довідково-бібліографічним апаратом (завідувач лабораторії – Н.В. Погонець).

Нині провідними напрямами навчально-методичної та наукової діяльності кафедри є:

– розробка нових навчальних програм та оригінальних бібліографічних курсів на принципах державності незалежної України, з урахуванням досвіду бібліографознавства за кордоном;

– оснащення посібниками, навчально-методичною документацією усіх запезпечуваних кафедрою бібліографічних курсів [31 -33];

– впровадження новітніх комп'ютерних технологій до навчального процесу бібліографічної підготовки спеціалістів вищої кваліфікації: бібліотекарів, бібліографів, документознавців;

– проведення наукових досліджень з проблем бібліографознавства, книгознавства, статистики друку, бібліографічного забезпечення українознавства, стану і розвитку бібліографічних ресурсів України як науково-технічної, так і соціогуманітарної сфери, які тісно пов'язані з ліквідацією білих плям в історії бібліографії України;

– розширення тематики та підсилення ролі науково-дослідної роботи студентів.

Оглядаючи більший ніж піввіковий шлях розвитку бібліографічної підготовки кадрів вищої кваліфікації у найстарішому з нашого профілю інституті України, слід визнати позитивним досвідом створення і функціонування окремого факультету бібліографії у 1939-1941, 1947-1954 рр., спеціальних кафедр бібліографічного циклу.

У продовж десятиріч здійснюючи навчальну роботу з бібліографічної підготовки студентів, кафедра зазнала певних організаційних змін та трансформацій. Змінювалися назви кафедр, викладачі переводилися на інші ново-

створені кафедри, розділялися і об'єднувалися на якісно нових засадах навчальні курси, напрями наукової та навчально-методичної діяльності.

Деякі викладачі займали значні посади на факультеті та в інституті: проректора інституту – доцент Л.І. Коломійченко; деканів і заступників деканів факультетів – В.Д. Маслєннікова, доценти В.Т. Витяжков, М.А. Низовий, ст. викладачі О.П. Щербініна, Л.І. Курило.

У різні роки на кафедрах бібліографії, технічних бібліотек та наукової інформації, дитячої літератури і роботи з дітьми, книгознавства, загального бібліографознавства та книгознавства, галузевого бібліографознавства, нині бібліографознавства – працювали більш 50 висококваліфікованих педагогів. Науковий ценз цих кафедр завжди був досить високим: у 30-х рр. першим доцентом бібліографічних наук був М.М. Фельдштейн. Бібліографознавство викладали і викладають три професори, працювали 20 доцентів, 23 кандидати наук, серед них 15 кандидатів педагогічних наук та 7 кандидатів суміжних галузей знань (2 – історичних, 1 – філологічних, 2 – біологічних, 1 – географічних, 1 – сільськогосподарських наук).

За роки викладання бібліографії у стінах закладу науково-педагогічні кадри бібліографознавців опублікували більше 950 наукових і методичних робіт обсягом близько 2100 друк. арк.

Традиції та досвід викладання бібліографії у XX столітті в Харківській alma mater дозволяють сподіватися на подальше оновлення і поглиблення бібліографічної підготовки бібліотечно-інформаційних фахівців і культурологів у епоху інформатизації України.

Реалізація Закону України від 4.02.1998 р. Про національну програму інформатизації(1998 р.) розкриває нові обрії перед бібліографічною наукою та подальшим розвитком кафедри бібліографознавства як однієї з провідних спеціальних кафедр Академії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Книга про книги. 1917-1963: Бібліогр. покажч.: (Бібліографія бібліографії): Техніка. Промисловість. Транспорт. Комунальне господарство. – Х.: Ред.-вид. від. Кн. палати УРСР, 1964. – 242 с.*
2. *Вытяжков В.Т. О предмете библиографии // Сов. библиогр. – 1956. – № 44. – С. 40-45.*
3. *Вытяжков В.Т. Задачи и принципы библиографии: Вводная лекция для студ.-заочн. – Х., 1961. – 42 с.*
4. *Витяжков В.Т. Бібліографія в системі суміжних галузей // Бібліотекознавство та бібліогр. – 1971. – Вип. 10. – С. 5-11; Вип. 11. – С. 5-14.*
5. *Тараманов Д.Д. Джерела бібліографічного розшуку літератури з історії КПРС: Метод. матеріали з курсу. – Х., 1959. – 88 с.*

6. Тараманов Д.Д. Види суспільно-політичної літератури. – Х., 1968. – 64 с.
7. Тараманов Д.Д. Історичні журнали 20-х років: Лекція з спецкурсу Історіографія Жовтневої революції на Україні. – Х., 1968. – 31 с.
8. Корнєйчик І.І. Розвиток бібліографії на Україні: Лекція для студ.-заочн. Вип. 1-5. – Х., 1961. Вип. 1. – 32 с.; Вип. 2. – 18 с.; Вип. 3. – 48 с.; Вип. 4. – 16 с.; Вип. 5. – 40 с.
9. Корнейчик И.И. Краеведческая библиография на Украине: Развитие краеведч. библиогр. на Украине в дорев. время. – Х., 1964. – 54 с.
10. Корнейчик И.И. Краеведческая библиография на Украине: Развитие краеведч. библиогр. на Украине в сов. время (1917-1940 гг.). – Х., 1965. – 27 с.
11. Корнейчик И.И. Краеведческая библиография на Украине: Развитие краеведч. библиогр. на Украине в сов. время (1941-1967 гг.). – Х., 1968. – 45 с.
12. Корнєйчик І.І. Історія української бібліографії. Дожовтневий період: (Нариси). – Х.: Ред.- вид. від. Кн. палати УРСР, 1971. – 374 с.
13. Ігор Корнєйчик (1924-1974) // Королевич Н.Ф. Українські бібліографи XX століття. – К., 1998. – С. 243-263.
14. Вовченко І.О. Становлення та розвиток бібліографії на Україні: Посіб. з історії рад. бібліогр. для студ. ін-тів культури / ХДІК. – Х., 1976. – 99 с.
15. Українська радянська бібліографія: Навч. посіб. для студ. ін-тів культури / І.О. Вовченко, О.П. Довгопола, Н.Ф. Королевич, В.Д. Маслєннікова, С.В. Сороковська, Д.Д. Тараманов; За ред. Ф.П. Сарани, Д.Д. Тараманова. – К.: Вища шк., 1980. – 263 с.
16. Довгопола О.П. Бібліографія сільськогосподарської літератури: Посіб. для студ. бібл. фак. ін-тів культури. – Х., 1972. – 158 с.
17. Научно-техническая информация в сельском хозяйстве / И.С. Завадский, Н.И. Беляков, Е.П. Довгополая, Н.М. Петрова; Под ред. И.С. Завадского. – М.: Колос, 1977. – 176 с.
18. Ильичева Л.С. и др. Библиография общественно-политической литературы / Л.С. Ильичева, Н.И. Сахаров, М.К. Архипова; Под ред. Н.Е. Артемова. – М.: Кн. палата, 1988. – 238 с.
19. Колосова Н.Ф. Бібліографія технічної літератури: Тем. план і метод. вказівки з курсу для студ.-заочн. від. техн. б-к / ХДІК. – Х., 1968. – 99 с.
20. Колосова Н.Ф. Библиография технической литературы: Тем. план и метод. указ. / ХГИК. – Х., 1972. – 60 с.
21. Колосова Н.Ф. Библиография технической литературы: Программа и метод. указ. / ХГИК. – Х., 1977. – 48 с.
22. Голобурдіна Л.В. Рекомендаційна технічна бібліографія: Конспект лекц. для студ.-заочн. / ХДІК. – Х., 1974. – 26 с.
23. Колосова Н.Ф. Видання технічної літератури на Україні (1917-1940). Вип. 1. (1917-1925): Конспект лекц. для студ.-заочн. / ХДІК. – Х., 1970. – 26 с.
24. Бібліографічні посібники УРСР. 1976-1980: Держ. ретросп. бібліогр. покажч. / Кн. палата УРСР. ім. Ів. Федорова, ХДІК; Редкол.: Ю. Б. Медведєв та інш. – Х.: Ред. вид. відд. Кн. палати УРСР, 1985. – LXIX, 174 с.
25. Колосова Н.Ф. Организация технической библиографии в СССР и библиогра-

фическое обеспечение техники: Учеб. пособие / ХГИК. – Х., 1986. – 122 с.
26. *Філіпова Л.Я. Розвиток технічної бібліографічної інформації в Україні та за кордоном: Тексти лекцій з курсу Бібліографічні ресурси для студ. ін-тів культури / ХДАК. – Х., 1998. – 96 с.*
27. *Организация и методика библиографической работы в библиотеке: Учеб. пособие / Сост.: И.А. Вовченко и др.; ХГИК. – Х., 1990. – 32 с.*
28. *Вовченко І.О. Іноземна бібліографія: Навч. посіб. / ХДІК. – Х., 1992. – 85 с.*
29. *Грама В.М. Бібліографічне забезпечення охорони природи: Метод. матеріали для вивчення курсу за вибором для студ. бібл. фак. / ХДІК. – Х., 1991. – 48 с.*
30. *Низовий М.А. Основи статистики друку: Навч. посібник / ХДІК. – Х., 1993. – 116 с.*
31. *Бібліографознавство: Метод. рекомендації до самостійн. роботи студ. зі спеціальності Документознавство та інформатика / Укл. І.О. Вовченко. – Х.: ХДАК, 1998. – 78 с.*
32. *Колосова Н.Ф. Бібліографія науково-технічної сфери: Навч. посібник для студ. стаціонару і заочн. відд. з курсу спеціалізації Бібліогр. забезпеч. бібл. діяльності / ХДІК. – Х., 1998. – 66 с.*
33. *Онищенко А.В. Бібліографічні ресурси (з сільського господарства): Метод. матеріали до курсу. – Х.: ХДАК, 1998. – 55 с .*

Надійшла до редколегії 10.04.2000 р.

УДК 378.602(477.54)

Н.М. БЕРЕЗЮК
В.А. МІЛЬМАН

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ У ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНІЙ АКАДЕМІЇ КУЛЬТУРИ БЕЗ ВІДРИВУ ВІД ВИРОБНИЦТВА: ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД

Розглянуто історію виникнення та розвитку заочної форми підготовки бібліотечних фахівців вищої кваліфікації в Харківській державній академії культури

Оглядаючи шлях, який пройшла ХДАК за 70 років існування, неможливо не звернути уваги на такий напрям її діяльності, як підготовка фахівців бібліотечної та культуроосвітньої сфери без відриву від виробництва. Оскільки, по-перше, цю школу пройшли тисячі фахівців, які безпосередньо втілювали в практику набуті в інституті знання; по-друге, це була творча лабораторія для професорського-викладацького складу, де опановувались нові форми викладання; можливість розробки та друку навчально-мето-

дичних матеріалів для самостійної роботи студентів.

На час започаткування навчання без відриву від виробництва в ХДАК ця проблема активно обговорювалась у різних сферах підготовки фахівців. Порушуючи питання про необхідність вищої освіти у позашкільній сфері (пропонувалося створення Інституту соціалістичної культури) [1], фахівці (О.Я. Віленкін, А.Ї. Зільберштейн, Д. Довженко, Р. Когак, А.Ф.К. - прізвище не встановлено та ін.) виділяли заочну форму навчання як спосіб прискорення підготовки бібліотекарів вищого гатунку безпосередньо на робочих місцях. Виділяли два напрями: 1) підготовка нових кадрів; 2) перепідготовка тих, хто мав достатній бібліотечний стаж. Так, Д. Довженко пропонував: у Головкомосвіті та Губполітосвітах можна організовувати бюро заочної підготовки [3, с. 33]. Думка була висловлена ще до створення самостійного інституту і, безумовно, виникнення інституту лише прискорила розробку цього напряму підготовки фахівців.

Перший досвід підготовки працівників-практиків у ХДАК відноситься до середини 30х рр., коли Наркомосвіти України Наказом від 24 січня 1934р дозволив ВУІКО розпочати підготовку бібліотечних працівників без відриву від виробництва за вечірньою формою навчання [4,с. 19]. Термін навчання - три роки. В перший рік план набору становив 100 осіб. Робота по організації факультету тривала лише місяць і вже 15 лютого 1934р. розпочалися заняття відразу на трьох курсах. 2 і 3 курси укомплектували за рахунок студентів, що навчалися у роботосівському університеті [10].

На 1 курс зарахували 75 студентів, і усі вони мали певний стаж бібліотечної роботи, а 21 - більше 5 років. Створення факультету за надзвичайно короткий час свідчило про необхідність такої форми навчання. Підготовка кадрів у ХДАК без відриву від виробництва стає невід'ємним напрямом її діяльності. І вже у 1935 р. під час реорганізації ВУІКО в Український бібліотечний інститут створено самостійний факультет перепідготовки без відриву від виробництва [4, с.19], який під різною назвою проіснував до 1996 р.

Нова форма навчання порушила багато проблем. Перш за все, це стосувалося змісту навчання. Необхідно було дати повний обсяг знань відповідно до вимог вищої освіти, поєднати теорію і практику, зважати на безпосередню практичну діяльність студентів. Перший навчальний план складався з трьох циклів: соціально-економічний (43 %), спеціальний (48 %), іноземних мов (9 %).Таким чином, головне місце посідав цикл спеціальних дисциплін, що дозволяло поглиблено готувати фахівців безпосередньо для бібліотечної сфери. Деканом була призначена О. Троїцька. Особливості такої форми навчання, її мета, завдання та зміст найшли відбиття у Положенні про вечірній бібліотечний факультет [11, с.18].

У вересні 1934 р. у Києві почав працювати філіал ВУІКО, який здійснював набір за бібліотечним фахом з вечірньою формою навчання. Цей факультет існував до 1968 р. Перший набір водночас здійснювався на 1 і 2 курси. На другий курс було зараховано 35 осіб, які закінчили бібліотечний технікум. Але основний контингент становили студенти, які були слухачами Культармійського університету (КАУ). Новий набір на факультет (100 осіб) відбувався у січні 1935 р. [6]. Факультет очолив Л. Кастелі.

Потреба суспільства у кадрах для роботи з дітьми зумовила новий напрям діяльності інституту. У Наказі Наркомосу УРСР (№ 180) від 5 липня 1934 р. зазначалося: 1. Для готування висококваліфікаційних кадрів нових бібліотекарів дитячих бібліотек та підвищення кваліфікації тих, що вже працюють, організувати з нового навчального року:

– в Харкові: ... б) у вечірньому бібфакультеті ВУІКО групу працівників дитячих бібліотек - 30 осіб;

– у Києві: ... б) групу бібліотекарів дитячих бібліотек в вечірньому бібфакультеті - 30 осіб. [8, с. 368].

1936 р. відзначився першим випуском 84 фахівців (Харків і Київ), що навчалися без відриву від виробництва.

У середині 30-х рр. розпочалася підготовка за заочною формою з терміном навчання 4 роки. Філіали ВУІКО було створено у Києві та Одесі. На відміну від вечірньої заочна форма викликала чимало організаційних та змістовних труднощів. Відсутність досвіду організації навчального процесу, неможливість забезпечити студентів навчально-методичною літературою, зокрема з фахових дисциплін, зумовили пропозицію щодо скасування заочної форми навчання у 1937р. і впровадження екстернату, але ця пропозиція не набула підтримки у фахівців [12].

За час існування підготовки кадрів без відриву від виробництва до початку другої світової війни Харківський бібліотечний інститут накопичив досвід у розробці навчальних планів, набув навичок спілкування зі студентами-практиками, виробив певну методику викладання і, крім того, розпочав підготовку навчальних посібників, методичних вказівок та ін. навчально-методичної літератури.

Друга світова війна припинила наполегливу працю співробітників інституту. Але вже у березні 1946 р. заочне відділення відновило свою діяльність: зарахували 57 осіб [4,с. 24] - переважно студентів, що навчалися в інституті до війни.

Постійна робота заочного відділення ХДБІ розпочалася у 1947/48 рр. Постановою Ради Міністрів УРСР від 26 травня 1947 р. було доручено комітету у справах культурно-освітніх установ відновити з 1 червня 1947 р. Державний Бібліотечний інститут в м. Харкові, що існував до Великої Віт-

чизняної війни, з заочним відділом. На заочний відділ приймати переважно бібліотечних працівників, що мають середню спеціальну освіту, а також осіб, що мають середню і незакінчену вищу освіту [9, с.69].

Таке відділення було створено і мало три факультета: бібліотечний бібліографічний, дитячих та юнацьких бібліотек. Заступником директора інституту по заочній освіті призначено Іллю Спиридоновича Галія. Термін навчання - 4 роки [14].

1947/48 навчальний рік виявився надто складним в історії заочного відділення. Незважаючи на велику роботу, що провів інститут (надруковані об'яви у республіканський і місцевій пресі, виступи по радіо, відрядження у різні міста України), вдалося зарахувати 162 особи (за планом набору – 300 осіб) [14]. З них 102 особи на 1 курс і 50 на старші і, головне, навчання було платним, а більшість населення ще не мала змоги його сплачувати.

Недоліки набору вплинули і на склад контингенту. Понад 50% - мешканці Харкова та Харківської області, 57 студентів не працювали за фахом. Більшість студентів мали значний досвід роботи і працювали за фахом: 7 – завідуючими обласними та районними відділами культури, 14 – директорами обласних та районних бібліотек, 14 – завідуючими відділами у бібліотеках різних типів [14].

Саме вони, студенти заочного відділення ХДБІ, більшість з яких повернулася з фронтів Вітчизняної війни, у перші повоєнні роки засвітили вогні зруйнованих вогнищ культури в країні, зібрали по крихтах розкидані фонди бібліотек, щоб віддати їх народові. Серед них: директор Львівської обласної бібліотеки ім. Галана Н.Й. Косенко, що брала участь у бойових діях другої світової війни, була нагороджена Орденом Леніна, Орденом знак пошани; Т.О. Веткіна, яка за визволення Польщі була нагороджена вищою нагородою цієї держави – медаллю Заслужив на полі Слави.

Зважаючи на відсутність навчальної та методичної літератури, склад контингенту при інституті було відкрито постійно діючий консультаційний пункт, який працював у неділю по 6-8 годин. Мешканцям інших областей надавали можливість складати заліки і іспити з загальноосвітніх навчальних дисциплін у місцевих університетах та педагогічних вузах. Водночас кафедри інституту готували методичні листи, робочі плани, які надсилали кожному студенту. Протягом року інститут проводив велику роботу по набору. На наступний рік план набору становив також 300 осіб, але фактично було зараховано на 1 курс – 344 студенти і на старші курси – 35. Загальний контингент на 10.02.49 р. за заочною формою становив 467 студентів (30 навчалися у Київському консультпункті). Окрім консультпунктів у Харкові та Києві, були тимчасові консультпункти у Львові, Полтаві, Дніпропетровську, Вінниці. У цьому році лише 4 студенти складали Державні

іспити і отримали дипломи про вищу освіту.

Заочне відділення приділяло увагу не лише навчанню, але й побуту та культурному дозвіллю студентів. Під час сесії проводилися культпоходи в кіно та театри. Більшість студентів жили в гуртожитку, а ті, хто мешкав у приватному секторі, отримували гроші для оплати житла.

Постійні зусилля колективу зумовили зростання контингенту (1950/51 навч. р. – 979 студентів), удосконалювались якість підготовки. Але катастрофічно не вистачало підручників, навчальних посібників та методичних матеріалів. Керівництво заочним відділенням докладало чимало зусиль ліквідувати цей недолік. Зверталися до Міністерства освіти, Книжкової палати, споріднені інститути (Москва, Ленінград). Поступово створювався необхідний фонд.

Незвичайним для заочного відділення виявився 1950/51 н.р. Уперше за цією формою навчання розпочалася підготовка фахівців зі спеціальності Культурно-освітня робота [14]. На перший курс було зараховано 84 студенти. Загалом у 1950/51 навч. р. на 1 курс заочного відділення було зараховано 566 студентів. На 2 курсі навчалося 232, на 3-126 і на 4-55.

Протягом 50-х рр. сталися в діяльності заочного відділення організаційні та змістовні зміни. Поступово збільшувався контингент студентів. У 1957/58 рр. – 2483 студенти. Зростав випуск фахівців. Так, лише у 1958/59 навч. р. закінчили інститут за заочною формою навчання 535 випускників (460 – зі спеціальності Бібліотекознавство та бібліографія, 75 – Культурно-освітня робота).

Наприкінці 50-х рр. інститут відновив підготовку фахівців за вечірньою формою, саме за цією формою навчання починалась підготовка бібліотекарів без відриву від виробництва, яка стосувалася лише бібліотечного фаху. Перший набір становив 102 студенти. На жаль у цей рік не вдалося досягти того, щоб усі абітурієнти працювали за фахом, що вплинуло як на сталість контингенту, так і на якісну успішність навчання. В подальшому зазначений недолік поступово ліквідувався. Деканом було призначено Н.С. Демченко.

Консультаційні пункти ХДБІ продовжували готувати фахівців зі спеціальності Бібліотекознавство та бібліографія. Їх у 50-ті рр. – було 3: Харків (контингент~1500), Київ (~370), Львів(~470 студентів). Викладачі ХДБІ як провідного інституту здійснювали постійну допомогу і контроль за якістю підготовки на консультпунктах,. виїжджаючи для читання лекцій, відвідування занять, підготовкою методичних розробок та ін.

Повільно, але все ж вирішувалося питання щодо забезпечення заочників навчально–методичними виданнями. З загальноосвітніх дисциплін підручники видавались централізовано і надходили до інституту в достатній кількості.

Зі спеціальних – частково отримували з Росії, частково розробляли самі. В цей час з'явилось чимало методичних видань для студентів-заочників: тексти лекцій, методичні вказівки з курсів, контрольні завдання тощо.

Досягненням у організації обслуговування заочників у міжсесійний період можна вважати і те, що при бібліотеці було відкрито заочний абонемент, фонд якого був укомплектований підручниками, програмами з різних курсів, методичними вказівками до контрольних робіт тощо. Завдання полягало не лише в обслуговуванні студентів-заочників під час сесій, але й в надсиланні необхідної літератури студентам протягом року, що виправдувало себе.

У 1957р. заочне відділення очолила Любов Олександрівна Жаворонкова, яка працювала на посаді проректора з заочного навчання по 1975 р. Наполеглива, творча людина, прекрасний організатор і чуйний керівник вона створила колектив однодумців, які допомагали здійснювати перетворення, втілювати в життя нові форми та методи роботи з заочним контингентом. За роки її керівництва виник консультаційний пункт в Одесі (1960/61 н.р.), відновився набір за вечірньою формою навчання (1959/1960 н.р.), впроваджено нові спеціальності на бібліотечному факультеті (Технічні бібліотеки, Науково-технічна інформація, Книгознавство). З'являється посада декана, зростає штат працівників відділу.

60-ті рр. внесли чимало змін у зміст, форми, напрями підготовки фахівців без відриву від виробництва. Активна підготовка здійснювалась за вечірньою формою навчання. У 1960/61р. на вечірньому факультеті ХДБІ розпочалася підготовка 30 фахівців для науково-технічних і спеціальних бібліотек [9, с.171]. За вечірньою формою навчання готували фахівців для масових, науково-технічних та спеціальних бібліотек. Останній набір було здійснено у 1965/66 навч.р., а останній випуск – у 1971р. За цей час підготували понад 200 спеціалістів з бібліотечної справи.

Продовжує активно працювати і заочне відділення. Щоправда, контингент поступово зменшується: на початку 60-х рр. - 2700 студентів, наприкінці – 2200. Скорочення йшлося, головним чином, за рахунок бібліотечного факу. Контингент факультету КОР за ці роки збільшився і наприкінці 60х рр. становив 719 студентів. Щорічний набір становив 300 осіб. За ці роки за заочного формою навчання інститут закінчило більш 3000 студентів.

У ці роки на заочному відділенні затверджено посаду декана, що водночас очолював два факультети. Така практика залишалася до середини 80-х р. Першим деканом був призначений Е.Л. Лортікян.

60-ті рр. характеризуються подальшим поширенням спеціальностей та спеціалізацій, за якими готують фахівців ХДАК без відриву від виробництва. В структурі заочного відділення створено загальнонауковий факультет підготовки студентів для подальшого навчання в інститутах культури, пе-

дагогічних інститутах та на гуманітарних факультетах університетів. Цей факультет проіснував майже 5 років.

Сталися зміни і у підготовці спеціалістів з бібліотечного фаху. Підготовка здійснювалась за типами бібліотек (бібліотекар-бібліограф масових, технічних, дитячих бібліотек), що співпадало з світовим досвідом. У середині 60-х рр. відновлено підготовку фахівців для книжкової торгівлі. За Наказом Міністерства культури УРСР від 4.06.65 р. було зараховано 25 осіб, які по закінченні набували спеціальність книгознавець – бібліограф вищої кваліфікації [9, с. 258]. Крім того, в 1965 р. Міністерство культури УРСР видає Наказ (№115) Про організацію підготовки спеціалістів у галузі науково-технічної інформації при ХДІК, де пропонує:

1. розпочати підготовку спеціалістів у галузі науково-технічної інформації в складі спеціальності Бібліотекознавство та бібліографія.
2. Встановити на 1965-66 навч.р. додатковий план прийому… на заочний відділ по спеціальності науково-технічна інформація в кількості 25 чоловік [14].

Підготовка за цими спеціальностями була відгуком на потреби часу. Зростала мережа книжкових магазинів, відбулося становлення органів науково-технічної інформації, а кадрів не вистачало, або не було зовсім. Підготовка фахівців у галузі НТІ здійснювалась лише за заочною формою. Термін навчання був скорочений (3 роки) у зв'язку з тим, що зараховувалися лише працівники органів НТІ, що мали вищу освіту.

Принципово по-новому вирішується питання підготовки фахівців і за спеціальністю культурно-освітня робота. Замість загальної спеціальності КОР впроваджено дві: КОР загальний, де готували організаторів-методистів клубної роботи і КОР – за художніми спеціалізаціями.

Незважаючи на те, що контингент студентів на заочному відділені постійно перевищував 2000, а щорічний випуск становив понад 300 осіб, потреба в кадрах не задовольнялась. Про це свідчив конкурс при вступі до інституту (не менш 2,5 на 1 місце, а на художніх спеціалізаціях 3-5).

У 60-ті рр. організаційні зміни сталися і в роботі консультаційних пунктів. Київський консультпункт стає філіалом, а Львівський підпорядковується названому філіалу, а в 1968р. у Києві відкрито самостійний інститут культури. Зміни стосувалися не лише організації, але й змісту навчання. На ці роки припадає посилення централізованого впливу на зміст підготовки фахівців. Навчальні плани надсилались з Міністерства культури СРСР і розробляли їх переважно фахівці Москви та Ленінграда. Але не один типовий план не було втілено в практику ХДАК без його доробок, урахування особливостей України та традицій, що склалися в інституті за роки його існування.

Кафедри значну увагу приділяли підготовці навчально-методичних матеріалів, а створення друкарського цеху дозволило оперативно їх тиражувати і надсилати студентам. Лише у 1965/66 н.р вийшло 15 методичних вказівок, текстів лекцій та ін., тираж яких дозволив задовольнити запит усіх студентів-заочників Активізується і консультаційна діяльність кафедр, запроваджуються письмові консультації. Належна увага приділяється рецензуванню контрольних робіт.

З середини 70-х рр. на бібліотечному факультеті розпочалася підготовка за галузевою спеціалізацією (Бібліотекар-бібліограф технічної літератури, Бібліотекар-бібліограф художньої літератури тощо). Поступово припиняється підготовка фахівців для книжкової торгівлі, для органів науково-технічної інформації. Спостерігається тенденція до підготовки бібліотекарів широкого профілю. Це відповідало потребам практики. Саме у цей час здійснюється створення централізованих систем. На факультеті КПР впровадження спеціалізація режисер масових вистав.

Протягом 70-х рр. інститут за двома спеціальностями закінчили 3837 студентів. Але попит на фахівців постійно зростав, відповідно зростав і план набору (від 350 1970/71 навч.р. до 470 у 1979/80 навч.р).

Протягом багатьох років абсолютна успішність студентів-заочників становила 93,8 %, а якісна коливалась в межах 20-24 %. Такий стан не задовольняв керівництво заочного відділення, всі кафедри. Головним завданням було забезпечення навчально-методичними виданнями. З метою надання допомоги студентам створюється група мешканців Харкова, для яких у міжсесійний період читаються лекції, проводяться консультації та дострокові сесії. Але цей досвід не дав бажаних результатів.

У 70-ті рр. сталися зміни в керівництві заочного відділення. У 1972 р. деканом факультету стала Тамара Федорівна Марченко, яка працювала на цій посаді до 1986 р. А в 1975 р. (до 1991 р.) відділення очолила Ніна Михайлівна Березюк. За роки їх сумісної праці відбулося немало змін у роботі заочного відділення. Вивчаючи досвід споріднених інститутів, Н.М. Березюк та Т.Ф. Марченко дійшли висновку щодо необхідності вдосконалення планування навчального процесу, введення настановчих сесій. Постійною стає робота по аналізу якості виконання контрольних і курсових робіт. Вводиться їх обов'язкове рецензування. Здійснюється постійний контроль за якістю викладання на заочному відділенні. Налагоджується зв'язок з кафедрами. Проректор і декан відвідують засідання кафедр, на яких обговорюються питання підготовки за заочною формою навчання, разом із завідуючими кафедрами з'ясовують методичне забезпечення курсів, планують і контролюють підготовку методичних видань. Доцільним було започаткування підготовки програмних матеріалів до державних іспитів з обох спеціальностей.

У наступному десятиріччі заочний відділ впроваджує позитивний досвід, що був накопичений раніше. Контингент залишається у межах 2000 студентів. Щорічно зараховується 400 студентів. Не випадково координатором роботи з набору до інституту стає заочне відділення. Відрядження викладачів у різні райони України, участь у нарадах та семінарах бібліотечних і культосвітніх працівників, зустрічі з керівниками органів культури сприяла підвищенню авторитету інституту і забезпечували, незважаючи на великі планові показники, постійний набір.

У ці роки поширюється цільовий набір з метою підготовки фахівців для сільської місцевості України. Лише протягом 1981-1985 рр. було підготовлено 168 фахівців. Загалом заочне відділення за двома спеціальностями в ці роки випустило 3923 студенти.

80-ті рр. внесли чимало нового у підготовку фахівців без відриву від виробництва. У 1987/88 навч. році було здійснено на підставі співбесіди перший набір на бібліотечний факультет зі скороченим терміном навчанням (4 роки) для тих, хто закінчив бібліотечне відділення культурно-освітніх училищ або бібліотечні технікуми і мав стаж роботи за фахом не менше 2-х років. Було підготовлено понад 700 фахівців. Це був перший крок втілення ступеневої освіти при підготовці бібліотечних працівників з вищою освітою в Україні. Лише скорочення загального набору тимчасово його припинило, але Закон України Про освіту передбачає обов'язковість ступеневої освіти за різною формою навчання.

Щодо змісту навчання і напрямів підготовки фахівців теж відбувалися певні зміни. Якщо на факультеті КОР зміни не були принциповими, то на бібліотечному факультеті нове десятиріччя внесло принципові зміни. З 1980 рр. в інституті розпочиналася підготовка спеціалістів за функціональною ознакою. Здавалось би, що студент-заочник мав змогу обирати таку спеціалізацію, яка відповідала його функціональним обов'язкам у бібліотеці, але наявний контингент не відповідав цьому напряму. З метою наближення навчання до потреб студентів у 80-ті р. у навчальному плані на останніх двох курсах передбачалися курси за вибором: Організація роботи шкільної бібліотеки, Формування фонду та каталогізація у вузівській бібліотеці та ін.

Значно активізувався навчальний процес на факультеті КОР. Співробітники кафедри виробили ефективну методику викладання спеціальних дисциплін, форми контролю за самостійною роботою студентів у міжсесійний період. Однією з таких форм стали щорічні звіти творчих колективів (оркестрових, хорових, режисерських курсів).

В ці роки ведеться пошук удосконалення прийому державних іспитів. Мета – підвищити відповідальність випускників, з'ясувати дійсний рівень їх підготовки. На бібліотечному факультеті готували реальні дипломні роботи

з обов'язковим аналізом практики роботи, де працював випускник. На факультеті КОР започатковано проведення державних іспитів з художніх спеціалізацій на базових колективах, якими керував випускник. Такі іспити ставали публічними, проводилися у великих культосвітніх закладах м. Харкова і області(Палац культури ХТЗ, 8 ДПЗ, Золочівський РДК, Бабаївський та Сніжківський будинки культури та ін.).

Належна увага приділялася забезпеченню студентів навчальними та методичними матеріалами. Наприкінці 80-х рр. почали видавати збірники контрольних робіт для кожного курсу, де були не лише завдання, але й методичні вказівки до їх виконання, рекомендована література.

У другій половині 80-х рр. було проведено дві науково-методичні конференції: Удосконалення підготовки культурно-освітніх працівників без відриву від виробництва та Удосконалення підготовки кадрів бібліотечних працівників без відриву від виробництва у світі завдань перебудови вищої школи. На конференціях обговорювались шляхи подальшого розвитку цієї форми навчання, вдосконалення методики викладання, індивідуалізація завдань та ін. У другої половини 80-х рр. іногородні студенти-заочники почали проживати у гуртожитку. Це позитивно вплинуло на створення студентських колективів, на авторитет інституту, поліпшило матеріальний стан заочників.

Здійснити усі започаткування, працювати з традиційно великим контингентом, чітко і послідовно здійснювати організацію навчального процесу без відриву від виробництва стало можливим завдяки тому, що на заочному відділенні за роки його існування утворився сталий, відповідальний, чуйний колектив однодумців. Втіленням навчальних планів безпосередньо у навчальний процес багато років здійснювала Л.К. Антоненко, а згодом З.Ф. Піскунова, а контроль за поточною дисципліною, успішністю студентів, вирішенням їх проблем - досвідчені методисти: О.В. Гаганова, О.І.Борисенко, І.І. Нечитайло, І.В. Вокало, В.Г. Морозичова, З.К. Кудріна, Т.А. Шеплякова, Е.А. Гуревич та ін.

Сталися в цей час і організаційні зміни в структурі заочного відділення. За всі роки його існування уперше були створені самостійні факультети: бібліотечний та культурно-освітньої роботи. Це сталося у 1986 р. Деканом факультету КОР була призначена Т.Ф. Марченко, а пізніше його очолив В.І. Курисько. Деканом бібліотечного факультету стала В.А. Мільман, а його заступником з листопада 1991 р. О.П. Щербініна.

90-ті рр. внесли багато змін у підготовку фахівців без відриву від виробництва. Поступово зменшується набір на цю форму навчання за традиційними спеціальностями. Але колектив інституту постійно здійснював пошуки нових напрямів у підготовці фахівців для культурологічної та інформаційної сфер діяльності. Впроваджено такі спеціальності: історик-музеє-

знавець, соціальний педагог, менеджер невиробничої сфери, документознавець. Все це потребує від керівництва, професорсько-викладацького складу постійного пошуку та вдосконалення змісту навчання, методичного та навчального забезпечення, підвищення ефективності аудиторних занять та роботи заочників у міжсесійний період.

В історії ХДАК підготовка фахівців без відриву від виробництва посідає значне місце. Починаючи з середини 30-х рр. і до 1996 р. цим напрямком займався спеціальний структурний відділ інституту, який спочатку був вечірнім факультетом, згодом – факультетом підготовки фахівців без відриву від виробництва, а в повоєнні роки отримав назву заочного відділення.

За роки свого існування відділення підготувало 16250 фахівців для бібліотечної та культурно-освітньої справи. Серед його випускників немало тих, хто очолював і очолює сферу культури, керує бібліотеками, палацами культури, аматорськими колективами, викладає спеціальні дисципліни в навчальних закладах культури різного рівня акредитації. Це випускники, що свідомо обрали професію. Їх зусилля спрямовані на відродження національної культури, її розповсюдження серед різних верств населення України.

Підсумковуючи діяльність ХДАК по підготовці фахівців без відриву від виробництва протягом 65 років слід зазначити, що з допоміжної форми до очного навчання вона склалася у самостійну систему, використовуючи протягом свого існування дві форми: вечірню та заочну. За ці роки чітко визначились особливості цієї форми навчання: знімається проблема працевлаштування, що нині є однією з гострих для випускників очної форми; не потребує часу для адаптаційного періоду в умовах конкретного закладу; вирішено проблеми житла і побуту; економить майже в три рази витрати держави, порівняно з очною формою, на підготовку фахівців з вищою освітою; сприяє інтеграції теорії і практики.

Безумовно, набутий досвід викрив і її недоліки: не досягнуто належного рівня теоретичної підготовки студента-заочника; потребують удосконалення форми активного впливу вузу на роботу студента у міжсесійний період; доцільні більш гнучкі і мобільні форми звіту щодо набутих під час навчання знань.

Проте тенденція скорочення планів набору на цю форму навчання, що окреслилась у 90-ті рр., викликає серйозну занепокоєність і свідчить про хибкий напрям її поступового знищення в процесі реформування вищої школи. Втім конституційне право громадянина на освіту забезпечується лише наявністю різноманітних форм навчання.

Економічні процеси, що коються у нашому суспільстві, не знижують ролі заочної форми навчання, а, навпаки, збільшують її значущість. Невипадково, Голова Держкомвузу Російської федерації В. Кинелев, розгляда-

ючи перспективи освіти, зазначав, що фінансові труднощі примушують нас знову повернутися до питання про поширення заочної форми підготовки фахівців з вищою освітою [7, с.14].

Тенденція поширення підготовки фахівців вищого гатунку без відриву від виробництва нині спостерігається в усьому світі. Завдяки її використанню, порівняно невеликі витрати забезпечується зростання професіоналізму та загальнокультурного рівня населення. Ця форма надає можливість отримати вищу освіту мешка́нцям сільських районів, інвалідам, молодим матерям, усім, хто бажає підвищити свою кваліфікацію. Вона з успіхом може використовуватися під час конверсії військово-промислового комплексу для перепідготовки офіцерів, звільнених у запас.

Особливу роль відіграє навчання без відриву від виробництва у реалізації ступеневої освіти. Випускники середніх спеціальних закладів, які після закінчення влаштувалися на роботу, як правило навчаються далі за заочною формою. Виправдало себе навчання за скороченим терміном, що стверджує і досвід ХДАК протягом майже 10 років. Це приваблює молодь, економить витрати держави.

Заочна форма навчання не єдина у підготовці фахівців без відриву від виробництва. Відомо, що у Відкритому університеті Англії використовується понад 9 форм. У діяльності нашого навчального закладу ми не випробовували навчання за індивідуальними планами, екстернат тощо. Навчання без відриву від виробництва потребує сьогодні гнучких форм, які сприяють мобільності входження людини у професійний освітній простір.

Входження людини у нове XX ст., у сферу інформаційних технологій дає змогу зробити новий крок у заочній освіті. Нова форма з використанням комп'ютерної мережі отримала нині назву дистанційного навчання. Традиційна заочна освіта є тут стартовою площадкою. Ці форми не протидіють. Вони ще багато років будуть існувати поряд. Це особливо важливо використати в умовах ХДАК, по-перше, тому, що широка культурологічна підготовка сприятиме підвищенню культурного рівня не лише населення Східного регіону України, але й інших її регіонів, по-друге, в ХДАК навчаються фахівці, які на практиці втілюватимуть в життя нові технології навчання і академічні бази даних, електронні версії підручників та ін.

Зважаючи на накопичений досвід, збережений і підготовлений останніми роками науковий потенціал, створену в складних умовах матеріально-технічну базу, Харківська академія культури має певні можливості стати організатором дистанційної освіти у підготовці фахівців в Україні. На нашу думку, доцільно на державному рівні вивчити питання про концентрацію підготовки фахівців для забезпечення дистанційного навчання в одному вузі України, надаючи йому всіляку підтримку у запроваджені цього напряму.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *А.Ф.К. Высшая школа подготовки работников политпросвета. Институт социалистической культуры // Путь к коммунизму. – 1921. - № 1. - С. 23-27.*
2. *Виленкин А.Я. О заочной библиотечной подготовке // Книгоноша – 1923. - XXVIII, 5.*
3. *Довженко Д. Перепідготовка політосвітробітників села // Шлях до комунізму. – 1924. - № 6-7. - С. 27-34.*
4. *Євсєєв О.І., Виноградов А.П., Майборода О.А. Підготовка культосвітніх працівників в Харківському бібліотечному інституті // Учені зап. / ХДБІ. - Х., 1957. - Вип.3. - С. 3-52.*
5. *Зільберштейн А.И .Подготовка политпросветработников // Путь к комунізму. – 1923. - № 3-4. - С. 22-33.*
6. *Кастелі Л. Київський бібліотечний факультет ВУІКО // Б-ка у соц. будівництві. - 1935. - № 2. - С. 30-35.*
7. *Кипелев В. Об итогах работы высшей школы в 1994 г. и основных направлениях ее деятельности в 1995г. // Высшее образование в России. - 1995. - № 1. - С. 7-27.*
8. *Книга и книжное дело в Украинской ССР (1918-1940 гг.) - К., 1984. – 478 с.*
9. *Книга и книжное дело в Украинской ССР (1941-1984 гг.) - К., 1986. - 564 с.*
10. *Комский С. Подготовка и переподготовка библиотечных кадров на Украине // Красный библиотекарь. – 1936. - № 8. – С .15-19/*
11. *Троїцька О. Бібліотечний факультет ВУІКО в 1933-34 році // Б-ка у соц. Будівництві. – 1934. - № 9. - С. 15-17.*
12. *Увагу бібліотечній справі // Рад. б-ка. – 1937. - № 8. - С. 1-5.*
13. *Фридьева Н.Я. К истории Харьковского государственного библиотечного института.-Машинопись.-3 с.*
14. *Архив ХДАК. Звіти інституту про роботу 1947-1951,1956-1987р.р. Накази по інституту.*

Надійшла до редколегії 20.04.2000 р.

УДК 002.2:658.386(477)

С.В. СИЩЕНКО

КНИГОЗНАВЧА ПІДГОТОВКА БІБЛІОТЕКАРІВ-БІБЛІОГРАФІВ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Проаналізовано сучасний стан змісту та структури книгознавчої освіти бібліотечно-бібліографічних кадрів та подано перспективи її оновлення в умовах інформатизації України

Серед пріоритетних проблем сучасної бібліотечно-бібліографічної освіти в Україні – підготовка та перепідготовка кадрів, здатних ефектив-

но працювати в умовах інформатизації суспільства. Галузі й соціальні інститути, що займаються створенням, розповсюдженням і використанням соціально значущої інформації та знань (видавництва, бібліотеки, книжкові магазини, архіви, музеї та ін.) залежать від технологічного рівня. Актуалізується питання змін у професійній діяльності та асортименті послуг, що надають бібліотеки. Найважливішим кроком у цьому напрямі є подальша інформатизація всіх сфер бібліотечної діяльності, яка є гарантом підвищення ролі бібліотек у забезпеченні інформатизації українського суспільства. Отже, посилення інформаційної підготовки нової генерації бібліотечно-бібліографічних кадрів є об'єктивно зумовленим. Існує нагальна потреба інформатизації як бібліотечної освіти загалом, так і окремих бібліотечно-бібліографічних дисциплін.

Дещо перебільшується значення технологічної складової інформатизації. Інформаційні технології часто розглядаються як вирішальний чинник інформатизації. Тому навіть у гуманітарних закладах освіти, зокрема бібліотечно-бібліографічного профілю, спостерігається технізація навчання, що в перспективі може призвести до диспропорції між гуманітарною та інформаційною компонентами освіти.

Обчислювальна та телекомунікаційна техніка роблять організацію інформаційного процесу лише технічно можливою, оскільки вони є лише засобом інформатизації. Вирішальними чинниками інформатизації є соціокультурні, суспільна потреба у виробленій інформації та знаннях, інформаційна активність населення, наявність висококваліфікованих інформаційних та бібліотечно-бібліографічних фахівців, здатних професійно виконувати поставлені перед ними завдання. Отже, інформатизація, що чинить глобальний вплив на суспільство й особистість, – це передусім соціальний, а не технічний процес, у розвитку якого провідне місце має належати сучасним бібліотечним установам. Як центри інформації та культури саме вони здатні забезпечити гармонійний розвиток сучасного суспільства. Гармонійного розвитку відповідно потребує й бібліотечно-бібліографічна освіта, яка органічно поєднує в собі гуманітарне й інформаційне знання. Вирішальна роль у цьому належить книгознавчій підготовці бібліотечно-бібліографічних кадрів, яка в умовах інформатизації потребує посилення та оновлення.

Проблеми розвитку бібліотечно-бібліографічної освіти в Україні активно обговорюються на сторінках професійної преси. Особливе значення для розвитку вищої бібліотечно-бібліографічної освіти в Україні мають праці таких українських учених: В.С. Бабич, В.О. Ільганаєвої, Н.М. Кушнаренко, В.О. Медведєвої, Є.А. Медведєвої, М.А. Низового, К.Т. Селіверстової, Г.В. Сілкової, М.І. Сенченка, М.С. Слободяника, В.В. Терно, Є.М. Тодорової, А.С. Чачко,

С.В. Шалімової, В.М. Шейка та ін. Однак, у книгознавчому аспекті дана проблема ще не підлягала серйозному самостійному дослідженню. Вона розглядається побіжно, паралельно з висвітленням інших питань бібліотечної освіти. Тому є потреба у вивченні сучасного стану змісту і структури книгознавчої підсистеми бібліотечно-бібліографічних кадрів у вищих навчальних закладах України, що дозволить визначити перспективи її розвитку в умовах інформатизації.

Книгознавчий компонент є традиційним для бібліотечної освіти. Тривалий час бібліотека асоціювалася зі словом книга, від якого й отримала свою назву. З впровадженням новітніх інформаційних технологій та розширенням номенклатури типів і видів документів у сучасних бібліотеках виникають побоювання щодо заміни книги іншими носіями інформації, що може призвести до її повного зникнення [1]. Останніми роками книгознавча підготовка бібліотечно-бібліографічних кадрів у вищих навчальних закладах України та інших країн СНД поступово втрачає своє пріоритетне значення. Інколи це призводить до непоправних помилок у змісті бібліотечно-бібліографічної освіти, зорієнтованої на віртуальну бібліотеку. Тому існує об'єктивна потреба в соціальному захисті книги, оновленні книгознавчої компоненти у системі бібліотечної освіти на сучасному етапі інформатизації суспільства.

В Україні книгознавча підготовка у межах вищої бібліотечно-бібліографічної освіти є традиційною. Витоки її сягають 20-х рр. XX ст. і пов'язані з м. Харковом. У 1925 р. було прийнято постанову Раднаркому УРСР про відкриття у 1925/26 навч. р. у Харківському інституті народної освіти (ХІНО) факультету політичної освіти (факполітосвіти) [16, с. 4], у структурі якого було створено і секцію книжково-бібліотечної роботи [17, с. 3-4]. Спеціальний цикл дисциплін складав 1350 (29%) і включав такі дисципліни: Бібліотечне будівництво; Бібліотечна техніка; Бібліографія (теоретична і прикладна); Методика роботи з читачами; Книгорозповсюдження (4 курс); Методика викладання бібліотечних дисциплін.

Ще наприкінці 20-х рр. неодноразово порушувалося питання про підготовку висококваліфікованих кадрів для книжково-видавничої справи України [7, с. 254]. Пізніше, у 1932 р., у структурі Всеукраїнського інституту комуністичної освіти (ВУІКО) поряд з бібліотечним було створено факультет книгопоширення [7, с. 254]. Випускники отримували достатню теоретичну і практичну книгознавчу підготовку і після закінчення вузу працювали не лише в бібліотеках, а й у книготорговельних і книговидавничих установах.

У наступні роки книгознавча підготовка у Харківському державному бібліотечному інституті (ХДБІ) була невід'ємною складовою бібліотечно-бібліографічної освіти. Студентам викладався курс «Книгознавство», а робота з книгою органічно входила до складу спеціальних

бібліотечних і бібліографічних дисциплін.

Оскільки потреба у фахівцях для книжкової справи була відчутною – було узаконено розподіл випускників бібліотечної спеціальності в книготорговельні установи. У 1954 р. на замовлення Головного управління книжкової торгівлі Міністерство культури УРСР було зроблено частковий розподіл випускників ХДБІ для зміцнення кадрів директорів, консультантів і завідуючих секціями обласних бібліотечних колекторів [8, с 527]. Питання про необхідність підготовки фахівців для сфери книгорозповсюдження знову стає актуальною.

Постановою Ради Міністрів УРСР від 6 квітня 1955 р. Про стан книжкової торгівлі в Українській РСР було запроваджено підготовку спеціалістів вищої кваліфікації для книжкової торгівлі [8, с. 527]. Згідно з постановою на базі бібліотечного факультету ХДБІ було відкрито спеціальне книгознавче відділення, на якому навчалося 120 студентів. Ця подія знайшла відбиття в постанові Ради Міністрів УРСР Про заходи по поліпшенню розповсюдження книг в Українській РСР від 13 жовтня 1959 р. [8, с. 159]. Підготовка спеціалістів здійснювалася у межах спеціальності Бібліотекознавство і бібліографія та була спрямована на їхню професійну діяльність у сфері книгорозповсюдження. Випускники відділення після його закінчення працювали у бібліотечних колекторах і книжкових магазинах, мали необхідні і достатні знання, уміння і навички у галузі книжкової торгівлі. Це забезпечувалось циклами фундаментальних і спеціальних дисциплін: Книгознавство та історія книги, Бібліографознавство, Організація та економіка книжкової торгівлі та низкою курсів за вибором книгознавчого спрямування. Однак згодом централізований вплив на зміст бібліотечної освіти посилюється і книгознавче відділення було закрито, оскільки типовим навчальним планом підготовка книгознавців не передбачалася.

Суттєво змінилися зміст і структура підготовки бібліотечно-бібліографічних кадрів після реформування бібліотечного інституту. В 1964 р. ХДБІ було перейменовано в Харківський державний інститут культури (ХДІК). Студенти бібліотечного факультету навчалися за спеціалізаціями: масових і наукових бібліотек, дитячих та юнацьких бібліотек, технічних бібліотек і книгознавства [4]. За клопотанням Держкомітету по пресі в 1965 р. у ХДІК було відкрито факультет книгознавства для підготовки спеціалістів книжкової торгівлі з очним і заочним відділеннями [8, с. 258]. В 1969 р. організовано кафедру книгознавства та книжкової торгівлі, яка проіснувала до 1979 р., а потім об'єдналась у кафедру загального бібліографознавства і книгознавства. Отже, ХДАК є фундатором не лише бібліотечної, а й книгознавчої освіти в Україні. До середини 60-х рр. ХДІК був єдиним в Україні вузом, який здійснював підготовку фахівців бібліотечно-бібліографічного профілю.

Ще у 1961 р. в Києві на базі навчально-консультаційного пункту було організовано Київський філіал ХДБІ [8, с. 171]. В 1968 р. постановою Ради Міністрів СРСР від 8 серпня відкрито Київський державний інститут культури (КДІК) (нині – Київський національний університет культури і мистецтв - КНУКіМ) [8, с. 529]. У КДІК книгознавча підготовка тривалий час існувала як складова бібліотечно-бібліографічної освіти. У 1977 р. тут створено кафедру загального бібліографознавства і книгознавства. В 1978 р. Рівненський факультет (філіал) КДІК став Рівненським державним інститутом культури (РДІК) [8, с. 397-398] (нині – Рівненський державний гуманітарний університет). У 1992 р. Миколаївський факультет набув статусу філіалу КДІК.

Протягом 80-х рр. діяли типові загальносоюзна навчальні плани, які не передбачали книгознавчих спеціалізацій. Студенти бібліотечно-бібліографічної спеціальності вивчали єдиний курс Книгознавство та історія книги. Лише наприкінці 80-х – початку 90-х рр. послаблюється централізований вплив на зміст освіти. Вищі навчальні заклади мали можливість самостійно визначати номенклатуру спеціалізацій.

Ученою радою ХДІК у грудні 1989 р. було затверджено окремий навчальний план зі спеціальності 05.2600 Бібліотекознавство і бібліографознавство з кваліфікацією бібліограф-книгознавець книготоргового підприємства, що дало змогу відновити книгознавчу освіту. За планом передбачалося 32 навчальні курси, половина з яких мали книгознавче спрямування. Серед них: Основи видавничої справи і поліграфії; Історія книжкової справи; Книгознавство (загальне, спеціальне і галузеве); Книготорговельна бібліографія; Організація та економіка книжкової торгівлі. Курси за вибором: Основи маркетингу; Правове регулювання діяльності підприємств галузі; Професійна етика і психологія працівника книжкової торгівлі. Було запропоновано спецкурси, що поглиблювали професійну книгознавчу підготовку. Вперше навчальним планом передбачалося для випускників написання та захист дипломних робіт замість державних іспитів. Виробнича практика студентів II-IV курсів сприяла закріпленню знань, умінь і навичок у галузі книготоргового асортименту та книгознавчого аналізу видань (книжкові магазини); бібліографічній діяльності роздрібного книготоргового підприємства (книготорговельне бібліографування та обслуговування); бібліографічна (товарознавча) робота в роздрібному книготоргового підприємстві. Підготовка фахівців була спрямована на бібліографічну діяльність книготоргових підприємств. Позитивним є те, що передбачалось вивчення комп'ютерів, управління та АСУ в книжковій торгівлі, інтенсивний курс вивчення іноземної мови. Однак зазначені дисципліни вивчалися лише як спецкурси. В 1994 р. у ХДІК було здійснено перший випуск бібліографів-книгознавців книготоргового підприємства.

У червні 1991 р. у ХДІК було затверджено новий навчальний план для даної кваліфікації. Навчальні предмети структуровані за такими комплексами: Культурологія; Документознавство; Бібліографознавство; Бібліополістика; Бібліотекознавство. Це забезпечило зв'язок змісту освіти загальній спеціальності Бібліотекознавство і бібліографія. Документознавчий цикл включав: Книгознавство (загальне, спеціальне, галузеве); Історію книжкової справи; Основи видавничої справи та поліграфії. Бібліографознавчий напрям складався з таких курсів: Бібліографознавство (загальний курс); Книготорговельна бібліографія; Книготорговельна іноземна бібліографія. До бібліополістики віднесено: Організацію та економіку книжкової торгівлі; Управління та АСУ в книжковій торгівлі. Бібліотекознавчий цикл включав такі дисципліни: Основи бібліотечної справи; Наукову обробку документів; Інформатика та програмування в галузі; Статистика друку та книжкової торгівлі; Бухгалтерський облік. Крім того, читали курси за вибором та спецкурси. Якщо попередній навчальний план, крім книгорозповсюдження, передбачав ознайомлення з основами книговидання, то у новому варіанті плану було уведено елементи книговикористання, переважно у бібліотечній сфері. За цим навчальним планом здійснено випуск 25 спеціалістів у 1995 р.

У 1995/96 навч. р. у ХДІК зі спеціальності 7.020102 Бібліотекознавство і бібліографія впроваджено нові навчальні плани, спеціалізацію Бібліографічне забезпечення видавничої та книготорговельної діяльності. Курс Книгознавство та історія книги у скороченому варіанті увійшов до циклу фундаментальних та професійно-орієнтованих дисциплін (108 год.). Серед спеціальних дисциплін: Галузеве книгознавство (174 год.); Основи видавничої справи і поліграфії (80 год.); Видавнича і книготорговельна бібліографія (262 год.); Історія книжкової торгівлі (36 год.); Видавничий і книготорговельний менеджмент та маркетинг (168 год.); Обліково-аудиторська діяльність і статистика (128 год.); Правознавство та економіка видавничої та книготорговельної діяльності (96 год.). Оскільки набір зменшувався з року в рік, від даної спеціалізації змушені були відмовитися. Останній випуск бібліографів-книгознавців було здійснено в ХДІК у 1997 р.

У КДІК була впроваджена підготовка бібліографів-редакторів засобів масової інформації, а 1990 р. відкрито нову спеціалізацію – Книгознавство та бібліографія в книготорговельних установах [6, с. 40-42].

У 1994 р. було затверджено окремий навчальний план із зазначеної спеціальності. Номенклатура курсів враховувала як завдання спеціальності в цілому, так і спеціалізації зокрема. Спеціальні книгознавчі дисципліни складали 2492 годин (37,7 %). Серед них: Фондознавство (загальне та спеціальне) (264 год.); Книготорговельна бібліографія (162 год.); Книгознавство: історія та теорія (318 год.); Спеціальне книгознавство (249 год.); Основи видавничої

справи та поліграфічного виробництва (90 год.); Книготорговельний менеджмент (156 год.); Бухоблік (99 год.); Реклама книги (48 год.); Букіністична торгівля (48 год.). Третина годин відводилася на самостійну роботу студентів. Виробнича практика передбачена з аналітико-синтетичної обробки документів, книготорговельної бібліографії та спеціального фондознавства, книготорговельного менеджменту. Випускники складали держіспити зі світової літератури, бібліотекознавства, бібліографознавства та книгознавства. На відміну від навчального плану ХДІК, тут відсутні основи маркетингу, правове регулювання книготорговельної діяльності, управління та АСУ в книжковій торгівлі.

Нині в Україні підготовку бібліотечно-бібліографічних кадрів здійснюють три вищі навчальні заклади - Київський національний університет культури і мистецтв (з філіалом у Миколаєві), Харківська державна академія культури, Рівненський державний гуманітарний університет (з 1999 р. її розпочав Львівський державний університет). Підготовка бібліотечно-бібліографічних кадрів здійснюється у межах спеціальності 7.020102 Бібліотекознавство і бібліографія (напрям 0201 Культура), передбачено як суто бібліотечно-бібліографічні, так і книгознавчі спеціалізації.

24 травня 1997 р. Кабінет Міністрів України за № 507 затвердив постанову Про перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями, а також Порядок уведення її у дію з 1998/1999 навч. р. Згідно документам, за даною спеціальністю було впроваджено підготовку фахівців освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалавр – спеціаліст – магістр [11].

Згідно з Додатком № 4 до наказу Міністерства освіти України від 13 листопада 1997 р. № 405 Перелік спеціалізацій спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями, рекомендовано у межах спеціальності Бібліотекознавство і бібліографія здійснювати підготовку спеціалістів за такою номенклатурою спеціалізацій: Бібліотечне обслуговування дітей та юнацтва (7.0200102.01); Публічні бібліотеки (7.020102.02); Наукові (спеціальні) бібліотеки (7.020102.03); Книгознавство та книговидавнича діяльність (7.020102.04); Бібліотечний менеджмент і маркетинг (7.020102.05); Автоматизовані бібліотечні технології та системи (7.020102.05); Консервація, збереження та реставрація документів (7.020102.06); Бібліографічні ресурси (7.020102.07) [10]. Отже, книгознавство та книговидавнича діяльність як спеціалізація у межах бібліотечної освіти була відроджена в Україні.

27 січня 1999 р. Міністерство культури і мистецтв України видало наказ № 37 «Про перелік спеціалізацій спеціальностей», за якими здійснюється

підготовка фахівців у вищих навчальних закладах культури і мистецтв, та перелік кваліфікацій молодших спеціалістів та спеціалістів, а також Додаток № 2 до нього. Згідно з документами до введення Державних стандартів вищої освіти затверджувався тимчасовий перелік спеціальностей спеціалізацій і кваліфікацій, що присвоюються випускникам вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації. Зі спеціальності 7.020102 Бібліотекознавство і бібліографія за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавр і спеціаліст пропонувалося дві спеціалізації (кваліфікації): Бібліотекознавство і бібліографія (кваліфікація – бібліотекар-бібліограф); Бібліографія і книгознавство (кваліфікація – бібліограф-книгознавець, менеджер видавничої діяльності [12]. Таким чином, назва першої спеціалізації повністю збігалася з назвою спеціальності, а друга – тісно пов'язана з бібліографічною діяльністю у видавничій сфері.

31 січня 1999 р. Міністерство освіти України затвердило Тимчасовий перелік спеціалізацій спеціальностей освітньо-кваліфікаційних рівнів, в якому рекомендовано такі спеціалізації: Бібліотечне обслуговування дітей та юнацтва; Публічні бібліотеки, шкільні бібліотеки; Наукові бібліотеки (спеціальні); Бібліографія, книгознавство та книговидавнича діяльність; Бібліографія та інформаційна діяльність; Бібліотекознавство та інформаційна діяльність; Бібліографія, книгознавство та організація книготорговельної діяльності [15]. Зазначені Переліки носять тимчасовий і рекомендаційний характер, однак це дало змогу вузам культури України, виходячи з потреб ринку праці, розпочати у межах бібліотечно-бібліографічного фаху систематичну підготовку бакалаврів бібліографознавства та книгознавства, а також спеціалістів – бібліографів-книгознавців, менеджерів видавничої та книготорговельної діяльності.

Київський національний університет культури і мистецтв і Харківська державна академія культури розпочали у 1999/2000 навч. р. підготовку менеджерів видавничої діяльності, а з 2000/2001 навч. р. – менеджерів книготорговельної діяльності. Інтеграція бібліографознавчої і книгознавчої підготовки спеціалістів і магістрів знайшла своє логічне завершення у науковій спеціальності 07.00.08 – Книгознавство, бібліотекознавство та бібліографознавство, затвердженій ВАК України для підготовки наукових кадрів (у галузі історичних, філологічних і педагогічних наук) [13, с. 18].

При відсутності Державного освітнього стандарту України та типових навчальних планів кожний із освітніх закладів має можливість розробляти і впроваджувати в навчальний процес власні варіанти навчальних планів. Незважаючи на ізольованість розробки, навчальні плани КНУКіМ і ХДАК мають багато спільного у змісті, номенклатурі навчальних дисциплін як бібліотечно-бібліографічного, так і бібліографічно-книгознавчого напрямів, зокрема зі спеціалізації Бібліографія, книгознавство та книговидавнича діяльність. Проте існують розбіжності у профілізації підготовки бакалаврів і спеціалістів,

у послідовності читання та обсягах навчальних курсів.

Порівняння програм підготовки бакалаврів з бібліографії і книгознавства свідчить, що професійний блок дисциплін подібний і складається з курсів: Соціальні комунікації, Документознавство, Загальне та спеціальне книгознавство, Історія книги, Основи видавничої справи, Ааналітико-синтетична обробка документів, Інформаційно-бібліографічні ресурси, Бібліографознавство, книговидавнича та книготорговельна бібліографія та ін. Серед номенклатури професійно-орієнтованих дисциплін спеціаліста (менеджера видавничої діяльності) спільними є такі навчальні курси: Менеджмент видавничої та книготорговельної справи, Економіка видавничої справи та книгорозповсюдження, Інформаційні системи у видавничій діяльності, Статистика друку, Книжковий маркетинг, Реклама книги та ін. Безумовно, номенклатура зазначених навчальних курсів складає фундаментальне підгрунтя книгознавчої підготовки бібліотечно-бібліографічних кадрів.

Таким чином, книгознавча підготовка є традиційно невід'ємною складовою бібліотечно-бібліографічної освіти. Вона здійснюється за двома напрямами: 1) через органічне включення в бібліотечно-бібліографічну освіту у цілому та в окремі дисципліни; 2) організаційно виділяючись у формі спеціалізацій у межах спеціальності Бібліотекознавство і бібліографія. Зазначені напрями і в перспективі розвиватимуться паралельно, доповнюючи один одного.

В умовах інформатизації суспільства роль книги і книжкової справи в Україні буде зростати, що зумовлює об'єктивну необхідність посилення та оновлення книгознавчої підготовки бібліотечних кадрів.

Бібліотека завжди асоціювалась і сприймається в контексті книги і навпаки. Книга посідає провідне місце в документному потоці, що надходить до бібліотек. Традиційній книзі надають перевагу більшість користувачів бібліотечних установ як джерелу інформації. Саме книга є найдешевшим і однозначно найпростішим засобом кумуляції і використання інформації, довідковим посібником і сховищем знань. Завдяки пріоритетним ознакам книги як засобу письмової комунікації – вона поза конкуренцією в системі документних комунікацій суспільства. Серед них: наявність семантичної інформації, грунтовність підготовки, завершеність повідомлення. можливість отримання інформації без використання спеціальних технічних засобів. багаторазове використання (перечитування), довгострокове збереження інформації завдяки матеріальному носієві, здатність доведення тиражованої інформації до багатьох читачів, переміщення у просторі й часі, можливість включення до певних документних потоків і масивів та ін.

Менталітет українського народу тісно пов'язаний з книжковою культурою, якій надають перевагу як найкращій формі існування і збереження куль-

турної спадщини. Вона є не лише джерелом інформації, але й засобом залучення населення до культурних цінностей та їх творення. Велика заслуга книги полягає й у виконанні протягом віків функції документальної пам'яті народу. Крім того, книга сама є пам'яткою культури, що заслуговує на збереження на віки, носієм традицій писемної, книжкової культури, сприяє відродженню духовності, формуванню національної самосвідомості, культурному розвитку особистості, залученню її до світових надбань, національної історії, культури, мистецтва, традицій, звичаїв, побуту та ін. Отже, традиційна книга як твір писемності і друку у вигляді кодексу за своїми ознаками ще не має серйозної альтернативи. Вона є головним об'єктом діяльності сучасних бібліотек. Тому проблеми її створення, розповсюдження і особливо використання повинні посідати чільне місце в системі професійної освіти сучасних бібліотекарів-бібліографів.

Не можна не зважати й на те, що вже сьогодні в світі до 60 % документів, котрі являють інтелектуальний інтерес, поширюються в електронній формі. Індустріально розвинуті країни швидко просуваються до безпаперової технології. Висловлювалася навіть думка, що до 2000 р. у розвинених країнах слід очікувати зникнення бібліотеки у традиційному вигляді. Людство стоїть, на думку Ф. Ланкастера, на порозі того часу, коли весь комунікативний цикл (від виникнення документа до його поширення і використання) буде безпаперовим, автоматизованим [3]. Вважаємо, що американський учений дещо поквапив події, оскільки традиційні й електронні книги, доповнюючи одна одну, ще й понині співіснують у сучасному суспільстві.

Світовий досвід свідчить, що розвиток електронних засобів комунікації суттєво не вплинув на сутнісні характеристики книги, не призвів до ліквідації книгодрукування. Навпаки, відбулося взаємопроникнення обох інформаційних напрямів, що сприяло, з одного боку, технічному прогресу у видавничо-поліграфічному комплексі, прискоренню і збільшенню обсягів видавничої продукції на основі широкого використання ЕОМ; з іншого – до появи нових змішаних засобів інформації, що поєднують у собі переваги книги і процесора – так звані електронні книги, бази і банки даних. компакт-диски, мультімедіа та ін. комбінації [2, с. 5].

Електронна книга має певні переваги щодо традиційної форми книги у вигляді паперового кодексу. Це – сукупність даних (текст, звук, статичне зображення та зображення, що рухається) у пам'яті комп'ютера, призначена для сприймання людиною за допомогою відповідних програмних та апаратних засобів. Завдяки цьому книга набуває нових якостей – динамічність та інформативність, що має неабияке значення для оперативного отримання інформації. Отже, змінюючи свою матеріальну форму, вдосконалюючись, книга була й залишиться одним із основних засобів соціальної комунікації.

Тому випускники закладів освіти повинні мати поглиблені знання щодо традиційної і електронної книги, знати систему створення, розповсюдження і використання документів книжкового типу.

Підготовка книгознавців у межах бібліотечної спеціальності є цілком виправданою. Проте виникає небезпека, що книгознавча підготовка залежить від споріднених наук, об'єднаних загальним предметом вивчення (книгою): бібліотекознавство, бібліографознавство, документознавство, інформатика. Відчутним гальмом для розвитку книгознавчої підготовки лишається занижена оцінка бібліотеки і бібліотечної освіти, на базі якої здійснюється навчання. Від усвідомлення державною владою вирішальної ролі бібліотечних, видавничих і книготорговельних установ в інформатизації суспільства залежить матеріальна і моральна підтримка даного професійного напряму.

У межах України книгознавство як професійний компонент спеціальної вищої освіти розосереджений у декількох спеціальностях. Крім спеціальності Бібліотекознавство і бібліографія (напрям культура), книгознавчий компонент присутній у таких спеціальностях, як Журналістика, Літературна робота (напрям журналістика), Видавнича справа і редагування (напрям філологія).

Тому існує об'єктивна потреба в об'єднанні цих напрямів. Українські вчені пропонують зробити це у комплексі Документознавство та інформаційна діяльність у межах передбаченої самостійної галузі знань документно-інформаційні науки, до складу якого включити: Автоматизовані архівно-бібліотечно-інформаційні технології та системи; Бібліографія; Бібліотекознавство; Зберігання і консервація документів; Книгознавство; Науково-інформаційна діяльність; Патентознавство; Реставрація документальних пам'яток; Управління документацією і справочинство.

Виокремлення таких спеціальностей у Переліку, на думку автора, буде одним з кроків на шляху до організації самостійного спеціального навчального закладу по підготовці кадрів для документно-інформаційних установ країни [9, с. 21].

Існують й інші підходи. Так, згідно з Державним освітнім стандартом вищої професійної освіти Російської Федерації усі книгознавчі спеціалізації об'єднані у єдиному напрямі 520700 – Книгознавство: 021500 – Видавнича справа та редагування, 281100 – Книгознавство та організація книжкової торгівлі, 021400 – Журналістика, 052600 – Бібліотекознавство і бібліографія [5, с. 2]. Другий варіант, на наш погляд, є досконалішим, оскільки об'єднує підготовку фахівців для роботи в усіх сферах книжкової справи: книгостворення (книговидання), книгорозповсюдження і книговикористання.

Книгознавча підготовка фахівців у системі вищої освіти країни історично розосереджена в центральному, західному і східному регіонах України і здійснюється на базі вищих навчальних закладів культури і технічних вузів. У

центральному регіоні України таку підготовку здійснюють Київський національний університет культури і мистецтв (КДУКіМ) і Національний технічний університет України Київський політехнічний інститут (НТУУ КПІ). На заході країни фахівців з вищою освітою для видавничої і книготорговельної сфери готує Українська академія друкарства (УАД). У східному регіоні її забезпечують Харківська державна академія культури (ХДАК) та Харківський технічний університет радіоелектроніки (ХТУРЕ). Важливо, щоб розробка концептуальних засад та програмно-методичної документації зазначених закладів освіти здійснювалась скоординовано, що забезпечить високу професійну мобільність і конкурентоспроможність нової генерації фахівців для книжкової сфери.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Акилина М. Книга в системе библиотековедческих понятий // Библиотековедение. – 1999. - № 4-6. – С. 116-124.*
2. *Баренбаум И.Е. Книговедение и электронная книга // Книга: Исслед. и материалы. – 1999. – Сб. 76. – С. 5-15.*
3. *Будущее библиотек в информационном обществе // Информатика: Экспресс-информ. № 26. – М., 1990. – С. 6-15.*
4. *Вытяжков В.Т. Улучшение подготовки библиотечных кадров – актуальная задача наших дней // Респ. науч.-практ. конф. Совершенствование подготовки культурно-просветительных кадров в УССР: Сб. материалов / ХГИК. – Х., 1975. – С. 41-42.*
5. *Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования: Требование к обязательному минимуму содержания и уровню подготовки бакалавра по направлению 520700 – Книговедение (второй уровень высшего профессионального образования). – М., 1993. – 18 с.*
6. *Довгопола О.П.Вища бібліотечна освіта в Україні: сторінки історії та деякі перспективи розвитку // Збірник наук. праць. Ч. 2 / КДІК. – К., 1994. – С.36-46.*
7. *Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. документов и материалов. 1917-1941. – К., 1985.*
8. *Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. документов и материалов. 1941-1984. – К., 1986.*
9. *Матяш І., Калакура Я., Лозицький В., Селіверстова К. Концепція підготовки та післядипломної освіти кадрів для архівних установ України (проект) // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 1998. – Т. 3. – С. 17-24.*
10. *Перелік спеціалізацій спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями: Проект: Додаток 4 до наказу Міністерства освіти України від 13.10.97 р. № 405. – К., 1997. – 6 с.*
11. *Про перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-квалі-*

фікаційними рівнями: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.05.97 р. № 507. – К., 1997. – 20 с.

12. *Про перелік спеціалізацій спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах культури і мистецтв та перелік кваліфікацій молодших спеціалістів та спеціалістів: Наказ від 27.01.99 р. № 37. – К., 1999. – 5 с.*
13. *Стан та проблеми атестації наукових та науково-педагогічних кадрів (вер.-жовт. 1999 р.): Перелік спеціальностей, за якими проводиться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань. – К.: ЦІТО, 1999. – 34 с.*
14. *Тимчасовий перелік спеціалізацій спеціальностей освітньо-кваліфікаційних рівнів. – К., 1999.*
15. *Харьковский государственный институт культуры. 1929-1979 / Под ред. А.Л. Оприщенко. – Х., 1979.*
16. *Центральний державний архів громадських організацій, політичних партій і рухів України (ЦДАГОР України), ф. 1, оп. 2, д. 38120, арк. 120.*

Надійшла до редколегії 30.05.2000 р.

УДК 378.602(477.54)

А.А. СОЛЯНИК
І.М. ФОМЕНКО

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ АВТОМАТИЗОВАНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДГОТОВЦІ БІБЛІОТЕКАРІВ-КОМПЛЕКТАТОРІВ

На досвіді підготовки в Харківській державній академії культури фахівців спеціалізації Формування бібліотечного фонду розглянуто можливості впровадження у навчальний процес автоматизованих технологій щодо процесів комплектування та організації бібліотечних фондів

Необхідність оперативного впровадження автоматизованих технологій у документно-комунікаційну сферу потребує суттєвого корегування сучасних концепцій підготовки бібліотечних фахівців, організаційних та змістовних змін у навчальному процесі. Ці інновації слід спрямувати на формування нової генерації бібліотекарів, які вміють використовувати можливості комп'ютерних і телекомунікаційних технологій для оптимізації своєї фахової діяльності, передусім - при формуванні фондів бібліотек. Тому бібліотечно-інформаційним факультетам вузів культури поряд із переоснащенням матері-

ально-технічного забезпечення навчального процесу необхідно передбачити кардинальні зміни в змістовному наповненні навчальних планів, програм загальнопрофесійних і спеціальних дисциплін.

Щоб бути конкурентноспроможними на ринку праці, нинішні випускники спеціалізації Формування бібліотечних фондів повинні володіти знаннями і навичками щодо створення й організації ефективного використання не тільки традиційних, але й електронних документных ресурсів, вміти координувати комплектування з дистанційним доступом абонентів до віддалених повнотекстових баз даних, компенсуючи відсутність у бібліотеці певних категорій документів.

Придбання таких навичок необхідно забезпечити в ході вивчення студентами курсів Бібліотечні фонди, Документно-інформаційні ресурси, а також курсів спеціалізацій, спрямованих на ознайомлення з бібліотечними і книготорговельними ресурсами Інтернет, можливостями і технологіями електронної бібліополістики, передплати на періодичні видання, на оволодіння методикою пошуку, оцінки і використання видавничої і книготорговельної інформації в інтерактивному середовищі, на автоматизацію опрацювання нових надходжень, облік, розміщення і збереження підфондів електронних документів.

Організація доступу до ресурсів Інтернет у процесі проведення практичних занять з тем Бібліографічне забезпечення комплектування, Система документопостачання бібліотек курсу Бібліотечні фонди дає можливість ознайомити студентів із спеціалізованими сайтами на допомогу комплектуванню, онлайновими книгарнями з анотованими каталогами видань і можливостями їхнього діалогового замовлення, а також серверами видавництв, книжкових дилерів і передплатних агентств, з електронними версіями вітчизняного і закордонних каталогів Books in print, Books of print і т.ін.

Під час занять майбутні бібліотекарі засвоюють методики електронної передплати на серверах по розповсюдженню періодичних видань, пошуку в електронних архівах версій часописів і газет за різноманітними ознаками: тематикою публікацій, авторськими або хронологічними параметрами, ознайомлюються з можливостями безкоштовної передплати на щотижневі повідомлення по електронній пошті про нові видання з тематики, що цікавить користувача. Орієнтація в пошукових системах Інтернет і володіння технологіями створення власних web-сторінок дозволяє студентам у процесі написання курсових і дипломних проектів створювати невеличкі пошукові системи по профільних онлайнових ресурсах, що містять гіперпосилання на необхідні для організації комплектування бібліотек адреси серверів.

Спеціальний цикл практичних занять у комп'ютерних класах доцільно спрямувати на формування у майбутніх фахівців навичок щодо автоматизації

моделювання, комплектування й обліку документних фондів бібліотек. Так, під час практичних занять з теми Моделювання бібліотечного фонду перспективним є опанування студентами технології створення тематико-типологічної моделі у формі таблиць на основі Excel або систем керування базами даних типу Access, Oracle, клієнтська частина яких адаптована до потреб бібліотеки. Зіставлення такої електронної моделі бібліотечного фонду з вітчизняною базою даних Книги в продажу дозволяє автоматизувати відбір профільних для бібліотеки документів по заданих параметрах, оптимізувати формування замовлень на літературу і ведення бази даних замовлених бібліотекою видань. У межах теми Облік бібліотечного фонду студентам необхідно засвоїти засоби автоматизації обліку в кількісному і вартісному еквівалентах, навчитися підсумовувати руху фонду по облікових документах, оформлених у формі електронних таблиць.

Розвиток і вдосконалення підготовки комплектаторів передбачає випереджаючий характер навчання на основі впровадження в навчальний процес новітніх інформаційних технологій, опанування яких є обов'язковою кваліфікаційною вимогою до сучасного спеціаліста документно-комунікаційної сфери. В Харківській державній академії культури (ХДАК) такий досвід набуто не тільки на випускаючій кафедрі документознавства, але й на кафедрі інформаційних технологій, викладачі якої ще з 1992/93 навчального року розробили та впровадили у навчальний процес цикли лабораторних робіт з тем: Автоматизована передплата на періодичні видання і Автоматизована система обробки й обліку документів [4] для спеціалізації Формування бібліотечних фондів у межах навчальних дисциплін Автоматизація бібліотечних процесів і Автоматизовані системи обробки й обліку документів.

За основу програмного забезпечення був обраний розроблений ЮНЕСКО пакет прикладних програм (ПП) CDS/ISIS/M, який є програмним продуктом для створення і ведення великих документальних баз даних і пошуку інформації в них. Цей пакет використовується при автоматизації бібліотек, архівів, музеїв, служб діловодства та ін.

Система CDS/ISIS була створена у відділі розробки і застосування програмного забезпечення для автоматизації бібліотечних, архівних і документних служб ЮНЕСКО. У цей час система безкоштовно поширюється серед організацій і установ держав-членів ЮНЕСКО. В Україні систему започатковано в 1979-80 рр. Перші версії використовувалися на машинах серії ЄС ЕОМ під керуванням ОС ЄС. У 1985 р. виникла перша версія системи, призначена для роботи на персональних ЕОМ (mini-micro CDS/ISIS, версія 1.0). Розробник постійно вдосконалює систему і постачає нові версії. Офіційним дистрибутором CDS/ISIS в Україні є Інститут програмних систем м. Києва.

Система CDS/ISIS набула поширення у світі. Більше десяти тисяч

значних установ різних країн є зареєстрованими користувачами системи, у тому числі більше тисячі наукових установ, близько ста національних бібліотек, міжнародні культурні, суспільні і релігійні організації, державні організації, бібліотеки й архіви в країнах Європи, Азії, Латинської Америки.

Систему CDS/ISIS використовують ЮНЕСКО, Міжнародне агентство по атомній енергії (МАГАТЕ), Лондонська Tate Gallery, а також при виконанні міжнародних і державних програм (Internet, TERMNET, ROSTSEA і ін.), програми Європейського економічного співтовариства (ERASMUS, TEMPUS, COMMET). У форматі CDS/ISIS на компакт-дисках ведуться бази даних CAB International (агротехнічна і сільськогосподарська інформація), Американської організації охорони здоров'я (PAHA), Російський зведений каталог з науково-технічної літератури (Державна публічна науково-технічна бібліотека Росії) та ін.

Аналіз можливостей системи CDS/ISIS свідчить, що нині це єдина доступна система для обробки документальної інформації. Крім вищесказаного, CDS/ISIS має ще одну важливу перевагу - вона є відкритою системою, тобто дає можливість підключати сторонні програми. Це дозволяє створювати технологічні лінії по обробці інформації і адаптувати пакет до особливостей будь-якої організації. Зважаюче на викладене, ППП CDS/ISIS був обраний кафедрою інформаційних технологій ХДАК як основне програмне забезпечення, що реалізує функції інформаційно-пошукової системи (ІПС).

Залишаючи за CDS/ISIS функції збереження і пошуку інформації, фахівці кафедри розробили додатки для вирішення завдань передплати на періодичні видання, обробки партії документів, що надійшли, і формування електронного каталога [5, 6]. Використання цих програмних продуктів у навчальному процесі надає можливість студентам набути знання й практичні навички оволодіння новітніми автоматизованими технологіями формування бібліотечного фонду.

Автоматизована технологічна лінія передплати на періодичні видання складається з бази даних та інструментів, що дозволяють реалізувати всі необхідні при передплаті операції з обробкою даних і роздрукуванням необхідних документів.

Структура бази даних містить такі поля й підполя.

Поле Характеристика документа складається з підполів: Індекс; Найменування видання; Уточнення найменування; Періодичність (кількість номерів за рік); Країна; Місце видання; Галузь знання; Вид документа; Мова документа; Назва каталога періодичних видань.

Поле Замовлення й облік документа на І півріччя складається з підполів: Відділ (Кафедра); Кількість місяців; З якого місяця; Вартість комплекту;

Кількість замовлених комплектів; Адреса доставки; Номер документа; Номер тому; серії; Кількість отриманих екземплярів; Дата надходження; Вартість усіх комплектів.

Поле Замовлення й облік документа на II півріччя складається з підполів: Відділ(Кафедра); Кількість місяців; З якого місяця; Вартість комплекту; Кількість замовлених комплектів; Адреса доставки; Номер документа; Номер тому, серії; Кількість отриманих примірників; Дата надходження; Вартість усіх комплектів.

Ці поля містять необхідну інформацію для формування передплати, обліку документів, що надійшли, впорядкування довідок з питань передплати і доставки видань.

До усіх підполів, які мають численні стандартні значення, наприклад, підполе Назва каталога або Відділ (Кафедра), тобто назва підрозділу бібліотеки або організації, при введенні і редагуванні підключаються меню стандартних значень.

Пошук за формальними ознаками передбачений за всіма підполями. Для організації предметного пошуку в структурі бази даних передбачене поле Ключове слово, в поле Службова інформація автоматично вноситься дата і час коректування запису.

Поля замовлення повторюються, тобто в них міститься інформація про передплату на конкретний документ усіх підрозділів бібліотеки. При введенні інформації в ці підполя передбачена можливість копіювання в кожне нове повторення змісту першого повторення підполя. Це дозволяє виключити введення інформації, яка повторюється, наприклад, ціна видання, періодичність, кількість передплачених комплектів, адреса доставки та ін.

Інструменти технологічної лінії передплати дозволяють роздруковувати: стандартні бланки передплати для кожного передплатного видання; довідки про передплату (сума всієї передплати, суми передплати по окремих виданнях, по окремих підрозділах і т.д.); довідки по доставці передплатних видань.

Автоматизована система обробки й обліку документів забезпечує:

– формування відомостей про замовлену нову літературу по джерелах комплектування; одержання статистичних даних щодо замовлень;
– введення інформації про чергову партію документів друку, що надійшли, її автоматичну обробку;
– контроль дублетних примірників;
– автоматичне присвоєння інвентарних номерів;
– автоматичне формування інвентарної книги;
– автоматичне формування книги сумарного обліку;
– автоматичне формування інвентарних книг для документів, що не підлягають обліку (брошури, методична література, журнали й ін.);

– контроль за повнотою виконання замовлення;
– виконання процесів каталогізації;
– виконання систематизації;
– виконання індексації за предметною ознакою;
– автоматизоване поповнення електронного каталога (ЕК) (передавання даних зі службового ЕК у ЕК для користувачів);
– друк каталожних карток за номерами рахунку або пошуку;
– друк книжкових формулярів за номерами рахунку або пошуку;
– видача довідкової інформації;
– автоматизований розподіл отриманих документів друку по відділах бібліотеки.

Для виконання цих робіт автоматизована інформаційно-бібліотечна система надає меню орієнтований інтерфейс, що пропонує 5 режимів: Попереднє замовлення документів друку; Шлях документів у процесі обробки; Сервісні можливості; Робота з періодичними виданнями; Передача інформації про нові надходження до ЕК для користувачів.

1. Замовлення документів. У цьому режимі відбувається заповнення службового ЕК інформацією про документи, які замовляються. Нині розроблене замовлення за тематичними планами та прайс-аркушами видавництв, Книготорговим бюлетенем, Бланком замовлення. В перспективі - розробка автоматизованої технології замовлення по Books in print та Books off print.

2. Шлях документів у процесі обробки. Цей режим передбачає 9 режимів, що відбивають технологію обробки й обліку партії видань:

Діаграма обробки партії документів. Цей режим графічно фіксує основні етапи обробки партії, відслідковує обробку всіх найменувань партії і не дозволяє розпочати обробку нової партії до виконання записів в інвентарну і сумарну книги. Після виконання цих операцій можлива одночасна робота з кількома партіями видань, що надійшли. Діаграма дає наочне уявлення, на якій стадії знаходиться обробка кожної партії.

Реєстрація партії документів і інвентаризація. У цьому режимі виконуються такі операції:

– введення інформації про партію книг (дата рахунку/акту, джерело комплектування, сума за рахунком/актом, кількість документів);
– після введення інформації про партію документів на екрані з'являється меню пошуку окремих примірників партії (пошук за автором, заголовком, ISBN, ISSN, номером рахунку, джерелом комплектування, номером запису). Якщо в базі даних є інформація про дублетні примірники або інформація, що примірник був замовлений, то програма пропонує провести інвентаризацію. У разі відсутності дублетного примірника програма пропонує ввести початкову інформацію про книгу (зробити дозамовлення, тоб-

то ввести інформацію, необхідну для заповнення книг обліку), і на екрані виникає відповідний інтерфейс.

– після введення в базу даних відомостей про документ, який обробляється, на екрані з'являється меню, що пропонує зробити необхідну операцію (інвентаризація, реєстраційний облік методичних посібників, періодики). Режим Інвентаризація автоматично присвоює інвентарні номера, які будуть записані в інвентарну книгу. Режим Реєстраційний облік присвоює виданню, яке обробляється, кілька інвентарних номерів, що будуть записані в інвентарну книгу, а інші записує на реєстраційну картку. Є режими, що створюють додаткові інвентарні книги, не пов'язані з книгою сумарного обліку.

Формування інвентарної книги і книги сумарного обліку. У цьому режимі автоматично виконуються:

– довідка про прийняті та не прийняті на баланс документи, підрахування відповідної суми і порівняння її із сумою за рахунком;

– формування запису у книгу сумарного обліку;

– формування запису в інвентарну книгу;

– формування фрагменту інвентарної книги по партії нових надходжень.

Наукова обробка документів. Інтерфейси цього режиму дозволяють для документів, що надійшли, зробити каталогізацію, систематизацію, предметизацію.

Друк каталожних карток. Цей засіб друку каталожних карток дозволяє роздрукувати комплект каталожних карток на оброблену партію документів (режим – за номером рахунку), або каталожну картку на окреме видання (режим пошуку). Інтерфейс друку виводить на екран по черзі бібліографічні описи документів оброблюваної партії книг і пропонує виконати друк основної каталожної картки і додаткових.

Друк книжкових формулярів. У цьому режимі після відповіді на пропозицію системи ввести номер рахунку автоматично роздруковуються книжкові формуляри на всю партію книг. У режимі друку за пошуком друкуються окремі формуляри.

Друк супровідного листа в книгосховище. При ініціації режиму автоматично формується і виводиться на друк супровідний лист у книгосховище.

Друк бюлетеня нових надходжень. У цьому режимі автоматично формується і виводиться на друк бюлетень нових надходжень.

Розподіл документів друку по відділах бібліотеки. Коли ініціюється цей режим, то після відповіді на запитання системи про номер рахунку на екран по черзі виводяться записи оброблених документів. Після виводу кожного запису і відповіді користувача на запитання про відповідність запису на екран виводиться меню відділів бібліотеки. Обравши відділ, користувач зазначає,

скільки примірників документа виділяється. Потім розподіляється поточний документ в інші відділи. Система розподіляє відповідно до вказівок користувача примірники документа за інвентарними номерами у зазначені відділи. Інформація про це зберігається в записі.

Робота в середовищі технологічних ліній передплати на періодичні видання та обробки й обліку документів у сумі зі знаннями, набутими при вивченні навчальної дисципліни Автоматизація бібліотечних процесів, дозволяє студентам ХДАК швидко адаптуватись до автоматизованих технологій обробки інформації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Автоматизированная система комплектования, учета и регистрации входного потока первоисточников в ВИНИТИ / А.А. Батюшко, Л.А. Денисьева, В.С. Егоров и др. // НТИ-99.Интеграция. Информ. технологии. Телекоммуникации: Материалы междунар. конф. - М., 1999. - С. 37-41.*
2. *Блощицька Г. Світовий досвід створення інформаційних систем книгорозповсюдження і стан його впровадження в Україні // Вісн. Кн. палати. - 1999. - № 10. – С 14-16.*
3. *Ресурсы Интернет как источник информационного обеспечения процесса комплектования фонда библиотеки // Крым-98. Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: Новые технологии и новые формы сотрудничества: Материалы конф. - Судак, 1998. - Т.2. - С. 532-535.*
4. *Фоменко І.М. Сучасні інформаційні технології в навчанні бібліотечних та інформаційних фахівців // Вісн. Кн. палати. - 1997. - № 7. - С. 9-10.*
5. *Фоменко И.Н., Крюкова Г.С., Асаенко И.Н. Автоматизированные библиотечные сети // Крым 94. Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: Тр. междунар. конф. / ГПНТБ России; Мин. культ. Украины; Междунар. Ассоциация науч. и науч.-техн. б-к; Междунар. Ассоциация пользователей CDS/ISIS. - Евпатория, 1994. - С. 135-140.*
6. *Фоменко І.М. Аналіз досвіду автоматизації бібліотек // Вісник Харківської державної академії культури: Вип. 1. Бібліотекознавство, документознавство, інформатика: Зб. наук. праць / ХДАК. - Харків, 1999. - № 1. - С. 153-161.*

Надійшла до редколегії 6.06.2000 р.

УДК 378.6

Н.М. СІМЕЙКІНА

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИКЛАДАННІ ЛІТЕРАТУРИ

Обгрунтовано необхідність використання інформаційних систем у викладанні вузівського курсу історії літератури

Комп'ютерна культура як аспект постмодерністського суспільства знаменує серйозний поштовх у самій системі пізнання та набуття знань [1, с. 32]. Впровадження у практику бібліотек інформаційних технологій висунуло принципово нові вимоги до підготовки спеціалістів бібліотечної справи, розвитку їх професійних навичок, відкрило небачені до цього часу можливості для вдосконалення та поліпшення якості самого процесу викладання.

Наприкінці XX ст. на Заході, поряд із традиційними спеціальностями бібліотекаря-бібліографа, виникали нові професії, одна з яких має назву медіа-бібліотекар. Спеціалісти цього профілю повинні володіти навичками роботи з персональними комп'ютерами та пошуковими системами Інтернету, іноземними мовами та знаннями з бібліотечних дисциплін. Серед обов'язків медіа-бібліотекаря - пошук та систематизація інформації з різних проблем науки та техніки відповідно до вимог, її архівування та класифікація у межах Інтернет. Найточнішу дефініцію цієї професії знаходимо на одному з сайтів Інтернету. Медіа-бібліотекар - це спеціаліст, який складає цифрові файли фотографій, брошур, матеріалів з мистецтва, відео та аудіо кліпи та ін. Його професійна діяльність потрібна на ринку обміну інформації, у процесі підготовки друкованої продукції, а також для надання допомоги видавцям CD ROM, журналів та інформаторів Інтернету. Згідно з прогнозами західних соціологів роль цієї професії буде невпинно зростати. Звичайний користувач Інтернету в умовах світової інформаційної мережі, що динамічно та інтенсивно розвивається і потребує великих витрат часу на отримання необхідної, а тим більш швидкої інформації з проблеми, яка цікавить, буде змушеним звертатися до послуг такого спеціаліста як медіа-бібліотекар.

Вищі навчальні заклади, які готують бібліотечні кадри і особливо спеціалістів у галузі інформаційної діяльності, повинні, зважаючи на нові тенденції розвитку бібліотечних професій, наблизити до вимог сучасності викладання не тільки спеціальних, але й загальноосвітніх дисциплін, впроваджувати інформаційні технології до навчального процесу, вдосконалювати таким чином методику навчання. Виконання студентами конкретних завдань з гуманітарних дисциплін за допомогою інформаційних систем передбачає: розвиток у

студента інтересу до самостійного оволодіння знаннями, вміння пошукової роботі в Інтеренеті, стимулює вивчення іноземних мов для того, щоб вільно орієнтуватися на серверах Америки та Європи, дає можливість практично навчитися систематизувати та використовувати отриману інформацію, інакше кажучи, отримувати навички архівування, кодування інформаційного матеріалу, складання своїх особистих баз даних з різних розділів та тем гуманітарних наук, що вивчаються. Реалізація цих цілей є один з етапів підготовки медіа-бібліотекарів.

У статті розглядаються шляхи вдосконалення методики викладання історії літератури та літературознавчих дисциплін у бібліотечному вузі з урахуванням можливостей, які надають нові інформаційні системи, зокрема Інтернет. Слід мати на увазі, що мова йде не про дистанційне навчання, яке на Заході називається університетами без стін, а розумне поєднання новітніх інформаційних технологій з традиційними методами викладання, для яких головне значення має діалог викладача зі студентом.

По-перше слід наголосити на те, яке місце гуманітарні галузі знань посідають у світовому інформаційному просторі. В наш час користувачеві комп'ютера, який цікавиться проблемами літературознавства, надається великий та різноманітний спектр інформаційних послуг. На початку 90-х рр. література вже була представлена на серверах США та Європи. На російських та українських серверах вона посіла помітне місце лише наприкінці 90-х рр. Так, у каталогах провідних бібліотек світу, а також численних університетських бібліотек США, Великої Британії, Франції, Німеччини, Австралії та інших країн світу можна отримати повну бібліографію друкованих праць з будь-якої літературознавчої проблеми, літературного періоду, методу, стилю, творчості окремого письменника. На різних серверах США, Європи, Росії та України є багато сторінок, присвячених письменникам (класикам та сучасникам). Вони вміщують біографічні данні про майстра, хронологію життя та творчості, анотації на твори та цитати із них, висловлення критиків, ін. Багаті за інформацією сайти, що присвячені видатним письменникам світу, наприклад, Шекспіру, Данте, Джойсу та ін. Стали популярними так звані авторські сторінки, укладачі яких є самі письменники, наприклад, є сторінки поета О. Левіна, прозаїка В. Пелевіна, М. Епштейна, багатьох фантастів та ін. В Інтернеті існують великі інформаційні центри, так звана книжкова павутина, яка надає оперативну інформацію про книжкові новинки, світові бестселери, лауреатах літературних премій у тому числі Нобелівських, наводить дані соціологічних опитувань читачів. Західні, а нині вже і вітчизняні спеціалісти в галузі літературознавства регулярно розміщують у своїх спеціальних наукових журналах адреси нових сайтів зі стислою інформацією про їх зміст [2, с. 43-45] В 1995 р. при Тель-Авівському університеті організовано науковий

центр з комп'ютеризації гуманітарних дисциплін, головним чином літературознавчих, а світова наукова громадськість підтримала низку перспективних проектів у цій галузі. Останнім часом проводяться щорічні міжнародні конференції, присвячені використанню електронних технологій у гуманітарних науках [1, с. 32]. Одним із результатів сумісної роботи програмістів, спеціалістів-гуманітаріїв, зацікавлених користувачів стала зростаюча інтерактивність сайтів, динамічна та цілеспрямована взаємодія їх один із одним. Інакше кажучи, пошук інформації за ім'ям, назвою, проблемою спрямовує користувача на новий інформаційний виток, розширює контекст, виявляє несподівані паралелі та взаємозв'язки, а цим стимулює пізнавальну активність, перспективність мислення, нові наукові відкриття. Саме цю інтерактивність сучасних інформаційних систем слід брати до уваги в процесі викладання у вищій школі і особливо для розвитку в студентів навичок науково-дослідницької роботи.

Важливу роль за наших часів відіграють електронні бібліотеки. Видавець Чадвік-Хілі разом із видавництвом Юніверсіті Оксфорд Прес у середині 90-х р.р. в Великої Британії створив один із перших проектів такої бібліотеки. Вона налічує вже 210000 текстів поем, п'єс та романів і з кожним роком поповнюється новими. На російських серверах набули визнання електронні бібліотеки Євгена Пєскова, Машкова, Бердічевського, М. Епштейна, які містять твори російських класиків та сучасних письменників у їх електронному вигляді. Численні тексти художньої та наукової літератури занесені на спеціальні CD ROM диски, що дозволяє у будь-який момент без тривалого пошуку звернутися до потрібної книги або статті. Серед перших дисків такого типу - диск із творами Шекспіра та працями шекспірознавців. Великим попитом у світі користуються електронні словники термінів, наприклад, Терміум або Лінгвістична база даних канадського уряду, що налічує 3 мільйони термінів та власних імен англійською та французькою мовами [3, с. 40], електронні енциклопедії, такі як Британніка, Брогхауза та Ефрона, Кирила та Мефодія. Виникнення електронних бібліотек та CD дисків розгорнуло гостру дискусію з проблеми Література та Інтернет на сторінках преси та на телебаченні. [4], зміст якої можна звести до таких запитань: Чи не закінчиться вік книги та не почнеться вік гіпертексту? Невже ми перестанемо читати книги та будемо використовувати тексти Мільтона та Діккенса на екрані.[1, с. 27] Ми не ставимо за мету втручатися в полеміку з цього приводу, хоча слід підкреслити, що інформаційні технології, які все більше втручаються у наше повсякденне життя, друковану книгу не зможуть повністю замінити. Тим більше, що читати літературу з екрана досить складне заняття. Досить швидко вичерпується емоційно-психологічний ресурс[5]. Крім того, в умовах порушеного інформаційного простору в пострадянському суспільстві, а також в наслідок вели-

ких прорахунків у видавничій політиці та через відсутність фінансових можливостей для придбання новітніх наукових та художніх видань на різними мовами і зокрема російською, Інтернет - це єдиний гарант збереження сучасного рівня інформаційної грамотності спеціалістів різних галузей науки, а для студентів вищих навчальних закладів - засіб отримання потрібних текстів з дисциплін гуманітарного циклу.

Таким чином, інформаційні послуги з художньої літератури та літературознавства широко предоставлені системою Інтернет, лише потрібно постійно шукати найефективніші заходи їх використання в навчальному процесі.

На сучасному етапі забезпеченості вищих навчальних закладів персональними комп'ютерами можна ефективно використовувати інформаційні технології в організації самостійної та науково-дослідницької роботи студентів, у проведенні практичних занять або семінарів.

Студентам надається перелік тем, які потрібно опрацювати самостійно. Традиційно організована самостійна робота з історії літератури передбачає читання спеціальних статей або розділів монографій з тем, яких викладач не торкається в лекціях чи семінарах, але вони є обов'язковими в програмі курсу. Студенти, як це відомо з практики, або читають передмови до художнього твору, або обмежуються розділом підручника. Коли ж студентам пропонується самостійно підготувати відповіді на запитання про творчість письменника, особливості літературного напряму, чи певну літературознавчу проблему за допомогою Інтернету, виконання цього завдання, завдяки інтерактивності сайтів, дозволяє візуально охопити великий спектр взаємопов'язаних проблем., наприклад, визначити вплив творчості одного письменника на другого (Борхеса на Маркеса, У. Еко) ознайомитися з цікавими фотографіями, ілюстраціями до творів, з'ясувати бібліографію більш значних робіт про цього автора тощо.

Перелік завдань самостійної роботи студентів повинен передбачати використання інформаційних систем. Наприклад, вивчаючи трагедію Шекспіра Гамлет, доцільніше порекомендувати студентам звернутися до серверу www.yahoo.com, до сайтів, присвячених цій трагедії, і запропонувати знайти інформацію про відомі фільми за п'єсою, театральні спектаклі, режисерів та найцікавіших виконавців головної ролі Гамлета. Така пошукова робота захоплює, дозволяє значно поглибити знання творчості Шекспіра, поповнити матеріал лекції, статей тощо. Завдання для самостійного опрацювання курсу можуть бути різноманітні: складання списків імен сучасних зарубіжних письменників-романістів, поетів, драматургів різних країн світу, бібліографії останніх наукових праць, присвячених конкретному твору, проблемі, пошук інформації про світові бестселери нашого століття, матеріали про міжнародні літературні премії, наприклад, Нобелівську. Корисним вважається пошук

електронних версій літературознавчих журналів світу, таких, наприклад, як «Вопросы литературы», «Литературное обозрение» на російському сервері, щоб зрозуміти основні тенденції розвитку літературознавчої думки, отримати інформацію про нові твори світової літератури. Сучасні сервери, зважаючи на потреби своїх постійних користувачів, надають досить широкий за обсягом перелік web-директорій, на яких сконцентровані великі масиви різноманітної інформації.

Наукова студентська робота з літератури повинна спиратися на використання сучасних інформаційних технологій, сучасних баз даних, що надає змогу поєднувати саме інформаційні матеріали з традиційною розробкою та вивченням певної проблеми. Інтернет з його тенденцією охоплювати широке коло інформації з конкретної теми дозволяє всебічно висвітлити історію дослідницької проблеми, розширити літературний контекст, особливо необхідне використовувати Інтернет, коли мова йде про так звані ювілейні дати, святкування ювілеїв великих майстрів літератури. Студент отримує вичерпні дані про міжнародні конференції, нові видання, культурні програми з перших рук. Друковані видання завжди запізнюються із такими фактами.

Групові практичні заняття з використання інформаційних систем передбачають створення відповідних умов та вимог для їх проведення: аудиторію з персональними комп'ютерами, навчальні години у розкладі занять, а також володіння методикою праці з пошуковими системами. Тема такого практичного заняття має бути чітко визначеною, етапи її прохронометровані, адреси сайтів продумані. Наприклад, доцільно за допомогою Інтернету провести заняття Сонети Шекспіра. Відомо, що для семінару різні переклади сонетів англійського поета дуже важко студентам відшукати, а тем більше оригінали. Втім на російському сервері (www.russ.ru) є переклади Маршака, Фінкеля, деякі інші, на американському - оригінали. Таким чином, студенти зможуть вивести на екран і підтверджувати прикладами свій порівняльний аналіз текстів сонетів, їх художні особливості або проблематику. Крім того, в процесі практичного заняття викладач може замовляти пошук статей, монографій з теми, за допомогою інтерактивних посилань розширити обсяг теми, що вивчається.

Таким чином, використання інформаційних систем у викладанні історії літератури свідчить про необхідність впровадження такого досвіду у практику вищої школи, удосконалення методики такої роботи з метою поліпшення якості навчального процесу та розвитку професійних навичок майбутніх бібліотекарів, спеціалістів у галузі інформаційної діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Sutherland K.The Humanities in a Digital Age. // The European English Messenger. - Vol. 4, issue2, autumn 1995.*
2. *Piette A.English Studies: Web Site Stories // The European English Messenger. -Vol 5, issue 2, autumn 1996.*
3. *Laaviosa-Braithwaite S. Computers and Translators // The European English Messenger. - Vol. 5, issue 1, spring 1996.*
4. *Кузьмин Д. Компьютер в ожидании писателя // Лит. газета. - 1997. – 26 сент.*
5. *Фальковский И. Семеро одного не ждут! Новая вечная тема :литература и Интернет // Лит. газета. - 1998. - 11 ноября.*
6. *Сердюченко В. Интернет насилует сознание // Лит. газета. - 1999. - 22 апр.*

Надійшла до редколегії 3.04.2000 р.

УДК 378.6

В.В. КАРНАУШЕНКО

ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРАТЕГІЙ НАВЧАННЯ ЯК ОДИН ІЗ НАПРЯМІВ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Підвищити ефективність навчання іноземним мовам у немовних вищих навчальних закладах можливо через поетапну трансформацію стратегій навчання, кожна з яких характеризується своєю системою компонентів. Граничні можливості стратегії та спосіб її трансформації визначаються аналізом залежності між психологічними факторами того, хто навчається, і критерієм складності засвоєння нових мовних конструкцій

Нині не викликає сумніву той факт, що подолати інформаційну кризу в країні можливо лише ліквідуючи мовний бар'єр інформаційного спілкування між фахівцями. Щоб задовольнити сучасні вимоги до знання іноземних мов, необхідно переглянути існуючі концепції викладання у немовних вищих навчальних закладах. Якщо раніше головним мотивом вивчення студентами та фахівцями іноземної мови було читання іншомовної (переважно англомовної) літератури за фахом, то нині розвиток будь-якої галузі науки потребує взаємодії спеціалістів із різних країн. Тому в процесі викладання іноземних мов більше уваги стали приділяти комунікативній спрямованості навчання та його індивідуалізації. Ефективність процесу навчання через його індивідуалізацію значною мірою залежить від урахування таких чинників, як *мотиви* та

процес навчання, який, в свою чергу, визначається *метою навчання*. Закономірною є така схема:

МОТИВ НАВЧАННЯ →	ПРОЦЕС НАВЧАННЯ ↔	МЕТА НАВЧАННЯ

Основними мотивами вивчення іноземних мов для фахівцями може бути набуття або обмін новими інформаційними знаннями в процесі читання спеціальної літератури або міжособистісного спілкування. Метою оволодіння іноземною мовою - опанування навичок читання текстів за фахом, професійного письмового та усного спілкування. Мета визначає напрям організації процесу навчання, тобто його стратегію. В свою чергу кожна стратегія передбачає розробку системи навчальних методик з використанням комплексу певних методів і засобів. При відносній стабільності методів (читання, переклад, відпрацювання мовних парадигм, аудіювання, перегляд відеофільмів, організація ролевих ігор, дискусій, студентських конференцій тощо) значний вплив на ефективність їх використання мають засоби навчання, які невпинно розвиваються. За останні роки в країні виникло багато нових посібників з іноземної мови, зросла кількість навчальних аудіо, відео та комп'ютерних програм, основою складання яких є граматично-орієнтовані, мовні та комунікативно-орієнтовані методики. Граматично - орієнована методика знайомить з системою мови, допомагає складати граматично правильні речення. Мовна - розвиває навички читання, аудіювання, усного спілкування та письма. Комунікативно-орієнтована методика навчає спілкуванню з носіями мови та культури іноземної країни.

Незважаючи на велику різноманітність методів, засобів та методик навчання, проблема підвищення ефективності навчання іноземним мовам у немовних вищих навчальних закладах залишається невирішеною. Упродовж багатьох десятиліть тривали пошуки узагальнюючої, універсальної методики навчання іноземним мовам. Але домінування певних методологічних підходів не дозволило вирішити існуючі проблеми. Так, фахівці, які вивчають психологічні аспекти процесу навчання, визначили невідповідність реального процесу навчання монотонній експоненті і виділили на графіку початкову висхідну криву, проміжне плато та кінцеву низхідну криву [1]. При цьому проміжне плато більш виражене при опануванні складними навичками і майже відсутнє при здобутті елементарних знань і вмінь. Це пов'язано з необхідністю зосереджувати увагу на різних аспектах складного, наприклад, граматичного, матеріалу водночас з його закріпленням у процесі набуття мовних навичок і вмінь: читання тексту, розуміння та відпрацювання мовних конструкцій усного спілкування тощо. Відхід від макропідходу, що виявляв лише найзагальніші закономірності процесу навчання, виявив, що навчання -

це немонотонний процес. Він характеризується періодами накопичення, стабілізації і навіть погіршення результатів контролю набутих знань. Тому правомірно поставити запитання про доцільність пошуку універсальної методики вивчення іноземної мови та висунути альтернативну пропозицію - опанування іноземної мови через поетапну трансформацію стратегій навчання. Якісне та кількісне наповнення системи, а також координація трансформації стратегій повинні визначатися метою навчання.

Згідно з наведеною структурою граматично-орієнтованих, мовних та комунікативно-орієнтованих методик навчання іноземним мовам доцільно подати процес навчання як поетапну трансформацію трьох стратегій. При цьому кожна зі стратегій, зберігаючи свою якісну структуру, повинна мати власні кількісні характеристики через домінування однієї з наведених навчальних методик на кожному окремому етапі за допомогою певного комплексу методів та засобів опанування іноземною мовою.

Вважаємо, що початкова стратегія навчання має приділяти основну увагу граматично-орієнтованим методикам подання мовного матеріалу. Але сучасний процес викладання іноземних мов, зокрема їх граматичних основ, не може грунтуватися на методиках дескриптивізму, що пропонують схематичне співставлення структур рідної та іноземної мов. До дескриптивних належить, наприклад, логічна або науково-інформаційна методика навчання читанню іноземної науково-технічної літератури [2]. Запропонована на початку 80-х В.В. Милашевичем, ця методика полягає не в інтенсивному засвоєнні іноземної лексики і лексичних конструкцій, а у формуванні певного інтелектуального апарата для опанування іноземних мов. Необхідність досконалого знання граматики рідної мови суттєво перешкоджала використанню цієї навчальної методики на практиці та звужувала коло тих , хто навчався.

Значно полегшили засвоєння іноземної мови та її граматичних конструкцій функціональний і понятійний підходи до викладання іноземних мов. Граматичні парадигми та правила замінили лексичними конструкціями, які відбивають функції розумового процесу. Натомість звичних функцій відмінків або прийменників пропонується розміщення матеріалу за способами відбиття часових, причинних, цільових, просторових та інших відношень. При цьому список мовних інтенцій або ілокутивних функцій подається разом із переліком розповсюджених мовних способів їх вислову. Така синтаксична орієнтація підручників та інших навчальних програм дозволяє полегшити сприйняття граматичного матеріалу завдяки найдоступнішій формі його подання.

Друга та третя стратегії навчального процесу повинні бути спрямованими відповідно на домінування мовних та комунікативно-орієнтованих методик.

При такій організації навчання іноземним мовам трансформація страте-

гій стає можливою завдяки використанню єдиного комплексу навчальних методик, кожна з яких взаємодоповнює одна одну. Наприклад, якщо граматично-зорієнтовані методики навчання підрозділити на такі, що забезпечують набуття:

1) загальних мовних знань (загальних відомостей про граматику іноземної мови);
2) спеціальних мовних знань, придбання навичок письма за загальнопобутовою тематикою за допомогою поглибленого вивчення граматичних особливостей іноземної мови, пов'язаних із культурними традиціями країни);
3) поглиблених спеціальних знань, навичок письма за професійною тематикою (вивчення існуючих граматичних особливостей науково-технічної літератури та специфіки термінологічної системи професійної галузі знань),

то кожна з перелічених граматичних груп визначатиме рівень оволодіння такими мовними навичками студентів:

1) простими мовними конструкціями, навичками читання та усної мови за побутовою тематикою;
2) складними мовними конструкціями, навичками читання адаптованих спеціальних текстів та усної мови за побутовими темами, зважаючи на мовні традиції іноземної країни;
3) навичками читання неадаптованої спеціальної літератури та мовного спілкування за професійною тематикою, з огляду на специфіку спеціальної іноземної термінології за фахом.

Крім того, набуття мовних навичок неможливе без відповідних комунікативно-зорієнтованих знань, які належать мовній культурі носіїв мови і передають специфіку професійного спілкування фахівців певної галузі знань.

Успішне керування процесом навчання іноземним мовам потребує не лише групового, але й індивідуального аналізу експериментальних даних про результати навчання. Аналіз залежності між психологічними факторами того, хто навчається, і критерієм складності засвоєння нових мовних конструкцій дозволяє визначити граничні можливості кожної стратегії навчання та спосіб її трансформації у нову стратегію. Один із варіантів когнітивного прогресу може полягати в тому, що кожна наступна стратегія забезпечує зниження складності виконання завдань завдяки поглибленню їх спеціалізації. Так, перехід від загальної граматики і лексики до відпрацювання складних граматичних і лексичних конструкцій, від загальнонавчальної лексики - до вузькоспеціальної термінології. При цьому процес навчання може бути більш-менш монотонним, якщо крива складності кожної наступної стратегії перетинає криву складності попередньої близько до її оптимуму і нова стратегія немов

би вростає в попередню.

Таким чином, можливим вирішенням проблеми підвищення ефективності навчання іноземним мовам у немовних вищих навчальних закладах є поетапна трансформація стратегій навчання. Кожна стратегія відрізняється своєю системою компонентів, а період її переходу до наступної стратегії визначається ефективністю засвоєння програми кожним із студентів. Якісне та кількісне наповнення кожної стратегії зокрема та всієї системи змін стратегій загалом визначаються організацією процесу навчання, який передбачає використання певних методик, методів та засобів, а також мотивами та метою оволодіння іноземною мовою. Трансформація стратегій навчання дозволить стабілізувати процес вивчення іноземної мови, підвищити ефективність опанування мовних знань і закріплення набутих навичок професійного читання та спілкування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Венда В.Ф. Инженерная психология и сиснтез систем отображения информации. – М.: Машиностроение, 1982. - 344 с.*
2. *Милашевич В.В. Дорога к многоязычию : О преодолении языкового барьера в научной информации // Химия и жизнь. - 1981. - № 4. - С. 74- 80.*
3. *Латышева А.Н., Паршин П.В. Обучение иностранным языкам: лингвистика и методика (идеи, проблемы, перспективы) // НТИ, Сер.2. Информ. процессы и системы. - 1992. - № 2. - С. 22- 29.*

Надлійшла до редколегії 17.05.2000 р.

УДК 002.6.08:378

АЛІ ТАВАЛЬБЕХ

ПІДГОТОВКА КАДРІВ ДЛЯ НАДАННЯ НОВИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОСЛУГ

Розглядаються фактори впливу на сферу бібліотечного обслуговування в інформаційному середовищі. Визначаються зміни в підготовці бібліотекарів для надання послуг різного рівня і задоволення інформаційних потреб читачів

Соціокультурні та соціально-економічні зміни, які спостерігаються в суспільстві, викликають значні трансформації у традиційній сфері бібліотек – обслуговування читачів. Змінився саме простір функціонування бібліотек від суто документного до інформаційного та когнітивного [1]. Це потребує від

бібліотек пошуку та створення нових умов для забезпечення пошукачів своєчасною, достовірною та повною інформацією через застосування новітньої інформаційної технології [2,3].

Інформатизація, що охопила все суспільство, не обійшла й бібліотеки. На практиці це створює нові можливості обслуговування читачів та абонентів, скорочення рутинних операцій по підготовці бібліографічних списків, покажчиків, довідок та ін. Головне досягнення бібліотек - можливість максимально повного використання світових скарбниць документів. Це стало можливим завдяки мережевій та системній інтеграції інформаційних ресурсів бібліотек та інших книго- або документосховищ. Системи передачі повних текстів документів, зокрема, для реалізації дистанційного навчання, доставки електронних газет і журналів та ін., - пройшли вже стадію експериментальної перевірки і вступили в стадію комерційного виробничого функціонування. [4].

Бібліотечні працівники, які забезпечують обслуговування читачів, нині вже стали спеціалістами з документно-інформаційних комунікацій. Вони використовують увесь набір засобів задоволення інформаційних потреб відвідувачів бібліотек: від видачі документів на абонементі бібліотеки до звернення в БД різних систем, як внутрішньо і бібліотечних, так і глобальних, зокрема Internet. Вони мають орієнтуватися в ринку інформаційних продуктів та послуг як на регіональному, так і на національному і міжнародному рівнях.

Отже, підготовка бібліотекарів потребує інтегрування основ документного задоволення потреб в умовах різних бібліотечних закладів. Вирішення цієї проблеми ставить перед нами перш за все такі питання:

1. інформаційні послуги і продукти – що це ?
2. в чому полягає новизна інформаційних послуг і якими були старі послуги?
3. структура, кваліфікація кадрів, які спроможні їх виробляти для надання користувачам ?

Перше питання вимагає, щоб ми звернулися до тієї сфери людської діяльності, яка є інформаційні послуги, тобто до документно-інформаційної сфери, яка традиційно була представлена бібліотеками, а в 60-ті рр. поповнилася органами НТІ, інформаційними центрами різного призначення.

Саме в цей час інформаційну сферу почали розглядати як четвертий сектор економіки, визнавати як інформаційну індустрію. Таким чином, інформаційну діяльність визнано самостійним видом соціальної діяльності, що має мету, об'єкт, засоби виробництва, предмет, результат. Тобто відповідь на перше запитання: інформаційні послуги – це результат інформаційної діяльності, яка предметно пов'язана з інформацією.

На початковому етапі особливість цього виробництва була не дуже помітна – використовувалися засоби, запозичені з бібліотечно-бібліографічної діяльності, інформаційний аспект пов'язувався з технічними можливостями

ЕОМ, ПК.

За традицією, і в новому варіанті бібліографічні АІПС забезпечували доступ до масивів документів та фондів. Результатом була видача бібліографічного опису, списку. Послугою визначено – бібліографічний пошук у БД. Додатковий продукт – адреса утримувача первинного джерела інформації.

Нові послуги були вже пов'язані з оперуванням даних в ІС – підключення до БД, формування пошукових стратегій, генерація вихідних форм текстової і табличної інформації, формування персональних БД, навчання користувачів АІС, ІПМ, засоби навігації по БД – статистичній, логічній, за аналогіями, асоціаціями та ін.

Відповідь на друге запитання: новизна полягає в тому, що послуги пов'язані з забезпеченням доступу й використанням ІС, із застосуванням автоматизованого засобу виробництва.

Нині спостерігається комплексна інтеграція в ІС, БД та їх мережі; технічних засобів різних видів машинного інтелекту – від дружніх інтерфейсів користувачів до спеціальних експертних систем (ЕС). Інтеграція інформаційних технологій передбачає використання найрізноманітніших методів і засобів у мережах однієї системи – лінгвістичних процесорів (для обробки повних текстів і автоматичного перекладу), текстового редактора, електронного видання , електронної пошти, підключення до відеотекстових систем. У сучасних ІС нібито втілено історичний розвиток ІС у вигляді окремих етапів: документально-бібліографічних АІПС, фактографічних систем, інтелектуальних систем (найбільш поширеніш є ЕС).

Розвиток інформаційних технологій зумовив розширення (інакше – диверсифікацію) інформаційної діяльності, результатом якої стали відмінні від документальної форми надання інформації (слід зазначити, що не лише паперових, але й на електронних носіях). Доступ до світового потенціалу знань став здійснюватися через інформаційні системи і мережі.

Сутність інформаційної діяльності - не переробка інформації документного потоку, а переробка інформації, що циркулює в цих системах і мережах. Це привело до формування великої кількості спеціалістів – посередників у сфері інформаційних комунікацій, які забезпечували доступ пошукачів інформації до будь-яких джерел інформації, на будь-яких носіях, у будь якому місці. Вони володіли знаннями про БД, ІС, стратегії пошуку в різних системах, зналися на різних пошукових мовах, методами вивчення інформаційних систем.

Як свідчить практика, широке впровадження і вдосконалення електронної інформації, техніки на Заході не сприяла подоланню інформаційної кризи, зниженню частки необробленої і невикористаної інформації, а також дублюванню наукових досліджень [4,5]. Виникли соціоінформаційні і психоін-

формаційні аспекти інформаційної діяльності: необхідність створення фільтрів, які б обмежили формування і публікацію псевдопервинних джерел НТІ (без обмеження свободи наукової творчості); скорочення надмірного обсягу первинних документів, які неможливо розмістити в повнотекстових БД або шукати баз індексування або згорнення; навчання потенційних споживачів НТІ; кадрове і матеріальне забезпечення швидкої інтеграції АІС в інформаційній мережі.

Все це дозволяє дійти висновку, що посередники потребують нового інформаційного середовища.

Суб'єкти інформаційного сервісу криють в собі можливості для подолання перешкод, пов'язаних із неповним використанням інформації, і підвищення ефективності використання інформаційних ресурсів.

Причини, які обумовлюють невикористання інформаційних ресурсів:

– неможливість знайти релевантну інформацію в реальний час;

– мовні і семантичні бар'єри у випадку отримання інформації;

– відсутність зацікавленості в пошуку і використанні інформації;

– необізнаність з методами роботи з інформацією (низька інформаційна грамотність);

– невміння користуватися АПС тощо.

Існує змістовний аспект інформації: значення і зміст інформації є динамічною сферою, яка розвивається. В умовах ускладнення засобів переробки і надання інформації (гіпертекст, експертні бази) функції інформаційного посередника змінюються, збагачуються аналітико-когнітивною діяльністю. А це означає, що інформаційне посередництво має подальшу еволюційну перспективу. Слід усвідомлювати, що процес інформатизації не веде до виродження гуманітарно-бібліотечного знання. Навпаки, фахівці-гуманітарії звільняються від рутинних процедур. Крім того, в нових умовах вони не можуть обходитися без знання засад інформаційної технології, при цьому не лише на рівні комп'ютерної грамотності, а й на рівні глибокого розуміння закономірностей соціальних комунікацій і соціальних аспектів інформаційної діяльності за допомогою сучасної техніки. Однак, предметом їх діяльності залишається документ.

Підготовка бібліотекарів, документалістів в умовах автоматизації бібліотечного виробництва передбачає опанування ними і техніки, і технологій у процесі вирішення завдань управління бібліотекою, вмінні поліпшити рівень технічного оснащення бібліотеки, забезпечити доступ до систем бібліотечних ресурсів й інформаційних ресурсів суспільства, вільно орієнтуватися у ринку інформаційних систем, як реальних, так і потенційних.

Інші завдання постають при підготовці інформаційних фахівців, які мають справу з інформацією (змістом даних, які циркулюють в ІС). Зважаючи

на існуючий рівень і тенденції впливу ІТ на сучасне інформаційне середовище, слід здійснювати підготовку фахівців 3-х основних груп:

– бібліотечно-інформаційні фахівці з кваліфікацією: проектувальник, дослідник, експлуатаційник;

– інженери-когнітологи (або інженери-проектувальники, інженери-програмувальники, інженери-експлуатаційники систем знань);

– інформаційні менеджери, які займаються організацією, управлінням та інтеграцією усіх типів інформаційних систем і послуг для специфічних категорій користувачів.

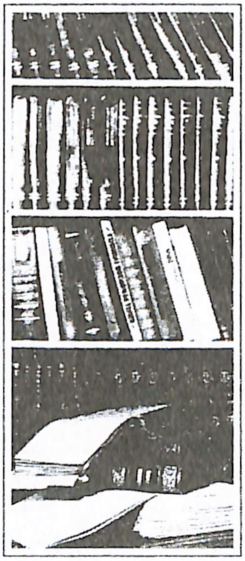
Змістовною основою їх фундаментальної підготовки є такі дисципліни: як соціальні комунікації; інформатика, теорія АІС, психологія, ергономіка, організація і управління, програмне і технічне забезпечення АІС, менеджмент та маркетинг в умовах інформаційного ринку.

Розглядаючи проблему підготовки кадрів у новому інформаційному середовищі, слід пам'ятати про важливий вплив їх на організацію робочого місця, його оснащення, структуру в тих установах або їх підрозділах, функції яких полягають у збиранні, переробці, збереженні інформації. Зміни, що відбуваються в інформаційному середовищі, мають бути відображені в професійній кваліфікації структурі кадрів і штатних розписах установ. Оцінюючи ситуацію в підготовці кадрів для бібліотек України, слід відзначити помітне відставання змісту підготовки від реальних завдань практики, її поточних проблем, та оснащення бібліотек. Відповідь на третє запитання передбачає що потрібно збалансований підхід до рівня підготовки фахівців для надання нових інформаційних послуг з урахуванням рівнів обслуговування потреб користувачів: документного, інформаційного та когнітивного.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Ільганаєва В.О. Бібліотечна освіта: нова парадигма розвитку. - К.: Ред.журн. «Бібл. вісн», 1996. - 254 с.*
2. *Пономаренко В.С., Пушкарь А.И., Журавлева И.В. Информационные технологии: Учеб.изд. -Х., 1997. - 84 с.*
3. *Каныгин Ю.М., Толстоусов И.В. Информационные технологии: экономические, технические и социальные аспекты // Науковедение и информатика. – 1992. - Вып.37. – С.71-77.*
4. *Хубер В. Политика Европейской комиссии в связи с информационным рынком // Междунар. форум по инфор. и докум. - 1993. - Т. 18. - № 1. – С. 11-13.*
5. *Шрейдер Ю.А. Категория комфортности как основной критерий организации знаний // Междунар. форум по информ. и докум. – 1993. -Т. 18. - № 3-4. - С. 17-18.*

Надійшла до редколегії 17.05.2000 р.

Рецензії

УДК 002.6:63(049.32)

Н.М. КУШНАРЕНКО

КНИГА ЦІКАВА, КОРИСНА І ПОТРІБНА

Рецензія на монографію Дерлеменка В.В. «Розповсюдження сільськогосподарської науково-технічної інформації» (К., 1999. – 410 с. 1000 прим. ISBN 966-7306-32-1)

Актуальність теми дослідження

В умовах переходу аграрного сектору економіки України до ринкових відносин науковцям-аграрникам, управлінцям всіх рівнів, бізнесовим структурам і сільськогосподарським товаровиробникам необхідна принципово нова, інтегрована у світовий інформаційний простір система розповсюдження сільськогосподарської інформації, здатна надавати необхідну, своєчасну і достатню інформацію для прийняття компетентних і виважених рішень, які сприяли б прискоренню історично зумовленому виходу вітчизняного сільського господарства із смуги жорстокої кризи.

Створення такої системи є одним із пріоритетних напрямів Програми інформатизації агропромислового виробництва на 1996-2000 рр. та проекту Програми інформатизації АПК на 2000-2005 роки і на період до 2010 року. Актуальність праці В.В. Дерлеменка Розповсюдження сільськогосподарської науково-технічної інформації полягає в тому, що вона є, по суті, науковим супроводом зазначеного процесу. До цього слід додати, що дослідження здійснювалось згідно з Планом наукових досліджень та підготовки аспірантів і докторантів Харківської державної академії культури та тематичних планів науково-дослідних і проектно-технологічних робіт відділення інформатизації Інституту аграрної економіки УААН і безпосередньо пов'язано з виконанням підпрограми 05. Інформатизація агропромислового виробництва в перехідний період до ринку, яка є складовою частиною науково-технічної програми Української академії аграрних наук Наукові основи аграрної політики трансформування відносин агропромислового виробництва в ринкові умови, розрахованої на 1996-2000 рр. і затвердженої постановою Президії УААН за N 21 від 28 грудня 1996 року.

Праця актуальна ще й тим, що в ній на основі порівняльного аналізу і комплексно-системного підходу до вивчення стану збирання і розповсюдження науково-технічної інформації у бібліотеках та інших інформаційних установах України, США, Великої Британії та Російської Федерації розроблені концептуальні моделі побудови, управління та функціонування якісно нової вітчизняної Системи розповсюдження сільськогосподарської науково-

технічної інформації (СРСНТІ) та пов'язані з ними інші моделі, що допоможе бібліотечним та іншим інформаційним спеціалістам-розробникам концепцій, технічних програм та проектів уже на початковому етапі запобігти прорахунків, які пізніше можна буде виправити лише ціною великих витрат часу, фінансових та людських ресурсів.

У монографії подається науково-теоретичне обґрунтування необхідності створення основних елементів СРСНТІ, розроблені практичні рекомендацій щодо їх побудови та організації функціонування, зокрема: Головного міжвідомчого науково-дослідного інформаційного та методично-освітнього центру (НДІМОЦ) галузі з мережею аналогічних установ на місцях і на їх базі системи безперервної агроосвіти різних груп населення, а також перепідготовки і підвищення кваліфікації працівників бібліотечних та інших інформаційних установ; єдиного галузевого довідково-інформаційного фонду, інтегрованого у світовий інформаційний простір; системи державних сільськогосподарських інформаційно-консультаційних служб; добровільних громадських організацій (спілок, асоціацій, консорціумів тощо), здатних об'єднати зусилля державних та приватних бібліотечно-інформаційних і консультаційних установ, окремих громадян, які причетні до розповсюдження сільськогосподарських знань та інформації.

У монографії розглянута одна з найактуальніших і перспективних проблем галузевої бібліографії, а саме: пошук шляхів інтенсифікації бібліотечно-бібліографічного обслуговування. У книзі визначено напрями вдосконалення організації, технології, методики бібліографічно-інформаційного забезпечення досліджень і розробок, реалізації концептуальних моделей і програм агропромислового комплексу. Актуальним можна вважати і внесок автора в розробку та упорядкування української наукової термінології. Слід зазначити, що монографія В.В. Дерлеменка - одне з перших досліджень на тему розповсюдження сільськогосподарської інформації, в якому враховані умови переходу сільського господарства України до ринкових відносин і тому з практичної і теоретичної точки зору вона є також актуальною.

Теоретична і практична новизна

До числа нових теоретичних і практичних здобутків дослідження слід віднести такі основні висновки і результати:

1. Існуюча морально і технічно застаріла система розповсюдження агроінформації, нині вже не задовольняє запити своїх користувачів. Тому найближчим часом необхідно створити принципово нову, пертинентно-релевантну Систему розповсюдження сільськогосподарської науково-технічної інформації (СРСНТІ) з синергетичним ефектом, інтегровану у світовий інформаційний простір. Така система повинна задовольняти не лише запити, а й

потреби користувачів, і на відміну від всесвітньо відомої системи Internet зможе відмовитись від непродуктивної роботи (розділ 6).

2. СРСНТІ повинна виконувати такі функції: здійснювати пошук джерел та/або необхідних відомостей про них у світовому інформаційному просторі; кумуляцію, обробку і зберігання одержаної інформації у довідково-інформаційному фонді (ДІФ), який повинен складатися з проблемних модулей та їх блоків, створених на основі вивчення інформаційних потреб різних груп користувачів; розповсюдження науково-технічної інформації серед сільськогосподарських товаровиробників та інших користувачів агроінформації у т. ч. науковців, органів державного і регіонального управління агропромисловим виробництвом (розділи 6 та 7).

3. У монографії уперше науково обґрунтовано структуру, зміст та форми і методи розповсюдження сільськогосподарської науково-технічної інформації, розглянуто можливості підвищення ефективності роботи СРСНТІ та критерії оцінки її діяльності (розділ 6).

4. Автор слушно вважає СРСНТІ великою функціональною і складною кібернетичною системою, що складається з комплексу підсистем, у т. ч. бібліотечних, кожна з яких має свою стратегію для розробки і реалізації конкретних програм. Виходячи з цього, у книзі подаються створені на основі комплексно-системного підходу до проблеми розповсюдження сільськогосподарської науково-технічної інформації концептуальні та похідні від них моделі проектування, моделювання, побудови та експлуатації СРСНТІ, які дозволяють перейти від опори на інтуїцію до діяльності, в основі якої лежить наукознавчий підхід, вивірений на моделі. Саме це, на думку автора, забезпечить відхилення невдалих проектів ще під час експертизи та обговорення, а не на стадії їх реалізації (розділ 6).

5. При розробці організаційних засад окремих елементів СРСНТІ, а також для визначення функцій та взаємозв'язків, що виникають між ними в ринкових умовах, та притаманних їм форм і методів роботи, у монографії уперше творчо використаний зарубіжний досвід, зокрема при обґрунтуванні ідей: створення Головного міжвідомчого НДІМОЦ галузі та мережі аналогічних установ на місцях; формування єдиного довідково-інформаційного фонду - складової частини національних інформаційних ресурсів; розбудови мережі регіональних центрів наукового забезпечення АПВ, які по суті є аналогами поширених за кордоном інформаційно-консультаційно-освітніх служб; заснування Всеукраїнської спілки інформаційних фахівців АПК – добровільного об'єднання громадян та організацій (бібліотечних та інших інформаційних установ різного підпорядкування і форм власності), зацікавлених у розповсюдженні сільськогосподарської науково-технічної інформації; необхідності налагодження механізму збирання ринкової, прогнозної, правової та

іншої агроінформації, зокрема поширення її у комп'ютерному режимі; організації і проведення масових заходів, по залученню молоді до сільськогосподарської праці (розділи 3-5).

У монографії визначено шляхи інтенсифікації бібліотечно-бібліографічного обслуговування, зокрема, вдосконалення організації, технології, методики бібліографічно-інформаційного забезпечення досліджень, розробок і реалізації концептуальних моделей і програм агропромислового комплексу.

6. Цікавим і корисним для читача буде ознайомлення з широким спектром використаних у монографії методів дослідження; поданими оригінальними авторськими схемами, що розкривають як механізми функціонування СРСНТІ, так і її окремих елементів; внеском автора у розробку і упорядкування української наукової термінології з інформаційних технологій (розділи 1, 6, 7).

Оскільки в Україні до останнього часу науковим дослідженням процесу розповсюдження сільськогосподарської науково-технічної інформації не приділялося належної уваги, рецензоване наукове видання є першою грунтовною теоретичною розробкою даної проблеми. Думки, висловлені в монографії, можуть розглядатися як пропозиції законодавцям і керівникам агропромислового сектору економіки країни щодо створення СРСНТІ, інтегрованої у міжнародні та національні високотехнологічні інформаційні системи XXI століття, а також бути використаними при розробці аналогічних систем для інших галузей народного господарства України.

Відзначаючи довершеність дослідження, логічну послідовність аналізу проблеми формування та функціонування СРСНТІ в період переходу до ринкової економіки, не можна залишити поза увагою і певні недоліки. Так, авторові можна порадити чіткіше окреслити функції бібліотек різних систем і відомств та форм власності. Цікавим для читача могло б бути висвітлення досвіду діяльності більшої кількості зарубіжних бібліотечно-інформаційних закладів, у т. ч. зокрема, ФРГ, Словаччини, Польщі, Угорщини, Молдови, Білорусі, де автор перебував у наукових відрядженнях, та інших країн.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок: монографія є завершеним оригінальним науковим дослідженням актуальної проблеми. Книга стане корисна у нагоді бібліотечним та інформаційним працівникам, причетним до розповсюдження сільськогосподарської науково-технічної інформації; професорсько-викладацькому складу вузів, що готують фахівців цього профілю, та їх слухачам; працівникам відповідних напрямів науки; керівникам сільськогосподарського виробництва всіх рівнів; фахівцям-аграрникам; бізнесменам.

Надійшла до редколегії 22.05.2000 р.

НАШІ АВТОРИ

АЛІ ТАВАЛЬБЕХ – аспірант кафедри соціальних комунікацій Харківської державної академії культури

АРЧАКОВА СВІТЛАНА ОЛЕКСАНДРІВНА – аспірантка кафедри інформаційних технологій Харківської державної академії культури

БЕРЕЗЮК НІНА МИХАЙЛІВНА – старший бібліограф наукової бібліотеки Харківського національного університета ім. В.М. Каразіна, в минулому проректор Харківського державного інституту культури

БУЛАХ ТЕТЯНА ДИМИТРІЇВНА – пошукувач кафедри книгознавства та фондознавства Харківської державної академії культури

ВОЛКОВА СТАЛІНА ІВАНІВНА – у минулому доцент кафедри бібліотекознавства Харківської державної академії культури, кандидат педагогічних наук

ГАЛАМАГА ТЕТЯНА ЮРІЇВНА - аспірант кафедри бібліотекознавства та бібліографознавства Харківської державної академії культури

ДАВИДОВА ІРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальних комунікацій Харківської державної академії культури

ДЕНИСЕНКО СВІТЛАНА ОЛЕКСАНДРІВНА - аспірант кафедри книгознавства та фондознавства Харківської державної академії культури

ЗБОРОВЕЦЬ ІПОЛИТ ВАСИЛЬОВИЧ – доктор мистецтвознавства, професор кафедри літератури Харківської державної академії культури

КАРНАУШЕНКО ВІРА ВІКТОРІВНА – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Харківської державної академії культури

КОБЄЛЄВ ОЛЕКСІЙ МИКОЛАЙОВИЧ – аспірант кафедри соціальних комунікацій Харківської державної академії культури

КОЛОСОВА НАТАЛЯ ФЕОКТИСТІВНА – кандидат педагогічних наук, професор кафедри бібліотекознавства та бібліографознавства Харківської державної академії культури

КУШНАРЕНКО НАТАЛЯ МИКОЛАЇВНА – доктор педагогічних наук, професор, завідуюча кафедрою книгознавства та фондознавства, декан факультету бібліотекознавства та інформатики Харківської державної академії культури, дійсний член Міжнародної академії інформатизації

МАНДРИК ЯРОСЛАВ ІВАНОВИЧ – доцент кафедри історії та політології Івано-Франківського державного технічного університету.

МАРКОВА ВІКТОРІЯ АНАТОЛІЇВНА – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри бібліотекознавства та бібліографознавства Харківської державної академії культури

МЕДВЕДЄВА ЄВГЄНІЯ АНДРІЇВНА – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальних комунікацій Харківської державної академії культури

МІЛЬМАН ВІРА АНДРІЇВНА – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри книгознавства та фондознавства Харківської державної академії культури

ПЕТРУХНО ЮЛІЯ ЄВГЕНІВНА - аспірант кафедри соціальних комунікацій Харківської державної академії культури

САМІЙЛЕНКО ТАМАРА ПРОКОПІВНА - у минулому доцент кафедри бібліотекознавства Харківської державної академії культури, кандидат педагогічних наук

СІМЕЙКІНА НАТАЛЯ МИКОЛАЇВНА – кандидат філологічних наук, доцент кафедри літератури Харківської державної академії культури

СЕМЕНЕНКО ЛАРИСА ПЕТРІВНА – завідуюча бібліотекою Харківської державної академії культури

СИЩЕНКО СВІТЛАНА ВІТАЛІЇВНА – аспірант кафедри бібліотекознавства та бібліографознавства Харківської державної академії культури

СМОЛЯНИЦЬКИЙ БОРИС МИКОЛАЙОВИЧ – кандидат технічних наук, професор кафедри інформаційно-документних систем Харківської державної академії культури

СОЛЯНИК АЛЛА АНАТОЛІЇВНА – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри книгознавства та фондознавства Харківської державної академії культури

ТОДОРОВА ЄВГЕНИЯ МИКОЛАЇВНА – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри бібліотекознавства та бібліографознавства Харківської державної академії культури

ТРУШЕВСЬКА ІРИНА СЕРГІЙОВНА – бібліотекар наукового інформаційно-бібліотечного центру Науково-дослідного інституту експериментальної медичної ветеринарії УААН

ФОМЕНКО ІГОР МИКОЛАЙОВИЧ – кандидат технічних наук, доцент кафедри інформаційно-документних систем Харківської державної академії культури

ШЕЙКО ВАСИЛЬ МИКОЛАЙОВИЧ – кандидат історичних наук, професор, завідуючий кафедрою теорії та історії культури, ректор Харківської державної академії культури, дійсний член Міжнародної академії інформатизації

ЩАБЕЛЬНИК ВІКТОРІЯ ВІКТОРІВНА – аспірант кафедри книгознавства та фондознавства Харківської державної академії культури

ЯРОШЕНКО ЄВГЕН СТАНІСЛАВОВИЧ – аспірант кафедри музеєзнавства та історії України Харківської державної академії культури

З М І С Т

1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ.....3

В.М. Шейко
ПРОСВІТА І БІЛЬШОВИЗМ: ІДЕОЛОГІЗАЦІЯ КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ В 20-Х РР._____4
Л.Г. Тишевська
РОЛЬ МІСТА В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОМУ ВІДРОДЖЕННІ _____27
Є.С. Ярошенко
КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ В СИСТЕМІ РОЗВИТКУ НАУКИ ТА ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ_____34

2. БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО. БІБЛІОГРАФОЗНАВСТВО.....41

О.М. Кобєлєв
БІБЛІОМЕТРИЧНИЙ АНАЛІЗ ВІТЧИЗНЯНИХ МОНОГРАФІЙ ЯК МЕТОД ВИВЧЕННЯ КОГНІТИВНОЇ СТРУКТУРИ БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА_____42
Є.М. Тодорова
ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОГРАФІЇ УКРАЇНИ_____56
Я.І. Мандрик
СТАНОВИЩЕ СІЛЬСЬКИХ БІБЛІОТЕК УРСР НАПРИКІНЦІ 20-Х–30-ТІ РОКИ ХХ СТ._____67
С.О. Денисенко
ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ГРУП СПОЖИВАЧІВ БІБЛІОТЕЧНИХ ПРОДУКТІВ І ПОСЛУГ У СФЕРІ КРАЄЗНАВСТВА_____75
Т.Ю. Галамага
ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ЧИТАЦЬКОГО ПОПИТУ ПІДЛІТКІВ_____82
Т.Д. Булах
СЕЛЕКЦІЯ ДОКУМЕНТІВ У ФОНДИ СУЧАСНИХ БІБЛІОТЕК_____89

Ю.Є. Петрухно
ЛІДЕРСТВО І КЕРІВНИЦТВО В КОЛЕКТИВІ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ УПРАВЛІННЯ 95
С.О. Арчакова
ЗНАЧЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ОСОБИСТІСНИХ РИС СТУДЕНТА У ФОРМУВАННІ БІБЛІОТЕКАРЯ-ПРОФЕСІОНАЛА 107
В.В. Щабельник
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КОНВЕРСІЇ КАТАЛОГІВ ВУЗІВСЬКИХ БІБЛІОТЕК ХАРКОВА 118
Л.П. Семененко
БІБЛІОТЕКА ХДАК: ПОГЛЯД ІЗ СЬОГОДЕННЯ 124
І.В. Зборовець
О.П. НАСОНОВА ЯК БІБЛІОФІЛ І КРАЄЗНАВЕЦЬ (до 100-річчя від дня народження) 133

3. ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО. ІНФОРМАТИКА 141

Є.А. Медведєва
ФОРМУВАННЯ ОСНОВНИХ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ НОРМ І ПРИНЦИПІВ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА 142
Б.М. Смоляницький
КОДУВАННЯ ТЕКСТОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ІНТЕРНЕТІ 148
І.О. Давидова
УПРАВЛІННЯ ІНФОРМАЦІЄЮ –ІННОВАЦІЙНІСТЬ ФАХОВОЇ СВІДОМОСТІ 155
В.А. Маркова
КНИГА І ЧАС (СПРОБА ПОСТАНОВКИ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПИТАННЯ) 161

4. БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНА ОСВІТА 170

С.І. Волкова, Т.П. Самійленко
КАФЕДРА БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА ХДАК: ДО 75-РІЧЧЯ ПІДГОТОВКИ БІБЛІОТЕЧНИХ СПЕЦІАЛІСТІВ 171

Н.Ф. Колосова, І.С. Трушевська
БІБЛІОГРАФІЧНА ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ У ХАРКІВСЬКІЙ ДЕРЖАВНІЙ АКАДЕМІЇ КУЛЬТУРИ 179

Н.М. Березюк, В.А. Мільман
ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ У ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНІЙ АКАДЕМІЇ КУЛЬТУРИ БЕЗ ВІДРИВУ ВІД ВИРОБНИЦТВА: ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД 188

С.В. Сищенко
КНИГОЗНАВЧА ПІДГОТОВКА БІБЛІОТЕКАРІВ-БІБЛІОГРАФІВ В УКРАЇНІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ 200

А.А. Соляник, І.М. Фоменко
ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ АВТОМАТИЗОВАНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДГОТОВЦІ БІБЛІОТЕКАРІВ-КОМПЛЕКТАТОРІВ 212

Н.М. Сімейкіна
ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИКЛАДАННІ ЛІТЕРАТУРИ 220

В.В. Карнаушенко
ТРАНСФОРМАЦІЯ СТРАТЕГІЙ НАВЧАННЯ ЯК ОДИН ІЗ НАПРЯМІВ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ 225

Алі Тавальбех
ПІДГОТОВКА КАДРІВ ДЛЯ НАДАННЯ НОВИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОСЛУГ 229

5. РЕЦЕНЗІЇ 234

Н.М. Кушнаренко
КНИГА ЦІКАВА, КОРИСНА І ПОТРІБНА 235

НАШІ АВТОРИ 240

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ ДЛЯ НАУКОВОЇ ЗБІРКИ ТА УМОВИ ЇХ ОПУБЛІКУВАННЯ

1. Статті, які подаються до публікації у збірці, готуються автором у двох форматах: надрукований на лазерному (стрійному) принтері текст та текстовий файл на електронному носії (дискета).

2 Зміст має відповідати профілю збірки. Обсяг статті зі списком літератури повинен становити 0,5 друк. арк., тобто 12 стор. тексту, надрукованого через 1,5 інтервали на аркушах стандартного (А4) формату.

3. Рукопис українською мовою подається у 1 примірнику, надрукованому на білому папері з однієї сторони аркуша (формат А4). Розмір шрифту (кегль) - 14. Шрифт "Times". Береги по 25 мм.

4. До рукопису додається дискета з текстовим файлом у форматі WORD for Windows. Параметри тексту на дискеті повинні відповідати таким вимогам: формат сторінки А5 (14,8 см х 21 см); розмір кегля – 10; береги по 20 мм без колонтитулів; міжрядковий інтервал – одинарний; розрив сторінок та їх нумерація, а також відступ першої строки абзацу не потрібні; табуляція не використовується; таблиці, графіки, формули тощо виконуються у форматі сторінки А5.

5. На першій сторінці статті зазначаються індекс УДК (по лівому краю), ініціали та прізвище автора у називному відмінку (з нового рядка по правому краю), назва статті (заголовними буквами, без заключної точки, по центру сторінки), анотація (1-2 речення або 2-7 рядків, розмір кеглю – 12 для тексту на сторінці формату А4 та 9 для текстового файлу на дискеті, шрифт - курсив, відокремлюється від назви і основного тексту 1 порожнім рядком).

6. На останній сторінці рукопису подаються відомості про автора: прізвище, ім'я, по батькові повністю; науковий ступінь; вчене звання; повна назва організації, де працює автор; посада; країна, поштова адреса, телефон, e-mail.

7. Статті підлягають редагуванню. На кожну статтю має бути рецензія.

8. Рукопис автору не повертається.

9. Умови опублікування платні. Автор зобов'язується придбати певну кількість примірників виданої збірки.

Адреса редколегії:
61003, Харків-3, Бурсацький спуск, 4
Тел.: (0572) 12-81-05; 12-73-88; факс: (0572) 12-81-05
E-mail: rector@ic.ac.kharkov.ua

Вісник
Харківської державної академії культури

Випуск 3

Збірник наукових праць

Редактори:
Л.Ф. Торбовська, Т.Д. Булах

Художній редактор
І.Р. Хлюпіна

Космп'ютерний набір
Г.В. Шамрай

Комп'ютерна верстка:
І.Г. Колесник, О.П. Щербініна

Підписано до друку 29.06.2000. Формат 64x84 1/16. Гарнітура "Times".
Папір офс. Друк офсетний. Ум. друк арк. 14,6. Обл.-вид. арк. 15,7.
Тираж 500 прим. Зам. № 21. Ціна договірна

ХДАК, 61003, Харків - 3, Бурсацький спуск, 4
Надруковано в множ. лаб ХДАК